

5-ი
97

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

ისტორიის
ეთნოგრაფიისა და
ხელოვნების
ისტორიის
სერია

1-4

1997

ისტორიის,
ეთნოგრაფიისა და
ხელოვნების ისტორიის
სერია

СЕРИЯ
ИСТОРИИ,
ЭТНОГРАФИИ И
ИСТОРИИ ИСКУССТВА

ჟურნალი 1994—1996 წლებში ობიექტური მიზეზების გამო არ გამოსულა

სარედაქციო კოლეჯია: ა. აფაქიძე, ვ. ბერიძე, გ. გიორგაძე, ვ. ითონიშვილი, ი. კაჭარავა, მ. ლორთქიფანიძე, გ. მელიქიშვილი, რ. მეტრეველი, (რედაქტორი), დ. მუსხელიშვილი, თ. ქორდანიას, ე. ხოშტარია-ბროსე, (რედაქტორის მოადგილე), ლ. ჭილაშვილი, † ნ. ჯანბერიძე.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: А. М. Апакидзе, В. В. Беридзе, Г. Г. Гиоргадзе, О. К. Жордания, В. Д. Итонишвили, Ю. М. Качарава, М. Д. Лордкипанидзе, Г. А. Меликишвили, Р. В. Метревели (редактор), Д. Л. Мухелишвили, Э. В. Хоштария-Броссе (заместитель редактора), Л. А. Чилашвили, † Н. Ш. Джанберидзе.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლორთქიფანიძე.
Ответственный секретарь Г. Г. Лордкипанидзе

შ ი ნ ა რ ს ი

წერილები

3. ლორთქიფანიძე, დემოგრაფიული სიტუაცია პოსტსაბჭოთა სივრცეში	5
3. მიწვევები, მიწვევა და სამეფო ხელისუფლება ძველ ქართულში	9
3. პურცინიძე, ზოროასტრიული რელიგიური სისტემა	19
3. კუტალიანი, ნაოსნობა-მეთევზეობის ლექსიკა ქართულში	37
6. გუბაშვილი, ქალის უფლებები მდგომარეობა შუა საუკუნეების საქართველოში	54

ცნობები და შენიშვნები

3. ხუნდაძე, საქართველო-პოლონეთის ურთიერთობის საკითხისათვის	68
3. სანაძე, ქართლის სამეფო VI საუკუნეში	79
6. ხუციშვილი, საჯარისმამო საკუთრება თბილისში XVIII ს-ის მეორე ნახევრიდან XIX ს-ის დასაწყისამდე	92
3. იამანიძე, ფრანგული მოგზაურული ლიტერატურის ისტორიისათვის	99
ლ. ხუბაშვილი, ტაშლიერების ორდენის დიდი მაგისტრის უკუ დე მოლეს მოწამებობის სიკვდილი	104
მ. ტაბანაძე, კადარის „მაცხოვრის“ ეკლესია	109
3. შარაშანიძე, შეწირულობის ინსტიტუტი შუმერში	118
3. შინგალია, თბილისის მოსახლეობის ეთნოკონფესიონალური სტრუქტურა XIX საუკუნეში	135
3. ჯაფარიშვილი, მცირე ქანდაკების ნიმუშები ქვემო ქართლიდან	142

დისკუსია და განხილვა

დ. გომილაძე, კადეც ერთხელ და საბოლოოდ სიმონ მეფის 1594 წლის დოკუმენტის შესახებ	145
--	-----

პუბლიკაცია

3. მინთიშვილი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა და პარიზის სამშვიდობო კონფერენცია	173
3. გურული, საქართველო თანდარმის თვალთ (დოკუმენტები)	192
3. მანაძე, კავკასიის ობრანეს ცნობა ქართველი სოციალ-დემოკრატების შესახებ (1909 წ.)	200

კრიტიკა და გიგლიოგრაფია

3. ლორთქიფანიძე, ეროვნული დიპლომატიის ისტორიის შესწავლის ახალი საფეხური	211
---	-----

ძრონობა და ინფორმაცია

3. ჯაფარიშვილი, ქართული სახელმწიფოს და სახალხო დიპლომატიის ისტორიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი	214
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЛОРДКИПАНИДЗЕ В. Г. Демографическая ситуация в постсоветском пространстве	5
ЧЕРШВИЛИ Г. Г. Царь и царская власть в древней Картли (Иберии)	9
КУРЦИКИДЗЕ Ш. А. Зороастрийская религиозная система	19
КУТАЛЕИШВИЛИ З. Навигационно-рыболовная лексика в грузинском языке	37
ГУГУШВИЛИ Н. Н. Правовое положение женщины в средневековой Грузии	54

СООБЩЕНИЯ И ЗАМЕТКИ

ХУНДАДЗЕ Г. К вопросу польско-грузинских взаимоотношений	69
САНАДЗЕ М. В. Картлийское царство в VI в.	79
ХУЦИШВИЛИ Н. М. Собственность Иерусалимского Крестового монастыря в Тбилиси с половины XVII до начала XIX века	92
ЯМАНИДЗЕ М. П. К истории французской путешественнической литературы	99
ХУБАШВИЛИ Л. Б. Мученическая смерть Великого Магистра тамплиеров Жака де Моле	104
КАПАНАДЗЕ Т. В. Церковь «Спасителя» в селе Кадари	109
ШАРАШЕНИДЗЕ Дж. М. Институт пожертвования в Шумере	118
ШЕНГЕЛИЯ З. Этноконфессиональная структура населения Тбилиси в XIX в.	135
ДЖАВАХИШВИЛИ Г. А. Образцы малой пластики из Квемо Картли	142

ДИСКУССИИ И ОБСУЖДЕНИЯ

ГОГОЛАДЗЕ Д. Еще раз и окончательно о документе 1594 г. царя Симона	145
---	-----

ПУБЛИКАЦИЯ

МЕНТЕШАШВИЛИ А. М. Демократическая Республика Грузии и парижская мирная конференция	173
ГУРУЛИ В. Грузия глазами жандарма (документы)	192
ВАЧНАДЗЕ М. Д. Сводка Кавказской Охранки о грузинских социал-демократах (1909 г.)	200

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

ЛОРДКИПАНИДЗЕ Г. Новая ступень в деле изучения истории национальной дипломатии	211
--	-----

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

ДЖАВАХИШВИЛИ Н. Научно-исследовательский центр истории грузинской государственной и народной дипломатии	214
---	-----

დემოგრაფიული სიტუაცია პოსტსაბჭოთა სივრცეში

90-იანი წლების პირველ ნახევარში პოსტსაბჭოთა სივრცეში პოლიტიკურ და სოციალურ-ეკონომიკურ კატაკლიზმებს, მეურნეობის სოციალისტური სისტემის მსხვერველს, საბაზრო ეკონომიკაზე სტიქიურად გადასვლას, სამოქალაქო ომებსა და თავსმოხვეულ კონფლიქტებს თან მოჰყვა უმძიმესი ეკონომიკური კრიზისი, მოსახლეობის დიდი ნაწილის გაღატაკება. ყოველივე ამის შედეგად თანამეგობრობის ქვეყნებში მნიშვნელოვნად გაუარესდა დემოგრაფიული სიტუაცია. კერძოდ, შემცირდა შობადობის დონე, გაიზარდა მოკვდაობა, შემცირდა მოსალოდნელი სიცოცხლის ხანგრძლივობა, უაღრესად ფართო მასშტაბი მიიღო შრომითმა მიგრაციებმა, შემცირდა ქორწინებათა და გაიზარდა განქორწინებათა რიცხვი.

განსაკუთრებით უმძიმესი დემოგრაფიული სიტუაციაა რუსეთის ფედერაციაში — პოსტსაბჭოთა სივრცეში შობადობისა და სიკვდილიანობის დონე ყველაზე არასახარბიელო აქ აღმოჩნდა. კერძოდ, რუსეთში მოსახლეობის ყოველ ათას კაცზე 1996 წელს 8,8 ბავშვი დაიბადა, ნაცვლად 12,1 ბავშვისა 1991 წელს. ამავე პერიოდში მნიშვნელოვნად გაიზარდა მოკვდაობაც — 11,4 პრომილედან 14,3 პრომილემდე. შობადობის შემცირებისა და მოკვდაობის გაზრდის შედეგად საგრძნობლად იკლო მოსახლეობის ბუნებრივიმა მატებამ და მან ყოველ ათას კაცზე 1995 წელს მინუს 5,7 კაცი შეადგინა. ბუნებრივი მატების ასეთი დაბალი მაჩვენებელი მსოფლიოს არც ერთ ქვეყანაში არ აღინიშნება ლიტვის გარდა, სადაც 1995 წელს მოსახლეობის ბუნებრივი კლება ყოველ ათას კაცზე 7,4 კაცს უდრიდა.

გაზრდილი მიგრაციული პროცესების შედეგად პოსტსაბჭოთა სივრციდან განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით მოსახლეობა ჩავიდა საცხოვრებლად რუსეთის ფედერაციაში. 1990—1995 წლებში 3,3 მილიონი მხოლოდ რუსი ეროვნების წარმომადგენელი ჩავიდა რუსეთში საცხოვრებლად ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებიდან. ამავე პერიოდში 1,2 მილიონი რუსი წავიდა რუსეთიდან საცხოვრებლად თანამეგობრობისა და ბალტიისპირეთის ქვეყნებში. მიგრაციის დადებითმა საღლომ რუსეთში საკმაოდ დიდი რიცხვი — 2,1 მილიონი კაცი შეადგინა, მთლიანად კი ყველა ეროვნების მიხედვით — 2,8 მილიონი კაცი. მიუხედავად ამისა, მიგრაციის დადებითმა საღლომ მაინც ვერ გადაფარა რუსეთში მოსახლეობის კლებით გამოწვეული დანაკარგები, ხოლო თანამეგობრობის ქვეყნების ზოგიერთ ქვეყანაში გარე მიგრაციის უარყოფითმა საღლომ გადააჭარბა მოსახლეობის ბუნებრივი მატებამ. ამის გამო როგორც მთლიანად თანამეგობრობის ქვეყნების სივრცეში, ისე ზოგიერთ ქვეყანაში დაიწყო მოსახლეობის კლება. მარტო 1996 წელს მთლიანად თანამეგობრობაში მოსახლეობის რიცხვი 386 ათასით შემცირდა და 1997 წლის დასაწყისისათვის 284,8 მილიონი კაცი შეადგინა. მოსახლეობის რიცხვი შემცირდა ბელორუსიაში, მოლდავეთში, რუსეთში, საქართველოსა და უკრაინაში. მაგალითაა, 1991—1996 წლებში, რუსეთის მოსახლეობა მილიონზე მეტი კაცით შემცირა.

ეროვნული

და და მან 1997 წლის დასაწყისისათვის 147501 ათასი კაცი შეადგინა. სწორედ პერიოდში შემცირდა საქართველოს მოსახლეობის რიცხვიც 5464 ათასიდან 5410 ათასამდე. სამაგიეროდ გაიზარდა ყირგიზეთის, ტაჯიკეთის, თურქმენეთისა და უზბეკეთის მოსახლეობის რაოდენობა. განსაკუთრებით მოიმატა უზბეკეთის მოსახლეობამ — 2,7 მილიონი კაცით და 1997 წლის დასაწყისისათვის 23448 ათასი კაცი შეადგინა.

შობადობის დონე თანამეგობრობის ქვეყნებში 90-იანი წლების პირველ ნახევარში ყოველწლიურად მცირდებოდა, კერძოდ, 1995 წელს 1991 წელთან შედარებით 21%-ით შემცირდა, ამასთან, შემცირება აღინიშნა ყველა ქვეყანაში, როგორც ტრადიციულად მაღალი, ისე შობადობის შედარებით დაბალი დონის ქვეყნებში. მართალია, ყირგიზეთში, ტაჯიკეთში, თურქმენეთსა და უზბეკეთში შობადობის დონე შემცირდა, მაგრამ იგი მაინც მნიშვნელოვნად მაღალი დარჩა და 3-ჯერ აღემატება რუსეთში, უკრაინასა და ბელორუსიაში და 2,6-ჯერ საქართველოში არსებულ შობადობის დონეს. თანამეგობრობის ქვეყნებში მოკვდაობის დონე 1995 წელს 23%-ით გაიზარდა 1991 წელთან შედარებით. უკვე რამდენიმე წელია რაც უკრაინაში, რუსეთსა და ბელორუსიაში გარდაცვლილთა რიცხვი აქარბებს დაბადებულთა რიცხვს. ამ მიზეზით რუსეთში 1992—1995 წლებში მოსახლეობის აბსოლუტურმა კლებამ 2,7 მილიონი კაცი შეადგინა (იხ. ცხრილი).

თანამეგობრობის ქვეყნებში შობადობის, მოკვდაობისა და ბუნებრივი მატების ზოგადი კოეფიციენტები (მოსახლეობის 1000 კაცზე გაანგარიშებით)

ქვეყნები	შობადობა		მოკვდაობა		ბუნებრივი მატება	
	1991 წ.	1995 წ.	1991 წ.	1995 წ.	1991 წ.	1995 წ.
აზერბაიჯანი	27,0	19,1	6,3	6,3	20,7	12,3
ბელორუსია	12,9	9,8	11,2	13,0	1,7	-3,2
შოლდავეთი	16,5	13,0	10,5	12,2	6,0	0,8
რუსეთი	12,1	9,8	11,4	15,0	0,7	-5,7
საქართველო	16,3	11,6	8,5	7,8	7,8	3,8
სომხეთი	21,6	13,0	6,5	6,6	15,1	6,4
ტაჯიკეთი	38,9	28,5	6,1	5,7	32,8	22,8
თურქმენეთი	33,6	28,1	7,3	6,9	26,3	21,2
უზბეკეთი	34,5	29,8	6,2	6,4	28,3	23,4
უკრაინა	12,1	9,6	12,9	15,4	-0,8	-5,8
ყაზახეთი	21,0	16,7	8,0	10,2	13,0	6,5
ყირგიზეთი	26,1	29,0	6,9	8,2	22,2	17,5
საშუალოდ თანამეგობრობის ქვეყნებში	16,0	12,7	10,6	13,0	5,4	-0,3

90-იან წლებში მოკვდაობის ზრდა თანამეგობრობის ქვეყნებში დაკავშირებულია სოციალურ-ეკონომიკური ტრანსფორმაციის თანამედროვე პროცესებთან. მოკვდაობის ზრდა მნიშვნელოვანწილად განპირობებულია სისხლის მიმოქცევის სისტემის დაავადებებით, აგრეთვე, უბედური შემთხვევებით, მკვლელობებითა და თვითმკვლელობებით. მაგალითად, 1995 წელს 1991 წელთან შედარებით მოკვდაობა სისხლის მიმოქცევის სისტემის დაავადებების შედეგად 15—34 %-ით გაიზარდა ბელორუსიაში, ყაზახეთში, ყირგიზეთში, მოლდავეთში, რუსეთში, უზბეკეთსა და უკრაინაში. ამავე პერიოდში მნიშვნელოვნად, კერძოდ, 31—66 %-ით გაიზარდა მოკვდაობა უბედური შემთხვევების, მკვლელობებისა და თვითმკვლელობების შედეგად ბელორუსიაში, ყაზახეთში, რუსეთსა და უკრაინაში, ხოლო სასუნთქი ორგანოების დაავადებების შედეგად 20—33 %-ით მოლდავეთსა და რუსეთში. აღსანიშნავია, რომ თანამეგობრობის ქვეყნებში ავთვისებიანი სიმსივნეების შედეგად სიკვდილიანობა გაიზარდა მხოლოდ ბელორუსიაში (7 %-ით).

90-იან წლებში თანამეგობრობის ქვეყნებში მოკვდაობის ზრდის მიზეზად ასახელებენ მოსახლეობის უმრავლესობის ცხოვრების ხარისხის გაუარესებას, რომელიც, თავის მხრივ, განპირობებულია სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისით, კერძოდ, გაიზარდა უმუშევრობა, ქრონიკულად გვიანდება ხელფასები, პენსიები, სოციალური დახმარებები, გაუარესდა კვების ხარისხი, გაიზარდა ჯანმრთელობის დაცვის მომსახურების ხარჯები, ფართოდ გავრცელდა ალკოჰოლიზმი და ნარკომანია.

შობადობის შემცირებამ და მოკვდაობის გაზრდამ მნიშვნელოვნად შეამცირა მოსალოდნელი სიცოცხლის ხანგრძლივობა. ეს მაჩვენებელი შემცირდა როგორც ახალდაბადებულთა, ისე გარკვეულ ასაკამდე მიღწეულ პირთათვის. მაგალითად, 1991—1995 წლებში სიცოცხლის ხანგრძლივობა რუსეთში როგორც ახალდაბადებულთა, ისე 30 წლიანთათვის ხუთი წლით შემცირდა და 58 და 32 წელი შეადგინა დანარჩენ ქვეყნებში მოსალოდნელი სიცოცხლის ხანგრძლივობა 60—65 წელს უდრიდა.

სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი თანამეგობრობის ქვეყნებს შორის განსაკუთრებით რუსეთის ფედერაციაში გაუარესდა. როგორც აღნიშნავენ, სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაქსიმალური სიდიდე რუსეთში მთელი მისი დემოგრაფიული ისტორიის მანძილზე 1986—1987 წლებში აღინიშნა და მამაკაცებისათვის 64,9 წელი, ხოლო ქალებისათვის 78,6 წელი შეადგინა. უკანასკნელ 25 წელიწადში ეს მაჩვენებელი მინიმალური იყო 1994 წელს: 57,6 — მამაკაცებისათვის და 71,2 — ქალებისათვის. მამაკაცებსა და ქალებს შორის განსხვავება სიცოცხლის ხანგრძლივობაში მსოფლიოს სხვა ქვეყნებთან შედარებით უფრო მაღალია რუსეთში—13,4 წელი. 1995 წელს, მოსალოდნელი სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებლით რუსეთში მცხოვრებ მამაკაცებს 135-ე ადგილი უკავიათ მსოფლიოში, ხოლო ქალებს — მესამე. ამასთან, რუსეთში მცხოვრები მამაკაცები 15—17 წლით, ხოლო ქალები 7—10 წლით ნაკლებს ცოცხლობენ, ვიდრე ევროპაში მცხოვრები მამაკაცები და ქალები.

უკანასკნელ წლებში სხვა დემოგრაფიული მაჩვენებლებიც გაუარესდა. 1991—1995 წლებში ქორწინების დონე მთლიანად თანამეგობრობაში 23 %-ით შემცირდა. რაც შეეხება განქორწინებას, მისი დონე ყველაზე მეტად გაიზარდა ბელორუსიაში, მოლდავეთსა და რუსეთში — 6-13 %-ით.

აღნიშნული უაღრესად არასახარბიელო დემოგრაფიული ვითარება თანამშრომლობის წევრ სახელმწიფოების მხრიდან სათანადო ღონისძიებების გატარების საჭიროებას იწვევს. ეს შეეხება როგორც შობადობის ამაღლებას, ისე მოკვდაობის შემცირებას. მაგრამ, როგორც მრავალი წლის გამოცდილება გვიჩვენებს, შობადობის სტიმულირების ღონისძიებები ნაკლებად ეფექტურია, ამიტომ მთავარ ყურადღებას აქცევენ მოკვდაობის შემცირების მიმართულებით გაწეულ ღონისძიებებს. ამასთან დაკავშირებით დემოგრაფიული პოლიტიკის მიზნებს შორის უმკველად პრიორიტეტულად ითვლება მოსახლეობის მაღალი მოკვდაობის შემცირება, მისი ჯანმრთელობის გაუმჯობესება, სიცოცხლის ხანგრძლივობის ამაღლება.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა ლ. ჩიქავამ.

პირობი პიუზილი

მეფე და სამეფო ხელისუფლება ძველ ქართლში

ქართულმა საისტორიო ტრადიციამ ქართლის სამეფოს წარმოქმნა ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობებსა და დიადოხოსების ურთიერთბრძოლებს დაუკავშირა¹. ამავე ტრადიციამ შემოინახა ის იდეოლოგიური თეორიაც, რომელიც ქართლის მეფეთა ხელისუფლების კანონიერებას ასაბუთებდა².

ქართლის სამეფოს დამაარსებელი, „მეფეთა ცხოვრების“ მიხედვით, ფარნავაზია. „და ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი“³. ფარნავაზი ერთპიროვნული მმართველია, რომელიც თავის ხელისუფლებას მემკვიდრეობით გადასცემს. „და მოკულა ფარნავაზ... და ამის წილ მეფე იქმნა ძე მისი საურმაგ“⁴. ამავე პრაქტიკას მომდევნო მეფეებაც მისდევენ: „და მოკულა საურმაგ, და მეფე იქმნა მის წილ შვილებული მისი მირვან“⁵; „და მოკულა მირვან, და მეფე იქმნა მის წილ ძე მისი ფარნაჯომ“⁶ და ა. შ. ამგვარად, ქართლის მეფის ხელისუფლება კანონიერია იმდენად, რამდენადაც ის მემკვიდრეობითაა მიღებული წინამორბედ ხელისუფალთაგან. ზოგჯერ მეფობის ამა თუ იმ პრეტენდენტს ტახტის „დაპყრობა“ უხდება, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც „ფარნავაზიანობა“, „მეფეთა ფარნავაზიანთა“ „შვილობა“ ხელისუფლების ლეგიტიმურობის აუცილებელი პირობაა⁷.

უცხოური წყაროები ადასტურებენ, რომ ქართლის (იბერიის) სამეფოს ფარნავაზიანთა დინასტია განაგებდა⁸ და რომ ძალუფლება ამ საგვარეულოში მამიდან შვილზე გადადიოდა⁹. ფრიად ნიშანდობლივია ტაციტუსის შემდეგ ჩვენება: „იბერებს მბრძანებლობდა ფარასმანე მფლობელობის ძველი წესის მიხედვით.“ („Hiberos Pharasmanes, vetusta possessione... obtinebat“ — Tac. Ann XII. 44).¹⁰ ირკვევა, რომ ფარსმანის ხელისუფლება გარკვეულ უფლებას ემყარებოდა და რომ ეს უფლება ძალზე ძველი ყოფილა. ამ უფლების ერთ-ერთი თეორიული ნორმა, ამავე ავტორის მიხედვით, ის არის, რომ ფარსმანი მემკვი-

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 17—20, 23.

² ეს თეორიები, რომლებიც XI საუკუნის ისტორიკოსმა შემოგვინახა, როგორც ქვემოთ დავინახებთ, დადასტურდება ანტიკური წყაროებით; ამიტომ სავარაუდოა, რომ ლეონტი მროველთან მართლაც ძველი ტრადიცია შემონახული.

³ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 26.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე, გვ. 27.

⁶ იქვე, გვ. 28.

⁷ იქვე, გვ. 29, 31—35, 62—64.

⁸ История Армении Фавстоса Бузанда, Ереван, 1959, გვ. 162.

⁹ იხ. Г. А. М с л я к и ш в и л и, К истории древний Грузии, Тб., 1959 გვ. 454.

¹⁰ ს. ყ ა უ ხ ი ი შ ვ ი ლ ი, ლათინურ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1961, გვ. 343; შდრ. „...Над иберами сдавних пор властвовал Фарасман“ — К о р н е й и Т а ц и т, Сочинения, I, Апиалы, Л., 1969.

დროებით, საგვარეულო ხელისუფლებას ფლობს („...gentile imperium sine
bat“ — Ann. VI. 32).

მეფობის წარმოქმნამდე კი ქართლს მცხეთელი მამასახლისები განაგებ-
დნენ¹¹. მცხეთელი მამასახლისი „რეცა თავადი... იყვის ყოველთა მათ სხუათა
ზედა... და იგი იყვის მახვებელ და ბჭე სხუათა ქართლოსიანთა“¹². მცხეთელი
მამასახლისი, „მეფეთა ცხოვრების“ მიხედვით, მეფედ მხოლოდ მას შემდეგ
იქცა, რაც მნიშვნელოვანი გამარჯვება მოიპოვა; კერძოდ კი, მცხეთელ მამასა-
ხლისთა წარმომადგენელმა, ფარნავაზმა დაამარცხა უცხოელი დამპყრობელი,
მაკედონელი აზო¹³ და ქვეყანას „აღვად“ „ხარკი და ჭირი უცხოთა ნათესავ-
თაგან“¹⁴. აზოზე გამარჯვებამ ფარნავაზს არა მხოლოდ ქართლის სამეფო ტახ-
ტი მოუბოვა. „ფარნავაზ — ამტკიცებ, მემატთანე — მეფე იქმნა ყოველსა ქა-
რთლსა და ეგურსა ზედა“¹⁵. ქართლოსიანთა ხელისუფლების გავრცელება ეგ-
რისზე საესებით კანონიერი იყო იმდენად, რამდენადაც მანამდე მთელს ამ
ტერიტორიაზე თავის ძალაუფლებას ახორციელებდა აზო¹⁶. ფარნავაზის ქარ-
თლში გამეფების ლეგიტიმურობა იმ ფაქტიდანაც გამომდინარეობდა, რომ ის
იყო მცხეთელ მამასახლისთა მემკვიდრე. „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლი-
სთა და შენ გმართებს უფლობა ჩემი“ — ეუბნება ქუჯი ფარნავაზს;¹⁷ თუმცა
ქუჯის ისიც კარგად აქვს გათვითცნობიერებული, რომ „უფლობას“ ფარნავაზს
მხოლოდ აზოზე გამარჯვება მოუპოვებს: „და უკეთუ მოგუეცეს ძლევა, შენ
ხარ უფალი ჩუენი და მე ვარ მონა შენი“¹⁸. თვითონ ფარნავაზსაც კარგად ეს-
მის, რომ მცხეთელ მამასახლისთა საგვარეულოს წარმომადგენლობა არ არის
საკმარისი პირობა ამერ-იმერზე გასამეფებლად, რადგან ეგრისის ხელისუფა-
ლი ქუჯი მისი თანასწორი პარტნიორია. „მაშინ ფარნავაზ წარგზავნა მონა
თვისი ქუჯის თანა და რქუა: „მე ვარ ნათესავი უფლოს მცხეთოსის ძისა, და
წმისწული სამარა მამასახლისისა ... აწ ინებო, რათა .. მოვიდე შენ თანა, და
ვიყვნეთ ჩუენ ძმა“¹⁹. ქუჯის „ძმად“ მოხსენიება კანონზომიერი, რადგანაც
მცხეთელ მამასახლისთა ხელისუფლება მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოზე
ვრცელდებოდა და ნომინალურ ხასიათს ატარებდა²⁰.

იმისათვის, რომ მცხეთელ მამასახლისთა ნომინალური ხელისუფლება ქარ-
თლის მეფის ერთპიროვნული ძალაუფლებით შეცვლილიყო, ფარნავაზს ბრძო-
ლების გადახდა და მთელი ამ ტერიტორიის „დაპყრობა“ დასჭირდა. „ხოლო
მოვიდა ფარნავაზ მცხეთას და დაიპყრა ოთხნი იგი ციხენი მცხეთისანი. და
მასვე წელიწადსა შინა დაიპყრა ყოველი ქართლი თვნიერ კლარჯეთისა“²¹. რამ-
დენიმე ხნის შემდეგ „წარვიდა ფარნავაზ და მოტყუენა საზღვარი საბერძნე-
თისა ანძიანძორა. და ეკლესიით შემოიქცა. მოვიდა კლარჯეთს და დაიპყრა კლა-

11 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 8—16.

12 იქვე, გვ. 11.

13 იქვე, გვ. 23.

14 იქვე, გვ. 26.

15 იქვე, გვ. 24.

16 იქვე, გვ. 19.

17 იქვე, გვ. 22.

18 იქვე.

19 იქვე.

20 იქვე, გვ. 10—11.

21 იქვე, გვ. 23.

რჩეით²². ამავე პერიოდის გამოძახილს წარმოადგენს „მოქცევაჲ ქართლისაჲს ცნობა, რომ „მეფობდა არსუკ, რომელმან კასპი შეიპყრა და უფლისციხე განაგო“²³. ციტირებულ ფრაგმენტებში საინტერესოა „დაპყრობისა“ თუ „შეპყრობის“ ფაქტის ხაზგასმა. შესაძლოა, ქართველი იმემატიანისათვის თუ მისი წყაროსათვის უცნობი არ იყო ძველ საბერძნეთში მოარული და შემდეგ ელინისტური მონარქების მიერ შეთვისებული „გამარჯვებულის უფლება“, „გამარჯვებულის სამართალი“²⁴. „მარადიული კანონია: ყველაფერი ეკუთვნის გამარჯვებულს“ — აცხადებდა ქსენოფონტე (Cyrop. VII. 5-73); „უფლება ბრძოლით მოპოვებულ სამფლობელოებზე ყველაზე უფრო მტკიცე და სამართლიანია“ — ბანს აძლევდენ ქსენოფონტეს სელევკიდები²⁵.

ვაკეაცობა, საბრძოლო შემართება, სამხედრო წარმატება ელინისტური სამეფოების იდეოლოგიურ ქვეკუთხედს ქმნიდა. ალექსანდრე მაკედონელის გარდაცვალების შედეგ მის სარდლებს შორის დაუნდობელი ბრძოლა გაჩაღდა არველობისათვის. დიადოხოსთა ნაწილი იმპერიის ერთიანობის შენარჩუნებისათვის იბრძოდა, ნაწილი კი — კუთვნილ სატრაპიაში გახელმწიფებისათვის. მაგრამ ვიდრე რომელიმე მათგანი სამეფო გვირგვინს დაიდგამდა, მანამდე თავისი სიქველე უნდა გამოემყდლებინა. გვირობის დემონსტრირებას მეფობის მამძიბელნი სამხედრო ძალის საშუალებით ახდენდნენ. 306 წ. ანტიგონე ცალთვალამ საზღვოა ბრძოლაში ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა პტოლემაიოსზე; გამარჯვებული სარდალი ჯარმა მეფედ გამოაცხადა. 304 წ. მეფის ტიტული მოიპოვა პტოლემაიოსმაც, რომელმაც მოიგვრია ანტიგონეს თავდასხმა ეგვიპტეზე. სელევკს კი გვირგვინი მოუპოვა საბრძოლო წარმატებებმა შორეულ აღმოსავლეთში, ბაბილონსა და ამანის კალთებთან. გამარჯვებები გამარჯვებულთ ფაქტობრივ მპყრობელობასთან ერთად ანიჭებდა უფლებას ამ მპყრობელობაზე. ეს უფლება ემყარებოდა იმ სამართლებრივ ნორმასაც, რომ დიადოხოსები იყვნენ მემკვიდრენი ალექსანდრესი, რომელმაც დაამარცხა დარიოსი. ამასთანავე მოქმედებდა მეორე სამართლებრივი პრინციპიც — მახვილით პყრობილი სამფლობელოები (იგულისხმება ესა თუ ის ელინისტური სამეფო) გადადიოდა მემკვიდრეობით, რაც მომდევნო მეფეთა ხელისუფლების კანონიერებას უეჭველს ხდიდა²⁶. ამრიგად, ელინისტური მონარქები დაფუძნებული იყო ბერძნული სამართლის ორ უნივერსალურ პრინციპზე: გამარჯვებით მოპო-

²² ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 23.

²³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, თბ., 1963, გვ. 82; დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, თბ., I, 1977, გვ.

²⁴ Э. Бикерман, Государство Селевкидов, М., 1985, გვ. 16—17.

²⁵ იქვე, გვ. 11.

²⁶ ასე მაგალითად, სელევკიდები იმ მიწა-წყალს, რომელიც ოდესღაც ლისიმაქეს სამეფოს წარმოადგენდა, თავიანთ საკუთრებად თვლიდნენ, რადგან ლისიმაქეს დამარცხებისა და დაღუპვის შემდეგ ეს ტერიტორიები ომის სამართლის ძალით ერგო სელევკს (Liv. XXXIII. 40. 2). ამავე სამართლის ძალით ეუფლა — აზოზე გამარჯვების შემდეგ — ქართლსა და ეგრისის ფარნავაზიც. მირიანის დროს ეს „მკლავითა წახმული“ უცხონი ქუეყანანი“ საუფლისწულო ქვეყნებად ეწყობიან (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 67; იხ. დ. მუსხელიშვილი, ციხე-ქალაქი უჯარმა, თბ., 1966, გვ. 59—60). მაგრამ, შესაძლოა, ამ შემთხვევაში საქმე გვექონდეს სასანურ ტრადიციებთან და არა ელინისტურ კონცეფციებთან.

ვებულ უფლებასა და ერთხელ მოპოვებული უფლების მემკვიდრეობით გადაცემაზე²⁷.

„მეფეთა ცხოვრების“ ზემოთ მოტანილ ცნობებს თუ განვიხილავთ ელინიზმის ისტორიის საერთო კონტექსტში, დაეინახავთ, რომ სამეფო ხელისუფლების წარმოქმნას ქართლში იგივე იდეოლოგიური პრინციპები განსაზღვრავდა. გარკვეული როლი შეასრულა, ალბათ, აქემენიდური ირანიდან მომდინარე პოლიტიკურმა და კულტურულმა ტრადიციებმა²⁸. ძველი სპარსული ტრადიციის მსგავსადვე სამეფო ხელისუფლების წყაროდ მიჩნეულია მეფის სვე. „სუემან ჩუენმან გუცეს ჩუენ ძლევა კეთილი“ — მიმართავს ფარნავაზი ქუჯის²⁹. კიდევ უფრო მკაფიოდაა გატარებული ეს აზრი ქართლის მეათე მეფის, ადერკის სიტყვებში: „სუესა ჩემსა მოუცემია მეფობა ჩემდა“³⁰. ეს „სუე“, როგორც ჩანს, ძვ. სპარსული ფარნაა — ღვთაებრივი ნათება; სამეფო ძალაუფლებისა და სიმდიდრის მომნიჭებელი. ის ფარნავაზს ჯერ სიზმარში ეჩვენა მზის სახით, ხოლო შემდეგ ნადირობისას გამოეცხადა ირმის სახით და განძი აპოვინა. ამ ხვასტავით ფარნავაზი „განიძრავლებს“ სპას და დაამარცხებდა აზოს³¹. ახალი დინასტიის დამაარსებლის ძლევა-მოსილი ბრძოლა წინამორბედ მებრძანებელთან, აგრეთვე, გავრცელებული მოტივი იყო ირანსა და ირანულენოვან სამყაროში: კიროსი ამარცხებს ასტიავს, არშაკი — სელევკ II, არდაშირი — არტაბანს და სხვ. გამარჯვებული გმირი ღვთაებისაგან (აპურამაზდასგან) იღებს სამეფოსავე და სამეფო ძალაუფლებასაც³². მოტანილ პასაჟში სპარსულ ტრადიციებს შეერწყა ადგილობრივი (ქართული) წარმოდგენები სოლარული გმირის შესახებ, რომელიც ნადირობისას ნაპოვნი განძით ამკვიდრებს თავის სამეფო უფლებებსა და აარსებს ახალ სამეფოს³³. ქართულ — სპარსული პოლიტიკური აზროვნებიდან გამოვყოფთ კიდევ ერთ მნიშვნელოვან მომენტს: ისევე როგორც აქემენიდები, ფარნავაზიანებიც იწოდებოდნენ „დიდ მეფედ“³⁴ და ხაზს უსვამდნენ თავიანთ ეროვნულ კუთვნილებას³⁵. ფარნავაზიანთა „ქართლოსიანობა“//„იბერობა“, აქემენიდთა „სპარსელობის“ მსგავსად, მათი ხელისუფლების კანონიერების აუცილებელი ატრიბუტია.

27 Э. Бикерман, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 14—17. მოგვიანებით, ამავე თეორიული ნორმებით ასაბუთებენ თავის ხელისუფლებას პართელი არშაკიდებიც. იხ. Г. А. Кошленко, *Царская власть и её обоснование в ранней Парфии*, *История Иранского государства и культуры*, М., 1971.

28 შდრ. S. Rapp, იხ.

29 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 22.

30 იქვე, გვ. 34.

31 იქვე, გვ. 21—23.

32 იხ. Г. А. Кошленко, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 214—215.

33 ი. სურგულაძე, ერთი საქორწილო წესის მითოსური და სოციალური ბუნებისათვის („მეფის განადირების“ ანალიზის ცდა), „მაცნე“, ისტორიის სერია, I, 1989, გვ. 44.

34 ქართლია ცხოვრება, I, გვ. 100; თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბ., 1951, გვ. 250.

35 „მეფის სახელოვანი ძე ამავასპი, ...რომლის შობილიური მიწაც არის კასპიის ბჰესთან, იბერი იბერის ძე...“ (თ. ყაუხჩიშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 236); შდრ. „მე მეფე დარაბავაჟ... თავად სპარსი და სეა სპარსისა“. იტყვის მეფე დარაბავაჟ: „სპარსი სპარსეთით მარეთს ვეფუღე“, „მე ვარ ზშაპარშა მეფე დიდი ...სპარსის შობილი, თავად სპარსი“ (ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, თბ., 1990, გვ. 313—315).

სამეფო ხელისუფლების ხასიათი და მისი განმსაზღვრელი პრინციპები რომ სწორედ ელინისტურ ხანაში ყალიბდება, ეს ბერძენ-რომაელ ავტორთა ცნობების ურთიერთშეპირისპირებითაც ირკვევა. სტრაბონის ცნობილი ჩვენების მიხედვით „ერთი [გვარია] და პირველი, რომლისგანაც მეფეს სხამენ მახლობლობისა და ასაკის გამო უხუცესს, ხოლო მეორე [ამ გვარიდან] მოსამართლეობს და მხედართმთავრობს. მეორე [გვარი] არის ქურუშთა, რომლებიც ზრუნავენ აგრეთვე მეზობლებთან სამართალზე“ (XI. 3.6). სტრაბონისეული ბასილევსი მოკლებულია სამეფო ხელისუფლების აუცილებელ რეგალიებს: ამიტომ ფიქრობენ, რომ ეს ცნობა, რომელიც პოსიდონიოსისაგან³⁶ თუ პატროკლესგან³⁷ (via ერატოსთენე) მომდინარეობს, უნდა ასახავდეს წინაელინისტური ხანის ვითარებას³⁸, ე. წ. მამასახლისობის დროს³⁹. სრულიად განსხვავებული ვითარებაა ძვ. წ. I ს-ის 60-იანი წლებიდან: იბერიის ბასილევსი ქვიციანის სრული ბატონ-პატრონია; „დიდი მეფე“ წარმოადგენს სახელმწიფოს, აწარმოებს საგარეო პოლიტიკას, მხედართმთავრობს ჯარს; ხელისუფლება; გადადის მეფისწულზე და არა სამეფო საგვარეულოს უხუცესს წევრზე (იხ. მითრიდატეს გამარჯვების სტელა; არმაზის ბილინგვა; Plut. Pomp. 34, 36; App. Mithr. 103; Dio XXXVII. 1. 2., LVIII. 26. 1-4, LXIX. 15. 1-2, LXX. 2. 3; Tac. Ann. VI. 32—36, XII. 44—47, XIII. 37, XIV. 26). წყაროთა შეჯერებით ცხადი ხდება, რომ ელინისტურ ხანაში იბერიის (ქართლის) სახელმწიფო წყობა არსებით ცვლილებებს განიცდის; ბუნებრივია ვივარაუდოთ, ახალი თეორიული ნორმები ელინისტური სამეფოებიდან და კერძოდ, სელევკიდებიდან მომდინარეობდა.

ელინიზმის გარიყრატზე წარმოქმნილი ქართლის სამეფო ელინისტური სამყაროდან საზრდოობდა არა მხოლოდ იმ იდეებითა და იდეალებით, რომლებიც მეფის ხელისუფლებას ასაბუთებდა. იბერიის სახელმწიფო ორგანიზაციას, პოლიტიკურ და სოციალურ-ეკონომიკურ წყობას ასევე მრავალი პარალელი ეძებნება ელინისტურ აღმოსავლეთში⁴⁰. მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ქართლის მესვეურთ მექანიკურად გადმოჰქონდათ ელინისტური სახელმწიფოს (სელევკიდების) წყობილების ფორმები ქართლში⁴¹.

სელევკიდების უზარმაზარი სახელმწიფო, გადაჭიმული ხმელთაშუაზღვიდან სპარსეთის ყურემდე, არასოდეს აღიქმებოდა არც ტერიტორიულ და მით უფრო, არც ნაციონალურ სახელმწიფოდ. ბერძნული კონცეფციების მიხედვით, სახელმწიფო განიხილებოდა მთავრობის უფლებათა და ქვეშევრდომების მოვალეობათა ერთობლიობად და იწოდებოდა „საქმენი“ (τα πράγματα). მეფის ხე-

³⁶ А. И болтунова, Описание Иберии в „Географии“ Страбона, ВДИ, №4, 1947.

³⁷ თ. ლ ო რ თ ქ ი ე ა ნ ი ძ ე, სტრაბონის ცნობა იბერიის მოსახლეობის პირველი გენოსის შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XVIII, 3, 1957.

³⁸ თ. დ უ ნ დ უ ა, კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, თბ., 1993, შენ. 7, გვ. 151—152.

³⁹ შდრ. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული სამართლის ისტორია, I, თბ., 1982, გვ. 154—165; მ ი ს ი ე ვ ე, ქართველი ერის ისტორია, I, თბ., 1979, გვ. 207—208; მ ი ს ი ე ვ ე, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1977, გვ. 185.

⁴⁰ იხ. თ. ლ ო რ თ ქ ი ე ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო და ქართლის სამეფო (იბერია), თბ., 1968.

⁴¹ იქვე, გვ. 22.

ლისუფლება ატარებდა პერსონალურ ხასიათს. ქვეყნის მცხოვრებნი, რომელ-ზედაც ვრცელდებოდა მეფის იურისდიქცია, ითვლებოდნენ სელევიკის, ანტიოქეს და ა. შ. ქვეშევრდომებად. ამიტომ სახელმწიფოს ოფიციალური სახელწოდება იყო „ესა და ეს მეფე და მისი ქვეშევრდომნი“. მაკაბელთა წიგნში სახელმწიფოს ტერიტორიის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა სპარსული ადმინისტრაციის ფორმულირება: *οὐχὶ ἐστὶ βασιλεία τῆς βασιλείας* („მეფის სამეფო სახელი“ — 1. მაკ. 2. 19)⁴².

ფარნავაზის მიერ დაარსებული აღმოსავლურქართული სახელმწიფო ყალიბდებოდა გარკვეულ ტერიტორიაზე და გარკვეულ ეთნოსს უკავშირდებოდა. ამიტომ ფარნავაზიანთა ტიტულატურაში აისახა მათი ხელისუფლების როგორც ტერიტორიული, ისე ნაციონალური ხასიათი. „მეფენი ფარნავაზიანნი“⁴³ არიან „მეფენი ქართლისანი“⁴⁴, „ქართლის მეფე“⁴⁵, „მეფე ქართლისა“⁴⁶, „მეფე ქართლსა შინა“⁴⁷, ან კიდევ „მეფე ყოველსა ქართლსა და ეგურსა ზედა“⁴⁸. მეორე მხრივ, ფარნავაზიანები იწოდებიან როგორც „მეფე ქართველთა“⁴⁹ ან „ქართველთა მეფე“⁵⁰. ბერძნულ-რომაულ წყაროებში, შესაბამისად, დასტურდება „იბერთა მეფე“⁵¹ და „იბერიის მეფე“⁵². მართალია, ეს უკანასკნელი ფორმა მხოლოდ და მხოლოდ ორ შემთხვევაში გვაქვს დამოწმებული, მაგრამ მისი ხმარება ოფიციალური ხასიათის წარწერებში — მხედველობაში გვაქვს შაბურ I-ის სამეწიფიანი წარწერა ნაყშე რუსთამიდან, სადაც ბერძნული ტექსტის „იბერიის მეფეს“ შეესატყვისება საშუალო სპარსულის „ვრუჩანის მეფე“ და პართული „ვირშანის მეფე“⁵³ — სწორედ იმის მაჩვენებელია, რომ „იბერიის მეფე“ გავრცელებული ტიტულატურა იყო როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე მის ფარგლებს გარეთ. V ს-ის სომხურ წყაროებში⁵⁴, რომლებიც IV—V სს. ქართლის ვითარების ასახვენ, დადასტურებული გვაქვს შემდეგი ფორმები: *Քազաուր Վրաց*, *Վրաց Քազաուր*, *արქայ Վրաց* და *Վրաց արქայ*. სომხ. *Վ.ի.ს* (ნათ. *Վրաց*) აღნიშნავს „ქართლსაც“ და „ქართველებსაც“. ამიტომ, ზემოთ მოტანილი ფორმები შეიძლება ითარგმნოს როგორც „ქართლის მეფე“, ისე „ქართველთა მეფე“⁵⁵.

„ქართველია“, ლეონტის მიხედვით, არამხოლოდ ქართლოსიანი, არამედ პოლიტიკური ქართლის ნებისმიერი მკვიდრი, იქნება ის ურია, ჰრომაელი, ძუ-

⁴² Э. Бикерман, დასახ. ნაშრ., გვ. 4—19.

⁴³ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 17.

⁴⁴ იქვე, გვ. 45, 47—49, 51, 59, 65.

⁴⁵ იქვე, გვ. 57.

⁴⁶ იქვე, გვ. 20.

⁴⁷ იქვე, გვ. 26.

⁴⁸ იქვე, გვ. 24.

⁴⁹ იქვე, გვ. 30, 32, 59.

⁵⁰ იქვე, გვ. 3, 43, 46, 64.

⁵¹ თ. ყ ა ნ ა შ ი ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., 234—235, 250; App. Mithr. 103; Res Gesta Divi Augusti 31; Tac. Ann XI. 8; Jos. Flav; IA XVIII. 97; Eutr. Brev. VIII. 3; El. Spart., Hadr,

⁵² Amm. Marc. XXI. 6. 7; Oros. VI. 4. 8.

⁵³ იხ. გ. წ ე რ თ ე ლ ი, საქართველოს ირანულ სახელწოდებათა ისტორიისათვის, „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“, თბ., 1993.

⁵⁴ ფაცსტოს ბუხანდი, სომხეთის ისტორია (ძვ. სომხურ ენაზე), თბ., 1910, გვ. 315—316; ლ. ჭ ა ნ ა შ ი ა, ლაზარ ფარბეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1962, გვ. 243, 244, 247 და სხვ.

⁵⁵ ლ. ჭ ა ნ ა შ ი ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 166.

რძევი თუ სხვა. ისინი ფლობენ ქართულ ენას, ნაზიარები არიან ქართულ კულტურას, მონაწილეობენ ქვეყნის სოციალურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში⁵⁶. ასეთივე ფართო მნიშვნელობითაა დადასტურებული ტერმინი „იბერი“. იბერი იბერიის მკვიდრია, მიუხედავად ეთნიკური თუ კულტურული კუთვნილებისა. საამისო ფრიად მნიშვნელოვანი მოწმობა სტრაბონის მოკვლევა: „დაბლობზე ცხოვრობენ იბერთაგან უფრო მეტად მიწათმოქმედნი. ესენი მშვიდობიანად არიან განწყობილნი, არმენიელთა და მიდიელთა მსგავსად ეწყობიან. უფრო დიდ ნაწილს, რომელიც მებრძოლი ბუნების არის, უჭირავს მთიანი მხარე და ცხოვრობს სკვითებისა და სარმატების ყაიდაზე, რომელთა მეზობლებიც და ნათესავებიც არიან. თუმცა ეწევიან მიწათმოქმედებასაც, და როდესაც ჩამოვარდება შფოთი თავისი და მათი სახსრებით გამოჰყავთ მრავალი ათასი [მებრძოლი]“ (XI. 3.3). როგორც ვხედავთ, იბერიის მთისა და ბარის მოსახლეობა ერთმანეთისაგან განსხვავდება წარმომავლობით, კულტურითა და ცხოვრების წესით, სოციალ-ეკონომიკური განვითარების დონით; მიუხედავად ამგვარი თვალშისაცემი სხვაობისა, ყველა ისინი იბერები არიან („ასეთები არიან იბერები და მათი ქვეყანა“ — Strabo XI. 3.3). ის, რაც იბერებს აერთიანებთ, არის ტერიტორია და ლოიალობა შიდა ჯგუფისადმი (ქვეყნის პოლიტიკური კეთილდღეობის დაცვა)⁵⁷. ამავე როლს ასრულებს, უეჭველად, ენაც⁵⁸. თვით სტრაბონისთვის ხომ ერთიანი სახელმწიფო ენა ერთიანი სახელმწიფოს აუცილებელი ატრიბუტია (XI. 14.5 შდრ. XI. 4.6).

ყველა ესენი იბერიის მეფის „ქვეშევრდომნი“ არიან, ხოლო იბერიის მეფე ყველა ამათი „უფალი“⁵⁹.

ქართლის (იბერიის) სამეფოს სტრუქტურას მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავდა მეფის ხელისუფლების პერსონალური ხასიათიც. ლეონტის მიხედვით, სწორედ პერსონალურმა ურთიერთობებმა შეუწყო ხელი ქართლისა და ეგრისის ერთ სამეფოდ გაერთიანებას (ამ კუთხით განვიხილავთ ერთხელ უკვე ციტირებულ ცნობას: „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა, და შენ ვმართებს უფლობა ჩემი ... შენ ხარ უფალი ჩუენი და მე ვარ მონა შენი“). პერსონალურმა ურთიერთობებმა განაპირობა ის ფაქტი, რომ ეგრისის ნაწილი ქართლის სამეფოს საზღვრებს გარეთ დარჩა: „ხოლო ეგრის წყალს ქუემოთ დარჩა ბერძენთა, რამეთუ მკჷდრთა მის ადგილისათა არა ინებეს განდგომა ბერძენთა“⁶⁰. უნდა ვიფიქროთ, რომ ადგილობრივ მკვიდრთა ნების შემთხვევაში

56 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1990, გვ. 381—382; დ. მუსხელიშვილი, ქართველთა თვისახელწოდებისათვის, „საქართველოსა და ქართველებს აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“, გვ. 344.

57 ლოიალობა შიდა ჯგუფისადმი ეროვნული ცნობიერების ქვაკუთხედიცაა, რაც განსაკუთრებით ნიშანდობლივია, ეს უკანასკნელი მომენტი ეხება მთიელ იბერებს, რომლებიც სარმატებს ენათესავენ. მთიელთა აქტიური მონაწილეობა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ჭუნაშვილის თხზულების ცნობილი ჩანართითაც დასტურდება (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 156).

58 ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 640, 641.

59 ტერმინი „ქვეშევრდომნი“ დადასტურებულია არიანესთან (PPE. 11) და პროკოფი კესარიელთან (Goth. VIII, 2), „უფალი“ — ლეონტი მროველთან. „უფლად“ აღიქვამენ იბერიის მეფეს, ალბათ, ძველი ბერძენებაცა და რომაელებიც. პარალელისათვის შეიძლება მოგვკრანა დიდი არმენიის მეფის მიმართ დამოწმებული ტერმინოლოგია: „იგი (ე. ი. პართიის მეფე — გ. ჭ.) დაამარცხა ტიგრანმა და ეს დადგა ყოველივეს უფლად... ქვეშევრდომებად ყავდა ატროპატენე და გორდიფოსი, მათთან ერთად დანარჩენი მესოპოტამია“ (Strabo XI. 14. 15).

60 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 24.

ქართლის მეფის ხელისუფლება გავრცელდებოდა მათზეც და იმ ტერიტორიაზეც („ევრის წყალს ქუემოთ“), რომელზეც ისინი სახლობდნენ. მსგავსი მოვლენა თავს იჩინეს ოცდამეშვიდე მეფის, ვარაზ-ბაქარის ზეობაშიც: „განდგეს კლარჯნი ვარაზ-ბაქარისაგან და მიერთნეს ბერძენთა. და დაიპყრეს ბერძენთა თუხარისი და ყოველი კლარჯეთი ზღვთაგან არსიანთამდე და დარჩა ვარაზ-ბაქარს ქართლი თვნიერ კლარჯეთისა...“⁶¹ აქაც ხაზგასმულია, რომ მას შემდეგ, რაც კლარჯნი გამოდიან ვარაზ-ბაქარის იურისდიქციიდან, ეს უკანასკნელი კარგავს უფლებებს კლარჯეთზეც.

ქართული წყაროს ცნობებს ემორწმუნება V ს-ის სომეხი ისტორიკოსი ფავსტოს ბუზანდი. მემატეანის გადმოცემით, სომხეთის მეფეს არშაკს გადაუღდგენ ნახარარები და მიემხრნენ სპარსეთის შაჰს. „ამის შემდეგ გუგარქის პიტიახში და მის შემდეგ ძორის გავარის უფალი, და კოლბის გავარის უფალი, და მათთან გარდმანძორის უფალი და ისინი, ვინც მათ მხარეებში იყვნენ, ვინც მათს ირავლივ იყვნენ, ერთიანად აუჯანყდნენ სომხეთის მეფეს არშაკს და აღიძრნენ, წაიღიდნენ, წარსდგნენ სპარსთა მეფის შაბუჰის წინაშე“⁶². როგორც ჩანს, შაჰის სანქციით გუგარქის ბდეში ქართლის მეფეს დამორჩილდა. ეს ირკვევა ფავსტოსის მომდევნო თხრობიდან: „იმის შემდეგ მუშელმა ილაშქრა ქართლის მეფეზე, ძალიან შეავიწროვა და გაანადგურა, დაიპყრო მთელი ქართლის ქვეყანა. მახვილს მისცა ყველა აზატები და ნახარართა გვარები, რომლებიც ჰპოვა. სპარაპეტმა მუშელმა ბრძანა, ჯვარს ეცვათ ქართლის ქვეყანაში ფარნავაზიანები, ხოლო გუგარქთა პიტიახში, რომელიც წინათ სომხეთის მეფეს ემსახურებოდა და ბოლოს აუჯანყდა მას, დაიჭირა, თავი მოჰკვეთა... საერთოდ ამ ქვეყნის ყველა ნახარარს, რომელიც აუჯანყდა სომხეთის მეფეს, თავი მოჰკვეთა, მთელი გვარი ხელახლა დაიპყრო და მძევლებიც აიყვანა, დანარჩენებს კი ხარკი დააკისრა. მან დაიპყრო მიწა ძველ საზღვრამდე სომხეთსა და ქართლს შორის, ე. ი. დიდ მდინარემდე, რომელსაც ჰქვია მტკვარი...“⁶³. მოტანილი ფრაგმენტებიდან ჩვენთვის ამჯერად ის გარემოებაა საინტერესო, რომ სახელმწიფოს (ქართლის, სომხეთის) საზღვრების გაფართოება თუ შეკვეცა გარკვეულწილად პერსონალურ ურთიერთობებზეა დამოკიდებული.

ქართლის მეფის ხელისუფლების პერსონალური ხასიათი ტერიტორიულთან შედარებით მეორე პლანზეა გადატანილი. ეს სჩანს თუნდაც „ქართლის ცხოვრებიდან“. ჟღანშერის მიხედვით, ვახტანგ გორგასალთან დაზავებულმა კეისარმა „უკმოსცა... საზღვარი ქართლისა, ციხე თუხარისი და კლარჯეთი ყოველი...“⁶⁴. როგორც ვხედავთ, ციტირებულ ფრაგმენტში მხოლოდ ტერიტორიული მომენტია (კლარჯეთი) ხაზგასმული, პერსონალიები კი (კლარჯები) არსად ჩანან. ტერიტორიული პრინციპის უპირატესი ხასიათი თვალნათლივ ვლინდება ქართველ—სომეხთა საეკლესიო განხეთქილების ამსახველ სომეხურ წყაროებში. ირკვევა, რომ V ს-ის შუახანებისათვის და, შესაძლოა, ამაზე უწინარესაც, ქვემო ქართლში, ლორე—ტაშირის ზეგანზე არსებობდა სომეხთა კომპაქტური დასახლება, რომელიც ცურტავის ეპარქიაში შემოდიოდა. იგი მოიხსენებოდა რო-

⁶¹ ქართლის ცხოვრება, I, 136—137.

⁶² ლ. ჯანაშია, დასახ. ნაშრ. გვ. 71.

⁶³ იქვე, გვ. 72.

⁶⁴ ქართლის ცხოვრება, I, 177.

გორც „ცურტავის სომხურენოვანი ქვეყანა“⁶⁵, „სომხურენოვანი ქვეყანა, რომელიც ცურტავის ეკლესიის განმგებლობის ქვეშ არის“⁶⁶, „სომხურენოვანი მრევლი“⁶⁷, „სომხურენოვანი“⁶⁸, „ცურტავის ეკლესიის სომხურენოვანი სამწყსო/მრევლი“⁶⁹, „სომხურენოვანი თემი ცურტავის ეკლესიისა“⁷⁰, „სომხურენოვანი ქვეყნები“⁷¹. მას შემდეგ, რაც კირიონ ქართლის კათალიკოსმა ცურტავის საეპისკოპოსოში სომხურთან ერთად ქართული მღვდელთმსახურებაც შემოიღო, სომხური მოსახლეობა შეწუხდა და დახმარებისათვის სომხეთის (პერსამენის) სასულიერო და საერო ხელისუფლებით მიმართა: „ჩვენთვის მანდედან დახმარებისა და ზურგის დაარეშე აქ ყოფნა არ შეიძლება. ისეთ მძლავრ გოროზს შეეყრილვართ, რომელიც მამამთავრად იწოდება; თუ არა, [უნდა] დავტოვოთ ეს ქვეყანა და წავიდეთ“⁷². საინტერესოა რომ არც „სომხურენოვანი“ და არც მათ მფარველებს აზრადაც არ მოსდით განდგომა. იურიდიულ ურთიერთობათა გაწყვეტა ქართლის ხელისუფლებასთან მხოლოდ აყრა-გადასახლებით, ქართლის მიწა-წყლის მიტოვებით მიიღწევა. და ეს იმიტომ, რომ ისინი (ე. ი. სომხები) ქართლის მეფის ტერიტორიაზე სხედან და მათი ქვეშევრდომობაც ამ მომენტითაა განპირობებული.

ამგვარად, სამეფო ხელისუფლების ხასიათის შედარებითი შესწავლა ცხადყოფს, რომ ქართლის მეფეები, ელინისტური მაკედონიის მონარქების მსგავსად, ეროვნული (ქართული) სახელმწიფოს მაშენებლები იყვნენ⁷³.

⁶⁵ უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, სომხური ტექსტი ქართულ თარგმანითა და გამოკვლევით გამოსცა ზ. ალექსიძემ, თბ., 1975, გვ. 65.

⁶⁶ ეპისტოლეთა წიგნი, სომხური ტექსტი ქართული თარგმანითა და გამოკვლევით გამოსცა ზ. ალექსიძემ, თბ., 1968, გვ. 32.

⁶⁷ უხტანესი, გვ. 69.

⁶⁸ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 4; უხტანესი, გვ. 55.

⁶⁹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 3; უხტანესი, გვ. 53.

⁷⁰ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 5; უხტანესი, გვ. 57.

⁷¹ უხტანესი, გვ. 63.

⁷² იქვე, გვ. 65; ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 34—35.

⁷³ W. W. Tarn and G. T. Griffith, *Hellenistic Civilization*, London 1952, p. 47: „The god-descended king ...ruled a national kingdom...“.

Г. Г. ЧЕИШВИЛИ

ЦАРЬ И ЦАРСКАЯ ВЛАСТЬ В ДРЕВНЕЙ КАРТЛИ (ИБЕРИИ)

Резюме

В статье рассматриваются сведения «Картлис Цховреба» о возникновении царской власти в древней Картли в общем контексте истории эллинизма. В основе царской власти в Картли лежали два принципа греческого права: право победы и передача единожды приобретенного права по наследству. В теории обоснования царской власти Фарнавазидов амальгамировались и древнеперсидские представления.

Наряду с эллинистическими и древнеперсидскими заимствованиями важную роль играли местные воззрения.

В титуле Фарнавазидов отразился как национальный, так и территориальный характер царской власти.

Концепция «Картлис цховреба» подтверждается данными греко-римских источников.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ფ. ჯავახიშვილის საბ. ისტორიის და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილებამ.

ზორანა ქურთიანი

ზოროასტრული რელიგიური სისტემა

ზოროასტრული მოსახლეობა ერთ-ერთი უმცირესობაა მსოფლიოში. თანამედროვე ზოროასტრულთა ორი ძირითადი თემი წარმოდგენილია ირანის ზოროასტრებისა და ინდოეთის ფარსების სახით.

ზოროასტრულთა დაყოფა ორ განსხვავებულ თემად დაიწყო იმ პერიოდში, როდესაც არაბული ტომები შემოესივნენ ირანს, რის გამოც ზოროასტრული მოსახლეობის ნაწილი იძულებული გახდა დაეტოვებინა სამშობლო და გადასახლებულიყო ინდოეთში, სადაც მათ ეწოდათ ფარსები (ტერმინი „ფარსი“ მომდინარეობს „ფარსა“-დან, ანტიკური ხანის სამხრეთ-დასავლეთ ირანის ერთ-ერთი პროვინციის სახელწოდებიდან)¹.

ირანულ ზოროასტრულთა ინდოეთში გადასახლების შესახებ სრულყოფილ ცნობებს გვაწვდის ნარატიული წყარო „ქისე-ი სანჯანი“ (სანჯანის მატიანი). იგი მიეწერება ნავსარის დასტურს (სასულიერო პირი), ბაჰმან ქაიქობადს, დაწერილია 1600 წელს ჩვ. წ-ით. ნაწარმოების მიხედვით, არაბთა შემოსევების შედეგად ზოროასტრული მოსახლეობის დიდი ნაწილი ქუხისტანისა და ხორასნის შთიანეთში გაიხიზნა, საიდანაც ასი წლის შემდეგ ისინი მივიდნენ ქ. ორმუზში, ირანის სამხრეთ სანაპიროზე, აქედან კი გადასახლდნენ ქ. დივზე, საურაშტრას სამხრეთით. ცხრაშეტი წლის შემდეგ მათ დატოვეს კუნძული და გადასახლდნენ ინდოეთის დასავლეთ სანაპიროზე, გუჯარათში, იმ ტერიტორიაზე, რომელიც მოგვიანებით სანჯანის სახელითაა ცნობილი (ბომბეის ჩრდილოეთით 145 კმ.)².

სანჯანის მატიანის მიხედვით უნდა ვივარაუდოთ, რომ ირანულ ზოროასტრულთა გადასახლება ინდოეთში 611—786 წლებში უნდა მომხდარიყო. ასეთ გადასახლებებს მომდევნო ხანებშიც ჰქონდა ადგილი.

ირანსა და ინდოეთს შორის სასაზღვრო ეპოქაშიც (226—651 წწ.) არსებობდა კულტურული და სავაჭრო ურთიერთობა; არაბთა შემოსევების შემდეგ ირანისა და ინდოეთის ზოროასტრულებს შორის კონტაქტი თითქმის მთლიანად გაწყდა და ურთიერთობის განახლება მხოლოდ XVI ს-თვის დაიწყო.

ბომბეიში დასახლებამდე ზოროასტრული მოსახლეობა ცხოვრობდა სანჯანში, კამბეიში, სურატსა და ნავსარში.

ფარსების დიდი მიგრაცია ბომბეიში მოხდა 1938—1937 წლებში. რა თქმა უნდა, ეს გადასახლება და დამკვიდრება დიდ ეთნიკურ პრობლემებთან იყო დაკავშირებული (თუ ინდური მოსახლეობის კასტობრივ სისტემასაც გავითვალისწინებთ). გარდა ამისა, ფარსებს უნდა შეენარჩუნებინათ, დაეცვათ და პრაქტიკულად გამოეყენებინათ თავიანთი რელიგია, — აეშენებინათ ცეცხლის ტა-

¹ Mirza H. K., *Outlines of Parsi History*. Bombay, 1987, გვ. 2.

² Paymaster R. B., *Kissei — Sanjan*, Bombay., 1915; modi J. J. *Dassur Bahman Kaihbad and the Kisseh—i Saujan, a reply*, Bombay., 1917.

³ Mistree Kh. *Zoroastrianism, an Ethic Perspective*, Bombay., 1982, გვ. 104.

ძრები, მღვდმარების კოშკები. ისინი ეთნიკურად გამოყოფილი უნდა ყოფილიყვნენ ინდური თემებისაგან, რაც მათ სოციალური დაცვის შესაძლებლობასაც მისცემდა⁴.

დღესდღეობით ფარსები ინდოეთის საზოგადოების ყველაზე ცივილიზებული და განვითარებულ მოსახლეობას წარმოადგენენ. ფარსების უმრავლესობა ცხოვრობს ინდოეთში (უპირატესად ქ. ბომბეიში), მათი რიცხვი დაახლოებით 1007722-ია, მთელი მოსახლეობის 0,02%.

გარდა ინდოეთისა, ფარსები ცხოვრობენ ირანში (უმეტესად თეირანში, იეზდსა და ქერმანში) — მათი რიცხვი 1890-ია, პაკისტანში (ყარაჩიში) — 6000, ევროპაში — 3000, ამერიკაში — 2000. ჩინეთში, იაპონიაში, ავსტრალიაში, აღმოსავლეთ და სამხრეთ აფრიკაში⁵.

ბუნებრივი ტერიტორიული მდებარეობა, რომელიც უჭირავს იეზდსა და ქერმანს, საუკუნეთა განმავლობაში იცავდა ზოროასტრელებს არაბი და სხვა დამპყრობლებისაგან. სწორედ ამ მიზეზით უნდა იყოს განპირობებული, რომ დღემდე, თუმცა შემცირებული რაოდენობით, ირანის ამ ოლქებში შემორჩა ზოროასტრული მოსახლეობა, მიუხედავად იმისა, რომ ირანულ ზოროასტრელებს დიდი ხნის მანძილზე მტრულ გარემოცვაში უწყევდათ ყოფნა, არანაკლებ სიძნელეებს აწყდებოდნენ ინდოეთის ფარსებიც ინდოეთის სხვა მოსახლეობის სოციალურ-პოლიტიკური, კულტურული თუ რელიგიური გავლენის გამო (თუ გამოვიციხავთ ბრიტანული მმართველობის ხანას ინდოეთში, როცა ზოროასტრელებს პრივილეგიური პოზიცია ეკავათ, რაც ფარსების თვითმყოფადობის შენარჩუნების ერთ-ერთ მიზეზად უნდა ჩაითვალოს).

ინდოეთის ფარსების ისტორიას ორი ძირითადი მახასიათებელი აქვს: 1. ფარსებს განუწყვეტლივ უწყევთ კონტაქტი სხვა რელიგიურ ტრადიციებთან (ინდუიზმი, ისლამი, ქრისტიანობა, ასევე თეოსოფია, ასტროლოგია, ეზოტერიკიზმი და ა. შ.), რაც თეოლოგიური და დოქტრინული ხასიათის მნიშვნელოვან პრობლემებსა და წინააღმდეგობებს წარმოშობს, განსაკუთრებით, მონოთეიზმისა და დუალიზმის გაგების საკითხში; 2. მსგავსი სახის დოქტრინულ კონფლიქტებს ადგილი აქვს თვით ფარსულ სექტებს შორისაც. საერთოდ კი, ზოროასტრული რელიგიის ღრმად შესწავლასა და ახლებურად გაგებას დიდი ინტერესით ეკიდებიან როგორც ირანის, ასევე ინდოეთის ზოროასტრელები.

ეფიქრობთ, ირანელი ზოროასტრელებისა და ინდოეთის ფარსების დღევანდელი მდგომარეობა ერთმანეთს ჰკავს იმით, რომ ორივე თემს არსებობა უხდება უცხო რელიგიურ გარემოცვაში. ამას ემატება სხვადასხვა სახის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ფაქტორებიც, რაც, ბუნებრივია, შემცირებითა და გადაშენებით ემუქრება ზოროასტრულ მოსახლეობას. მათი რიცხვი შესამჩნევად მცირდება ბოლო წლებში, თავდაცვისა და თვითმყოფადობის შე-

⁴ Bouce M. Zoroastrians, their religious beliefs and practices, Lonpon., 1979, გვ. 126.

⁵ Mirza H. K. Outlines of Parsi History, გვ. 218. უნდა აღინიშნოს, რომ ინდოეთში ფარსები წარმოადგენენ კასტის მსგავს ფენას, რომელიც ეკონომიურად დაწინაურებულია სხვებთან შედარებით.

⁶ როგორც ირანის ასევე ინდოეთის ზოროასტრელები, განსაკუთრებით კი რელიგიის დარგში მოღვაწენი, ხშირად აწყობენ სიმპოზიუმებსა და კონფერენციებს. მაგალითად, 1960 წ. ამგვარი სიმპოზიუმი ჩატარდა თეირანში, ხოლო 1964, 1978, 1985 წწ. — ბომბეიში. ზოროასტრული რელიგიის უეთი შესწავლას ხელს უწყობს ინდოეთში რელიგიური ინსტიტუტების არსებაც. Zoroastrianism, The Eucyclopædia of Religioh, U. Y., 1987.

ნარჩუნების მიზნით. ძველი ირანული ტრადიციის მიხედვით, ნებადართულია ქორწინება სისხლით ნათესავეებს, განსაკუთრებით კი ბიძაშვილებს შორის⁷.

თვითმყოფადობის შენარჩუნების პირობაა, ასევე, საკრალურ ნაგებობათა შენებისა და მათი დანიშნულების ტრადიციული პრინციპი (სიწმინდის დაცვა), განსაკუთრებით კი ინდოეთში, სადაც დღემდე მიცვალებულის დამარხვა ტრადიციული ზორასტრული წესით ხდება ე. წ. მღვმარების კოშკებში („დაქ-მა“). რაც შეეხება ცეცხლის ტაძრებს, ისინი ირანში თითქმის აღარ გამოიყენება (როგორც ცნობილია, ზორასტრულ რელიგიაში ტაძრებს ისეთი მნიშვნელობა არ ენიჭება, როგორც ეს სხვა აღმოსავლურ რელიგიებშია)*, მაგრამ ინდოეთში ცეცხლის ტაძრებს დიდი მნიშვნელობა აქვს და ვხვდებით ორი ხარისხის ცეცხლის ტაძრებს: 1. ათაშ ბეჰრაში და 2. ათაშ ადარანი, აგარი, ანუ დარ-ი მეჰერ⁸. ყოველ ზორასტრულ ოჯახში მუდმივად ანთია „ათაშ დად გაჰ“ ანუ სახლის ცეცხლი.

შეიძლება ითქვას, რომ როგორც საკრალური შენობების აგებისა და მათი გამოყენების წესებში, ისე სხვა ზორასტრულ ტრადიციებშიც, ფაქტობრივად შენარჩუნებულია ძველ ირანულ რწმენათა ნიშნები.

ზორასტრულ ტრადიციათა შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან მისი გადმონაშთები დღესაც შემორჩენილია ქრისტიანულ თუ სხვა რელიგიებში, იმ ქვეყნებში, რომლებთანაც ირანს ჰქონდა პოლიტიკური, სავაჭრო თუ კულტურული კონტაქტები. გარდა ამისა, ზორასტრიზმი დღემდე არსებული რელიგია და მიუხედავად ზოგიერთი „დანაკარგისა“ და ცვლილებებისა, შენარჩუნებული აქვს პირველადი ნიშნები⁹ (ამას ცხადყოფს მატერიალური კულტურის ძეგლები, აგრეთვე თანამედროვე ეთნოგრაფიული მასალა).

აღმოსავლეთ ირანის ტომობრივ და პასტორალურ საზოგადოებებში წარმოშობილი ძველ ირანულ რწმენათა მქონე ზორასტრული რელიგია (1000 წ. ძვ. წ-ით), მისი ევოლუციისა და ტრანსფორმაციის მიუხედავად, მკაცრი კონსერვატიზმითა და ტრადიციულობით ხასიათდება რელიგიამ, რომელმაც აყვავების ზენიტს სასანური ირანის ხანაში (III—VII სს. ახ. წ-ით) მიაღწია, გაუძლო მაკედონურ მმართველობას, სელევკიდურ-ბაქტრიულ ბატონობასა და არაბულ შემოსევებს, მონღოლთა იმპერიის ხანას, თურქ და სპარსულ მუსლიმთა მმართველობას.

ვფიქრობთ, ზორასტრიზმი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, როგორც ჯერ კიდევ ცოცხლად შემორჩენილი, პირველი უძველესი მონოთეისტური რელიგია.

ზორასტრული რელიგიის მკვლევრები ყოველთვის მნიშვნელოვან სიქნელებს აწყდებიან (ამ დარგის შესახებ) არსებულ წყაროთა და ლიტერატურ-

⁷ შ. ქ უ რ ც ი კ ი ძ ე, ინდოეთის ეთნოგრაფიული დღიურები, № 1, 1987, გვ. 2.

⁸ Nauavutty P., The Parsis, New Delhi., 1976, გვ. 36; K u l h e E., The Parsis in India, A minority as adent of social chande, New Delhi, 1978, გვ. 19. დაძრების კატეგორიები ზორასტრული მსახლეობის რიცხობრივ მდგომარეობაზეა დამოკიდებული. დღეისათვის ინდოეთში 8 ათაშ ბეჰრაშია: ერთი-უდავადში (1742) ერთი ნავსარში (1765). ორი — სრატში (1823) და ოთხი — ბომბეიში (1783, 1839, 1845, 1897).

⁹ Boycem., დასახ. ნაშრომი, გვ. 216—227.

* რადგანაც ზორასტრულ ესპატოლოგიაში, კოსმოგონიასა და ფსიქოლოგიაში ცეცხლი გველინება წამყვან განმწმედ საშუალებად, მთავარ კონცეფციად, ზორასტრელები მოიხსენიებენ, როგორც ცეცხლთაყვანისმცემლები, განსაკუთრებით კი მუსლიმთა მიერ.

რის არასრულფასოვნებისა და არაერთგვაროვნების გამო. ეს სირთულე განსაკუთრებით ეხება ადრეული პერიოდის წყაროებს, რომლებიც მეტად მცირერიცხოვანი და ურთიერთსაწინააღმდეგო ცნობათა შემცველია. ზოროასტრული ტექსტების კრებული ავესტა მხოლოდ ნაწილობრივ შემორჩა ჰეტეროგენულ სახით¹⁰.

გარდა „გათებისა“, რომლებიც თვით ზარათუშტრას (ზოროასტრს) მიეწერება, არსებობს უამრავი სხვადასხვა სტრუქტურის მქონე ტექსტი, რომლებიც სხვადასხვა პერიოდისა და, ხშირ შემთხვევაში, ზეპირსიტყვიერების გზითაა შემონახული.

ავესტას ძირითადი ნაწილებია „იასნა“ (თაყვანისცემის აქტები), რომელიც შეიცავს „გათებს“, ანუ საგალობლებს¹¹, „იამთები“ (ღვთაებრივ არსებათა ქების ჰიმნები), „ვენდიდადი“ (კოდექსი დემონთა წინააღმდეგ), იგი მთლიანადაა შემორჩენილი და განწმენდასთან დაკავშირებულ კანონთა კრებულს წარმოადგენს (აქ მოცემულია კეთილისა და ბოროტის დაპირისპირებისა და ბრძოლის იდეა, სადაც ბოროტი ძალები დევების სახით არიან წარმოდგენილი)¹², „ვისპერედი“ (ყველა განმეგებელ ძალთა თაყვანისცემა)¹³, „ნიიშნი“ და „გაჰ“ — ზოროასტრულ ლოცვათა კრებული, რომელიც ძირითადად სასულიერო პირთათვისაა განკუთვნილი. „ზორდ“, ანუ მცირე ავესტა-ყოველდღიური ლოცვათა წიგნი, რომელიც სხვა ავესტურ ტექსტებზე დაყრდნობითაა შექმნილი არსებობს, ასევე, ავესტურ ტექსტთა სხვა ფრაგმენტებიც¹⁴.

ზოროასტრიზმისათვის მნიშვნელოვან წყაროებს წარმოადგენენ საშუალო სპარსულ ენაზე შექმნილი ფალაური წიგნები, რომელნიც დაახლ. ახ. წ-ის IX ს-ით თარიღდებიან. ეს არის ზოროასტრული რელიგიური ლიტერატურის აყვავების ხანა, განსაკუთრებით კი ფარსისტანის რეგიონში. აღნიშნული ხანის ირანი ძირითადად თითქმის ისლამური გახდა, სადაც ზოროასტრელები უმცირესობას წარმოადგენენ, ამდენად, ფალაური ლიტერატურა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, როგორცაა „ზენდი“-ავესტური ტექსტების ინტერპრეტაცია კომენტარებით, თარგმანებითა და სიტყვარით, „ბუნდაჰიშნი“¹⁵ (Zand Adāhih)-ზენდ ავესტაზე დაყრდნობით შექმნილი კოსმოგენური, კოსმოლოგიური და

¹⁰ Geoldner K. F. Avesta, the Sacred Books of the Parsis, Stuttgart, 1888—1895. Geldner K. F. Zoroastrian religion in the Avesta, translated from the german by J. C. Iavadia. Tavadia Bombay; 1933. ტერმინ „ავესტას“ შესატყვისი ფორმა თვით ავესტაში არ გვხვდება, ტერმინი მომდინარეობს ფალაური სიტყვიდან apastaf (საწყისი, საფუძველი ტექსტში), რაც განასხვავებს მას „ზენდ“-ისაგან, ანუ კომენტარებისაგან.

¹¹ „გათები“ შეიცავს საღვთო ლოცვებს — Ahura Vairya, Ashem Vohu და Yenhe Hā-tām. მათ შორის ყველაზე უწმინდეს ლოცვად ითვლება Ahura Vairya, რომელიც განსაკუთრებული თაყვანისცემით უნდა შესრულდეს.

¹² J a m a s p H., Vendidad. Bombau., 1907. (შესავალი); S a n j a n a O. P., Pahlavi versio'n of the Vendidad. Bombau., 1895 (შესავალი).

¹³ D h b h a r B. N., Pahlavi Yasn and Visperat, Bombay., 1949 (შესავალი).

¹⁴ აღნიშნულთან დაკავშირ. იხ. აგრეთვე, მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, I, თბ., 196, Оранский К. М. Введение в Иранскую филологию, М; 1988 და სხვ. შესაბამისი ლიტერატურა.

¹⁵ Westergaard N. L., Zendavesta or the Religous of the Zoroastrians, Copenhagen., 1852—1854 (წიხასიტყვობა).

ესქატოლოგიური კრებული. „დინკარდი“ (რელიგიური წესები IX—X), აგრეთვე, ზოროასტრული სასულიერო პირების მიერ შექმნილი ლიტერატურა — ზადსპრამის მიერ დაწერილი კრებული *Wizibāgih, Dabistan i Denig* (რელიგიური კანონები), *Dabistan imenög i khrad* (სიბრძნის სულის გასამართლება — წიგნი), ზოროასტრული საღვთისმეტყველო ლიტერატურის (ე. წ. ანდრეზები — *andarz*) დამახასიათებელი ტექსტი, *Shh and — gumānig wizar* — კრებული, სადაც მოცემულია იუდაიზმის, ქრისტიანობისა და მანიქეველობის კრიტიკა, *Arda wiraz Nāmāg* (არდა ვირაზის წიგნი), — ზოროასტრულ თემებში მეტად გავრცელებული ნაშრომი, სადაც წარმოდგენილია იმპერეციური სამყაროს, სამოთხისა და ჯოჯოხეთის სურათი და სხვა ფალაური ტექსტები...¹⁶.

მომდევნო ხანის ზოროასტრული ლიტერატურა იწერებოდა „ფაზენდისა“ და „ფარსის“ დიალექტებზე, სპარსულ, გუჯარათულ და სანსკრიტულ ენებზე¹⁷. ზოროასტრიზმის შესასწავლად ასევე მნიშვნელოვანია სპარსული დანასტიების მეფეთა წარწერებიც: აქემენიდური ხანისა, განსაკუთრებით დარიოს (522—436 წწ. ძვ. წ-ით), ქსერქსეს (486—465 წწ. ძვ. წ-ით), არტარქსერქსე II (402—359 წწ ძვ. წ-ით) და სასანური ხანის — შაბურ 1 (241—372 წწ ახ. წ-ით), ნერსე (293—302 ახ. წ-ით.).

მნიშვნელოვანია, აგრეთვე, ზოროასტრულ სასულიერო პირთა მიერ შექმნილი ისტორიულ-დოქტრინული ნაწერებიც, ბერძენ კლასიკოსთა თხზულებები, ქრისტიანული და მუსლიმური ლიტერატურა¹⁸.

ზოროასტრიზმი წარმოიშვა ირანის აღმოსავლეთ და ცენტრალურ-სამხრეთ რეგიონებში-პინდუქტისა და სეისტანის მთიანეთს შორის (დღევ- ირან-ავღანეთის სასაზღვრო ზოლი). ერთ-ერთ თეორიას, რომლის მიხედვითაც ზოროასტრი აზერბაიჯანიდან მოვიდა, ფაქტობრივად არ გააჩნია ისტორიული საფუძველი. პართულ და სასანურ ხანებში სასულიერო წოდება ამტკიცებდა, რომ ზოროასტრი ჩრდილო-აღმოსავლეთ ირანიდან მოვიდა, ე. ი. ხორეზმის პროვინციდან. თანამედროვე სამეცნიერო კვლევა ზოროასტრული რელიგიის წარმოშობის თაობაზე, ძირითადად ემყარება ავესტაში მოცემულ გეოგრაფიულ ინფორმაციას და არქეოლოგიურ მასალას. ავესტას გეოგრაფიული საზღვრები კი მოიცავს აღმოსავლეთ ირანს, ავღანეთსა და მის მიმდებარე რეგიონებს. ტექსტებში არ მოიხსენიება დასავლეთ ირანის, მიდიის ან სპარსეთის რომელიმე რეგიონი¹⁹.

¹⁶ Mirza H. K. დასახ. ნაშრომის გვ. 299. ფალაური ენა მრავალი ფორმითა და დიალექტით ძვ. წ-ის III ს-დან ჩვ. წ-ის IX-მდე მოქმედებდა. იგი პართლებისა და სასანელების სახელმწიფო ენს წარმოადგენდა (ასევე რელიგიურ ენასაც). ფალაურელიტერატურა სამ ნაწილად შეიძლება დაიყოს: 1. ავესტის ფალაური თარგმანები; 2. რელიგიური სახის ფალაური ტექსტები და 3. ნახევრად-რელიგიური, სოციალური და სხვა სახის ფალაური ტექსტები.

¹⁷ B h a r u c h a S. D. Collected Sanscrit writings of the Paris I—VI, Bombay., 1906—1933. (შესავალი). ზოროასტრული სასულიერო პირების მიერ სანსკრიტზე თარგმნილია ფალაური ლიტერატურის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

¹⁸ K a i r a l J. C., Oriental Treasures, Bombay., 1941; D h a b h a r B. N. The, K. R. Cama Oriental Institute Catalogue, Bombau, 1923.

¹⁹ Zoroastrianism., The Encyclegædia of Religion გვ. 590; Mirza H. K., Observations on ancient Iranian tradition, in the Journal of the K. R. Cama Oriental Institute, Bombay., 1976, no. 45 გვ. 41—48. Фрай Г. Наследие Ирана, М; 1972. გვ. 49—57.

ზორასტრიზმის განსაკუთრებული, ნოვატორული ხასიათი, ახლო აღმოსავლეთისა და ცენტრალური აზიის სხვა ინდოევროპული მოდ-გმის ხალხთა რწმენა-წარმოდგენებისაგან, მის მონოთეისტურობაში მდგომარეობს. ზორასტრიზმს გამოარჩეულ, გამოკვეთილ სახეს აძლევს ზორასტრი: ფილოსოფიური და რელიგიური დოქტრინის ორი ასპექტი: მონოთეისტურობა და მკაცრად გამოხატული დუალისტური ხასიათი. მონოთეიზმი და დუალიზმი მჭიდროდაა გადახლართული ერთმანეთთან „გათეზში“.

ზოგიერთი მოსაზრების მიხედვით, მონოთეიზმი და დუალიზმი მკვეთრად უპირისპირდება ერთმანეთს, მაგრამ ვფიქრობთ, უფრო მართებული უნდა იყოს პიპოთეზა, რომლის მიხედვითაც მონოთეიზმი წარმოადგენს პროტესტს პოლითეიზმის წინააღმდეგ²⁰. ამასთან, დუალიზმი მონოთეიზმის აუცილებელი ატრიბუტი და ლოგიკური შედეგია. იგი მიზნად ისახავს კეთილისა და ბოროტის წარმოშობის იდეის ახსნას. — დუალიზმის საფუძველი არსებითად ეთიკური

ზორასტრის მიერ ქადაგებული რელიგიის ფორმა, ბუნებრივია, ისტორიულ ცვლილებათა პროცესში ევოლუციას განიცდიდა, მიუხედავად თავდაპირველი ანტირიტუალური ხასიათისა, ზორასტრიზმი იქცა რელიგიად, რომელშიც წამყვანი ადგილი დაიკვიდრა სწორედ საწესჩვეულებო რიტუალებმა. ზორასტრიზმი შეიძლება მივაკუთვნოთ წინასწარმეტყველურ და მონოთეისტურ რელიგიათა ტიპს, რომელშიც გაერთიანებულია მრავალი რიტუალური, თუ შეიძლება ითქვას, პოლითეისტური და მითოლოგიურად მდიდარი ელემენტი.

ზორასტრიზმის ტრადიციული სარიტუალო სიმბოლოებია ცეცხლის საკურთხევლები, ცეცხლის ტაძრები, „კერპთა სახლები“, აპურა მანდას, ანაჰიტას, მითრას ანთროპომორფული გამოსახულებანი.

კომპლექსური ზორასტრიული რიტუალები ცხოვრების ყველაზე არსებით მომენტებთანაა დაკავშირებული: მაგ. სოციალურ-რელიგიური წესები-დაბადების, ქორწინების, დაკრძალვის წეს-ჩვეულებები, განწმენდის წესები — Nahn, Riman, Bareshnum (განწმენდის კატეგორიები), ინიციაციის წესები — Naojote ანუ ნათლობა, მღვდლად კურთხევის ორი საფეხური Navar და mâr-tab, ცეცხლის ტაძრების, მღვდლების კოშკების კურთხევის წესები, ასევე, რელიგიურ რეკვიზიტთა კურთხევის წესები. როგორც შიდა, ისე გარე ლიტურგიკული წესები (შიდა, რომლებიც ცეცხლის ტაძარში ან სხვა წმინდა ადგილას სრულდება — Jasna visparad, Vendidad, Baj და გარე, რომლებიც ტაძრის გარეთ სახლში ან სხვა არასარიტუალო ადგილზე სრულდება — აfringan, Farokhshi და Satum, ნებისმიერი რანგის სასულიერო პირის მიერ), ამ სახის ცერემონიები დაფუძნებულია „რიტუალური სიწმინდის“ პრინციპზე²¹.

ზორასტრიზმის მკაცრად გამოკვეთილი ხასიათი განსაკუთრებით კარგად ჩანს ზორასტრიულ კალენდარში, რომელიც არსებობს იწყებს დაახლ. 441 წ.

²⁰ Kulhe E., The Parsis in India, გვ. 17—18., Nigosian S. A., World Religions, Toronto., 1974. გვ. 175; Kanga B. A., Heavens and Hell and their location in Zoroastrianism and in the Vedas (ლექცია), Bombay., 1933; Dadcsanj, F. Philosophy of Zoroastrianism and comparative study of Religions, vol. 1. Bombay, 1941.

²¹ Zand—Akashih Iranian or Greater Bundahishn, by Anklesaria B. T. M. A. Transliteration and translation in English, Bombaq., 1956, გვ. 158—159.

ძე. წ-ით არტარქერქსე I დროს. მას შემდეგ, რაც შეიცვალა ბაბილონური მთვარისა და მზის კალენდარი.

სასანელთა ხანაში წელიწადი იყოფოდა 365 დღედ, 12 თვედ და 30 დღედ, რომელსაც ემატებოდა 5 დღე, მიძღვნილი „გათებისადმი“, ანუ „გაპ“-ის დღეები, (5 დამატებით ანუ ინტერკალარულ დღეს თანხმობაში მოჰყავს სოლარული და ლუნარული წელთაღრიცხვა და ეძღვნება 5 გათას, ანუ წმინდა საგალობლებს, რომლებიც ზოროასტრს მიეწერება. ყოველი მათგანი ერთი გათას სახელს ატარებს: 1. Ahurvaiti, 2. Ushtavaiti. 3. Spenta mainyu, 4. Vohu Khshathra, 5. Vahishtoishi²². დღევნდელ ირანსა და ინდოეთში ზოროასტრელები ძირითადად წელთაღრიცხვის ზემოაღნიშნულ სისტემას იყენებენ.

ზოროასტრული წლის ყოველი დღე, ისე როგორც ყოველი თვე, ეძღვნება განსაზღვრულ ღვთაებას-აპურა მაზდას, ამეშა სპენტას, იაზატას და ყოველ მათგანს ამ ღვთაების სახელი ჰქვია (აპურა მაზდა ანუ სამყაროს შემქმნელი, შემოქმედი, ამეშა სპენტები-მთავარანგელოზები, იაზატები ანუ თაყვანისცემის ღირსნი, ფრავაშები, ანუ მფარველი სულები-ყოველ იაზატასა თუ ამეშა სპენტას, ასევე, ბუნების ყოველ საგანსა თუ ცოცხალ არსებას, ზოროასტრული რწმენის მიხედვით, საკუთარი ფრავაში მფარველობს. ავესტის მიხედვით, ფრავაშები სამყაროს შექმნამდე არსებობდნენ-რწმენა ფრავაშების შესახებ, მარადიულობის იდეას უკავშირდება)²³. მაგალითად, პირველი თვეა Eravashis (ავ.) Farvardin (ფალ.) 21 მარტი; 2 Asha vahishta (Ardibehest) — 20 აპრილი; 3. Hourvatat (Khordad) — 20 მაისი; 4. Tishtria (Tr) — 19 ივნისი 5. Ameretat (Amardad) 19 ივლისი; 6. Khshathra Vairya (Shahrevar) — 18 აგვისტო; 7. Mithara (Meher) — 19 სექტემბერი, 8. Apo (Avan) — 17 ოქტომბერი, 9. Atar (Adar) — 16 ნოემბერი; 10. Dathusho (Dae) — 16 დეკემბერი, 11. Vohmand (Bahman) — 15 იანვარი; 12. Spenta — Armati (aspandarmad) — თებერვალი.

ზოროასტრული წელიწადი იწყება გაზაფხულის ბუნებასთან ერთად. თვის ყოველი დღე მიძღვნილია ღვთაებებისადმი (თვის დღეებს იაზატების სახელე-ბი ეწოდებათ), 1, 2, 15, 23-ე დღეები აპურა მაზდასადმია მიძღვნილი. ზოროასტრულ კალენდარში თვე 4 კვირად იყოფა. პირველი ორი 7, ხოლო მომდევნო ორი 8 დღისაგან შედგება. პირველი კვირა იწყება შემოქმედის ანუ აპურა მაზდას სახელით, ხოლო მომდევნო 6 დღე 6 ამეშა სპენტას, ანუ მფარველი ანგელოზის სახელს ატარებს.

I კვირა

ავ. ფალ.

1. Ahura mazda — Crmazd — აპურა მაზდას დღე; 2. Vangheush, managho. — Bahman, vohumano — ცოდნისა და მშვიდობის გამგებელი, ადამიანთა და

²² Mirza H. K., დასახ. ნაშრომი, გვ. 459.

²³ Zand—Akasih Iranian or Greater Bundahisuf გვ. 23—31. Modi J. J. The religious ceremonies and customs of the Parsees, Bombay., 1986, ხვ. 451—454. 30 იაზატა, ანუ ანგლოზი თვის 30 დღეს შესაბამება და 7 ამეშა სპენტას, ანუ მთავარანგელოზთა აქტებს (Ham; khr) წარმოადგენს. ისინი 7 ამეშა სპენტას თანამოსაქმენი არიან. ხეშა სპენტებია: Ormazd, Bahman, Ardibheshi, shehrivar, Aspandarmad, khordad Amerdad.

ცხოველთა მფარველი ღვთაება; 3. Asha Vahishta — Ardibehesht — ცეცხლის მფარველი, სამოთხის გასაღების მფლობელი ღვთაება; 4. Khshathra Vairya — Shahrevar — ლითონთა მფარველი ღვთაება. მოწყალებისა და შენდობის მფარველი ანგელოზი; 5. Spenta Aratoish — Aspandarmad — დედამიწისა და ყველა ცოცხალი არსების მფარველი ღვთაება; 6. Haurvatat — Khordad — წელიწადის დროთა, წყლისა და ცნარეების მფარველი ღვთაება; 7. Ameretat — Amardad — მცენარეთა მფარველი უკვდავების ღვთაება.

II კვირა

8. Dathusho — Dep, Adar, Dæpadar — შემოქმედის გვერდით მდგომი ღვთაება; 9. Athro — Adar აპურა მაზხას დიეებისა და ნების აღმსრულებელი. ცეცხლის მფრქველი; 10. Apam — Avān — წყლისა და მცენარეთა მფარველი; 11. Hvare — Khshata — Khorsned — მზის მფარველი, უკვდავი ნათება 12. Maogh — Mohor მანათობელი მთვარე, საქონლის მფარველი ღვთაება. 13. Tishtria — Tir — გარსკვალათა წინამძღოლი, წვიმისა და ცალრუბლის გამგებელი, ჭარის დეონთან მებრძოლი; 14. Geush — Gōsh — ქალი ანგელოზი, ცხოველთა სამყაროს მფარველი.

III კვირა

15. Oathusho — Dæp meher — ჭვენიერების მფარველი; 16. Mithra — მე-her — ზეციური ნათებისა და ნაყოფიერების მფარველი. სამართლიანობის ღვთაება; 17. Srash — Sarosh — სიწმინდის, ცოდნის მფარველი ღვთაება, ღვთაებრივი მაცნე. რომელიც? — ის ხიდისაკენ მიუძღვება გარდაცვლილთა სულებს; 18. Rashno — Rash — სამართლიანობის მფარველი ღვთაება, რომელიც „მითრასთან“ და „სართთან“ ერთად წყვეტს გარდაცვლილთა სულების ბედს, ოქროს ჩასაწორით ხელში, სადაც ადამიანთა სიცოცხლეში ჩადენილი კეთილი თუ ბოროტი საქმეები იწონება; 19. FravarshinaamFervard — სამოთხისა და ადამიანთა სულების მფარველი ღვთაება; 20. Verethrag — Bahshinam — მოგზაურთა მფარველი, კეთილდღეობისა და ჯანმრთელობის მიმნიჭებელი ღვთაება; 21. Raman — Rām — ზეცისა და უსაზღვრო დროის მფარველი; 22. Vata — Govad, Bad — ქარისა და სიმაჰის მფარველი ანგელოზი.

IV კვირა

23. Dathusho — Dæpdin — ღვთის დღე; 24. Dænaya — Din — რელიგიური ცოდნის მფარველი ღვთაება; 25. Ashoish — Ashishvanh, Ashasang — ბედისა და სიძლიერის მფარველი ჭალი ღვთაება; 26. Arshtat — Ashtad — დედამიწის ნაყოფიერების განმგებელი ჭალი ღვთაება, „რაშნ“-თან ერთად სამართლიანობის დამცველი; 27. Asmanō — Āsmān — ზეცის მფარველი ანგელოზი, სინათლისა და ბედნიერების მომტანი; 28. Zemo — Zamid, Zamyād — მიწის, მინდვრებისა და მთების, ნაყოფის მომცემ მცენარეთა მფარველი; 29. Mathra Spenta, — Marespand, Mah-

raspand — სამოთხისა და ზეცის ანგელოზი; 30. Anagharam raochagam — Aneram, Aneran — მარადინლი სიერცის მფარველი²⁴.

თუმცა ყოველი კვირის პირველი დღე შემოქმედი ღმერთის — აპურა მახდასადმია მიძღვნილი, მათ სხვა სახელები ჰქვიათ (ღვთის ხარისხობრივი სახელი), მაგრამ ღმერთი-შემოქმედის თვისებები და ფუნქციები მიეწერებათ.

თვეთა სახელები, როგორც ვხედავთ, დღეების სახელწოდებებს ემთხვევა, მაგრამ თანმიმდევრობა არეულია. მაგალითად, Bahman-ის შემდეგ მოდის Khordad და არა Shahrivar და ა. შ. ეს ფარემოება შემდეგი მიზეზით აიხსნება: როგორც Farvarddin-ის თვის სახელი მეტყველებს, იგი ეძღვნება ფრავაშებს (Fravashis), ანუ გარდაცვლილთა სულებს და ძველბრუნული ტრადიციის მიხედვით ზაფხულის მშებულობის პერიოდის შესაბამისი უნდა იყოს²⁵. დღევანდელ დღეს კი იგი გაზაფხულის ბუნიობას შეესაბამება. ე. ი. წლის ბოლო ათი დღე სრულდება და 21 მარტს იწყება ნავროზი (Nou Rus) — აირანული ახალი წელი: ამგვარი შეუსაბამობანი გამოწვეულია იმით, რომ თავდაპირველად, ძველ ირანში წელიწადი ორ ნაწილად იყოფოდა — ზამთრის 10 თვე და ზაფხულის 2 თვე-ძირითადად ჩრდილოეთ ირანის კლიმატური პირობების შესაბამისად, მოგვიანებით კი წელიწადის დაყოფა იწყება ზაფხულის 7 და ზამთრის 5 თვედ-ცენტრალური აზიის კლიმატური პირობების შესაბამისად, ალბათ უფრო იქ, სადაც ავესტური მოდგმის ხალხები იყვნენ განსახლებულნი. ამგვარად, ისტორიულ გარემოებათა მიხედვით, წელთაღრიცხვის სისტემაც იცვლებოდა და ახალი წელი ითვლებოდა წელიწადის სხვადასხვა დროიდან, წელთაღრიცხვის სხვადასხვაგვარობას ირანის რეგიონალური განსხვავებულობაც განსაზღვრავდა²⁶ Dathusho ანუ Dae- drdidehesht აპურა მახდას ხარისხობრივი სახელისა და თვისებათა მქონე თვე აღნიშნავს გაზაფხულის დასაწყისს და ემთხვევა გაზაფხულის ბუნიობას. Tir ანუ Tishtra — Teshtar — ნიშნავს ეარსკვლავ სირიუსს და შემოდგომის დასაწყისის მიმანიშნებელია (გაზაფხულის ბუნიობისას სირიუსის დანახვა შეიძლება მზის ამოსვლამდე). შემოდგომით სირიუსის მზის

²⁴ Mirza H. K., დასახ. ნაშრომი, გვ. 435—455; Modi J. J., დასახ. ნაშრომი, გვ. 405—455; Kulke E., დასახ. ნაშრომი, გვ. 17—19; Nanavaty P. დასახ. ნაშრომი, გვ. Karaka D. F., History of the Parsis including their manners, customs, religion and present position, part 1. Longon; 1884, გვ. 132—213; Murzban M. M. Parsis in India, vol. II, Bombay., 1917, გვ. 356—419; Desai S. F., Fairs and festival in maharashtra—Census of India, 1961, vol. X, Part VII B, Bombay., 1969, გვ. 51—55; Wilson J. D. D. M. R. A. S. The Parsi religion as contained in the Zand Avasta and propounded and defended by the Zoroastrians of India and Persia, Bombay., 1843, გვ. 553—560; Zand Akasih Iranian or Greater Bundahishn, გვ. 29—30.

²⁵ ფარსული წელიწადის ბოლო 10 დღე ცნობილია, როგორც Fravardegan. ანუ Muktd, ითვლება, რომ ამ დროს მიცვალებულთა სულები სახლში ბრუნდებიან, ამიტომ ამ დღეებისათვის განსაკუთრებით კარგად ემზადებიან. Mukiad მოგვაგონებს სენეკის ლიფანალს და ხევისრულ სულთაქრევას.

²⁶ Tagikadeh S. N., Old Iranin Calendars, 1938.

ჩასვლის შემდეგ ცაზე გამოჩენა და მთელი ღამით ჰორიზონტზე დარჩენა წვიმების სეზონის დაწყების მაჩვენებელი იყო. mehr-mithra (დღის სინათლე) ზამთრის მზებუდობის მაჩვენებელი და აღმშენებელია, რა დროიდანაც დღის ხანგრძლივობა იმატებს²⁷. მაშასადამე, თვეები Dae, Farvardin, Tir და mehr გაზაფხულის, ზაფხულის, შემოდგომისა და ზამთრის სეზონების მაჩვენებლებია უნდა ყოფილიყო.

გარდა ზემოაღნიშნული კალენდრისა, დღევანდელი ზორთასტრელები, ძველირანული ტრადიციისამებრ, წლიურ სეზონურ დღესასწაულებსაც ანუ „გაჰანბარებსაც“ აღნიშნავენ (gahanbar — ფალაური ტერმინი, აღნიშნავს რთველს, მოსავლის აღებას-აგესტური yāiryā)²⁸. წელიწადში 6 გაჰანბარია, თითოეული მათგანი 5 დღეს მიმდინარეობს. ე. ი. გაჰანბარები წელიწადის სეზონურ დაყოფას წარმოადგენს და როგორც უკვე მივუთითეთ, ძველი ირანის გეოგრაფიული და აკლიმატური პირობების სხვადასხვაობის გამო ეს დღესასწაულებიც არ შეესაბამება დღევანდელ პირობებს, თუმცა თანამედროვე ზორთასტრული მოსახლეობა კვლავინდებურად, ძველი ტრადიციისამებრ, წელიწადში 6-ჯერ ზეიმობს მას.

ზორთასტრულ რელიგიაში „გაჰანბარების“ სახელით ცნობილი 6 სეზონური დღესასწაული წლის 6 პერიოდის, ანუ აპურა მანდას მიერ ერთმანეთის მიმდევრობით შექმნილი ცის, წყლის, მიწის, მცენარეების, ცხოველთა სამყაროსა და კაცობრიობის აღმნიშვნელია:

1. Maidyozarem — შუა გაზაფხული, ბუნების გამოღვიძების დასაწყისი;
2. Madyōshem — შუა ზაფხული — თიბვის სეზონი, ზაფხულის მზებუდობა;
3. Paitishahem — მოსავლის აღება, მკის სეზონი, შემოდგომის ბუნიობა;
4. Ayāthrem — ზაფხულის ზამთრის სეზონით შეცვლა (საქონლის დაბინავება);
5. Maiduarem — შუა ზამთარი, ზამთრის 5 თვის პერიოდი;
6. Hamasrathmadem ეკვატორის გადაკვეთა, ანუ გაზაფხულის ბუნიობაჲ.

ბუნების ციკლობაზე დამყარებული ძველირანული ქრონოლოგია დროთა განმავლობაში მითოლოგიურსა და რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს შეერწყა. თუ ავესტაში „გაჰანბარებს“ მხოლოდ სეზონურ დღესასწაულთა სახე აქვს, მოგვიანო წყაროებში ისინი კოსმოგონიასთანაა დაკავშირებული. გაჰანბარებს უფრო ტრადიციული ფორმით ირანის ზორთასტრელები მისდევენ, ხოლო ინდოეთში მცხოვრები ფარსები წელიწადში 3—4-ჯერ აღნიშნავენ განსაკუთრებით იმ გაჰანბარებს, რომლებიც ზემოაღწერილი ზორთასტრული კალენდრის კარდინალურ პერიოდებს-ზაფხულის, ზამთრის მზებუდობას, გაზაფხულის, შემოდგომის ბუნიობას ემთხვევა. ამის მიზეზია ინდოეთის განსხვავე-

²⁷ Mirza H. K., Observations on Ancient Iranian traditions. Astronomical evidences, in the Journal of the K. R. Cama Oriental Institute, Bombay, 1976, no. 45, გვ. 61—62. Filijozat J. I. Notes on ancient Iranian and Indian Astronomy, in the Journal of the K. R. Cama Oriental Institute, Bombay., 0969, no. 42, გვ. 102—103. Tishtrya, ფაური Tir არის სირიუსი, მაგრამ სპარსულად Tir არის პლანეტა მერკური.

²⁸ Mirza H. K., დასახ. ნაშრომი, გვ. 440.

30 შ. ქუ რ ც ი კ ი ძ ე, ინდოეთის ეთნოგრაფიული დღიურები, № 1, 1987, გვ. 9.

ბული გეოგრაფიული, კლიმატური, სოციალურ-ეკონომიური პირობები, სხვა სახის პოლიტიკური თუ კულტურული ფაქტორები³⁰.

ზორასტრული სექტები

ზორასტრული კალენდრის ისტორიული ევოლუციის შედეგად დღევანდელი ზორასტრელები სამი განსხვავებული წელთაღრიცხვის მიმდევარნი არიან: 1. შაჰინშაჰი — Shahinshahi — სამეფო; 2. ქადიმი — Kadimi (არაბ) — ძველი, ტრადიციული; 3. ფასლი — Fasli — სეზონური³¹.

ირანისა და ინდოეთის ზორასტრული მოსახლეობის ჯგუფები სწორედ ამ კალენდრების მიხედვით განსხვავდებიან, მაგრამ ეს განსხვავება არ ჰგავს, ვთქვათ კათოლიციზმსა და მართლმადიდებლობას, შიიზმსა და სუნიზმს, ინდურ კასტებს შორის არსებულ სხვაობას³². რელიგიურ წეს-ჩვეულებათა შესრულების ფორმები მსგავსია განსხვავება მხოლოდ ქრონოლოგიურ მონაცემებში.

ჩვენ მიერ განხილული ზორასტრული კალენდრის გარდა, ანუ Sal Oshmurtik — ჩვეულებრივი წელიწადი, რომელიც 365 დღის, 30 დღიანი კალენდარული 12 თვისა და 5 დღისაგან შედგება (5 სთ. და 54 წმ მხედველობაში არ მიიღება), ანტიკურ ირანში არსებობდა მეორე სახის კალენდარიც Sal viherakik — შენაცვლებითი წელიწადი, რომელიც შედგებოდა Oshmurtik-ის 365 დღისაგან, ერთი თვის ინტერკალაციით ყოველ 120 წელიწადში ერთხელ. ამგვარ სისტემაში დამატებითი 5 დღის დართვაც ყოველ 120-ე წელიწადს ხდებოდა იმ თვეზე, რომელიც მომდევნო იქნებოდა წელიწადბრუნვაში. ჩვეულებრივ 5 დღე მე-12-ე თვეს ბოლოში ერთვის (Sal Oshmurtik). ამ შემთხვევაში კი 120 წლის შემდეგ დამატებითი 5 დღე გადაადგილდებოდა და თავსდებოდა მომდევნო წლის პირველი თვის ბოლოს, რომელიც 120 წლის პერიოდით მიჩნეული იყო ინტერკალარული წლის ბოლო თვედ. მომდევნო 120 წლის განმავლობაში ინტერკალარული წელი დაიწყებოდა ჩვეულებრივი წლის მეორე თვით. ამ პერიოდის შემდეგ დამატებითი ზუთი დღე კვლავ გადაიწყოდა და მეორე თვის ბოლოს მოთავსდებოდა. შემდეგ, მომდევნო, მესამე თვე მიჩნეული იქნებოდა, როგორც ინტერკალური წლის პირველი თვე. ამგვარად, ეს პროცესი 120 წელიწადში ერთხელ მეორედებოდა. შესაბამისად, ახალი წელიც მონაცვლეობდა და ყოველი 120 წლის შემდეგ თითო თვით უკან იწევდა.

უკანასკნელ ინტერკალაციას ადგილი ჰქონდა ახ. წ-ით 406 წ., სასანიელი იმპერატორის — იეზდიგერდ I (399—420 წწ) დროს³³. მომდევნო ხანებში, ირანში შექმნილი პოლიტიკური არასტაბილურობის გამო (სასანიანთა იმპერიის დაშობა, არაბთა შემოსევები), ინტერკალაცია ფაქტობრივად აღარ გამოიყენებოდა.

1006 წლისათვის უნდა მომხდარიყო 4 ინტერკალაცია, რის შედეგადაც გაზაფხულის პირველი თვის, ანუ Farvardin-ის პირველი დღე ისევ გაზაფხულის მოსვლას დაემთხვა. ე. ი. Oshmurtik-ისა და Vihezakik-ის წელთაღრიცხვა კვლავ თანხმობაში მოვიდა. 129 წ. ახ. წ-ით ინდოეთის ფარსებმა კვლავ

³¹ Mirza H. K., დასახ. ნაშრომი, გვ. 448. თეირანსა და ქერმანში სეზონურ კალენდარს, ანუ Fasli ეწოდება būstani, ხოლო იეზდში — Jadid.

³² Karaka D. F., დასახ. ნაშრომი, გვ. 101—102.

³³ Mirza H. K., დასახ. ნაშრომი, გვ. 443.

მოახდინეს ერთი თვის ინტერკალაცია (ირანელ ზოროასტრელებს კი ეს არ გაუქვებიათ)³⁴. 1720 წელს ირანელმა დასტურმა ჯამასფ ვილაიათიმ ქერმანიდან, აწარმოა მოლაპარაკება ინდოეთის ფარსებთან კალენდრის შესახებ. — რომ ირანელ ზოროასტრელთა კალენდარი ერთი თვით წინ უსწრებდა ინდოეთის ფარსებისას, მაგრამ მოლაპარაკებას შედეგი არ მოჰყოლია. 1746 წ. ინდოეთში, სურატის ზოროასტრელთა ნაწილმა მიიღო ირანული წელთაღრიცხვის სისტემა და ცალკე სექტად ჩამოყალიბდა, რომელთაც ეწოდებოდა ქადიმები, ანუ ძველი წელთაღრიცხვის მიმდევრები. ინდოეთის ზოროასტრელებს, რომლებიც წელთაღრიცხვის თავდაპირველ სისტემას მისდევდნენ. შაჰინშაჰები, ანუ სამეფო წელთაღრიცხვის მიმდევარი ეწოდებოდათ. ეს ტერმინი სასანიანთა იმპერიის, განსაკუთრებით კი უკანასკნელი სასანელი იმპერატორის, იეზდიგერდ III დრეიდან უნდა მოდიოდეს. შაჰინშაჰები რიცხობრივად აღემატებოდა ქადიმებს. ქადიმის კალენდარს უპირველესად ირანელი ზოროასტრელები მისდევდნენ.

ფარსების მესამე ჯგუფი, ფასლის კალენდრის მიმდევრები, შედარებით ახალი ჩამოყალიბებული და ყველაზე მცირერიცხოვანია. მათი ახალი წელიწადი ყოველთვის აღინიშნება (გრიგორიანული კალენდარით) 21 მარტს. წელიწადი 365 დღისაგან შედგება, მაგრამ ყოველი მეოთხე წლის ბოლო თვის (Aspandar-rad) ხუთი „გათას“ დღეს ემატება მეექვსე „გათას“³⁵. ამის გამო ფასლის მიმდევრები დიდ წინააღმდეგობას აწყდებიან, რადგან ზოროასტრული საღვთო წიგნები და ლიტერატურა კრძალავს დღის ინტერკალაციას, ნებადართულია მხოლოდ თვის ინტერკალაცია³⁶. ფასლის მიმდევარი ამტკიცებენ, რომ ახალი წელი აუცილებლად გაზაფხულზე უნდა იწყებოდეს, შაჰინშაჰებისა და ქადიმების კალენდრებში კი ახალი წელი (Nou Rus) კვლავ მოძრავია.

ამჯერად, ქადიმების ახალი წელი 19 აგვისტოს, ხოლო შაჰინშაჰების კი 17 სექტემბერს ემთხვევა. შესაბამისად, ერთი თვის განსხვავებით ტარდება დანარჩენი რელიგიური დღესასწაულებიც, სხვა არსებითი სხვაობა ზემოაღნიშნულ სექტებს შორი არ არი (მათ შორი, ჩვეულებრივ, ქორწინებაც ნებადართულია)³⁷.

კალენდართან და დღესასწაულებთან დაკავშირებული საკითხები მუდმივი დებატების საგანია კონსერვატიულად განწყობილთა და რეფორმის ორიენტაციის მქონე ფარსებს შორის. კალენდართან დაკავშირებული შეუთანხმებლობა კვლავაც გრძელდება.

³⁴ Misfree K., დასახ. ნაშრომი გვ. 113 (ზემოაღნიშნულ მოსაზრებას ყველა არ იზიარებს Mirza H.K., დასახ. ნაშრომი, გვ. 444, უფრო გავრცელებული მოსაზრების მიხედვით უნდა მომხდარიყო კიდევ ერთი ინტერკალაცია ან ზორასანში, სადაც ირანიდან დევნილი ზოროასტრელები ინდოეთში დასახლებამდე ცხოვრობდნენ, ან მათი ინდოეთში მისვლის შემდეგ, რის შესახებაც წყაროები არაფერს ამბობენ, ქადიმები ამტკიცებენ, რომ პოლიტიკური სიტუაციის სირთულის გამო ზორასანში არავითარ ინტერკალაციას არ ჰქონია ადგილი. შაჰინშაჰები კი ამგვარ ინტერკალაციას შესაძლებლად თვლიან.

³⁵ Mehta N. P., The Zoroastrian Calendar. in the Journal of the K. R. Cama Oriental Institute, no 34. Combay., 1940.

³⁶ Mirza H. K., დასახ. ნაშრომი, გვ. 447.

³⁷ შ. ქუ რ ც ი ა ქ ი ძ ე, ინდოეთის ეთნოგრაფიული დღიურები, № 1, 1987, გვ. 6.

ქვემოთ მოგვყავს ზორასტრიული დღესასწაულების, ანუ „ჯაშნების“ ცხრილი³⁸. წლიური დღესასწაულების კალენდარი შემდეგი სახითაა წარმოდგენილი: (თვეებს გვერდით მიწერილი აქვს გრიგორიანული წელთაღრიცხვის შესაბამისი პერიოდები).

ფარსების დღესასწაულებს, ანუ „ჯაშნებს“ აქვს რელიგიური, სეზონური და ისტორიული მნიშვნელობა.

1 თვე — Farvardin | 21 მარტი — აპრილი

ჯაშნები	დღეები
დაწესებულება 1. Naoroz — ახალი წლის დღეს უწოდებენ, აგრეთვე, ცოდვათა მონაწილების დღსაც — Pateti .	Hormazd
2. Rapitwin — „შუა დღეს დღესასწაული გაზაფხულისა და ზაფხულის დადგომის მომასწავლებელი იყო, მასთან დაკავშირებულ ლოცვებს მხოლოდ თბილი საზონის ანუ ზაფხულის 7 თვის მანძილზე წარმოთქვამდნენ.“	Ardibehesht
3. Khordādsāl — აღმოსავლეთ ირანის რეგიონებისათვის ეს იყო Naoroz ანუ ახალი წლის დღესაცნობილი იყო Naoroz i Buzurg-ის ანუ დიდი ახალი (წლის) სახელით ³⁹ .	khordad — ეს დღესასწაული აღინიშნება, როგორც ზორასტრის დაბადების დღე. წყაროებში ზორასტრის დაბადების თარიღია Hormazd-ის დღე, Farvardin-ის თვეში აღბირუნის მიხედვით, აღმოსავლეთ ირანის (ზორჯში და სოგდიანა) პროვინციებში Hormazd-ის დღე ემთხვევა დასავლეთ ირანის (ფარსისტანის) პროვინციის khordad-ის დღეს ⁴⁰ .
4. Farvardagan მფარველი ანგელოზების — „ფრავაშებისადმი“ მიძღვნილი დღესასწაული.	Farvardin ამ დღეს წარმოთქვამენ მიცვალებულთა სულების მოსახსენიებელ ლოცვებს.

³⁸ „ჯაშნები“ აღინიშნება (სრულდება) მაშინაც, როდესაც თვისა და დღის სახელი ემთხვევა ერთმანეთს. ამ შემთხვევაში, დღესასწაული ეძღვნება ამ დღისა და თვის სახელის მქონე ღვთაებას.

³⁹ Pahlavi texts, ed by J. M. Jamasp Asa, translated into English by K. J. Jamasp Asa, in the K. R. Cama memorial volume, Bombay., 1907, გვ. 122—129; Dhabhar E. B. N. M. A. The persian Rivayets of Normazdyar Eramarz and others, Combay, 1632, გვ. 341.

⁴⁰ Mirza H. K., დასახ. ნაშრომი, გვ. 450.

II თვე Ardibehesh 20 აპრილი — 19 მაისი	
ჯ ა შ ნ ე ბ ი	დ ღ ე ე ბ ი
5. Ardibehesh	Ardibehesh
6. Maidyozarem — გაპანბარი	Khorshed — Dæpmeher (წლის 45-ე და თვის მე-15 დღე — შეესაბამება 4 მაისს) 30 აპრილი — 4 მაისი ¹¹ .
7. Khordad	III თვე Khordad 20 მაისი — 18 ივნისი Khordad
8. Tirgan	IV თვე Tir 19 ივნისი — 18 ივლისი „თიშტრიას“ ანუ ვარსკვლავ სირიუსის დღე
9. Maidycshem — გაპანბარი	Khorshed — DæpMeher წლის 105-ე და თვის მე-15-ე დღე — 3 ივლისი 29 ივნისი — 3 ივლისი
10. Amardad	V თვე Avan 19 ივლისი — 17 აგვისტო Amardad
11. Shahrevar	VI თვე Shahrevar 18 აგვისტო — 16 სექტემბერი Shahrevar
12. Paitishasem — გაპანბარი	Ashtad—A neran(წლის 180-ე და თვის 30-ე დღე — 16 სექტემბერი 12—16 სექტემბერი
VII თვე Meher 17 სექტემბერი — 16 ოქტომბერი	
13. Mehragan მზის, ანუ მი-თრას დღესასწაული	Meher Hormazd-ის დღე შემოდგომის ბუნიობის დღე იყო და ეს დღესასწაული meher-ის დღეს აღინიშნებოდა
ჯ ა შ ნ ე ბ ი	დ ღ ე ე ბ ი
14. Jamshidi Naoroz — მეფე ჯემშიდის სახელთან დაკავშირებული დღე, რომელიც ემთხვევა ფასლების კალენდრის Farvardin-ის თვის Hormazd-ის დღეს.	21 მარტის ეს დღესასწაული დღესაც გავრცელებულია ირანსა და მის მახლობელ ქვეყნებში. წელთაღრიცხვა ფნობილია, როგორც „ჯალალის ერა“, იგი ჩამოყალიბდა 1079 წ. ირანის ხელმწიფის, სულთან ჯალალ ად-დინ მალ-იქშაჰის დროს (მისი დიდი ვეზირის ომარ ხაიამის რჩევით). ეს წელთაღრიცხვა შეერწყა (დაუკავშირდა) ქრისტი-

¹¹ Bahreini M., Gahanbaran, Seasonal festivals and commemoration feasts among the Zartoshtis of Iran and Parsis in India, Paris., 1984. გვ. 43.

როგორც მკვლევარი მიუთითებს, დღევანდელ ირანში გაპანბარების აღნიშვნა ზემოაღნიშნულ დღეებში ხდება. ე. ი. გაპანბარებს გრიგორიანული კალენდრის ეს დღეები შეესაბამება

ჯაშნები	დღეები
	ნულ-გრიგორიანულ კალენდარს, — ახალი წლის დღე ყოველთვის თანხედობდა 21 მარტს და ამ დღეს დაერქვა Jamshidi Naoroz-ის ძე. ირანული სახელი ⁴² .
15. Ayathrem — გაპანბარი	Ashtad—Aneran (წლის 210-ე და თვის 30- დღე-16 ოქტომბერი 12—16 ოქტომბერი
16. Avan	VIII თვე Avan 17 ოქტომბერი — 15 ნოემბერი Avan
17. Adargan	IX თვე Adar 16 ნოემბერი — 15 დეკემბერი Adar
18. Farvardagan ამ დღესასწაულს აღნიშნავენ, აგრეთვე. Farvardin-ის თვეშიც, Farvadin-ის დღეს	როგორც უკვე აღინიშნა 406—1000 წწ. 5 გათას დღე Ovan-ის თვის ბოლოს თავსდება (vihezakik-ის წელთაღრიცხვით). აქედან მოყოლებული, წელიწადის I თვე იყო Adar და თავისი მნიშვნელობით უტოლდებოდა Farvardin-ის თვეს (Oshmurtik-ის წელთაღრიცხვით) ⁴³ . Farvardin-ის დღე
	X თვე Dae 16 დეკემბერი — 14 იანვარი
ჯაშნები	დღეები
19. Daē — Dādār	Hormazd, Dæpadar, Dæpmeher, Dæp-din დღესასწაულებზე ან ყოველ აღნიშნულ დღეს, ან რომელიმე მათგანს.
20. Sade მე-100-ე დღის დღესასწაული (ალბათ მე-100-ე დღე meher-ის თვის Hormazd-ის დღიდან (შემოდგომის ბუნიობა) vihezakik-ის წელთაღრიცხვით 5 „გათას“ დღის ჩათვლელად, რომლებიც იმ პერიოდში shahrevar-ის თვეს ემატებოდა ⁴⁴ .	Ovan დღევ. ირანში ამ დღესასწაულს აღნიშნულ დღეს ზეიმობენ. მხოლოდ Bahman-ის თვეში ძველ ირანში Sade-ს დღესასწაული ზამთრის დადგომას აღნიშნავდა ⁴⁵ .

⁴² Mirza H. K., დასახ. ნაშრომი გვ. 451. Mirza H. K., Observations on ancient The era of King Jamshed... გვ. 44. რადიოკარბონული დათარიღების სამეცნიერო მეთოდის მიხედვით, მეფე ჯემშიდს (ან შის დინასტიას) უნდა ეღვაწა დაახლ. 9000 წ. ძვ. წ-ით.

⁴³ Mirza H. K., დასახ. ნაშრომი, გვ. 452.

⁴⁴ Mirza H. K., დასახ. ნაშრომი, გვ. 352.

⁴⁵ Zand Akātih Lranian or Greater Bundahishn. გვ. 160. აქ საუბარია ყოველ ადგილას ცეცხლის ანთებაზე dae-სთვის. Atar-ის დღეს, Tagizadeh S. H., დასახ. ნაშრომი, გვ. 42. დღესასწაულს Saba ეწოდებოდა, რადგან იგი ზორასტრული ზამთრის მე-100-ე დღეს ემთხვეოდა, რომელიც 5 თვისაგან შედგება. Aban — Aspa ndārmad.

3. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1997, № 1—4.

ჯ ა შ ნ ე ბ ი	დ ლ ე ე ბ ი
21. Zarthoshtno Diso ზორო- ასტრის გარდაცვალების დღე (Di- so — გუჯ. ტერმ. // ფლ. სპარს. rōzgār გარდაცვალების დღე).	Khorshed ზოროასტრის გარდაცვა- ლების თარიღად მიჩნეულია Ardibehe- shit-ის თვის khorshed-ის დღე, მაგრამ, 8 ინტერკალაციის გამო იგი Dae-ს თვეში აღინიშნება ⁴⁶ .
22. maidyarem — გაჰანბარი	Cmeher—Bahram (წლის 290-ე და თვის 20-ე დღე- იანვარი) 13 დეკემბერი — 4 იანვარი.
23. Bahran	XI თვე Bahman 15 იანვარი — 13 თებერვალი Bahran
20. Sade (მე-100-ე დღის დღესასწაული, რომელიც ირანში აღინიშნება), Avan-ის დღე.	XII თვე Aspandarmad 14 თებერვალი—მარტი (5 და- მატებითი „გათას“ დღის ჩთ)
24. Asqandari ad	Aspandarmad
25. Awardadsalgah ახალი წლის დღესასწაული, რომელსაც აღნიშნავენ მხოლოდ ინდოეთის ფარსები და მხოლოდ შაჰინ შაჰე- ბის წელთაღიციხვის მიმდევარ- ნი. ანუ ძველი ახალი წელი, რა- მელიც აღარ აღინიშნებოდა მას შემდეგ, რაც ინდოეთში მცხოვრე- ბმა ფარსებმა ერთი თვის ინტე- რკალაცია მოახდინეს.	Khordad ინდოეთის ფარსები ამ დღესასწაულს უწოდებენ Visruginu paradh -ანუ მე- 20-ე დღის დღესასწაულს, რადგან იგი აღინიშნებოდა Farvardgan-ის პირ- ველ დღემდე 20 დღით ადრე ე. ი. Aspandarag-ის თვის Ashtad-ის დღეს ⁴⁷ .
26. Farvadagan ინდოეთის ფარსები ამ დღესასწაულს უწო- დებენ Sātmadinu parabh ანუ მე-7-ე დღესასწაული, რადგან იგი აღინიშნებოდა Farvardagan-ის პირველ დღემდე 7 დღით ადრე. Oshad-ის დღე.	Farvardin
27. Farvardagan-ის დღეები, წლის ბოლო 10 დღე (სანსკრიტ. Muktātran) გარდაცვლილის სუ- ლი ინდოეთში ამ დღეებს ეწო- დება muktad.	Ashtad—Aneran პირველ 5 დღეს ეწო- დება მცირე 5 დღე (Panf— ikeh) ხოლო ბოლო 5 დღეს—დიდი 5 დღე (panf — imeh), რადგან ისინი წარმოადგენენ „გათა გაჰანბარის“ დამატებით დღეებს.

⁴⁶ Mirza H. K., დასაბ. ნაშრომი, გვ. 453.

⁴⁷ იქვე, გვ. 454.

ჯაშნები	დღეები
Hamaspāthmædem — ვაჰან-ბარი	Ashtad — Aneran (წლის 365-ე და თვის 30-ე დღე — 20 მარტი) 16—20 მარტი ⁴⁸ .

როგორც ცნობილია, მკვლევრებს უდავოდ მიაჩნიათ ის ფაქტი, რომ აღნიშნული კალენდარის გამოყენება ირანის მთიანეთის ტერიტორიაზე, შუა აზიასა და სხვა მეზობელ რეგიონებში, ზოროასტრიზმის გავრცელებასთან იყო დაკავშირებული. თუმცა ზოროასტრულმა საკალენდრო სისტემამ ოფიციალური სახე სასანური ირანის ხანაში მიიღო, იგი ჯერ კიდევ აქემენიანთა იმპერიაში გამოიყენებოდა (როგორც ცნობილია, ძველი ირანული კალენდარისაგან განსხვავებით, სადაც თვეები და დღეები რიცხვითი სახელებით აღნიშნებოდა, ზოროასტრულ კალენდარში ყოველ დღესა და თვეს განსაზღვრული სახელი ჰქვა⁴⁹. ყოველივე ეს კი საშუალებას იძლევა, გარკვეულწილად ერთმანეთისაგან „გავმიჯნოთ“, განვასხვაოთ ირანული და ზოროასტრული.

ჩვენ მიერ წარმოდგენილი საკალენდრო სისტემათა და ყოველივე ზემოთქმულით, გვინდოდა ხაზი ვავუსვა იმისათვისაც, რომ ისტორიული განვითარების გარკვეულ ეტაპზე ქართულ კულტურასთან კონტაქტში მყოფი ირანული რელიგია სწორედ ორთოდოქსალური ზოროასტრიზმი იყო.

⁴⁸ იქვე, გვ. 454—456; შ. ქ უ რ ც ი კ ი ძ ვ. ინდოეთის ეთნოგრაფიული დღიურები, №1, 1987, გვ. 8, 10.

განსაკუთრებით დიდ მნიშვნელობას ზოროასტრელები Mukhtad-ის ბოლო ხუთ დღეს ანიჭებენ, იგი აღნიშნება როგორც ყოველოჯახში, ისე ცეცხლის ტაძრებში. აღნიშნულ დღესასწაულში კარგად ჩანს წინაპართა კულტის კავშირი აგრარულ კულტურებთან.

⁴⁹ Лившиц В. А., Зороастрийский календарь, в кн. Бикерман Э. Хронология древнего Мира. Ближний Восток и античность, М., 1975, ст. 320, 321, 324.

ЗОРОАСТРИЙСКАЯ РЕЛИГИОЗНАЯ СИСТЕМА

Резюме

Зороастризм имеет особую ценность и значимость, как живо сохранившаяся первая древнейшая монотеистическая религия, которая представлена в традиционной культуре и быту зороастрийцев Ирана и персов Индии.

Три разновидности зороастрийского календаря (Shahis-hahi — царский, Kadimi — традиционный, древний и Fasli сезонный) представлены тремя соответствующими сектами зороастрийцев.

Зороастрийский календарь дает возможность выявить различия «чисто» иранской и зороастрийской культуры. Как известно, в отличие от другого иранского календаря, где месяцы и дни обозначались числительными, в зороастрийском календаре каждый месяц и день носит имя определенного божества. Такая система позволяет более ясно представить общую систему зороастрийского пантеона. Особенно ясно выражена эта система в зороастрийских празднествах „Jashn“ что дает представление об основных божествах зороастрийского пантеона, показывает их религиозное, сезонное и историческое значение.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ქართულ-კავკასიურ კულტურულ-ისტორიულ ურთიერთობათა ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილებამ.

ნაოსნობა-მეთევზეობის ლექსიკა ქართულში*

ქართულ ნაოსნობასთან დაკავშირებულ კულტურულ-ისტორიულ პრობლემებზე საკმაოდ მდიდარი ლიტერატურა არსებობს. საკითხთა ამ წრეს განეკუთვნება: ზღვაოსნობის როლი მეურნეობისა და კულტურის განვითარებაში, ზღვისპირეთის ურბანიზაციის და დასახლების პრობლემა, ზღვაოსნობასთან დაკავშირებული, რწმენა-წარმოდგენები, ნავსადგურები, ნავმშენებლობის ხალხური ტრადიციები და სხვ. გარკვეულ ინტერესს იწვევს აგრეთვე ნაოსნობასთან დაკავშირებული ლექსიკა... ამდენად, ნაოსნობა საკმაოდ დიდი, მრავალმხრივი და მეტად აქტუალური პრობლემაა, რომლის გათვალისწინების გარეშე ნაკლოვანი იქნება ნებისმიერი ზღვის კიდღეზე მდებარე ქვეყნის ისტორია, გამონაკლისი არც საქართველოა!

უცხოურ ენებზე არსებული ცნობები ძირითადად დაცულია ბერძენ, რომელსაც ბიზანტიელ, არაბ, თურქ და ევროპელ მოგზაურთა თუ სწავლულთა თხზულებებში**. ეს მონაცემები ქართული ნაოსნობის შესახებ დადასტურებულია უახლესი არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული, ლინგვისტური, ფოლკლორული, მარინისტული და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა გამოკვლევებით.

ჩვენი ხალხის მაღალღწინაურებას საზღვაო საქმეში სხვა ფაქტორებთან ერთად მოწმობს ის მდიდარი და მრავალფეროვანი სანაოსნო ტერმინოლოგია, რაც ზღვაოსნობის პრაქტიკულმა მოთხოვნილებამ დააყენა და ქართველურმა ენებმა დღემდე შემოგვინახა. ეს ტერმინოლოგია მჭიდროდაა დაკავშირებული მეთევზეობასთან, რადგან მისმა განვითარებამ, თავის მხრივ, გამოიწვია ნაოსნობის ჩასახვა-აღმავლობაც.

ზღვისპირზე ხანგზძლივმა ცხოვრებამ დიდი როლი შეასრულა ჩვენი ხალხის ეროვნული და ფსიქოლოგიური ხასიათის, სულიერი და მატერიალური კულტურის ფორმირება-განვითარებაში. ამასთან, ჩვენ ხალხს ჩამოუყალიბდა საზღვაო ჩვევები მისთვის დამახასიათებელი ეთნოფსიქოლოგიური ნიშნებით.

კულტურულ-ისტორიული კვლევის თვალსაზრისით ამ მხრივ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქართული ეთნოგრაფიული და ენობრივი მონაცემების შესწავლას, რომლის საფუძველზე მეტნაკლებად მოხერხდა ქართული სანაოსნო ტერმინოლოგიის შემუშავება-დადგენა.

ქართული მარინისტული ლიტერატურა სანაოსნო ტერმინთა მხრივ არსებული მეცნიერული გამოკვლევებით, შეიძლება ითქვას, შედარებით ღარიბია.

* სტატიაში ნაოსნობა-მეთევზეობის ლექსიკის მხოლოდ მცირე ნაწილია წარმოდგენილი, რომელთაგან ზოგიერთი უცხოური ენებიდანაა შემოსული და დამკვიდრებული? დანარჩენი ნაწილი ტერმინებისა განზრახულია გამოქვეყნდეს „მაცნეს“ მომდევნო ნომერებში.

** წყაროებისა და ლიტერატურის შესახებ დაწერილებით იხ.: Т. Берадзе, Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии, Тб., 1989; ზ. კულაიანი, ნაოსნობა საქართველოში (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევა) თბ., 1987.

დღემდე არ გაგვიჩინია ქართული ზღვაოსნობის განმარტებითი ლექსიკონი, რომელიც ძვირფასი წყარო იქნებოდა არა მარტო ქართული ნაოსნობის უფრო საფუძვლიანად შესწავლისათვის, არამედ საქართველოს ისტორიის მთელი რიგი საკითხების ახლებურად გააზრებისათვისაც. აღნიშნულ ხარვეზს ნაწილობრივ ავსებს ამ ბოლო დროს გამოსული ნაშრომები¹.

წინამდებარე სტატია ამ ნაკლის ერთგვარად შევსების ცდას წარმოადგენს და იგი ემყარება ჩვენ მიერ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შეკრებილ ეთნოგრაფიულ და ფოლკლორულ მასალებს. ამასთან, გამოყენებული გვაქვს სულხან-საბა ორბელიანის (1658—1725), დ. ჩუბინაშვილის (1814—1891), ნ. ჩუბინაშვილის (1790—1847), ნ. მარის (1864—1934), ი. ყიფშიძის (1885—1919), არნ. ჩიქობავას (1898—1885), ი. აბულაძის (1991—1968), თ. გამყრელიძის, კ. დანელიას და სხვათა ლექსიკოგრაფიული ნაშრომები², სხვადასხვა ხასიათის ლექსიკონი³, ადრე, შუა და გვიან ფეოდალური ხანის ქართული მწერლობის ძეგლები⁴, რომელთაგან აღსანიშნავია შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“⁵, „მიმოსვლის“⁶ ენარის ნაწარმოებები⁷ და ა. შ.

¹ მ. გეგეშიძე, წყლის ტრანსპორტი დასავლეთ საქართველოში (რონის აუზი) — იმ. 111, თბ., 1953, გვ. 229—244; თ. ჩიქოვანი, ქ. ნიკოლაიშვილი, კოროხზე ნაოსნობის ისტორიიდან. — ასშ. 111, ბათ., 1958, გვ. 67—87; თ. ბერაძე, ზღვაოსნობა ძველ საქართველოში, თბ., 1981; მისივე Мореплавание и морская..., გვ. 167—199; ზ. თანდელია, მეთევზეობა-ნაოსნობის ასახვა ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში (ლაზური და აჭარული მასალების მიხედვით), — ამყს, თბ., 1965, გვ. 74—101; მისივე ლაზური ხალხური პოეზია, ბათუმი, 1972; ც. ნარაკიძე, მეთევზეობა-ნაოსნობის ლექსიკიდან ლაზურში, — აღდღ V, თბ., 1986, გვ. 81—89; ზ. კუტალეიშვილი, ნაოსნობასთან დაკავშირებული ზოგიერთი ტერმინის გაგებისათვის, — თსუ შრომები (ისტორიის... სერია), 310, თბ., 1992, გვ. 165—174; მისივე, ნაოსნობა საქართველოში, გვ. 324—368 და სხვ.

² სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I—II თბ., 1966, 1993; მ. რიგვე, მოგზაურობა ევროპაში, თხზულებანი ოთხ ტომად, I, თბ., 1959, გვ. 159—245; დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984; ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ, თბ., 1961; Н. Я. Марр, Грамматика чанского (лазского), языка сь хрестоматиею и словарем, С. — ПБ., 1910; ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბ., 1994; არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, ტფ., 1939; ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973; თ. გამყრელიძე, სიბილანტა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი, თბ., 1959; კ. დანელია, ქართული სამწერლო ენის ისტორიის საკითხები, თბ., 1983, და ა. შ.

³ მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, თბ., 1965; თ. სახოკია, ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, თბ., 1979; ქართულ კლიოთქმათა სიტყვის კონა, შემდგენელი ალ. ლონტი, თბ., 1984; Л. З. Прох. Словарь ветров, т., 1983; Русско-турецкий словарь., Составили Д. А. Магазиник и М. С. Михайлов. м., 1943 და სხვ.

⁴ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. — ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973; იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, ტტ. I—II, თბ., 1936, 1948; გიორგი მთაწმიდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთუმესი, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II (XI—XV სს.), თბ., 1967; ქართლის ცხოვრება, I—II, სიმ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ., 1955, 1959; შატბერდის კრებული X საუკუნისა, ბ. გიგინეიშვილის და ე. გიუნაშვილის გამოცემა, თბ., 1979 და სხვ.

⁵ გ. ავალიშვილი, მგზავრობა, თბ., 1967; ტ. გაბაშვილი, მიმოსვლა, თბ.,

⁶ გ. ავალიშვილი, მგზავრობა, თბ., 1967; ტ. გაბაშვილი, მიმოსვლა, თბ., 1966 და სხვ.

დადგენილია, რომ ნებისმიერი საზღვაოსნო ლექსიკა რამდენიმე დარგის ტერმინთა ერთიანობაა, რომელშიც ასახულია წყლის ტრანსპორტის სხვადასხვა სახეობის და მათი ცალკეული ნაწილების, აღჭურვილობის, ეკიპაჟის ცალკეულ წევრთა სახელწოდებანი, სანაპირო ნაგებობათა, ზღვაზე, მდინარესა თუ ტბაზე თევზაობისათვის საჭირო იარაღმოწყობილობათა სახელები, ზღვის (მდინარის, ტბის) სანაპიროს და ფსკერის ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდგომარეობის გამომხატველი ცნებანი, ქარებისა და წყლის დინებების სახელწოდებანი, წყალთან დაკავშირებული ღვთაებათა (კეთილი თუ ბოროტი) სახელები და ა. შ. ასე რომ, ქართული სანაოსნო ლექსიკის აღდგენა, თავისთავად, ჩამოთვლილი ცნებების ძველ ქართულ სახელწოდებათა დადგენას გულისხმობს.

ა ბ ო რ დ ა ე ი (ფრანგ. abordage borg ნავის ბორტი, ძვ. ქართ. ნავის ბაგე, ნავის გვერდი) — მოწყობილობა, რომლითაც მოწინააღმდეგის ხომალდთან შეპირისპირება ხდებოდა; საზღვაო ბრძოლის ძველებური ხერხი, როდესაც ხომალდები ერთმანეთთან გვერდიგვერდ (ბაგეებით) დადგებიან, შეერთდებიან და კავებით გადაიჭდობიან ხელჩართული შეტაკებისათვის. საზღვაო ბრძოლის ეს ხერხი ცნობილი იყო ძველ ზღვაოსან ხალხებში და მათ შორის კობლებშიც.

„ა ვ ი-ქ ა რ ი“ (ძვ. ქართ. „პირით კერძო“, წინააღმდეგ, პირისპირ) — ქარი, რომელიც ნავს პირდაპირ ცხვირში (ძვ. ქართ. „ნავითავი“, ბაშიში) უბერავს; იგივე ფიცხელი, მშრალი ქარი, რომელსაც მტკვრის ხეობაში აგელის, სამელის ან ტიფლის კიულების (ახერბაიჯანში) უწოდებენ, ეს არის ჩრდილო-დასავლეთის საკმაოდ ძლიერი ქარი, რომლის დროსაც მტკვარზე ნაოსნობას და „ტივის წაღებას“ ერიდებოდნენ. ქართულში ეს ქარი რომ ამოვარდებოდა, იტყოდნენ: ატივებს, ატივებს, აატივტივებს, მდინარეს წყლით აავსებს, დატბორავს., ამიტომ ასეთ დროს „ტივი კეტებით უნდა აგვეწია, ავატივბდით და წამოვიღებდით. რო დაგვერიყებოდა ტივი, მარქაფებს გაუშვებდით, აქეთ-იქიდან შეავუბებდა წყალსა, ატივდებოდა ტივი და წამოვიღოდა“⁷.

ა ლ დ ე (თურქ. alde) — რივითი მენიჩხე ლაზეთში.

ა მ ა რ ა ლ ი (პორტუგ. amarel) — წავში შემოსული წყლის ამოსახაპავი მტკვრის ხეობაში. საქართველოს სხვა კუთხეებში იმავე ფუნქციას ასრულებდა ლაოდი, ოფიჩო, როკაი და სხვ.

ა მ ო ნ ი ა — აფრის დასამავრებელი უკანა ბაწარი, რომელიც ანძის პარალელურადაა გაბმული და, ფაქტობრივად, დამალულია თვალათხედვის არედან, მაგრამ სამაგიეროდ იგი ერთ-ერთი ყველაზე ძირითადი და აუცილებელია სააფრო მოწყობილობათა რთულ სისტემაში.

ა ნ ძ ა (ძვ. ქართ. საყე ნავისა, ძელი ნაქუსი, ხალა, დირეგი/დირავი, მარგილი, ანძალი, მალიაკრი) — ხომალდზე აღმართული მაღალი და სწორი ხის (უმეტესად ნაძვი, ფიჭვი), ძელი, რომელზედაც აფრები გადაკიმული.

ა რ ა ვ ი საქართველოს ზღვისპირთში გავრცელებული სამხრეთ-დასავლეთის თბილი ქარი, რომელსაც ჩვენში ბლუარსაც ეძახიან.

ა რ მ ა (თურქ. სარკე) — ნავის ზედაპირის სახელწოდება ლაზეთში გავრცელებული; არმას ჩვენში სხვა მნიშვნელობითაც ხმარობენ. მაგ., საზღვაო

⁷ ქართული დიალექტის ლექსიკონი (მასალები), შემდგენლები: თ. ბეროზაშვილი, პ. მესხიშვილი, ლ. ნოზაძე, თბ., 1981, გვ. 11—12, 112.

ხომალდის გვერდით ფიცრებს შორის დარჩენილი ღრიჭო, რომელიც ბრძანებით (დაძენილი, დაბეგვილი კანაფი) ამოივსებოდა.

არხი — სანდალზე (იხ.) შემოსაჭედებელი ფიცრების გვერდით ბოლოებს შორის გასწვრივი ნაკერები, რომლის ამოსაღარავად იხმარება ნავმშენებლობაში ფართოდ გამოყენებული საღურგლო იარაღები: ქამრშაფი, კოლოლი, ხოლო ხის გასასწორებლად — ქაპოშარი.

ასადგმელა — ნავის ქვეშ შესაყენებელი კონკილა (კეტი), რომელსაც იყენებდნენ ბაშის ან კირჭის შეკვეთებისას.

ასტამაყი — ნიჩბის მოყვანილობის რკინის საფხევი იარაღი, რომელიც გამოიყენებოდა ძველებური ხის ნაგების ფსკერის წყალმცენარეებისაგან, ნიჟარებისაგან და „ნავის დამაყენებლებისაგან“ გასაწმენდად; ეს უკანასკნელი თევზია (ეპანი/ეზენი), შავსა და ხმელთაშუა ზღვებში (სხვაგანაც) განსაკუთრებით მომრავლებული; იგი ეკვრება ნავის ფსკერს და დროთა განმავლობაში გამოჰყავს იგი მწყობრიდან, თუ დროზე არ აფხეკია, რისთვისაც ა. — თან ერთად გამოიყენებოდა რკინისვე წვეტიანი იარაღი ბარულა.

აფრა (||აფქიო||ეზო||სამბერველი) — ტილოს (სელის *Linum colchica L.*, კანაფის||ექუსუნის *Canabis colchica L.*) ნაჭრისაგან დამზადებული აღჭურვილობა ხომალდზე, რომლის საშუალებითაც ქარის ძალა ხომალდის საცურაოდ გამოიყენება. ა. არის ოთხკუთხა, სამკუთხა (ლათინური, არაბული), პირდაპირი, ირიბი და სხვ. სახის. საბასთან აფრა შემდეგნაირადაა განმარტებული: „ესე არს ნავთა აფქიო. ფინა ქედის ანაკეცი. აფრა ეწოდების ნავთა და ხომალდთა აფქიოსა, რომელ არს ქართთა გამბერველობით ნავთა მატარებელი; კვალად ქუდის ანაკეცა“ (განუმარტავია). აფრიანი ხომალდი საზღვაო წყლის ტრანსპორტია, რომელიც უძველესი დროიდანვე გამოიყენებოდა ნაოსნობაში დაწინაურებულ ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოშიც. ა. ხ. იყენებდნენ მდინარეებშიც (ნილოსი, ეფრათი, ტიგროსი, განგი, იანძი, ფაზის — რიონი და სხვ.); თანამედროვე სუპერ-გიგანტი ხომალდების დამხმარე სამართავ საშუალებად აფრის გამოყენებას მთელ რიგ ქვეყნებში (აშშ, იაპონია, კანადა, ინგლისი, ნაწილობრივ, რუსეთი) დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ, რადგან ამ გზით და ძველებური ხომალდების აღდგენით შესაძლებელია დაიზოგოს საწვავი და გაქუპყიანებისაგან დაცევით ზღვები და ოკეანეები, რაც შავიზღვისპირეთის მიმართაც უპრიანია: ზემოაღნიშნულის გარდა ამგვარი ღონისძიებების გატარება, ერთი მხრივ, მოიზიდავს ჩვენში უცხოელ ტურისტებს და აღადგენს ამ მხარეში ქართული ძველებური ნაგების დამზადების ტექნიკურ-ტექნოლოგიურ ტრადიციებს, ხოლო მეორე მხრივ, დამოუკიდებელ საქართველოს რესპუბლიკას მისცემს შემოსავალს მყარი ვალუტის სახით..

ჩვენი უძველესი წინაპრების მიერ აფრიანი ნაგებით შორეული ნაოსნობის ტრადიციები გააგრძელეს და ახალ სიმაღლეზე აიყვანეს სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მცხოვრებმა ქართველებმა (ლაზებმა), რომლებიც შავსა და ხმელთაშუა ზღვებში მთელი ანტიკური და ფეოდალური ხანის განმავლობაში (თურქთა გაბატონების შემდეგაც კი) საუკეთესო მეზღვაურებად და „ზღვის მეგობრებად“ იყვნენ აღიარებულნი, რასაც ხაზს უსვამდნენ XIX ს-ის ზღვაოსნობის ისტორიის ბერძენი მკვლევარი იოანიდისი, ნიკო მარი თუ-

რტი — კავკასიოლოგი კირზიოლლუ და მრავალი სხვა მარინისტი მწერალი თუ მეცნიერი⁸.

აფრასთან დაკავშირებით ნიკო მარი წერდა, რომ ეს ტერმინი ქართველებმა აფხაზებისაგან გადმოიღეს: „В Грузинском, между прочим, сохранилось Абхазское слово а ра — а рыра (ამოსავალია ამ შემთხვევაში а рыра, რომელიც ამ ენაში ფრენას ნიშნავს — ზ. კ.) „арус“, абхазское и по форме и по поводу корня „летать“ „ысвязи с образным их представлением о судне, как птице...“ თუმცა ცოტა ჭვემით შენიშნავს, რომ აფხაზთა ყოფა არ იძლევა ამგვარი იტიკების საშუალებას-ო⁹

აფხაზი და ქართველი ხალხები უძველესი დროიდანვე მეტად მჭიდრო კულტურულ-ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირებით ცხოვრობდნენ და სიტყვათა სესხების ფაქტი მათ შორის სავსებით ბუნებრივ მოვლენად ჩანს, მაგრამ „აფრა“ აფხაზური ტერმინი არ არის — „ფრ“ ძირიდან მრავალი ძირეული ქართული სიტყვაა წარმოებული: ფრთა-ი, ფრთე-მალე||ფრთამალი||სწრაფი (შდრ. კოლხური ნავის — კამარას თვისებებს), ფრიალი, ფრთიანი||ფრთოვანი, ფრინვა-ი, აფრინა, ფრთენა ააფრინა, აფრინდა, აფრინვა, ფლინველი, აფრიალებს, ააფრიალებს, აფქიო, აფთიონი, მეაფთიონე — აფრის გამგებელი, მეაფრე... ეგების ეს სიტყვა ქართულში მას შემდეგ დამკვიდრდა, როდესაც იგი აფხაზურს დაესესხა ტექნიკურ ტერმინს „აფრას“¹⁰ პირიქით! უდავოა საწინააღმდეგო მოვლენა — აფხაზური а-рыра ქართული ენიდანაა წასესხები, ისე როგორც ქართული ნავის — ნიშის დამკვიდრება აფხაზურ ენაში მოხდა „ანიშის“, „ლუზის“ (ხუ, ლუ), „ახუ“, „ალუზის“ „ზლვის“ — „აზლევა“ — სახელწოდებით და ა. შ. შდრ. რუსული „лодка“ და აფხაზური „алодка“, „шхуна“ („ინგლ. schoer -იდანაა რუსულში შესული) — „ашхуна“, „море“ — „аморе“ და სხვა მრავალი საზღვაო ტერმინი და თევზების სახელები აფხაზურში უცხოური ენებიდან და განსაკუთრებით კი, ქართულიდანაა შესული, რაც საყოველთაოდაა ცნობილი. ამასთან, „ფრ“ ძირის მქონე სხვა სიტყვა აფხაზეთში არც ასრულებს¹⁰. უფრო მეტიც, როგორც დადგენილია აფხაზურში ნაოსნობა-მეთევზეობასთან (და სხვა რიგისაც) დაკავშირებული ტერმინოლოგიის უდიდესი ნაწილი ქართველური ენებიდანაა შესული და აფხაზური ვარიანტები მათგან არის მიღებული — პირუქუ პროცესის დამკვიდრებას ეტიმოლოგიასთან ერთად ხელს უშლის სესხების კანონზომიერებანი — აფხაზურ ვარიანტებს ისეთი ფონემატური სტრუქტურა აქვთ, რომ მათგან ქართული ვარიანტების მიღება ვერ იხსნება¹¹.

ძველ ქართულში „აფრასთან“ ერთად „სამბერველიც“ იხმარებოდა, მაგრამ ეს ტერმინი ნაკლებად გვხვდება და, როგორც საბა შენიშნავს, „აფრა-

⁸ დაწვრ. იხ. ზ. კუტალაიშვილი, ძველქართული ნაგები და თანამედროვეობა, „მაცნე“, (ისტორიის...სერია), № 2, თბ., 1993, გვ. 41—66.

⁹ Н. Я. Марр. О языке и истории Абхазов, М., — Л., გვ. 87. 153 და შმდ.

¹⁰ ბ. ჯანაშია, აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი — დ. გულიას სახ. ენისა და ლიტერატურის ინსტიტუტი, თბ., 1954, გვ. 294 და შმდ.

¹¹ თ. გვანცელაძე, აფხაზეთის ზოგი ტოპონიმის საკითხისათვის. — II რესპუბლიკური კონფერენცია ონომასტიკაში, თბ., 1989, გვ. 13—14; მისივე, აფხაზეთის ისტორიო-გრაფიის ლინგვისტური საფუძვლები, სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 1997, გვ. 35—40.

ნავის აფქვია, აფრა ეწოდების ნავთა და ხომალთა აფქიოსმის ნიშნის რშიც აფრის შესატყვისია „აფრაგასტ“ (არაგასტ), რაც ფარდას, ნავის იალქას ნიშნავს და ქართულიდან უნდა იყოს შესული. ძველ ქართულში ფარდის, ქსოვილის ფართო ნაჭრის ეკვივალენტურია სიტყვა „ეზო“, რომელიც აფრის მნიშვნელობითაც გვხვდება, ხოლო აფრიან ნავს, „ნავი ეზობმული“-ც ერქვა; ზოგჯერ განსხვავებული მნიშვნელობებიც კჭონდა. მაგ., ქუდის ანაკეცი, პატარძლის თავსაბურავი; ორი ყველაზე მაღალი, ვერტიკალური ფიცარი ხის სახლის შუაში მოპირდაპირე კედლებს შორის აღმართული¹².

საინტერესოა, რომ ბერძნული ფაშაჲ-იდანაა მიღებული რუსულ და სხვა ენებში შესული *парус*, ხოლო ფრანგულში, ჰოლანდიურში, გერმანულში და სხვ. ენებში შესულია ლათინური სახელი აფრისა — *velum*. თუ სესხებასთან გვექნებოდა საქმე, მაშინ ჩვენს წინაპრებს, როგორც ეს ხშირადაც გვხვდება კიდევ ბერძნულიდან ან ლათინურიდან რომ გადმოვღოთ ეს სიტყვა, უფრო დასაშვებია.

მარინისტული გამოკვლევებით დადგენილია, რომ ზღვისპირზე ხანგრძლივად და უწყვეტი ცხოვრება გადამწყვეტი ფაქტორია ავტოქტონ მოსახლეთა შორის ნავმშენებლობასა და ნაოსნობის ხელოვნებაში დაწინაურებისა, რასაც შესაბამისად აუცილებლად უნდა მოჰყვეს საზღვაოსნო დამეთევზებობასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგიის გაჩენა-დამკვიდრება. ამ მიმართულებით თანამედროვე მეცნიერული კვლევა-ძიების შედეგები და ეთნოგრაფიული მონაცემები აფხაზების მავალითზე სრულიად საწინააღმდეგო სურათს წარმოაჩენს (დაწვრ. იხ. თ. გვანცელაძის დასახ. ნაშრომები). ასე რომ, „აფრა“ ფრიალიდან (ვარიანტებით) წარმოშობილი ძირეული და ერთ-ერთი უძველესი ქართული საზღვაო ტერმინია, რომელიც სხვა ქართულ სიტყვებთან ერთად აფხაზურში დამკვიდრდა, როგორც ვფიქრობთ, დაახლოებით VIII—XI საუკუნეებში, როცა აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კულტურულ-ეკონომიკური და პოლიტიკური აღმავლობა ყველაზე თვალნათლივ წარმოჩინდა...

საკუთრივ ქართულში ტერმინი „აფრა“ უკვე V უს-დან მოყოლებული ხშირად გვხვდება როგორც ორიგინალურ, ისე ნათარგმნ ლიტერატურულ ძეგლებში. საერთოდ, თუ ქართულში არ მოიპოვებოდა შესაბამისი ტერმინი, მაშინ სხვა ენებიდან თარგმნისას უცხო ტერმინები გადმოჰქონდათ, მაგრამ „აფრის“ მიმართ ამის თქმა არ შეიძლება, იგი ძველ ქართულშივეა დადასტურებული: „შთამოჰკრეს აფრაჲ ნავისაჲ აღიპყრეს აფრაჲ იგი მცირჰ კერძო“ (საქმე 27, 17, 40); „...იქმნა ვითარცა აფრაჲ უბოვანი ნავისაჲ“ (Sin. 106, 2), სადაც „უბოვანი“ აფრაჲ ნიშნავს აშვებულ ნავს გაშლილი აფრით (აფრაგაშლილი ნავი); „განასპეტაკოს ზღვაჲ აფრებითა ნავთა მისაჲთა“ (შატბ. 177, 173, 37) და სხვა მრავალი.

როგორც ცნობილია, სააფრო ქსოვილების (სელისა და კანაფის) დამზადების მაღალი კულტურა ჩვენში ძველთაგანვე ყოფილა განვითარებული, რაც ეთნოგრაფიული მასალებითა და უცხოელ ავტორთა ცნობებზე დაყრდნობით დადასტურა გ. ჩაჩაშვილმა¹³. ეს მნიშვნელოვანი მომენტია, რადგან, სელი და კანაფი (ცვილიც), საუკეთესო ხარისხის კოლხურ ხე-ტყეისთან ერთად, რო-

¹² ი. ყიფშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 401.

¹³ გ. ჩაჩაშვილი, ქსოვილების დამზადების ისტორიიდან საქართველოში, I სელ. — საქ. სახელმწიფო მუზეუმის „მომამბე“, XIX—B., თბ., 1956, გვ. 171—194.

მლებითაც ცნობილი იყო ჩვენი ქვეყანა, ძირითადი ნედლეული იყო ნავმშენებლობაში.

ამგვარად, სააფრო ქსოვილების დამზადების მდიდარი ტრადიციები. ჩვენში უძველესი დროიდანვე მომდინარეობს, რაც ზღვაოსნობის განვითარების პრაქტიკულმა მოთხოვნილებამ დააყენა და რამაც ძველ ქართულში, შესაბამისად, სპეციალური საზღვაო ტერმინის გაჩენის აუცილებლობა გამოიწვია ამგვარად, აშკარაა, რომ საკუთრივ ტერმინი „აფრა“-ც ადგილობრივ, ქართველური ენების წიაღშია შექმნილი.

აფრის გამგებელი — მეზღვაურის თანამდებობა ძველ საქართველოში, რომელსაც ორეიზი შეარჩევდა ამ საქმეში გამოცდილ და მცოდნე მეზღვაურთა შორის. მის მოვალეობას სააფრო მოწყობილობებზე ზედამხედველობა წარმოადგენდა. ა. გ. ძვ. ქართულის მეთაფიოე, მეთაფრა, რომელიც ხომალდზე ორეიზისა და ბოცმანის (იხ.) შემდეგ ყველაზე საპატიო, მაგრამ ამჟამად დროს, მეტად საპასუხისმგებლო თანამდებობას წარმოადგენდა.

აფრის „ჩასაცმელი“ — აფრის სიმტკიცისათვის ძირითად აფრაზე ჩაყრებული დამატებითი სააფრო ქსოვილი, დამზადებული საუკეთესო და გაძლე სელის ნაჭრებისაგან, რომელიც ცქიპილათი (ოკანაფურა *Bidens tripartita* L., ბალახი, რომლისგან დამზადებული საღებავით შეღებილი სააფრო ტილო დიდი გამძლეობით გამოირჩეოდა) იღებებოდა. ამგვარად, დამზადებული აფრა ჩასმული არა მარტო დიდხანს ძლებდა, არამედ მოქნილი და ადვილად სამართიც ხდებოდა.

აღრჩუნვა (||გამოფაიცრება) — აღრე ხომალდის გვერდითი ფიცრებას გამოცლის დროს ხდებოდა, რადგან ისინი (ძვ. ქართ. ბაგე, ნავის ფერდა, პირველი გვერდითი ფიცარი, ანუ ნავის გვერდი, რომლის ნაპირებს, „წვეროვები“ || ქიმი ერქვა; ნავს გააჩნდა ორი ბაგე — „მარჯვენა კერძო ნავისა“ და „მარცხენა კერძო ნავისა“) შედარებით მალე ღებება (ღერძი და სხვა ნაწილები, როგორც წესი, უფრო დიდხანს ძლებს). მათ ააძრობენ და ახლით ცვლიან, რანაც „ნავის მოქმედნი“ (იხ.) აღრჩუნვას (გამოფაიცრებას) ეტყობენ.

აშია — ფიცრის ლარტყა რომელიც ლაზურ საზღვაო აფრებიან ხომალდს (სანდალს და ფელუკას) და სამდინარო ხოფებიან წავეებს (ოდიშური ნავი, ჭალადიდური ნუშა, საჭილაოს ნავი და სხვ.) უკეთდებოდა გვერდებს ზემოთ; იგი კრავდა ხომალდის ჩონჩხს.

აშოქი — სპეციალური საგუბარი ლაზური ნავის ძირში, რომელიც ნავში შემოსულ წყალს ტვირთის დასველების საშუალებას არ აძლევდა.

აჩათანა — ტარმოკლე ნიჩაბი (ხოფი, ხოპი), რომელიც ურძენა (დრეკადი ხის ტოტები) ხისაგან კეთდებოდა და ძირითადად ბოლო ნიჩბის ფუნქციას ასრულებდა.

აჯილა — ნეფე — პატარძლისათვის დანკუთვნილი ადგილი ნავის კიჩოზე || კირჭიხე; (შდრ. მესხური აჯილაკი დაბალი, კედლის სკამი); საინტერესოა, რომ საქართველოს ზღვისპირეთში ძველად ამგვარ საჯდომს დანიშნულებისდა მიხედვით სხვადასხვა სახელწოდება ჰქონდა ასე მაგალითად, ორპო (|| ყვერნა), მენიჩბეთა (|| მეხოფეთა||მეხოფურთა) დასაჯდომ სკამს ერქვა, „ხომალდის მავლინებელი“-ს დასაჯდომს მესაჰის სკამი ერქვა; ნავზე და ტივზე ბოლოში სპეციალურად ჩადგმულ დასაჯდომს მებოლოეს სკამი ეწოდებოდა,

ხოლო ხომალდზე მყოფი საპატიო სტუმრისათვის განკუთვნილ სპეციალურ ცხელს (მოჩუქურთმებული ხის მალალზურგანი სკამი) ეძახდნენ და ა. შ.

ბაიდა (baida) — სატვირთო (საჭვირთუ) და სათევზაო ბრტყელძირა ხის საკმაოდ მოგრძო (დაახლ. 19-მ-მდე) და მოზრდილი ნავია გავრცელებულ ფოთის აკვატორიაში, სადაც აზოვის მხრიდან არის შემოსული.

ბაკარები — ანძის დასამაგრებელი წინა ბაწრები.

ბარბა — ლაზურ საზღვაო ხომალდზე სივრძივ ამოდარული ლარტყა რომელზეც მაგრდება საღუზე თოკი.

ბასლი (ბასილი) და **გრიგოლ ზღვის მფარველი ღვთაება** — საქართველოში ფართოდ გავრცელებული და პოპულარული ზღვის (წყლის) ღვთაებები, რომლებსაც, საეარაუდოა, რომ ქრისტიანობამდე გაცილებით ადრე მოეპოვებოდათ შესაბამისი წარმართული სახელები. ისინი განამებდნენ წყლებსა და მის ბნადართ კვრიას მსგავსად¹⁴.

ბაქანი — ხომალდზე ფიცრებისაგან მჭიდროდ და პორიზონტალურად შეკრული ადგილი.

ბედგერა (|| უიღბლო) — ნაოსნობის (თევზაობის) წესების დამრღვევა „ზღვის ჯაღო“ (იხ.), ხალხის თქმით, აბედგერებს — ხელმოცარულს ტოვებს; „ზღვის ჯაღოს“ საწინააღმდეგო საშუალებად მენავენი თვლიდნენ ხომალდის კირტზე ჩამოკიდებულ მონს — თევზის ნიჟარებისაგან გაკეთებულ მძივს, რომლის მაგიური ძალა საყოველთაოდ იყო ცნობილი.

„ბედნაერი ნავეი“ — ნაოსნობაში (თევზაობაში) კარგად დაცდილი ნავი, მას დაძველების შემდეგაც იყენებდნენ — საგანგებოდ, დიდი გულმოდგინებით შეაკეთებდნენ და ახალსაც კი ამკობინებდნენ ზოლმე, რადგან იგი რიონელ მენავეებს „ბედნიერ ნავად“ ჰქონდათ წარმოდგენილი, რასაც XVII ს-ში საქართველოში მცხოვრები კათოლიკე — მისიონერი დონ არქანჯელო ლამბერტიც აღნიშნავს¹⁵.

ბოზანდარა — ლაზური საზღვაო ხომალდის კედელში სპეციალურად გაკეთებული სათავსი, საკვების შესანახავად გათვალისწინებული, რომელიც ჩვენში ცნობილია სხვა სახელწოდებითაც მაგ: დოლაბი, არმანი, კუმეინიწა.

ბორანი — მდინარის ერთი ნაპირიდან მეორეზე გადასასვლელი, ფიცრებისაგან შეკრული მოწყობილობა, რომელთაც გადაჰყავდათ მგზავრები, საონელი და სხვადასხვა დანიშნულების ტვირთიც გადაჰქონდათ ბაგირის ან ნაჩბების დახმარებით. ფართოდ იყო გავრცელებული ჩვენშიც. ხალხის განმარტებით, ბორანი გადაბმულ ნავსაც ჰქვია და იგივე პატარა ტივი ან დიდი ზომის ბრტყელძირიანი უხეში ნავია (ცალპირა, ორპირა).

ბორბალქარი — ძლიერი და მბრუნავი ქარი, იგივე ქარი გრიგალიანო, კონტიტენტური „ჩრდილო-აღმოსავლეთის ძლიერი ქარი ხმელთაშუა, შავ და აზოვის ზღეებში; ძვ. ქართ. „ქარი ღელვადგომილი“, რომელსაც „ძლიერის ქარიშხლისას“ ზღვაში დიდი ღელვა მოსდევს. თუ ნავი ამ დროს ზღვაში მოხვდა, იგი „ღელვავთემული იქნება და დაინთქმება“.

¹⁴ ბ. კილანავა, ბასილი და გრიგოლის კულტი საქართველოში. „მაცნე“ ენის... სერია, № 4, 1981, გვ. 87—105.

¹⁵ დონ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა. თარგმანი ალ. ჭყონიასი. ტფილისი, 1938, გვ. 157.

ბორეასი (ბერძნ. Βορέας) — ჩრდილოეთის ქარი ელადაში, რომელიც ბორეას (II ბორიას) სახელწოდებით ჩვენშიაც იმავე მიმართულების ქარის აღმნიშვნელია. ბორეასი რიონის ხეობაში ხაზარულას სახელითაც არის ცნობილი.

ბოღაზ-ი (თურქ. boğaz) — მცირე და საშუალო მოცულობის ხომა-ლდა ნავსაყუდელი.

ბოცმანი (პოლანდ. bootsman) — „ნავის კაცი“, რომელსაც ევალება მეზღვაურთა ზედამხედველობა (მღრ. „წყლის კაცი“ მტკვრის ხეობის მეტი-ვეებში); ბოცმანი უმცროს მეთაურთა შემადგენლობის ჩინია ხომალდზე; იგი სავახტო მეთაურის თანაშემწეა, რომელიც იცავს წესრიგსა და სისუფთავეს, ხელმძღვანელობს სხვადასხვა სამუშაოს, ასწავლის შემადგენლობას საზღვაო საქმეს.

ბოჭიტა (ფურენგი) — წყლის გამოსაშვები პატარა, საგანგებო ზერელი ლაზურ საზღვაო ხომალდზე (ძვ. ქართ. კოკროჭინა მანჩხა); იგი იხვრიტებოდა ჭიგალით, ლობრით, ჭიპრანით...

ბრიზი-ი (ფრანგ. brise, brisa) — სუსტი ქარი; ასხვავებენ ზღვის (დღისათა რომ უბერავს ზღვიდან ხმელეთსაკენ) და სანაპიროს (ღამით რომ წმელეთი-დან უბერავს) ბრიზებს; ბრიზი ჩვეულებრივ 2-იდან 5 ბალამდე (ბოფორტის შკალით) — 3,3—8,9 მ/წმ მერყეობს (იხ. ზღვაური).

ბუდე — 1. ანძის ჩასადგმელი ადგილი ხომალდზე; ხის კვადრატული ან ოთხეული ლითონის ან ხისავე მრგვალი ბუდე, რომელიც მაჯრდება ქვედა იმბანზე 2. დასაჯდომი მოწყობილობა, რომლის მეშვეობითაც ხდება მეთაფიოეს (IIმეთაფრის) აყვანა-ანძახე ძნელად მისადგომ ადგილებში.

ბუხტა (პოლანდ. bucht) — ზღვის უბე, ყურე, რომელიც შეჭრილია ხმელეთში და დაცულია ქარისაგან.

გადაბმული ნავი — არის ორკორპუსიანი ხომალდი — კატამარანა, რომელიც პერიავგას სახელწოდებითაა ცნობილი და ფართოდაა გაჯრცელებული პოლინეზიაში, მალაიზიაში, ზელანდიაში და სხვ. ჩვენში მისი მსგავსია მხოლოდ პალიასტომზე გამოყენებული გადაბმული ნავი საჩალე (სათივე) ნავის სახელწოდებით.

გაჭრილი აფრა — ორად გაკეთებული აფრა, რომელსაც იყენებდნენ ძლიერი ქარიშხლის დროს. იგი არ აძლევს ქარს საშუალებას, დაგლიჯოს აფრა თანაც მეთაფრების შრომაც შედარებით მსუბუქდება, რადგან გაკვეთილი აფრის დაშვება — გაშლა დაცილებით იოლიცაა.

გახიზვა — ნავის ფიცრებს შორის დარჩენილი ღრიჭოების ამოვსების ძველი ხალხური წესი, რისთვისაც იყენებდნენ ნაცარში არეულ აღუღებულ თხის ქონს, ფიჭის ფისს, კუბრს, რასაც ხაზი ეწოდებოდა.

გედაბოზი (IIგედაბოძი) — ლაზური საზღვაო ხომალდის ზედა ფიცარში ჩასმული ძელი, რომელზეც მიიბმება ბაგირი ნავის წყლიდან ამოსატრევაად.

გემბანი (ინგლ. desk) — ხომალდის კორპუსის გადახურული ნაწილი, სახურავი. პალუბა, რომელიც გემს წყალგაუმტარობას ანიჭებს; გადახურვა (ამ შემთხვევაში ხეფენილი) გვერდების (ბაგების) შემოფიცრის ანალოგიურად კეთდება და ძირითად მასალად ჩვენში და სხვაგანაც გამოიყენება ნაძვის (ფიჭვის) სქელი ფიცრები. გემბანს ქართულში შეესატყვისება: ჩარდახი, ქორედი, საჩე(ჩ)ხი, ბანი, ერლო და სხვ.

„გემების სასაფლაო“ — ასეთ ადგილად შავ ზღვაზე ძველად მიჩნეული იყო და ახლაც მიჩნეულია წყალმარჩხი და მეჩეჩებით სავსე რაიონები, სადაც მრავალი გემი „განისვენებს“ ზღვის ფსკერზე; საქართველოს ზღვისპირეთში „გემების სასაფლაო“-დ ცნობილი იყო სანაპირო ზოლი ფოთსა და ანაკლიაში და ქობულეთ-ციხისძირის შორის მდებარე ადგილები. სადაც ძველად, საკაბოტაჟო ნაოსნობის პირობებში, გემების დაღუპვა სანაპიროსთან ახლოს (კლდეები, წყალმარჩხობა და სხვ.), ხშირი იყო და სახელწოდებაც აქედან მოდის¹⁶.

გემი (თურქ. gemi) — დიდი ზომის საზღვაო წყლის ტრანსპორტის სახელი, რომელიც ქართულში (ისევე როგორც „აფრის“ ეკვივალენტური „იალქანი“) XVIII ს-ში შემოვიდა და დამკვიდრდა; ორთავე ეს სახელი ორიგინალური წარმოშობის იშვიათ თურქულ საზღვაო ტერმინებს მიეკუთვნება.

გვერდის აფრა — ქანდარაზე მისაბმელი აფრის ვერტიკალური ბოლოები.

გვერდულ ტალღები — ტალღები, რომლებიც არათანაბრად ირხევიან და გარკვეულ დრომდე ნაოსნობისათვის საშიში არ არის, მაგრამ თუ ქარიც ამოვირგვინდა, რაც ამგვარ ტალღებს ხშირად მოსდევს, მაშინ ყველაფერი ცუდია მოსალოდნელი. მაგ., ტალღების ადევნებაც კი და ამ დროს ზღვაში მყოფთ, ხალხის თქმით, თვით მზოღაშ კულანიც და მესეფიც ვერ უშველის.

გლანი — მცირე მოცულობის ნავის გადასართავი ზის სასრიალო მოწყობილობა ლაზეთში.

გოლაკრონი — გადახურული ხომალდი (დადასტურებულია ძვ. ქართულსა და მეგრულში).

გრიგალი- (ბერძნ. γρηγάλ) — კონტინენტალური, ჩრდილო-აღმოსავლეთის ძლიერი ქარი ხმელთაშუა, შავ და აზოვის ზღვებში (ძვ. ქართ. იგივე ქარი-შხალია, ზღვის აბობოქრება რომ მოსდევს, სადაც, თუ ნავი მოხვდა, იგი „ღელვავუშული იქმნება და დაინთქმება“).

დაგმანვა (|| ჰბანვა) — სანავე კანაფის დაბეგვა და ღრიჭოებში ჩატენა, რისთვისაც იყენებდნენ სპეციალურ, ნავსაამშენებლო იარაღებს: თეგს (რკინის პატარა სატეხი; შდრ. ფამოთეგვა, თეგვა), ქართაქს (ნავის ღრიჭოების დასაგოზი ბრტყელი ხის ჩხირი) და სხვ; იგივეა, რაც დაკალაფატება, კალაფატი.

დალაღვა — ნავის წყალში შენახვა (ჩვენში მხოლოდ გურიაში ვხდებით). ამ მიზნით სამდინარო მომცრო ნავს ფსკერზე უკეთდებოდა სპეციალური ნახვრეტი — ებდი, რომელსაც საჭიროების შემთხვევაში იღებენ (ებდი ხას სოლითა და ცული) და ნავს წყალში ძირავენ შენახვის მიზნით, როცა ნაოსნობას სეზონური ხასიათის გამო წყვეტენ; ტერმინ დალაღვა-ს ეკვივალენტურია დალაღვა, დაყალვა და სხვ.

დამორვა — გალობრილ-გაქირქილი სატივე ხე (ქართულში).

დამყოლი — სატივეების მოჭრის შემდეგ მისი დანიშნულ ადგილზე მიმტანი.

დამცურე — სატივე ხეების დამცურებელი.

დედაღვთაება ზღვისა — ქართველ ზღვაოსანთა მფარველი.

¹⁶ თ. ჭანჭღავა, იახტა „აქარის“ ერთი ზაფხული, თბ., 1981, გვ. 54.

დედახე — მთავარი ხე ტივზე, რომელზეც დანარჩენ ხეებს წყნელით შემოაკრავენ.

ელახონბორია — ზენა ქარი სამეგრელოში.

ელასა (|| ჰელესსა) — სამეგრელო-ლაზეთში გავრცელებული შრომის სიმღერა, რომელიც ძირითადად საზღვაო საქმიანობასთან (მაგ., სანავე მორუბის ტყიდან გამოტანისას, ლუზის ან სათევზაო ბადის ჩაშვება — ამოღების დროს, აფრის დაშვება-გაშლის პროცესში და ა. შ.) დაკავშირებით სრულდებოდა იგი მოტივით ჰვავს რთელის ქართულ ხალხურ სიმღერა ავიდელას.

ელესა (ჰელესსა), როგორც მეზღვაურთა შრომის თემატიკაზე შეთხზული ხალხური ზეპირსიტყვიერების ნიმუში, სანტერესოა მუსიკალური ფოლკლორის თვალსაზრისითაც... ეს სიმღერა განსაკუთრებით პოპულარულია ლაზეთში, რომელსაც ხშირად „სანდალიშ ელანჭუში შირაფა“-ს („ნავის ამოსათრეკ სიმღერას“) უწოდებენ. როგორც დადგენილია, „ჰელესსას“ თავდაპირველი სამშობლო ლაზეთია, აქედან იგი შეითვისეს ბერძნებმა, თურქებმა მოლდაველებმა და რუმინელებმა. „ელესას“ გავრცელების ასეთი ფართო არეალი შორეული წარსულიდანვე მეთევზე-მენავეთა და მეზღვაურთა კულტურულ-ასტორიული ურთიერთობის შედეგია.

ერგატი (ბერძნ. *έρπητή*) — ნაპირზე ღრმად ჩასობილი მსხვილი ბოძი, რომელზეც ჭოჭონაქია მიმარაგებული ნავის წყლიდან ამოსათრევად.

ელე — მოღუნული ხის ძელი (ტყეში საგანგებოდ შერჩეული) ნავის ფიცრების შემაკავშირებელი.

ეჩო — ნიშის ტიპის ნავთა ამოსალარავად გამოსაყენებელი ერთგვარი ცული.

„ვერცხლის ხე“ — ფიჭვი (pinus), რომელსაც სამეგრელოსა და ლაზეთში მენავეები დაჰქვილილი ხომალდის ასაგებად უპირატესობას ანიჭებდნენ.

ვენა-ქარი — ფოთსა და მის შემოგარენში მთებიდან მქროლავი ამოსავლეთის ქარი, რომელიც გაბატონებულია მთელი წლის მანძილზე და ხშირად ფიონური ხასიათისაა. ზენა ქარი მეტწილად ზომიერად უბერავს და ამიტომ, რომ ქართული მეზღვაურები ამ ქარს სიკეთისა და ბედნიერებას მომტანად მიიჩნევენ.

ზურგის ქარი (ძვ. ქართ. „წარმართებელი ქარი“ || „ქარი უკანა კერძო ნავისა“ || „უკანით კერძო“ || „კაი“ ქარი) — მეზღვაურთა ყველაზე სასურველი ქარი, რომლის პატივსაცემად ნაოსნობის დაწყების წინ (ადრეული გაზაფხული) მსხვერპლსაც სწირავდნენ „მზოლამ კულანს“. რომელიც ამ ქარის და, საერთოდ, ზღვისა და მეზღვაურების მფარველ ღვთაებად ითვლებოდა.

„ზღვამშვიდობისა“ — მისალმების ფორმულა ნაოსნობის დროს, როცა ღია ზღვაში შეხვედრისას ზეაღმართული ხოფებით ესალმებოდნენ (უსიტყვოდ) ერთმანეთს, რაც ნიშნავდა უხიფათო ცურვის — „ზღვამშვიდობისა“-ს — განხორციელებას.

ზღვაური — ქარი სანაპიროს სარტყელში, რომელიც დღისით ზღვიდან სანაპიროსკენ უბერავს; ზღვაური იწყება დილით ადრე, ალიონზე და ყველაზე ვარგის, რაციონალურ ქარად (იხ. ზენა ქარი) არის მიჩნეული; მისი მკვეთრი შეცვლა, რაც სხვა ქარებისათვის დამახასიათებელია, თითქმის გამორიცხებულია. ძველად ზღვაურს ქართველი მეზღვაურები ქარების ქალღმერთს თეთროსანს (ბერძნეთა ლეკოთეა) აღარებდნენ.

ზღვის ანგარიში (|| ზღვის წესი) — ნადავლის თანაბარი განაწილება.

ზღვის დედა — მეზღვაურთა (მეთევზეთა) ყოვლისშემძლე მფარველო ლაზ-მეგრელთა წარმოდგენაში.

ზღვის ჯადო — ნაოსნობა — თევზაობის დამრღვევთ ხელმოცარულ ტოვებს (აბედგერებს) ან ახრჩობს..

ზღუა||„ზღვა“||ზღვაი||ზღუაი — ერთ-ერთი უძველესი ქართული სანაოსნო ტერმინი, რომელიც ძველ ქართულ თუ მოგვიანო ხანის წერილობით ძეგლებში მრავალგანაა მოხსენიებული. ზღვიდანაა ნაწარმოები: „ზღვთ კერძო-ა“|| ზღვის სანაპირო || ზღვის მხარე, „ზღვთკიდე-ა || ზღვის სანაპირო, ზღვსპირი||ზღვპირისა „ზღ-ჟს კერძ-ა“ ||ზღვსპირისა ზღუა, ზღუასა ზღვსა, ზღვსანი, ზღვთაგან, ზღუად, ზღუმდე, ზღუათა; „უწყით სიმარჯუე მათი (ბერძენთა და ქართულთა) ზღუათა შინა ნაევითა“, — გადმოგვცემს ქართველი მემკვიდრე ადამიანს, რომლის ძირითადი საქმიანობა ზღვაოსნობა იყო. ჩვენნი წინაპრები უწოდებდნენ: „ზღვს მოარულ“-ს, მენავეს „ზღვრნი“-ს, ზღვაში მყოფთ, „ზღვის კაცნი“, „სპანი ზღვისანი“, მეზღვაურნი (მეზღვაური), ხოლო ღია ზღვას „ზღვს უფსკრულს“, ოკეანეს, ხოლო ხმელეთის იმ ნაწილს, რომელიც უშუალოდ ზღვას ეყვრის „კიდე“, „პირი“ და „ნაპირი“ ერქვა და „ზღვის კიდე“, „ზღვის პირი“ და „ზღვის ნაპირი“ ძველ ქართულში ერთნაირ მნიშვნელობით იხმარებოდა „თუმცა, ეს ტერმინები, ზღვის სანაპიროს გარდა იმ რეგიონსაც აღნიშნავდა, რომელიც ზღვის გვერდით იყო განლაგებული¹⁷.

თავი აფრა — ქანდარაზე მიბმული აფრის ზედა ბოლო.

თალიანი ნავი — საქართველოში ძველთაგანვე ფართოდ გავრცელებული ნავის ტიპი, რომელსაც გვერდების ამაღლებით სახურავის (კამარის) ფორმა ეძლეოდა. ნავის გვერდების ამაღლებას ფიცრებით, ჩელტებით (ლატებით), პაყვებით (პაყვა-მოკლე ფიცარი) ჩვენში დაბავკვას ეძახდნენ (მობაგულა ნავი), რისთვისაც იყენებდნენ დაბოველ (გამარულებულ) ფიცარს, რომელიც „ნედლობისას გახმა და დეიგობა“. თალიანი ნავი, რომელიც საქართველოს ზღვისპირეთში ფართოდ იყო გავრცელებული, მრავალმა უცხოელმა მოგზაურმა და სწავლულმა აღწერა.

თერცხანე თერსანე (იტალ. thersane) — ნავსაშენი და ნავსადგომი ლაზეთში, რომელიც განლაგებულია ქარისა და ღელვისაგან დაცული ნაპირთან; თერცხანე გადახურულია ყავრით, ხოლო გვერდებიდან ღიად არის დატოვებული, რათა ნავსაშენი ნედლი ხის მასალა მზესა და ქარში სწრაფად გამოშრეს. ლაზი მენავეები თერცხანეს „ნავთა სახლს“-აც უწოდებდნენ.

თქალი — მდინარეთა შესართავში მოწყობილი ნავსადგომი.

ირიბი აფრა — მიმდგრებულია მილისებრ ხის ლარტყაზე ნავის გვერდზე და ჩამოკიდებულია ანძაზე დაქანებულად.

კავი — მცირე და საშუალო ნავთა უზა ძველ ქართულში.

კამარა — ძველ კოლხეთში ფართოდ გავრცელებული გრძელი, ვიწრო (ზოგჯერ მრგვალ, თალიან ნავდაც იხსენიებენ, მაგ., ტაიტიუსი, ჩელები და სხვ.), კარგი მანევრირების, მსუბუქი და სწრაფმავალი აფრიან — ხოფებიანი საზღვაო საომარი ხომალდი, რომელიც დაახლ. 30—40 (და შეიძლება მეტსაც)

¹⁷ დაწვრ. იხ. Т. Бердзэ, დასახ. ნაშრ., ზ. კუტალიევილი, დასახ. ნაშრ.

¹⁸ დაწვრ. იხ. ზ. კუტალიევილი.

მეომარს იტევდა. კამარა ნავის დაწვრილებითი აღწერა მოგვცა სტრაბონმა (ძვ. წ. 64 — ახ. წ. 24), კორნელიუს ტაციტუსმა (ახ. წ. 55—116), ევლია ჩელემა (1611—1683), რომლის მიერ აღწერილი ლაზური „მენექსილა ნავი“, ჩვენი აზრით, კამარა ნავის განვითარების შემდეგ საფეხურს უნდა წარმოადგენდეს და 100—300 კაცს იტევდა¹⁹; კამარას ტიპის ნავი მხოლოდ კოლხეთშია გავრცელებული და სხვა რეგიონში არც გვხვდება. თავად ტერმინიც „კამარა“ ბერძნულში ქართულიდან უნდა იყოს შესული. ეს ლიტყვა უძველესი ქართული (კოლხური) საზღვაო ტერმინია. ამასთან, მეტად საინტერესოა, რომ ანტიკურ ხანაში აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მოსახლე ზოგიერთ ტომს („კამარა“-დან გამომდინარე, ე. ი. ამ ტიპის ნავის ფართოდ გამოყენების გამო) კამარიტები ეწოდებოდათ და ცხოვრობდნენ იბერიელების მეზობლად და დაზისთან (მამასადამე ერთ-ერთი ტომი კამარიტების აღმოსავლეთ საქართველოშია დადასტურებული; ხოლო მეორე — კოლხეთში); ასევე აღნიშვნის ღირსია ლაზურ საზღვაო ხომალდზე (კიჩოზე) კაპიტნისათვის (რეიზისათვის) მოწყობილი მრგვალი და მაღალი ადგილი. — საიდანაც „ხომალდის მოძღუარი“ („ნავის უფალი“) ნავის ეკიპაჟს („ზღვრნი“) სათანადო მითითებებს აძლევდა, აქედან ადგილებდა თვალ-ყურს მეზღვაურთა საქმიანობას, ამოწმებდა და აზუსტებდა ხომალდის კურსს, ქარისა და ტალღების დინებებს და სხვ. როგორც ჩან, ეს სათვალთვალო სადგომი, მნიშვნელოვანი დანიშნულების აუცილებელ ელემენტს წარმოადგენდა ხომალდზე, რომელიც ქართულ საზღვაო პრაქტიკაში ცნობილია სახელწოდებით — „კამარსა“, ამ ტერმინის დაკავშირება „კამარა“-სთან შესაძლებლად მიგვაჩინა²⁰.

კანჯო — საზღვაო ნიჩბებიანი საომარი დანიშნულების ხომალდი ფეოდალური ხანის საქართველოში; ტერმინი კ. ევროპიდან შემოვიდა თურქულში და აქედან ჩვენში გავრცელდა კაუქის მნიშვნელობით, რადგან ამ ტიპის ხომალდის ცხვირი (წინა ნაწილი, „ნავითავი“) მოკაუქებული ორბისა იყო. ასეთ ნავეებზე სხვადასხვა დანიშნულების ტვირთი გადაჰქონდათ (მაგ., ტყვია-წამალი, საჭურველი), გადაჰყავდათ ჯარისკაცები. ანჯო აფრებიც ჰქონდა ხოლო თვითუღლ ნიჩაბს (10—12) თითო მენიჩბე (მეზოფერი) ემსახურებოდა. ეს იყო უვემბანო ნავი, რომლითაც თხელ წყლებში და მდინარეშიც შეიძლებოდა ცურვა; ხოლო საჭიროებისას ნაპირზეც ამოჰქონდათ (შდრ. კამარა ნავს).

კარაკაპა — საშუალო სიდიდის საზღვაო ნავი ძველ საქართველოში.

კატარღა — ნიჩბიანი სამხედრო საზღვაო ნავი ფეოდალური ხანის საქართველოში, ქართულ წერილობით ძეგლებში პირველად „ვეფხისტყაოსანში“ მოიხსენიება („დავკაზმეთ ნავი — კატარღა და რიჯები სპათა ჯარისა...“)²¹. უნდა საგანგებოდ აღინიშნოს, რომ შოთა რუსთაველის გენიალური პოემა მეტად ძვირფას ცნობებს გვაწვდის იმდროინდელ საქართველოში კოსმოლოგი-

¹⁹ თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1957, გვ. 118—119 ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ, ლათინური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალით, ნარკვევით და კომენტარებითურთ გამოსცა ალ. გამყრელიძე, თბ., 1973, გვ.129; ევლია ჩელემის „მოგზაურობის წიგნი“. თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გ. ფუთურაძემ, ნაკვ. I, თბ., 1971, გვ. 95.

²⁰ ხ. კუტარღაშვილი, ნოსნობა საქართველოში, გვ. გვ. 42, 167, 205 და შდრ. ონიანი, კამარია — „ძეგლის მგობარი“, № 55, თბ., 1980, გვ. 31—34 და სხვ.

²¹ შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1966, გვ. 121 და შდრ.

4. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1997, № 1—4.

ური, გეოგრაფიული და განსაკუთრებით საზღვაო (სამხედრო-სავაჭრო) საქმეების შესახებ..

კესი — აფრების ბოლოების დასამაგრებელი წვრილი და საკმაოდ მოგრძო ლატანი, რომელიც საბასთანაც ამავე მნიშვნელობით გვხვდება. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში კესის აღსანიშნავად მრავალი ტერმინი იხმარება, მაგ.: საყვავე, სენი, საწვერე, წიფწაპური, კენწერო და სხვ.

კირბები (კვრბები, კვრბი, ყვერბი, ყურბი, კვრბისი, კირბი, კირბაში) — ძველი კოლხების საზღვაო რუკები. ცნობა კირბებზე (Apg., IV, 279—281) ეს არის პირველი მოწმობა ძველ ქართულ ტომებში (resp. კოლხებში) არსებული დამწერლობის შესახებ. აპოლონიოს როდოსელის (ძვ. წ. 295—215) ცნობით „კოლხებს შენახული აქვთ თავიანთ მამათაგან ნაწერი კვრბები (κῆρυβα). რომლებზედაც (ქვის ხის, თიხის ფირფიტები, სტილები, ტყავის ეტრატები, დაფები, — ზ. კ.) ირგვლივ მოგზაურთათვის ნაჩვენებია ზღვისა და ხმელეთის ყველა გზა და საზღვარი“ (Ap. Rod., Arg., IV, 289).

აპოლონიოსის ცნობა (ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრის კოლხეთის სამეფოში მომხდარ ამბებს რომ აგვიწერს, დადასტურებულია არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული, ლინგვისტური და მეცნიერობის სხვა დარგების მონაცემებით), რომელიც ემყარება მისთვის ცნობილ, ჩვენთვის უცნობ, რომელიღაც უძველეს წყაროებს, სანდონი არიან. რაც უკანასკნელი ხანის გამოკვლევებით დადასტურდა.

აპოლონიოსის ცნობა კვრბებზე ანტიკური ხანის ქართველ ტომებში არსებული მაღალი კულტურის მათწმობელია: კოლხებს ჰქონიათ ძველისძველი წერილობითი ძეგლები („მამათაგან ნაწერი“) სამანძილო კვრბების სახით, რომელთაც კარტოგრაფიული მნიშვნელობა ჰქონდათ და ჩვენი წინაპრები მათ პრაქტიკული მიზნით იყენებდნენ — მოგზაურთათვის კვრბებზე აღნიშნავდნენ ზღვების (მონარეების, ტბების) და ხმელეთის გზებისა და საზღვრების მდებარეობას. ამ ცნობას მხარს უჭერს ის ცნობილი ფაქტიც, რომ საქართველოზე ძველთაგანვე ადიოდა დიდი საეპრო-სატრანზიტო გზა — „აბრეშუმის გზა“, რომელიც ჩინეთ-ინდოეთ-შუა აზიიდან კასპიის ზღვით მტკვარზე ამოდიოდა, ხოლო აქედან ფაზის — რიონის საშუალებით შავი ზღვის ძველთაძველი ნავსადგურებიდან — ფაზისი, დიოსკურია, ტრაპეზუნტი, პალსი და სხვ. — ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნებში ჩაიიოდა და პირიქით; ამასთან, არსებობდა სხვა გზებიც, მაგ., შუა აზიისა და საქართველოზე ადგილით კავკასიონის გადასასვლელით იეროპას რომ უკავშირდებოდა; ესუ გზები საკმაოდ კეთილმოწყობილი იყო და მდინარეებზე და ზღვებზე ნავეებით ცურვისას უსაფრთხოებაც გარანტირებული ყოფილა რაც წერილობით და ახ. წ. IV ს-ის რომელი გეოგრაფის ქასტორიუსის რუკის — „Tabula Peutingeriana“-ს მიხედვითაც დადასტურდა.

კოლხური კირბების შესწავლის საფუძველზე ანტიკური ხანის ავტორთა ცნობებზე დაყრდნობით, გერმანელი გეოგრაფოსი კარლ რიტტერი (1779—1759) თვლის, რომ კარტოგრაფიული ხელოვნების პატივდიდება სრულიადაც არ ეკუთვნის მცირე აზიის ბერძენებს, როგორც ეს ადრე იყო მიჩნეული. იგი ბევრად უფრო ადრე ყოფილა ხმარებაში კოლხ ზღვაოსანთა შორის.

ამგვარად, სახელწოდება „კირბები“, (ვარიანტებით) უძველესი ქართული (resp. კოლხური) საზღვაო ტერმინია, რაც ენობრივი მონაცემებისა და წერი-

ლობითი წყაროების მაგალითზე დამაჯერებლად დაადასტურა აკაკი ურუშაძემ (1918—1988) თავის ცნობილ ნაშრომში²².

კ ო მ პ ა ს ი (ძვ. ქართ. ფურსვლა, ფურუსულა, სპარს, ყიზლამა) — ხელსაწყო, რომლის საშუალებითაც განისაზღვრება კურსი — ხომალდის მოძრაობის მიმართულება. ქართული ფურსულა || ფურუსულა || ფურსელა თურქულიდან უნდა შემოსულყო, მაგრამ არც იტალიურის (bussola) გავლენაა გამოსარიცხი...

საინტერესოა, რომ ძველი ქართველი ზღვაოსნები ბუნებრივ აღლოს და პრაქტიკულ ცოდნა-გამოცდილებას უფრო ემყარებოდნენ, ვიდრე მეცნიერების საფუძვლებს, რადგან საზღვაო საქმეში მომხდარი პროგრესული გამოგონებები, ხელსაწყო-აპარატურა და სხვ. XV ს-იდან ჩნდება. ეს კი ის პერიოდია, როცა თურქ-ოსმალებმა ბიზანტია დაიპყრეს (1453) და შავი ზღვიდან გასასვლელი სრუტეები (ბოსფორი და დარდანელი) თავიანთ კონტრულს დაუმორჩილეს, რამაც ჩვენი ქვეყანა ბუნებრივია, ჩამოაშორა კულტუროსან ევროპასთან აღრინდელ კულტურულ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კავშირებს. ეს კი სანავიგაციო საქმის განვითარებასაც დიდად აფერხებდა. ამიტომ იყო, რომ, ისევე როგორც ძველ დროში, ჩვენი წინაპრები ზღვაზე მოგზაურობის დროს ეყრდნობოდნენ ციურ მნათობებს და მათი მოძრაობის ცოდნას. ანუ ასტრონომიას (მდრ. კირბები კინტრიშის ზეობაში ნაპოვნი ბრინჯოს ცის თალის გამოსახულებით, რომელიც გლობუსის რუკის ნაირსახეობად მიაჩნიათ და სვანეთის ეკლესიებში ნაპოვნი სამშენავე ჯოხები წარწერებით, რომელთაც ძველი კოლხები იყენებდნენ საორიენტაციო კომპასის მსგავს დანიშნულების საგნად ზღვაზე შორეული მოგზაურობისას). მაგალითად, ჩვენმა წინაპრებმა იცოდნენ, რომ კომიტი ცის მშობელობით ნავთ მატარებელი მანათობელია, ისინი (კომიტნი) წინ უძღოდნენ შიკრიკივით ნავით მავალთ და ა. შ.

ძველად ჩვენში მეზღვაურებისათვის ორიენტირის ფუნქციას ასრულებდა მზე, ვარსკვლავები მთები და ა. შ. ამასთან ხომალდით მიჰყავდათ ჩიტებიც: ჩვეულებრივი ალკონი — *Alcedo athis* Linnaeus, 1758., მურტალასნაირნი — *Podicepsiformes* Pallas.), ღიდი მურტალა — *Podiceps cristatus* L. 1758, ქარიშხალა *Puffinus puffinus* Brünnich. 1764; ოქროსფერი მექვეია — *Charadrius apricarius* L., 1764; ზღვის კაკაკი — *Haematopus ostrabegus* L. 1778 და სხვ.

ეს ჩიტები ძირითადად ზღვაზე ფრინავენ (ბიოტიპი). მაგრამ ბოლოს მაინც ნაპირს აშურებენ. ამიტომ, როცა ამისი საჭიროებაა (მაგ.: მარშრუტი დაკარგვა, ნაპირის მიუგნებლობა, ნისლი, წვიმა და ა. შ.), ამგვარ ჩიტს გაუშვებდნენ ხომალდიდან და ისიც ზუსტად უჩვენებდა მეზომალდეებს მიმართულებას სანაპიროსკენ... შეიძლება კიდევ მრავალი მაგალითის მოყვანა, როცა ჩვენი მეზღვაურები კომპასისა და სხვა სანავიგაციო ხელსაწყოების უქონლობას ავსებდნენ ხალხურ სანაოსნო ხელოვნების შემოჩამოთვლილი საშუალებებით.

კ ო ნ ც ხ ი (|| კუნცხ || კუნჩხი ძვ. ქართ. ტერმინია; ბერძ. *μαξα* || აკარა || აკრა აფხაზურში შეუქურას მნიშვნელობით შევიდა) — წყალში მკვეთრად

²² ა. უ რ უ შ ა ძ ე, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში. თბ., 1964, გვ. 151—168.

შეპირილი ხმელეთის ნაწილი კონცხი ზღვის პირას აღმართულ მაღალ კლდესაც ერქვა, რომელიც ზღვაში ეშვებოდა.

კოპანო — ნიჩბებანი ნავის ტიპი ფეოდალურ საქართველოში.

„კუდიანი ქარი“ (ბურწუხაყ, გრძნეული) — ქარი, რომელიც პირველ ხანებში არაა საშიში, მაგრამ მოულოდნელად შეიძლება ისე გამძვინვარდეს, რომ დიდი უბედურება დაატეხოს ზღვაში მყოფთ. ეს ქარი ძირითადად ფოთის უკიდურეს ჩრდილოეთით, სოხუმის მიმართულეებითაა გავრცელებული. მაგრამ, საბედნიეროდ, იშვიათად აღვივს. სადაც ჰაერის ეს მასები შემოიჭრებოდა, ძველი მშლავურები „სიკვდილის ნაპირს“ ეძახდნენ; კუდიანი ქარის წინასწარი გამოცნობა უახლოესი ხელსაწყოებითაც კი შეუძლებელია, ამიტომ მეტეოროლოგის დარგში ხალხური გამოცდილების მნიშვნელობა და მისი ნაოსნობაში გამოყენება ჩვენს დროშიც გასათვალისწინებელია და ხშირ შემთხვევაში მისაღებიც რადგან ეს ქარი 0 ბალიდან უცებ 10—12 ბალამდე (ბოფორტის შკალით) აღის ისე, რომ ხელსაწყოები ამას ვერ აფიქსირებენ²³.

კუმატი (ბედიანი დღე) — ჩვენს წინაპრებს ნაოსნობა და მასთან დაკავშირებული საქმიანობა, შერწყმული ჰქონდათ ბუნების რიტმთან, რაც ქართველთა ყოფაში ცნობილმა ავსტრიელმა ენათმეცნიერმა და ეთნოგრაფმა ბლანშტიანერმა (1891—1954) აღნიშნა²⁴.

ამინდს ჩვენი ზღვაოსნებისათვის ძველად გაცილებით მეტი მნიშვნელობა ჰქონდა ვიდრე დღეს. ამინდის საერთო აღმნიშვნელი სიტყვა ადრე „ტაროსი“ იყო. ეს ტერმინი „ვეფხისტყაოსანშიც“ გვხვდება:

„საწუთო კაცსა ყოველსა ვითა ტაროსი უხვდების,
ზოგჯერ მზეა და ოდესმე ცა რისხეთ მოუქუხდების“...

ან:

„მუნით წაივდეს, იარეს, არ თურმე ხანსა ზმილიან,
მიხვდეს ტაროსა ამოსა, ნიადაგ ამოდ ვლილიან“²⁵

და ა. შ.

როგორც ჩანს, რუსთველი ტაროსს ყოველგვარ ამინდს უწოდებს, მაშინ როცა მისი თანამედროვე პოეტისათვის ტაროსი მხოლოდ კარგ ამინდს აღნიშნავს:

„ახარეთს დაჰყვეს, რუსეთსაც გაჰყვეს
ზღვის პირით ქროდის ტაროსთა ქარი“.
„კონსტანტინოპოლის ნავნი ააგენ
ზღვა წყნარად იყვის, ტაროსი ჰქონდის“²⁶.

სწორედ ამიტომაც ლექსიკონში, რომელიც ზემოაღნიშნული პოემის მიხედვითაა შედგენილი, ტაროსი კარგ ამინდადაა მიჩნეული. თუმცა ქართველ მენავეთა თქმით: „ზღვაზე ტაროსი ცვალებადია“;

ამგვარად, ჩვენში ძველად ტაროსი ხან ყოველგვარი ამინდის მნიშვნელობით იხმარებოდა, ხან კი მხოლოდ ზღვაოსნობისათვის ხელსაყრელი ამინდის სი-

²³ ზ. კუტალიაშვილი, ხალხური ცოდნა-გამოცდილება სახალხო მეურნეობას ამინდის წინასწარი გამოცნობა, — ჟურნ. საქართველოს სოფლის მეურნეობა, № 5, 1984.

²⁴ გ. ჩიტაია, პროფ. რობერტ ბლაიშტიანერის შრომების მიმოხილვა, „მაცნე“ (ისტორიის... სერია), გვ. 227, თბ., 1982, გვ. 283—284.

²⁵ შოთარ უსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1965, გვ. 136, 197.

²⁶ ჩახრუხაძე, ქება მეფისა თამარისი, ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. ლოლაშვილმა, ქართველი მეხოტბენი, I თბ., 1957, გვ. გვ. 198—199, 263.

ნონიდად, რაც შეეხება კუმატ (|| ბედიან||ილბლიან||ბედნიერ) და უკუმატო (||უბედო, არაილბლიან||არაბედნიერ) დღეებს, ხალხის განმარტებით, როგორც აღინიშნა, მათი წინასწარი გამოცნობა შეიძლება ცხოველებისა და ფრინველების ქცევაზე დაკვირვების გზითაც...

საინტერესოა, რომ კოლხები, რომლებიც ძველთაგანვე მნათობთა დიდი თაყვანისმცემლები იყვნენ, ვაჟსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ მთვარის მოქცევის დროს მომხდარ მოვლენებს და იმის მიხედვით საზღვრავდნენ ამა თუ იმ საქმის დაწყების აუცილებლობას. მათი რწმენით, სავსე მთვარის ბოლოს კუმატი დღეები იწყება და ზღვაზე გასვლა, თევზაობა და სხვა, ნაოსნობასთან დაკავშირებული საქმიანობა ბედიანი იქნებოდა. მთვარის მოქცევა პერიოდში დაწესებული ჰქონდათ კვიმატიანი (კუმატიანი) დღეები ცალკეული თვეების მიხედვით, რაც ძველ კალენდარშიცაა შეტანილი. სავსე მთვარეზე, რომელიც არაკუმატიანად ითვლებოდა, სანაოსნოდ თუ სათევზაოდ ზღვაში შორს წასვლას ერიდებოდნენ. მაგ., ლექსში „გასაპირი ზღვაზე“ ნათქვამია:

„არსად წასვლა არ იფიქრო
მთვარის ცუდი მოქცევისას“...

მიუხედავად ამისა, „ზღვის მაწანწალებს“ (ასე უწოდებდნენ მეჯოგეები და სხვა არაზღვაოსანნი ლაზ მეზღვაურებს) არაკუმატიან დღეებშიც კი უპირდათ თავიანთი ძირითადი საქმიანობის გადადება რადგან, მათი თქმით, „სიცოცხლე (ცხოვრება) ზღვის გარეშე ფუჟია“, „ზღვა ჩვენი მარჩენალია“, „ლაზის ბალი ზღვაა“ და სხვა მრავალი გამონათქვამი, ხალხური ლექსი თუ ანდაზა ჩვენში, დღესაც პოპულარულია არა მარტო მეზღვაურთა შორის, არამედ, არაზღვაოსანთა ზეპირსიტყვიერებაშიც.

მართლაც, მეზღვაურთა საქმიანობა სავსეა საბედისწერო შემთხვევებით, წვიმა, სიცივე, ქარიშხალი და ამოთოქრებული ზღვის ტალღები მენავეთა რისხვას წარმოადგენს, მაგრამ მას სხვა გამოსავალი არც აქვს და არსებობისათვის ბრძოლაში სასტიკი ტაროსის პირობებშიც და არაკუმატიან დღეებშიც იძულებულია „სველ მინდორზე“ (ე. ი. ზღვაში) მოიპოვოს სარჩო, რათა ოჯახი შეინახოს.

ქართულმა მითოლოგიამ დარისა თუ ავდარის და კუმატი დღის მრავალწარმართული ღვთაება შემოგვინახა, ამასთან არსებობდა ზღვის, ქარის, ღვთაებებიც, მაგრამ მათ თავიანთ სახელს არ ეძახდნენ იმის შიშით, რომ ისინი (ღმერთები) განრისხდებოდნენ და ზღვაოსანთა უბედურებას დაატეხდნენ, რაც სხვა ზღვაოსან ხალხებშიც (მაგ., ფინიციელებში, ბერძნებში...) დადასტურებულია...²⁷.

კ უ ნ ძ უ ლ ი — წყლით გარშემორტყმული ადგილი. ძვ. ქართ. „ზღუათა და წყალთ საშუალო ადგილი — მელი, კუნძული, ჭალაკი, ხერთვისი“, რომელიც ამავე დროს ნახევარკუნძულსაც აღნიშნავდა. ფეოდალურ ხანაში ყველაზე ხშირად „ჭალაკი“ იხმარებოდა.

კ უ ხ უ ნ ი — ტალღების ოდნავი ხმაური, რასაც შემდეგ, ხალხის დაკვირვებით, დიდი ღელვა მოჰყვება*.

27 ზ. თ ა ნ დ ი ლ ა ვ ა, ლაზური ხალხური პოეზია, გვ. 60—66 და შშდ.

* გავრძელება იქნება

ნანა გუგუშვილი

ქალის უფლებრივი მდგომარეობა შუა საუკუნეების საქართველოში

(განქორწინების მოტივების მიხედვით)

60-იანი წლების დამდეგიდან მედიევისტთა სამეცნიერო ფორუმების დღის წესრიგში დადგა პრობლემა — ქალი შუა საუკუნეების ევროპაში ამის ერთ-ერთი მიზეზი, ალბათ ის გახლდათ, რომ ამ პერიოდში ემანსიპაციის პროცესის გაღრმავებამ არაჩვეულებრივად გააღვივა ინტერესი გარდასულ ეპოქათა ქალის მდგომარეობის შესწავლისადმი. ევროპულ ისტორიოგრაფიაში დაისვა საკითხი — როგორი იყო ქალის მდგომარეობა შუა საუკუნეებში? გაჩნდა სპეციალური ფემინისტური საზოგადოებები და ჟურნალებიც კი რომლებიც ამ მიმართულებით აწარმოებენ კვლევა-ძიებას¹.

აღნიშნულ საკითხზე მსჯელობა იყო კოპენჰაგენში 1996 წ. 18—24 აგვისტოს ჩატარებულ ბიზანტინისტთა XIX საერთაშორისო კონგრესზეც. მონაწილეებმა პლენარულ და სასექციო სხდომებზე წარმოადგინეს არა ერთი მოხსენება, სადაც განხილული იყო ბიზანტიელი ქალის სახის თუ სოციალური მდგომარეობის სხვადასხვა ასპექტები. მომხსენებლები განსაკუთრებით ამახვილებდნენ ყურადღებას ქალი უფლებებზე ოჯახში და ქორწინებისა თუ განქორწინების შემთხვევებში².

თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში შუა საუკუნეების ქართველი ქალის ხატის შესწავლას მხოლოდ ეპიზოდური სახე აქვს. მართალია, ამ პრობლემის გარშემო მასალების შეგროვება ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში დაიწყო³,

¹ ფემინისტური საზოგადოებიდან ცნობილია მაგ. „შუა საუკუნეების ფემინიზმის სწავლების“ საზოგადოება (The society for medieval feminist scholarship), ქალთა შემსწავლელი ეროვნული ასოციაცია (National women's studies association); ჟურნალებიდან კი „Feminist studies“, „Gender and history“, „Genders“, „Journal of feminist studies in religion“, „Journal of woman's history“, „signs: journal of women in culture and society“.

² უფრო დეტალურდ ამის შესახებ იხ: Byzantium. Identity, Image, Influence, Abstracts, XIX International Congress of Byzantine Studies, University of Copenhagen, 18—24 August, 1996.

³ დ. ბ ა ქ რ ა ძ ე, ქართველი ქალები, ისტორიული მიმოხილვა, „ცისკარი“, 1860, № 4; თ. ს ა ხ ო კ ი ა, ქალები, ბათომი, 1895; ა. ტ ა ტ უ ნ ა შ ვ ი ლ ი, ქალი და მისი დანიშნულება, ტფილისი, 1897; განსაკუთრებით ხშირად იბეჭდებოდა ამ პრობლემებისადმი მიძღვნილი სტატია-გამოკვლევები ჟურნალ-გაზეთებში: ს. მ ე ხ ი, რა დაუტარგავთ ქალებსა და რას დაეძებენ ისინი „კრებულო“, 1871, № 4; ბ. ე ლ ე ნ ტ ი, გათანასწორება სამკვიდრო მამულსა და დაჯიქვითა და მამაკაც შორის, „ცისკარი“, 1865, № 7; მი ხ. ა ს ა თ ი ა ნ ი, შიკრიკი (ქალის დანიშნულება), „იმედი“, 1881, № 2; ი. კ ა ვ ქ ა ვ ა ძ ე, ქალების არჩევანის უფლება და ინგლისის პარლამენტი, „ივერია“, 1877, № 16; ექ. ხ ე ლ ა ძ ე, საქართველოს მატთანე (სოფლელი ქალების გაბრკელება და მათი მდგომარეობა ქალაქად), „ივერია“, 1877, № 15; ე. ვ ა შ ა კ ი ძ ე, დედათა კითხვა თანამედროვე მეცნიერების წინაშე, „მოამბე“, 1897, № 11, განყ. II; ჩხოკვეთელი, ქალები არიან დამნაშავე თუ კაცები? (ქართველ ქალთა მოღვაწეობის შესახებ), „კვა-

მაგრამ პირველ ყოვლისა ის განხილულია სამართლის ძეგლების მიხედვით იურისტების⁴, ან ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით ეთნოგრაფების მიერ⁵. რაც შეეხება ქართულ ჰავიოგრაფიულ თუ საისტორიო თხზულებებს, ისინი ნაკლებადაა შესწავლილი ამ კუთხით ისტორიკოსების მიერ.

ქალის საზოგადოებრივი მდგომარეობის ჩათვლ სურათს გვიხატავს განქორწინების წესების შესწავლაც. ქრისტიანული მოძღვრების მიხედვით ჩვეულებრივ, ქორწინება შეიძლება შეწყდეს მხოლოდ რომელიმე მეუღლის ფიზიკური სიკვდილის შემდეგ. მაგრამ ქრისტიანული ქვეყნების კანონმდებლობა ცხოვრების პირობების კარნახით, იძულებული ხდებოდა შეემუშაებინა განქორწინებისათვის საჭირო სხვა საკანონმდებლო მოტივებიც. ეს მოტივები მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე იცვლებოდა, და, როგორც წესი, მათ რაოდენობრივად ზრდის ტენდენცია ახასიათებდა. ასეთი მდგომარეობა იყო როგორც ბიზანტიაში, ასევე საქართველოში. რადგანაც შუა საუკუნეების ქართულ სამართალზე დიდ გავლენას სწორედ ბიზანტიური სამართალი ახდენდა.

ცოლ-ქმრის გაყრის შესაძლებლობა ჩანს პირველივე ქართულ ჰავიოგრაფიულ ძეგლში — „შუშანიკის წამება“. როგორც ივ. ჭავჭავაძის ალინშნავს: „ქმრის მრისხანება შუშანიკისადმი და სასჯელიც სარწმუნოებრივი დევნის

ლი“, 1896, № 6; გ. წერეთელი, იაპონელი და ქართველი ქალების შედარება, „კვალი“, 1895, № 22; ა. თუშანიშვილი-წერეთლისა, ჩვენი საპირობოტო საქმე (ქალთა განათლება), „კვალი“, 1895, № 21; ვარდა ამისა, იწერებოდა და ითარგმნებოდა სტატიები ქალთა მდგომარეობის შესახებ: ლევალდი ფანანი, ქალების სასარგებლოდ და წინააღმდეგ, თარგმანი კატ. ღვინიაშვილისა, „მნათობი“, 1871, № 6, 7, 8, 1872, № 2, 4—5, 8—9; მილი ჯონსტიუარტი, ქალების განთავისუფლება, თარგმანი ნ. ინაშვილისა, „მნათობი“, 1869, მისი, იენ, იელ, ავ; პ. კახიანი, ქალთა კითხვის დღევანდელი მდგომარეობა და მისი მომავალი საზღვარგარეთ (წერილი მიუნხენიდან), „კვალი“, 1902, № 32; საოჯახო დრამები (ქალის მდგომარეობა რუს გლეხობაში), „საქართველოს მოამბე“, 1863, № 3; ტარასოვი, ქალების განათლება, თარგმანი ივ. მაკეაიანისა, ტფ., 1885 და სხვ.

⁴ გ. ნადარეიშვილი, ქართული სამართლებრივი კულტურის ზოგიერთი საკითხი XI—XIII ს. საქართველოში, თბ., 1959; მისივე, ქართული საოჯახო სამართლის ისტორიიდან, თბ., 1965; მისივე, განქორწინება ქართული სამართლის მიხედვით, ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1973; მისივე, ძველი ქართული საოჯახო სამართალი, თბ., 1974; ნ. ხიზანიშვილი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, დასაბუქდალ შოამ-ზადა ი. დოლიძემ, თბ., 1982; ბ. ზოიძე, ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული ზოგიერთი დანაშაული ვახტანგ VI-ის სამართალში, ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები, IV, თბ., 1936; ი. დოლიძის მიერ გამოცემული სხვადასხვა სამართლის ძეგლებთან დართული კომენტარები და წინასიტყვაობები და სხვ.

⁵ რ. ხარაძე, დიდი ოჯახის გაღმონაშთები სვანეთში, თბ., 1939; ალ. რობაქიძე, მთიულეთის სოფელი ძველად, თბ., 1965; ვ. ითონიშვილი, მოხვევების საოჯახო ყოფა, თბ. 1970; მისივე, კავკასიის ზალხთა საოჯახო ყოფა, ისტორიული ნარკვევი, თბ., 1977; მისივე, ქორწინების ზოგიერთი წეს-ჩვეულება ძველ თბილისში, თბ., 1959; მისივე, ქართველ მთიულთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1960; ნ. შაჩაბელი, ქართველი ზალხის საოჯახო ყოფის ისტორიიდან (მზითვის ინსტიტუტი აღმოსავლეთ საქართველოში), ბ. 1976; მისივე, ქორწინების ინსტიტუტი ქართლში, თბ. 1978; ი. ჭყონია, ქორწინების ინსტიტუტი მთიულეთში (ეთნოგრაფიული მონაცემებს მიხედვით), ნაწ. I, თბ. 1955; გ. გოცირიძე, ქორწინება ფერტიდნელ ქართველებში, თბ. 1987; დ. ქალაბანიძე, საქორწინო და საოჯახო სამართალი, ქართული ჩვეულებითი სამართალი, კრებ. 4, თბ., 1993. ჯა სხვა.

შედეგი არ ყოფილა, არამედ გამოწვეული იყო შუშანიკის წასვლით ქმარის მხრიდან, რაც ვარსკენს თავისი თავის და სახლობის შერცხვენად მიუჩნევიან⁶.

აქედან გამომდინარე, ყურადღებას იპყრობს თბულების ერთი ადგილი, რომელიც ეხება შუშანიკის მიერ ვარსკენის მიტოვების შემდგომ პერიოდს: „და მერმე მოციქული მიავლინა პიტიახშმან და ჰრქუა: „ან ნებაჲ ჩემი ყავ და მოვედ ტაძრად; უკუეთუ არა მოხვდე შინა, ჩორდ წარგცე ანუ კარგად კა-რაულითა“⁷.

სიტყვა „კარული“ ძველ ქართულში ვირს ნიშნავდა⁸, ე. ი. შუშანიკის მარტვილობის შემთხვევაში ციკატაში ლაპარაკია იმ ჩვეულების შესახებ, რომლის მიხედვითაც ქმარი დამნაშავე ცოლს ვირზე საჭაროდ შესვამდა და ასე გაწბილებულს გაისტუმრებდა სამშობლოში, ან სადმე, ხალხმრავალ ადგილზე.

საერთოდ, შუა საუკუნეების საქართველოში ვირზე შესმა და ასე ტარება მძიმე გამაწბილებელ სასჯელად ითვლებოდა, რომლის მიზანიც დამნაშავესათვის უფრო მორალური ტრამვის მიყენება იყო. ბიზანტიელი ისტორიკოსის ავათია სქოლასტიკოსის მიხედვით, კოლხებმა ჯორზე შესვეს გუბაზ მეფის მკვლელები, რაც როგორც ჩანს, უდიდეს და ამავე დროს შიშის მომგვრელ სანახაობას წარმოადგენდა კოლხებისათვის⁹.

საინტერესოა, თუ რა სახის დანაშაულისათვის შეეძლო ქმარს ცოლის ვირზე შესმა და ისე გაგდება. დავით ბატონიშვილს აღნიშნული აქვს, რომ საქართველოში არაერთი შემთხვევა ყოფილა, როცა მრუშობაში ან მისადმი ხელის შეწყობაში მხილებულ პირს ვირზე შესვამდნენ, ტალახით გათხუნიდნენ და ხალხის თავშესაყრელ ადგილზე ჩამოატარებდნენ. ამასთან ერთად ბატონიშვილი ხაზს უსვამს იმ ფაქტს, რომ მის დროს ასეთი რამ საქართველოში უკვე აკრძალული ყოფილა¹⁰.

როგორც ვხედავთ, ვირზე შესმა და ასე ხალხმრავალ ადგილებში ტარება შეიძლებოდა ხოლმე დიდ დანაშაულში მხილებული ადამიანისა. ასეთი ხასიათს სასჯელი შეიძლება შეეფარდებინათ მრავალი სხვადასხვა მძიმე დანაშაულისათვის, მათ შორის მრუშობისათვისაც. ერთ-ერთი ასეთი დანაშაული V საუკუნეში, ალბათ ცოლის მხრიდან ქმრისადმი დაუმორჩილებლობა და ოჯახიდან თვითნებურად წასვლა უნდა ყოფილიყო. მხოლოდ ამ მოსაზრებით შეეძლო ვარსკენს თავის ცოლს დამტყრებოდა ვირზე შესმით და ასე ქუჩა-ქუჩა ტარებით.

თბულებში დაცულია კიდევ ერთი საინტერესო მომენტი: როდესაც შუშანიკს მოახსენეს ვარსკენის განზრახვის შესახებ, მას ქმრისათვის უთქვამს: „უბადოო და უგულისკმოო, ხოლო მე თუ კარად ანუ ჩორდ წარმცე, ვინ უწყის, თუ მუნ კეთილსა რასმე შევემთხვო და ბოროტსა ამას განვეერ“¹¹.

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა, წიგნი 1, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა (V—VIII სს.), თბ., ტ. 8, თბ., 1977, გვ. 59.

⁷ იაკობ ცულტაველი, წამება შუშანიკ დედოფლისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. 1, (V—X სს.), რედ. ილ. აბულაძე, თბ., 1963, გვ. 24, 2.

⁸ სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, წ. 1, თბ., 1966, გვ. 351.

⁹ გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. 3, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა, ტფ., 1936, გვ. 153.

¹⁰ დავით ბაგრატიონი, საქართველოს სამართლისა და კანონმდებლობის მიმოხილვა, ამ. როგავას რედაქციითა და გამოკვლევით, თბ., 1959, მუხ. 983.

¹¹ წამება შუშანიკ დედოფლისა, გვ. 24 5.

ამასთან დაკავშირებით იაკობ ხუცესი განაგრძობს: „და გულს ეტყოდა პიტიახში... ვითარმედ: „ნუუკუე მთავართაგანსა ვისმე ეცოლოს“. და მიერიი- გან არლარავინ მიავლინა მისა“¹².

როგორც ამ ციტატიდან ჩანს, ვარსკენ პიტიახში შიშობს, რომ თუ იგუ შეშანიკს ჩორდს გაგზავნიდა მაშინ შეიძლება ეს უკანასკნელი ვინმე მთავართაგანს ცოლად გაყვეს. ვარსკენის მხრიდან ასეთი ზომების მიღების შემდეგ ალბათ, ვარსკენი და შეშანიკი გაყრილად ჩაითვლებოდნენ. ამის შემდეგ კი, შეშანიკს შეეძლო მეორედ გათხოვება.

შემდეგი ჰაგიოგრაფიული ძეგლი, რომელშიც ჩანს განქორწინებისათვის აუცილებელი მოტივი, არის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“. ამ პერიოდის მთავარი მოყოლებული, ქართულ საისტორიო წყაროებში უკვე ნათლად არის გამოკვეთილი ის პირობები, რომლებიც აუცილებელი იყო ქორწინების შეწყვეტისათვის. მათგან ერთ-ერთი მთავარი და უძველესი იყო მრუშობა. ამ მიზეზით მეუღლეთა განქორწინება დაშვებულია ჯერ კიდევ სახარების მიერ¹³. VI მსოფლიო საეკლესიო კრებაც მისდევს მათეს სახარებას და კრძალავს განქორწინებას მრუშობის გარდა ნებისმიერი სხვა მოტივით¹⁴.

შუა საუკუნეების ქართული წყაროები საყმაოდ ვრცელ მასალას გვაწვდიან სიძვა-მრუშობის შესახებ. ამ ორ ტერმინს ერთი შეხედვით ერთი და იგივე მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ პატარა შინაარსობრივი განსხვავება მათ შორის მაინც ყოფილა: „სიძვისაჲ საში არს განყოფილებაჲ: ქურიცა თანა დაცემაჲ და მჭევალსა და მძეაფსა... ხოლო მრუშებად მას ვიტყვით, რაჟამს ქმრისა ცოლსა თანა ვინმე, დაეცეს; ანუ ცოლოსანსა მოუწოდოს დედაკაცმან თუსთანა დაეცემა“¹⁵.

როგორც ამ ციტატიდან ჩანს, კაცსა და ქალს შორის უკანონო კავშირი ორგვარი ყოფილა: ერთი, როდესაც ერთ-ერთი პარტნიორი მაინც დაოჯახებულია, და მეორე — როცა ქალი თავისუფალია, კაცი კი „გინათუ ცოლოსანი იყოს, ვინა თუ უცოლო“¹⁶. დამნაშავენიც შესაბამისად ისჯებიან: მრუშობისათვის 15 წელი, ხოლო სიძვისათვის — 7. სხვა ადგილას კანონმდებელი მეტად აკონკრეტებს დასჯის არსს: „რომელმან იმრუშოს ქმრის ცოლსა თანა, ათხუთმეტ წელ უზიარებელ იყოს წმინდათა საიდუმლოთა: ოთხ წელ შესტიროდის, ხუთ წელ მსმენელთა თანა დაეწესოს, ოთხ წელ დავრდომით აღასრულოს, ორ წელ მორწმუნეთა თანა დადგეს და მერმე-ლა ღირს იქმნას ზიარებისა...“

რომელმან ისიძვოს, შვიდ წელ უზიარებელ იყოს წმინდათა საიდუმლოთა: ორ წელ შესტიროდის, ორ წელ მსმენელთა თანა იყოს, ორ წელ დავრდომით აღასრულოს, ერთ წელ მორწმუნეთა თანა დადგეს და მერვესა-ლა წელსა შეიწყნარონ ზიარებად“¹⁷.

¹² წამებაი შეშანიკ დედოფლისაი, გვ. 24, 5.

¹³ ამ საკითხში წინააღმდეგობა მათეს, მარკოზის, ლუკასა და იოანეს სახარებებს შორის: მარკოზი და ლუკა, ფაქტობრივად კრძალავენ განქორწინებას ნებისმიერ შემთხვევაში (მარკოზი, X, 11—12, 18), მაშინ როდესაც მათეს სახარების მიხედვით განქორწინება დაშვებულია ცოლის მრუშობის მიზეზით (მათე, V, 31—32; 1, 19), იოანე კი არანაირ კონკრეტულ სწრაფს არ გვაწვდის.

¹⁴ A. C. Xaxanov, Правила VI Вселенского Собора, 1903, გვ. 50—51.

¹⁵ მცირე სჯულის კანონი, გამოსაცემად მოამზადა ელ. გუგუშვილი, თბ, 1972, გვ. 94.

¹⁶ იქვე, გვ. 100.

¹⁷ იქვე, გვ. 80.

მრუშობისათვის უფრო მკაცრი დამსჯელი ღონისძიებების დაკანონება ოჯახის სიწმინდის დაცვის მცდელობიდან უნდა მომდინარეობდეს, და არა მარტო სიწმინდის. მრუშობა ოჯახის ფიზიკურ არსებობას ემუქრებოდა იგი გაყრის ერთ-ერთი ძირითადი მოტივი იყო, ამიტომ საერო და სასულიერო ხელისუფლება, რომლებიც მტკიცე და ძლიერი ოჯახის მომხრეები იყვნენ, ყოველმხრივ სდევნიდნენ მისი დანგრევის მცდელობებს.

ერთ-ერთი უძველესი ცნობა საქართველოში ცოლის მრუშობის გამო გაყრის შესაძლებლობის შესახებ დაცულია პეტრე იბერის ცხოვრების ასურულ რედაქციაში: პეტრე იბერის ბიძამ (მამის ძმამ), არსილიოსმა (არჩილმა), შეიტყო, რომ მისმა ცოლმა „სამარცხვინო საქმე ჩაიდინა“. პირველად რბილად გაკიცხა ის და მეორედაც რომ წაასწრო, საყვარელს უთხრა: „მიჩუქებია შენთვის სიცოცხლე და სისხლი. აჰა, საგზალი და სამგზავრო ფული! სასწრაფოდ მომშორდი და ამ ქვეყანაში ნუ გაჩერდები...“ ცოლს კი უთხრა: „შენ ამ საქციელის გამო არ იგაგეყრები, მაგრამ შენს უპატიოსნებას სასაცილოდ ავიგდებ...“¹⁸.

როგორც ვხედავთ, ადრე შუა საუკუნეების საქართველოში ცოლის მრუშობის შემთხვევაში ქმარს შეეძლო ცოლის საყვარელი მოეკლა კიდევ, ცოლს კი გამოეყოფოდა. ამაზე, როგორც ჩანს, ეკლესიაც და საერო ხელისუფლებაც თანხმობას იძლეოდნენ, გაწვილებულ ქმრებს ეს უფლება მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე ჰქონდათ. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ ცამეტი საუკუნის შემდეგ ვახტანგ VI ფაქტობრივად იმასვე იმეორებს: „თუ ბატონმა ყმის ცოლს უაშიყოს, ან ღამით და ან დღისით, და ცოლთან საწოლად დააგელო და მან კაცმან მოკლას, დიდი იყოს თუ მცირე, სისხლი არ გაუჩნდების“¹⁹.

ანალოგიური მდგომარეობა ყოფილა ადრე შუა საუკუნეების ბიზანტიაშიც. აქაც მრუშობის ფაქტზე წასწრების შემთხვევაში ქმარს შეეძლო ცოლიც და მისი საყვარელიც მოეკლა. ასევე შეეძლო სახლიდან გაეგდო ცოლი, მაგრამ როდესაც თვითონ ჩავარდებოდა იგივე მდგომარეობაში — მხოლოდ ჯოხას თორმეტჯერ დარტყმით ისჯებოდა²⁰. უნდა ვიგულისხმოთ რომ საქართველოშიც ასევე განსხვავებულად ისჯებოდა ერთი და იმავე ცოდვის ჩამდენი ქალი და მამაკაცი. უფრო მეტიც, მცირე სჯულის კანონი საერთოდ უარყოფს მემრუშე ქმრის მიმართ ნებისმიერი დამსჯელი ღონისძიებების აუცილებლობას. ცოლის მრუშობის განქორწინებისათვის საპატიო მიზეზად დასახელების შემდეგ ექვთიმე მთაწმინდელი წერს: „ხოლო მამაკაცი, თუ ცოლოსანი ისიძე დეს არა ველ-ეწიფების ცოლსა მისსა განშორებად მისგან, რამეთუ ესრეთ არს ჩვეულება ამის საქმისაჲ: დაღაცათუ ურწმუნოა იყოს ქმარი და ცოლი მორწმუნე და ქმარსა მას ჯერ უჩნდეს ყოფად მას თანა, არავე უბრძანებს მოციქული დატევებად ქმრისა მის, რამეთუ: „განწმინდებისო ქმარი ურწმუნოა ცოლისა მის მორწმუნისაგან“²¹. ამ მოსაზრების სისწორეზე მეტყველებს გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში დაცული ერთი ფაქტიც. ადარნასე კურაბალატმა „შესმენითა მეძჳსა ქალისაჲთა, რომლისა თანა იმრუშებდა იგი, უსამართლოდ განი-

¹⁸ ცხოვრება პეტრე იბერისა, ასურული რედაქცია, გერმანულიდან თარგმნა, გამოკვლევა, კომენტარები და განმარტებითი საძიებელი დაურთო ივანე ლოლაშვილმა, თბ., 1988: გვ. 84.

¹⁹ სამართლი ბატონიშვილის ვახტანგისა, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. 1, ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. დოლიძემ, თბ, 1963, მუხ. 42.

²⁰ Г. Г. Литаврин Как жили Византийцы, М., 1978, гв. 125, 136—138,

²¹ მცირე სჯულის კანონი, გვ. 91.

შორა ლიტურჯიკითა სიძვისაფთა სარწმუნოა ცოლი თვისი და წარგზავნა ქუეყანად აფხაზეთად, ვინაჲცა მოეყვანა იგი“²².

ადარნასეს საყვარელს თავისი მეტოქის — ადარნასეს ცოლის თავიდან მოშორების მიზნით მისთვის ჩაუგონებია, თითქოს ცოლი მას ღალატობდეს, ადარნასეს საყვარელმა, თურმე „განთქუა სახელი მისი ვითარცა მეძაენისა“²³ ადარნასემაც ეს ცილისწამება დაიჭერა, ცოლი მოიშორა და მისი ცოლის ვითომდა შემცდენელი ყმაწვილი სასტიკად დასაჯა — მოკლა და ამით „სისხლი უბრალოდსა ჭაბუკისაჲ დასთხია“²⁴.

საყურადღებოა ცნობა იმის შესახებ, რომ ადარნასე კურაპალატმა ცოლი გვგზავნა თავის სამშობლო — აფხაზეთში, საიდანაც თავის დროზე მოიყვანა იგი. ამგვარად, ამ წყვილის დაშორება მოხდა მრუშობაში ქალის უსამართლოდ დადანაშაულების გამო, მაშინ როცა მრუშობის აშკარა ფაქტი ადარნასეს მხრიდან სახეზე იყო.

ამ პავიოგრაფიული ძეგლიდან ისიც კარგად ჩანს, თუ რა აქტიურ მონაწილეობას იღებს ეკლესია მრუშობის მიზეზით ოჯახის დანგრევის საქმეში, გრიგოლმა „მრავალგზის მხილებად მიაწია ადარნასეს ზედა“²⁵, მაგრამ ვერაფერი შეაგნებინა. ასევე, როდესაც ამოტ კურაპალატმა დედოფლისათვის აშენებულ არტანუჯის ციხეში „მოიყვანა დედაკაცი სიძვისაჲ, — რომლისა თანა იმრუშებდა“²⁶, გრიგოლმა შეაგონა იმ დედაკაცს და დედა ფებრონიასთან გაუშვა მონასტერში.

უკვე ამ დროიდან მოყოლებული განვითარებული შუა საუკუნეების საკანონმდებლო ძეგლებში გვხვდება გაყრის შესახებ მსჯელობის შემთხვევები. სახელმწიფო ცდილობს დაიცვას ოჯახის სიმტკიცე და ამიტომ მკაცრად განსაზღვრავს მისი დანგრევისათვის აუცილებელ პირობებს. მრუშობა კვლავ რჩება გაყრის მთავარ მიზეზად, მაგრამ მას ნელ-ნელა ემატება სხვა მოტივებიც: ავადმყოფობა, სოდომურ ცოდვაში მხილება და სხვ.

ბეჭა მანდატურთუხუცესის სამართლის მიხედვით იმემრუშე კაცს მრუშობა ძვირად უჯდება, ცოლის უბრალოდ დაგდებაზე („ნახევარი სისხლი“) გაცილებით ძვირად²⁷. კანონმდებელი თვლის, რომ პირველ ყოვლისა ცოლიანი მამაკაცია დაზარალებული. იმემრუშე მამაკაცი კი ხელყოფს ქალის ქმრის პატივსა და ღირსებას, და ამიტომ დამნაშავემ სისხლი უნდა დაუტუროს მის მიერ შეურაცხყოფილი ოჯახის მესვეურს. ამასთან ერთად, ცოლის „კურო“ პატრონის ბრძანებით ქვედა საცვლის ამარა ყელსაბლიანი უნდა ატარონ ქუჩა-ქუჩა. ეს კი მძიმე ხასიათის გამაწილებელი სასჯელი იყო. იგი შუშანიკის წამებაში დაცული ვიწრო შესასული ქალის ქუჩა-ქუჩა ტარების მსგავსად კანონმდებლის მიერ ჩვეულებითი სამართლის ნორმებიდან უნდა იყოს აღებული.

ამავე სამართლის ძეგლიდან ჩანს, რომ ცოლის მრუშობის შემთხვევაში, ქმარს უფლება აქვს გაეყაროს ცოლს, მაგრამ იგი ვალდებული არ არის ასე

²² გიორგი მერჩულე, ცხოვრებაჲ გრიგოლ ხანძთელისაჲ, ძველი ქართული აგოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი 1, გვ. 298, 8.

²³ იქვე, გვ. 283, 14.

²⁴ იქვე, 296, 10.

²⁵ იქვე, 298, 20.

²⁶ იქვე, 297, 15.

²⁷ ბეჭა მანდატურთუხუცესის სამართალი, ძველი ქართული სამართალი, ი. დოლიძის რედაქციით, თბ, 1953, მუხ. 29.

მოიქცეს. მრუშობაში მხილებულ მამაკაცს შეურაცხყოფილი ქმრისებრნი მშობლებს ლოდ მაშინ უნდა გადაეხადა თორმეტი ათასი თეთრი, თუ ეს უკანასკნელი ცოლს გააგდებდა, ხოლო თუ მრუშ ქალს ქმარი არ გაეყრებოდა, მაშინ მემრუშე კაცს მისთვის მხოლოდ ექვსი ათასი თეთრი უნდა დაეუბრებინა²⁸.

მრუშობის გარდა განქორწინების კანონიერ საფუძვლად კანონმდებელი ცოლის მიერ ქმრის შეურაცხყოფასაც აღიარებს. ბექას სამართლის წიგნის 50-ე მუხლის მიხედვით, თუ „ყბედი დიაცი“ საჯაროდ შეურაცხყოფას მიაყენებდა ქმარს მრუშობაში ბრალის დადებით, ამ უკანასკნელს უფლება ჰქონდა ასეთ ცოლს გაყროდა და არავითარი საზღაური არ მიეცა. ე. ი. სისხლის ფასი არ გადაეხადა „ყბედის დიაცის მეყვისთ“.

ერთი შეხედვითაც კი ნათელია, რომ ამ მუხლით კანონმდებელი მამაკაცის, ქმრის ღირსებას იცავს, რომელიც შებღბულია „ყბედი“ ცოლის ბრალდებებით. ამ ბრალდებების სისწორე კი კანონმდებელს მაინცდამაინც არ აინტერესებს.

ოჯახის დაცვა მრუშობისაგან გამსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო სასულიერო პირთათვის, ვინაიდან ისინი საზოგადოებისათვის ზნეობრივი მოძღვრის როლში გამოდიოდნენ. ამის გამო ბექა მანდატურთუხუცესი ცალკე განიხილავს ხუცესის ცოლთან მრუშობის შემთხვევას. 41-ე მუხლის მიხედვით, პირველ ყოვლისა, ხუცესის ინტერესებია დაცული, ცოლის მრუშობამ შეიძლება, იგი იძულებული გახადოს ერისკაცად იქცეს და თავი მოიზღუდოს საზოგადოებისაგან, თუ ეს ასე მოხდა, ცოლის შემცდენელმა სრული სისხლის გადახდით უნდა ავოს პასუხი; უფრო რბილი სასჯელი ელოდა დამნაშავეს, თუ ხუცესი ანაფორას არ გაიხდიდა და მხოლოდ ცოლს გააგდებდა სახლიდან — ნახევარი სისხლი. როგორც ჩანს, ცოლთან გაყრა გაცილებით ნაკლებ ტრამეად ითვლებოდა.

ანალოგიური მუხლი გვხვდება ბაგრატ კურაპალატის სამართალშიც²⁹. აქაც ხუცესის ცოლის „მოყენებისათვის“ დამნაშავემ სისხლის ფასს კიდევ სამოცი ათასი თეთრი უნდა დაუმატოს. ეს დანაშაუტი, თუ ჯარიმა ალბათ, იმით იყო გამოწვეული, რომ მორალური ტრამვა სასულიერო პირს მიეყენებოდა, რაც ამცირებდა ხუცესის ავტორიტეტს თავის სამწყობოში და ამით ხალიყოფოდა ეკლესიისა და სახელმწიფოს ინტერესები.

მიუხედავად ასეთი მკაცრი კანონებისა, ცხოვრება მაინც თავისას შერებოდა და როგორც საერო, ასევე სასულიერო პირები ცოდადნენ ხოლმე ამ მიმართებით. ასეთ შემთხვევაში, განსხვავებით საერთო ფეოდალებისაგან სასულიერო პირები ისჯებოდნენ — მათ აძევებდნენ ეკლესიიდან. ვახუშტი ბატონიშვილთან დაცულია ამ მხრივ ჩვენთვის საინტერესო ერთი ფაქტი: მეფე ალექსანდრე ლევანის ძის (ავგიორგის ძის ძე) დას, „რომელსაც აღერჩია ენქრატისობა³⁰ და სცხორებდა ალავერდს... ფარულად თანაეყოფოდა ალავერდელი“³¹. ერთხელაც როდესაც ამ უკანასკნელს მეფის დეალებით დიდძალი საჩუქრები მიჰქონდა იერუსალიმში, მისმა საყვარელმა შეატყობინა, რომ ორსულად იყო. ალავერდელი

²⁸ იქვე, მუხ. 26,

²⁹ ბაგრატ კურაპალატის სამართალი, ძველი ქართული სამართალი, მუხ. 105.

³⁰ ენქრატარისი — დედათ მოწყვეტი — სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, წიგნი I, თბ, 1966, გვ. 236.

³¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ, 1973, გვ. 580, 2.

საწრაფოდ უკან დაბრუნდა, ოქროვლობა მეფეს გაუგზავნა, თვითონ კი მოიტაცა ქალი და მასთან ერთად იმერეთში გაიქცა. ეს ამბავი რომ გახმაურდა „კრულყო ბატრიარქმან ალავერდლი“. ალექსანდრე მეფემ კი „ვიწაითგან განკრეპილი იყო“ დააქორწინა თავის დაზე და მიწებიც მისცა³².

როგორც ვხედავთ, ალექსანდრეს დის დაორსულებამ დააჩქარა პროცესი, თორემ მათი ფარული „თანაყოფა“, ალბათ, კიდევ დიდხანს გაგრძელდებოდა.

პეტრე იბერის ასურულ რედაქციაში ვნახეთ, რომ ქმარს შეეძლო თავისი ცოლის საყვარლის მოკვლა. ეს უფლება გაწვდილებულ ქმრებს; როგორც უკვე აღვნიშნეთ, რჩებათ მთელი შუასაუკუნეების მანძილზე. ბასილი უჯარმელი, ეამთაღმწერლის მიხედვით, „თანა ეყო ესტქნის, და არა რიდა საწოლსა პატრიოსანსა მეფისასა, და ჩოჯანიცა აღიკადა, და მთავრობა მიიტაცა, ამის უწყისობისათვის მოიკლა ბასილი“ დავით ულუს მიერ³³.

როგორც ზემოთ უკვე ვახსენეთ, განვითარებული შუა საუკუნეების ხანის წყაროებში მრუშობის გარდა განქორწინებისათვის სხვა მოტივებიც ჩნდება. მათგან ერთ-ერთი, რომელშიც ნათლად ჩანს მამაკაცის პრიორიტეტული მდგომარეობა, იყო ავადმყოფობა. და აქაც მხოლოდ ცოლის ავადმყოფობა ითვლებოდა გაყრის მიზეზად. ამასთანავე გამსხვავებული შედეგები მოჰყვებოდა ცოლის დასნეულებას ქორწინებამდე და ქორწინების შემდგომ. თუ ცოლი ქორწინების შემდეგ დასნეულდებოდა, ქმარს შეეძლო მისი მოშორება, ოღონდ უნდა დაეფიცა, რომ ვაჟყარა არა სიძულვილის, არამედ სნეულების გამო³⁴.

ბაგრატ კურაპალატის სამართლის 140-ე მუხლში დაცული სიტყვები: „თუ ცოლი დასნეულდეს ქმარი ცოლისა გვარსა არას ემართლებს...“, უნდა მიუთითებდეს იმაზე, რომ თუ ცოლი გათხოვებამდე იყო სნეული, ქმარს არა თუ თავისუფალი გაყრის, არამედ ქალის მშობლებისადმი სხვა პრეტენზიის წაყენების უფლებაც უნდა ჰქონებოდა³⁵. ოღონდ რა სნეულებას გულისხმობდა კანონმდებელი, სამართლის წიგნიდან არ ჩანს. ალბათ, რაიმე მძიმე, განუკურნავი სენი ჰქონდა მხედველობაში.

როდესაც განვითარებული შუა საუკუნეების ქალის ჩაგრულ მდგომარეობაზე ვსაუბრობთ, არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ ვაჰანის ქვაბთა წარწერებს. მათი წაკითხვისას ირკვევა, რომ ახალგაზრდა მანდილოსნები ნაადრევად მოუწყვეტიან ამქვეყნიური ცხოვრებისათვის და ძალით ალუკვეციანთ მონაზვნად. ისინი ჩივიან, რომ ვერ გაიხარეს ვერც ჩაცმით, ვერც ჭამა-სმითა და ნათესავ მეგობრებით. ზოგიერთი მათგანი თავის ინტიმურ განცდებსაც აღწერს, ზოგი კი სიკვდლსაც ნატრობს³⁶. მართალია, წარწერებში პირდაპირ არ არის მითითებული ეს ქალები გათხოვილები იყვნენ თუ არა, მაგრამ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში ქმრები არასასურველ ცოლთან განშორების მიზნით ხანდახან მათ მონასტერში წასვლასაც აიძულებდნენ.

³² ვ ა ხ უ შ ტ ი, დსახ. ნაშრომი გვ. 580, 8.

³³ ეამთაღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1959, გვ. 267—268.

³⁴ ბაგრატ კურაპალატის სამართალი, მუხ. 140.

³⁵ გ. ნ ა დ ა რ ე ი შ ვ ი ლ ი, განქორწინება ქართული სამართლის მიხედვით, გვ. 310.

³⁶ ვ. ც ი ს კ ა რ ი შ ვ ი ლ ი, წარწერები ასპინძის რაიონიდან, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, თბ, 1954, ნაკვ. 30, გვ. 168—180; შ. ო ნ ი ა ნ ე, ვანის ქვაბთა მონასტრის წარწერების პოეზია, საბჭოთა ხელოვნება, 1957, № 7, 1960, № 8.

გვიან შუა საუკუნეებში განქორწინებისათვის აუცილებელი მიზეზები რაოდენობრივად კიდევ უფრო იზრდება. და რაც მთავარია, თუ ადრე შუა საუკუნეებში ქალის ინიციატივით ოჯახის დანგრევა პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო (განქორწინებისათვის ყველა საპატიო მიზეზი ქალის მხრიდან დანაშაულის ჩადენას ივლისსმოხდა, იქნებოდა ეს მრუშობა, ავადმყოფობა თუ სხვა) დროთა განმავლობაში იგი ნელ-ნელა იპოვებს მბრალდებლად ყოფნის უფლებას, რაც საბოლოოდ კანონის სახით ფორმდება ვახტანგ VI-ის სამართალში³⁷. მიუხედავად ასეთი დიდი პროგრესისა, ბუნებრივია, არც ეს კანონმდებელი არ არის თვისუფალი პატრიარქალური აზროვნებისაგან. იგი თვლის, რომ ცოლის მხრიდან მრუშობა ქმრისათვის ისეთი შეურაცხყოფაა, რომ მან შეიძლება, ცილდაწამებული ცოლიც კი გაუშვას: „დედაკაცმან სხვას დედაკაცს თავის ქმართან წასძახოს, რომე ჩემი ქმარი შენთან არისო, და იმ დედაკაცის ქმარს გაავიწყლოს, და იმ კაცმან ამ სიტყვისათვის თავსი ცოლი გაუშვას მაშინვე, ბოზობისოდენი სისხლი წამახებლის ქმარმა მისცეს“³⁸. ამ შემთხვევაში არ ჩანს გარკვევით ნამდვილად იმრუშა ქალმა თუ არა. შეიძლება, ცილისწამებასთანაც კი გვქონდეს საქმე. მიუხედავად ამისა, როდესაც ქმარი დგება ისეთი ფაქტის წინაშე, რომ სხვისი მეუღლე მის ცოლს საჯაროდ, ქმრის გასაზრუნად აბრალებს: „ჩემი ქმარი შენთან არიო“, მას უფლება აქვს გაშორდეს სახელგატეხილ მეუღლეს.

ასეთ გამოუძიებლობას, ცილისწამებით ცოლთან გაყრის უფლებას იყენებდნენ ფეოდალები, როდესაც რაიმე სხვა მიზეზის გამო სურდათ განშორება. ასე მოიქცა იმერეთის მეფე, მამინ ჯერ ბატონიშვილი ალექსანდრე III (გიორგი III-ის ძე). მას ცოლად ჰყავდა გურიელის ქალიშვილი. „შემდგომად ორასა წლისა შესწამა ალექსანდრემ ცოლსა თვსსა; რცეა სიძულად ქუთათელის ვაჟსა თანა და განუტევა ცოლი თვისი და წარავლინა ძით თვისით ბაგრატით მამისა მისისა გურიელის მამიას თანა“³⁹. კიდევ უფრო სასტიკი ისტორია აქვს აღწერილი ეან შარდენს: ოცდაოთხი წლის ასაკში ლევან დადიანმა შეირთო ავხაზეთის მთავრის ასული, რომელთანაც ორი ვაჟი შეეძინა: ეს იყო მეტად ლამაზი და ჭკვიანი დედოფალი, მაგრამ მას ბრალად დასდეს ქმრის ღალატი. შეიძლება ეს შურისძიებით იყო გამოწვეული მისი ქმრის აშკარა, ყოველდღიური ღალატის პასუხად. იმ ქალებს შორის, რომლებიც მას მოსწონდა, იყო მისი ბიძის — გიორგის ცოლიც. მას ერქვა დარეჯანი და წარმოშობით დიდგაროვან ჭილაძის ოჯახიდან იყო. დარეჯანი არაჩვეულებრივად ლამაზი და ასევე უზომოდ ბოროტი და პატივმოყვარე იყო. ის არ დაკმაყოფილდა ცოლ-ქმრული ურთიერთობის დარღვევით და ორი წლის განმავლობაში სისხლადრევითი კავშირით ქმრის ძმისწულ მთავართან. მან ამ ხნის განმავლობაში შთაავონა მთა-

37 ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული, მუხ. 87.

38 ვახტანგ VI-მდე მხოლოდ ქმრის სოლომურ ცოდვაში მხილება აძლევდა ცოლს გაყრის მოთხოვნის კანონიერ უფლებას. ეს ცოდვა ადამიანის ბუნების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულად ითვლებოდა და სასტიკად ისჯებოდა, მიუხედავად ამისა, წყაროებიდან ჩანს რომ ეს პრობლემა მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე აქტუალური იყო — მცირე სჯელის კანონი, გვ. 97; ძველისწერაა რუის-ურბნისის კრებისა, ქართული სამართლის ძეგლები, (XI—XIX ს. ს.), ტექსტები გამოცა, შენიშვნებ და საძიებლები დართოი. დოლიძემ, თბ, 1970; მუხ. 15, ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 40,3; 40,7; 41,5; 41,13; მცნებამ ბლუღელთათვის, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. 3, გვ. 877.

39 ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 826,3.

ვარს, რომ მოეტაცნა და შეერთო იგი და იანქორწინებოდა თავის ცოლს, ლევანმა მოთხოვნა შეასრულა. ეს მრუმე დედაკაცი მოიტაცა ქმრის ოჯახიდან და შეერთო ცოლად. რვა დღის შემდეგ აფხაზეთის მთავარს უამალოდ და სირცხვილნაჭამი გაუგზავნა თავისი ასული, რომელსაც ყურები, ცხვირი და ხელები ჰქონდა დაჭრილი. ასეთი უკიდურესი სისასტიკის გასამართლებლად მან ცოლს ბრალად დასდო ღალატი ვაზირთან, რომელსაც პაპუნა ერქვა და რომ ყველა დაერწმუნებინა ამაში, ცოლის დასახიჩრებასთან ერთად ვეზირი ზარბაზანში ჩაატენინა. მიუხედავად ამისა, ყველა ირწმუნებოდა, რომ დედოფალსა და ვეზირს შორის არავითარ ბოროტებას არ ჰქონდა ადგილი. ეს მხოლოდ და მხოლოდ ჭილაძის სიავისა და ეჭვიანობის შედეგი იყო, რასაც ლევანმა მსხვირპლად შესწირა თავისი ცოლი და ვეზირი⁴⁰.

ა. ხახანაშვილს გამოცემული აქვს ჩვენთვის საინტერესო კიდევ ერთი დოკუმენტი. მასში გიორგი მურუსიძე ცოლის მრუშობის გამო განქორწინებისათვის დასტურს თხოულობს სასულიერო ხელისუფლებისაგან: „ცოლი გაუშვი, მაგრამ ბოზობის მიზეზით გაუშვი. თუ სხვა მიზეზით გამეშოს... ქრისტესა წინა შენ პასუხი მოგკე“. გიორგი მურუსიძის გარდა ორმა მისმა მეზობელმაც შემოპფიცა რომ მან მართლაც მრუშობის გამო იგაჟევა ცოლი⁴¹.

ამ საბუთიდან არ ჩანს, დაკმაყოფილა თუ არა ასეთი სახის დამამტკიცებელმა საბუთმა დოსითეოს ნეკრესელი, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ ასეც მოხდა.

ამგვარად, ქართული საისტორიო წყაროები გვიჩვენებს, თუ რა დაუნდობელია კანონი მრუშობის მიმართ მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე. ვხედავთ, რომ ქმარს, რომელიც ცოლის მრუშობას შეიტყობდა, განუსაზღვრელი უფლებები ჰქონდა, მაშინ როდესაც თვითონ ანალოგიურ შემთხვევაში დაუსჯელი რჩებოდა. ამაზე მეტყველებს, აგრეთვე, ქართველ დიდებულთა შორის ბუშებისა და ხარჭების ყოლის არაერთი შემთხვევა⁴², რომელთაგან აქ მხოლოდ რამდენიმეს მოვიყვანთ: თამარის ისტორიკოსის მიხედვით გიორგი III-ის ხარჭები ჰყოლია. სწორედ ერთი ამ „ხარჭთაგანისა ნაშობი“, თამარის ნახევარდა მიათხოვეს. სალდუხისძის ძეს მუტაფრადინს⁴³. ასევე დავით ულუსაც, ვინაიდან მისი კანონიერი მეუღლე ჯიგდა ხათუნა უშვილო იყო, „ენება... მოყვანა... ალთუნ, ნათესავით ოსი, მეუღლედ, აღმოქმელად, უკეთეს მიეცა ყრმა-წული, არღარა შეიწყნაროს არამედ განუტევეს“⁴⁴. და მართლაც, ცოტა ხანში უშვა ალთუნმა მეფეს ძე — გიორგი, „რომელი აღიქუა და შეიყვანა შვილად დედოფალმა ჯიგდა-ხათუნ“⁴⁵. ამის შემდეგ კიდევ ერთი შვილი გააჩინა მეფის ხარჭამ, და ულუ დავითმა „აქა შინა განიშორა საყუარელი თვისი ალთუნ“⁴⁶. უფ-

40 ეან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ), ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მ. მ. გ. ა. ბ. ლ. ი. ვ. ი. მ. თბ. 1975, გვ. 234—235.

41 ა. ხახანაშვილი: გუჯრები, ქუთაისი, 1891, გვ. 80—81.

42 ხარჭა — ცოლის გარდა სხვა ქალი (სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტომე IV, 2. ავტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით გამოსაცემად მოამზადა ილ. აბულაძემ, თბ. 1966, გვ. 416.

43 ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, ტექსტი დადგენილი ყველ ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ. 1959, გვ. 44.

44 გამთაღმწერელი, გვ. 236, 21.

45 იქვე, გვ. 236, 24.

რო გვიან, XVII ს-ში კი ალექსანდრე IV იმერთა მეფემ „განუტევა დიდებული“ ქალი, ვითარცა ცოლად მყოფი, რომლისა თანა ესხნეს ძენი: სვმონ და გიორგი უქორწინოდ“ და მოიყვანა ცოლად გიორგი აბაშიძის ქალიშვილი თამარი⁴⁷.

რაც შეეხება ბუშებს, ოჯახში მათი მდგომარეობის დასადგენად არაერთი დოკუმენტი არსებობს. ამ დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ ისინი მართალია კანონიერი შვილების უფლებებით ვერ სარგებლობენ, მაგრამ გარკვეული სტატუსი მაინც გააჩნიათ⁴⁸.

ცოლის უფლებობა, გამოეხატა აქტიური პოზიცია მრუში მეუღლის მიმართ, კარგად ჩანს ავ-გიორგის ძის ლევანის მეუღლის თინათინ გურიელის ანდერძში. ეტყობა, სიცოცხლეში თინათინმა ვერ მოახერხა მოერჯულებინა ან გაყროდა თავის მემრუშე ქმარს, ამიტომ სიკვდილის წინ დაიბარა, რომ „არა დამარბონ გუამი მისი ქმრისა თუჟისისა ლევანის თანა, არამედ დაემარბოს იგი შუამათს თუსსა აღშენებულსა მონასტერსა“, რადგანაც „ლევან იყო სიძვისა და მრუშების მოყუარე“⁴⁹.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ვახტანგ VI-ის სამართალში ქალთა ემანსიპაციისათვის მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა — ოჯახის დანგრევა ქმრის მიზეზითაც გახდა შესაძლებელი. ეს მიზეზი კი სიგიჟე და ქმრის იმპოტენცია გახდა.

„გოყისა და ბნედიანის ცოლისათვის. თუ ეს სენი ქორწილის წინათ სჭირს და ქმარს შეატყვეს, მას უკან გამოუჩნდა და ქმარმან აღარ ინდობა, ის შეიტყუნონ სწორედ გასინჯვით, თუ ქორწილს უკან დამართებია.“

თუ უწინვე სჭირებია და შეიტყო, ქორწილს უწინვე გაუშვა, ვერაინ მოედავების.

და რადგან შეუტყუებიათ და ქორწილი უქნია, ღონე მეტი აღარ არის, სამ წელიწადს უნდა მოუაროს. თუ იშველა, ვერ გაუშვებს, თუ არ ეშველა და გაუშვას უსისხლოდ, ასე რომე ზითევი ქალისა ქალს მისცენ და ნიშანი კაცისა.

აგრეთვე თუ კაცი დასნეულდეს, იმ სენით ხუთს წელიწადს ქალმა. მოუცადოს და მოუაროს. აგრევე ძნელი არის მათი გაყრა. მაგრამ რადგან აღარ იქნება, კათალიკოზმა და მოსამართლემ გააშვებინონ, ზითევი და ნიშანი უკლებლივ ქალს მისცენ⁵⁰.

როგორც ვხედავთ, სიგიჟე და ბნედიანობა (ეპილეფსია) განქორწინებისათვის კანონიერი საფუძველია. ოღონდ, თუ ქმარს ავადმყოფ ცოლს შეატყუებენ, იგი ვალდებულია სამი წლის განმავლობაში უმკურნალოს მას. თუ ცოლი განიკურნება, ქმარი მას ვერ გაუშვებს და თუ ვერ განიკურნა — გაუშვებს „უსისხლოდ“. ქმრის დასნეულების შემთხვევაში კი ცოლმა ხუთი (!) წელიწადი

46 ამთაღმწერელი, გვ. 237, 2.

47 ვახუშტი, გვ. 856, 21.

48 ისტორიანი და აზმანი შარვანდეთიანი, გვ. 44; ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 442; სამართალ ბატონიშვილის ვახტანგისა, მუხ. 110, 115; განჩინება გერმანოზიშვილის ბუშისათვის მამულში წალის დღების თაობაზე, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, სასამართლო განჩინებანი (XVI—XVIII სს), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები, და სამიეზლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ. 1972, გვ. 223; განჩინება ზაქარი და ელიშერ ციციშვილების მამულის საქმეზე, იქვე, გვ. 529; განჩინება კიკიკო ქიტაშვილისა და ანა ბარანაშვილის საქმეზე, იქვე, გვ. 489.

49 ახალი ქართლის ცხოვრება, მესამე ტექსტი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 492, 21; ვახუშტი, 572, 7.

50 ვახტანგ VI-ის სამართალი, მუხ. 225.

უნდა მოუცადოს, უმკურნალოს მას და მოუაროს. თუ ამის შემდეგაც არაფერი ეშველა, კათალიკოსმა და მოსამართლემ ქალს განქორწინების ნება უნდა მისცენ.

საინტერესო და აღსანიშნავია, რომ ვახტანგ VI განქორწინების მიზეზად არ თვლის ქალის უშვილობას: „უშვილობისათვის კაცი ძალად და მის უნებურად ცოლს ვერ დააგდებს და თუ დააგდებს, სრული სისხლი უნდა მისცეს...“⁵¹. სამართლის ეს დებულება თითქოს, ეწინააღმდეგება ქრისტიანულ დოქტრინას და აღიარებს, რომ ქორწინების უმთავრესი და ერთადერთი მიზანი შთამომავლობის გაჩენა არ არისო. ასევე იქცევა კანონმდებელი კაცის მიმართაც. იგი ასხვავებს მამაკაცის ქალთან შეუღლების უნარს განაყოფიერების უნარისაგან. თუ მამაკაცს განაყოფიერების უნარი არ აქვს, მაგრამ სქესობრივი შეუღლების უნარი გააჩნია, ცოლი ვერ მოითხოვს განქორწინებას. მამაკაცის მხრიდან მხოლოდ სქესობრივი შეუღლების უუნარობა აძლევს ქალს მასთან განქორწინებისათვის საჭირო საფუძველს.⁵²

შუა საუკუნეების წყაროებიდან ჩანს, რომ ოჯახები ხშირად კანონიერი მოტივების გარეშეც ინგრიოდა. ცოლთან ასეთ განშორებას ქალის „უბრალოდ დაგდება“ ერქვა: „კაცმან თუ ცოლი დააგდოს უბრალოდ, და მისი შეუცოდარი იყოს და გაეყაროს ასეთსა ნახევარი სისხლი დაუთუროს მის დიაცის გუარსა ზედა“⁵³, — წერს გიორგი ბრწყინვალე.

ასევე ბეჭა მანდატურთუხუცესის სამართალშიც ლაპარაკია „უბრალოდ ცოლის დაგდებაზე“⁵⁴. თუ კაცმა ცოლი „უბრალოდ“ დააგდოსო, ამბობს კანონმდებელი, — „სისხლისა ნახევარი მისცეს“ და მზითვიც სრულიად გაატანა-სო.

რა თქმა უნდა, ანალოგიური დარღვევისათვის ცოლს გაცილებით უფრო მკაცრად სჯიდა კანონმდებელი. ბეჭა მანდატურთუხუცესის სამართალი ამასთან დაკავშირებით მეტ სისასტიკეს იჩენს ცოლის მიერ ქმრის თვითნებურად მიტოვების დროს: „პირველად დიაცი ქმრის დაგდებასა არა ღირსა, თუ რადმე დააგდოს, ღმერთი შერისხდესუ მისითა ენაჭრელობითა. რა გვარისაცა იგი კაცი იყოს, ეგეთი სისხლი მისცეს დიაცმან“⁵⁵. როგორც ეხედავთ, ცოლის ცალმხრივი ნებით ქმრის მიტოვება ორჯერ უფრო სასტიკად ისჯება ქმრის ანალოგიურ მოქმედებასთან შედარებით.

„კათალიკოზის კანონებიდანაც“, ჩანს, თუ როგორი სასტიკი ღონისძიებებით ცდილობდნენ შუა საუკუნეების საქართველოში უკანონო განქორწინების წინააღმდეგ ბრძოლას. ამ კანონების 23-ე მულის მიხედვით, ვინც უმიზეზოდ გაეყრებოდა თავის ცოლს, იგი სიკვდილით უნდა დასჯილიყო⁵⁶. ცხადია ასეთი ნორმა მეტად სასტიკია და იგი ქართულ სინამდვილეს, ალბათ არც ასახავდა. ყოველ შემთხვევაში ჩვენ არა გვაქვს ცნობები იმის შესახებ, რომ საქართველოში ხელისუფლებას ცოლის უბრალოდ დაგდებისათვის ქმარი სიკვდილით დაესაჯა. კათალიკოზის კანონების გავრძელება ითვლებად ე. წ. ბიჭვინთის

51 ვახტანგ VI-ის კანონთა წიგნი, მუხ. 225.

52 იქვე, მუხ. 168.

53 ი. დ. ლ. ი. ძე, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბ, 1957, მუხ. 21.

54 ბეჭა მანდატურთუხუცესის სამართალი, მუხ. 29.

55 იქვე, მუხ. 32.

56 ი. დ. ლ. ი. ძე, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, გვ. 397.

5. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1997, № 1—4

ეკლესიის აქტები, რომლებიც ა. ხახანაშვილმა გამოსცა⁵⁷. იგი შედგენილია XIV—XVIII სს და შედარებით ჰუმანური ხასიათისაა. აქტების § 18-ის მიხედვით ცოლის უბრალოდ დაგდებისათვის სრული სისხლის გადახდაა დაწესებული.

ამ დანაშაულისათვის იგივე სასჯელს აწესებს ვახტანგ VI-ც⁵⁸ და თან უფრო მეტად აკონტროლებს სასჯელის ფორმას ცოლ-ქმრის სოციალურ მდგომარეობასთან მიმართებით. ირკვევა, რომ კანონიერი მოტივების გარეშე, „უბრალოდ“ მეუღლის დატოვების შემთხვევაში დამნაშავე, ვაწურჩევლად იმისა კაცია ის თუ ქალი, უხდის დაზარალებულს იმ რაოდენობის სისხლს რაც ქმრის გვარს შეეფარდება. იმ შემთხვევაში, კი, თუ დაზარალებულია ქმარზე უფრო მაღალი სოციალური წარმოშობის ცოლი, სისხლის ფასი მაინც ქმრის გვარი-შვილობით განისაზღვრება⁵⁹.

როგორც ვხედავთ, კანონმდებელი საკმაოდ ვულგარულად გვიხატავს ქორწინებაში ცოლისა და ქმრის არათანაბარ უფლებიანობის სურათს, იგი ამორალურ ქმედებად უთვლის ქალს ქმრის დაგდებას („...დედაკაცი ქმრის დაგდებას არა ღირსა და ნურც ჰკადრებს. და თუ ღმერთი შერისხდეს და მიის უსირცხვილობით ქნას...“). ამავე დროს ანალოგიურ გამოთქმებსა და მსჯელობას ერიდება, როცა ქმრის მიერ ცოლის „დაგდებაზეა“ საუბარი. ამასთანავე, როგორც უკვე აღნიშნეთ, მატერიალურადაც ქალი და მამაკაცი მეუღლის „უბრალოდ“ დაგდების შემთხვევაში თანაბარ მდგომარეობაში არ არის ჩაყენებული. თუ ქმარი მასზე უფრო მაღალი წარმოშობის ცოლს დააგდებს, ყოფილ მეუღლეს მხოლოდ თავისი გვარის მიხედვით, ე. ი. უფრო დაბალი განრიგით უხდის სისხლის ფასს. ცოლი კი მასზე უფრო წარჩინებული ქმრის დაგდებისათვის მაღალი განრიგით („რასაც გვარსა იგი კაცი არის“) მთელ სისხლს იხდის.

ბიზანტინისტთა XIX საერთაშორისო კონგრესზე თესალონიკის უნივერსიტეტის პროფესორის ქ-ნ დაფნა პაპადატუს მიერ წაკითხულ მოხსენებაში „განქორწინება მეუღლეთა ორმხრივი თანხმობით ბიზანტიის იმპერიაში“ ნახვენება, რომ მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე ბიზანტიის ხელისუფალთ არაერთხელ მიუციათ თანხმობა განქორწინებისათვის ორივე მეუღლის თხოვნის საფუძველზე. მართალია, ამ პერიოდის ქართული სამართალი ბიზანტიური კანონმდებლობის დიდ გავლენას განიცდიდა, მაგრამ ჩვენს წყაროებში არ არის დაფიქსირებული მსგავსი მაგალითები. მხოლოდ XVIII ს-ის ერთ დოკუმენტში გვხვდება ცოლ-ქმრის ოფიციალური გაყრის ფაქტი ორივე მეუღლის სურვილით. ეს არის 1740 წლის განქორწინების ოქმი: ლუარსაბ გოსტაშაბიშვილს „თავისი შვილი იორამისათვის ამილდაბარის ქალი ეთხოვნა და დაექორწინებინა, თუმცა ხანი დაეყოთ ქორწილის უკან, განა შფოთითა და სიძულვილითა. რა ერთმანეთისობა ღარ მოჰხდენოდათ. მოვიდნენ და ჩვენ ყოვლის საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქს ბატონიშვილს ბატონ დომენტის მოგვახსენეს. აწ ჩვენ ყოვლისა საქართველოს მაკურთხეველმან კრება ვყავითთ და, გავსინჯეთ ამათი სიტყვა და საჩივარი... და შევიტყეთ, რომ, რა ჯვარი დაეწერათ და შეერთებულეყვნენ, მაშინვე სიძულვილი და უყვარლობა სთვისებოდათ, და არც მას აქეთ ამათში ერთობა და საცოლქმროთ შეურა ჰქონებოათ, ცხრა

57 ა. ხახანაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 130—134.

58 ვახტანგ VI-ის სამართალი, მუხ. 72.

59 იქვე, მუხ. 73, 74.

წელიწადი გავიდა ამათ ქორწილს უკან, მრავალს ცდილიყუნენ ამათნი დედ-მამანი ამათის შეერთებისათვის, მაგრამ არას სიტკობით და არას სიმწარით ამთ ერთობა აღარ ექმნათ, ახლა, რადგან თვითაც ერთმანეთისაგან მოშორების ნება ჰქონდა და ჩვენც შენდობას გუთხოვდნენ და ვხედვედით, რომელ სიძულელსა შინა მტრობა და კაცის კვლა მოჰხდებოდა, და ესე ბოროტი უფროსად გაერცელდებოდა, ამისთვის ჩვენც ჩვენთან შეკრებულთ ამით პატიოსანთა საქლვედლოთა დასათათა და თანა მოწმებითა საქართველოს მთავართა შენდობა მივეცი, რომელ თუ ვაჟსა ენების ვისცა ქალი ცოლად შეირთოს, და აგრევე ქალმა ვინცა უნდეს, ქმრად შეირთოს, ერთმანეთთან არა რა ხელი აქუსთ და არცა რა სადაოდ რამე სალაპარაკო გავვიშვია⁶⁰.

როგორც ვნახეთ, მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე ოჯახის სიმტკიცის დაცვა საერო და სასულიერო ხელისუფლების ზრუნვის საგანია. მათი წარმომადგენლები არ იშურებენ ძალისხმევას, რომ ცოლ-ქმრს საქორწინო კავშირი ურყევი გახადონ. ამისათვის გამოსცემენ კანონებს, აქტებს, მეტი დამაჯერებლობისათვის იშველიებენ სახარებასა და ბიბლიას. ვინაიდან ჭკრისწერა ერთ-ერთ საიდუმლოებად გამოცხდდა, ეკლესიამ თავის თავზე აიღო მისი დაცვა და გვამცნო, რომ „თუ მეძაეობა მოხდა რამე იმ სოფელში და გამოცხადდა, თავის ეპისკოპოზთან უნდა იჩივლონ და სამართალი იმან მისცეს და საკანონოსაც ეპისკოპოზი აიღებს, სხვა საქმე არა აქვს, ეპისკოპოზის მეტს“⁶¹. განქორწინებისათვის აუცლებელი მიზეზებიც მაქსიმალურად შეიზღუდა. ისინი მხოლოდ ცოლის მიერ ჩადენილ დანაშაულებს ითვალისწინებდნენ. აქედან გამომდინარე, კაცები პრივილეგირებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ და დაუყოვნებლივ ისარგებლეს კიდევ ამით — აძეებდნენ სახლიდან მრუშობაში ექვემდებარებულ ან ცილდაწამებულ ცოლებს, თვითონ კი იგივე ცოდვას დაუსჯელად სჩადიოდნენ.

აღსანიშნავია, რომ შუა საუკუნეებში ნათესაური კვშირების ცენტრში იყო არა საქორწინო კავშირები, არამედ სისხლით ნათესაური კავშირები. ეს უკანასკნელი უფრო წმინდა, ღრმა და მკიდრო იყო, ვიდრე საქორწინო. ამნიშნით გადის მთელი ფეოდალური ეპოქა. ამიტომ საქორწინო კავშირების შექმნა და დარღვევაც ამ ინტერესს ექვემდებარებოდა, ყოველ შემთხვევაში მაღალ საზოგადოებაში მაინც. ცოლის მოყვანის დროს, საქმროსათვის მთავარი იყო საცოლის მშობლებს ვინაობა, ავტორიტეტი და მზითვი, სიყვარული კი შედარებით ნაკლებ როლს ასრულებდა ასევე განქორწინების დროსაც. მთავარი იყო ოჯახის უფროსის, გვარის ინტერესების დაცვა. ოჯახის თავი, რომლის ცხოვრების აზრი მემკვიდრის შეძენასა და მისთვის თავისი ქონების გადაცემაში იყო, ყოველმხრივ ცდილობდა ამ მემკვიდრის შენარჩუნებას. იგი დარწმუნებული უნდა ყოფილიყო რომ მემკვიდრე ნამდვილად მისია, რომ ის სხვის სისხლსა და ხორცს არ ზრდიდა. ალბათ ამითაც იყო გამოწვეული ის საოცარი სიმკაცრე, რაც მრუშობაში მხილებულ ცოლსა და მის საყვარელს ელოდა. ქმარს შეეძლო მოლაღატე ცოლის მოკვლა. განქორწინებაც, მაგრამ ეს უკანასკნელი მისი უფლება იყო და არა ვალდაბულება. ალბათ იმიტომ, რომ განქორწინების შემთხვევაში ცოლი მიდიოდა სახლიდან თავისი ერთ ღროს

⁶⁰ საქართველოს სიძველენი, ტ. I, წიგნი I, გამოც. II, ტფ. 1920, გვ. 90—91.

⁶¹ Акты. ტ. I, 1866. Тифлис, გვ. 58—59.

მოტანილი მშითით, რაც შეიძლება, ოჯახის მეურნეობის მნიშვნელოვანი წილი ყოფილიყო, ე. ი. ოჯახის ქონება (უძრავიც, მოძრავიც) მცირდებოდა, რაც არაფრით არ შედიოდა ქმრის ინტერესებში, ამიტომ ქმარს კანონით ეძლეოდა არჩევანის ვაკეთების საშუალება, რომელშიც მას არავინ ზღუდავდა. ქალი კი ასეთ უფლებას მოკლებული იყო. მხოლოდ XVIII ს-ში ვახტანგ VI-ის მიერ მიეცათ ქალებს მპრალდებელად ყოფნის უფლება, რომლის მოპოვებაც მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო მათი ემანსიპაციის პროცესში.

Н. Н. ГУГУШВИЛИ

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЖЕНЩИНЫ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ГРУЗИИ

(По мотивациям бракоразводных источников)

Резюме

На протяжении средних веков защита прочности семьи являлась прерогативой церковной власти страны. Её представители не жалели сил издавая законы, акты, для пушей убедительности ссылаясь на Библию и Новый Завет.

Обязательные для бракоразвода причины были максимально ограничены и сводились лишь к преступлениям совершенным жёнами. Исходя из этого мужья оказались в привилегированном положении и немедленно воспользовались этим — изгоняя из семьи подозреваемых или оговорённых в измене жён, они безнаказанно совершали те же грехи.

Надо отметить, что в средние века в центре родственных союзов стояли не столько брачные узы, сколь родственные. Они считались более священными, глубокими и прочными. Под этим законом проходит вся феодальная эпоха. Исходя из этого, можно утверждать, что свершение и расторжение брачных союзов подчинялось тем же интересам, по крайней мере в высших слоях общества. При женитьбе, главным для мужа было происхождение и авторитет родителей будущей супруги, а также приданное, отдаваемое ими за дочь. Любовь играло меньшую роль.

То же самое при разводе. Главу семьи заботили фамильные интересы. Для него главным смыслом жизни являлось рождение наследника и передача ему имения. Глава семьи всячески стараясь сохранить наследника, в то же самое время должен был быть уверен в своём отцовстве, в том, что воспитывает свою плоть и кровь. Именно это и было одной из главных причин той беспощадной суровости наказания, которому подвергалась неверная жена и её сожитель. Муж по своему усмотрению мог убить жену, либо развестись с ней, хотя к последнему его никто не принуждал. Причину этому следует искать в том, что в случае развода, жена уходя из дома забирала некогда принесённое ею приданное. То есть, движимое и недвижимое семейное имущество сокращалось, что никоим образом не входило в интересы мужа. Именно по этому закон давал мужчине право выбора, в котором его никто не стеснял. Женщина же была лишена аналогичного права.

Лишь в XVIII веке Вахтанг VI дал женщинам обвинительное право при разводе, что несомненно явилось серьёзным шагом в процессе эмансипации.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა რ. მეტრეველმა.

პირა ხუნდაძე

საქართველო-პოლონეთის ურთიერთობის საკითხისათვის
(XVIII ს-ის მეორე ნაწილი — XIX ს-ის მეოთხედი)

ქართველი და პოლონელი ხალხების ურთიერთობას ღრმა ისტორიული ფესვები აქვს. XVII ს-სა და XVIII ს-ის I ნახევარში პოლონეთის სამეფოს დაინტერესება საქართველოს საკითხით განპირობებული ჩანს ანტითურქულ კოალიციაში სპარსეთის ან მისი ვასალის — საქართველოს სამეფოების (ქართლი, კახეთი) ჩაბმით¹. ამიტომ პოლონელ ელჩთა თუ მოგზაურ-მისიონერთა ცნობები საქართველოს შესახებ XVII ს-სა და XVIII ს-ის პირველ ნახევარში საკმაო რაოდენობითაა შემონახული, თუმცა ამ მასალას სამეცნიერო ბრუნვაში მოქცევა, სამწუხაროდ, ჯერ არ მომხდარა. ცხადია, უსაფუძვლოდ გამოიყურება პოლონელი ისტორიკოსის იან რეიხმანის მტკიცება თითქოს XIX ს-ის დასაწყისამდე პოლონელი მოგზაურები, რომლებიც კავკასიის გავლით მიდიოდნენ აღმოსავლეთის ქვეყნებში (სპარსეთი, ინდოეთი და სხვ.) ამიერკავკასიაში არ ჩერდებოდნენ, არ იწერდნენ შთაბეჭდილებებს, არ აკეთებდნენ ჩანაწერებს, არ მოეთხოვებოდათ სამეფო კარზე ამიერკავკასიის ქვეყნების შესახებ მოხსენებითი ბარათების წარდგენა².

XVIII ს-ის მეორე ნახევრიდან პოლონეთი ევროპის დიდი ქვეყნების საცილობელი გახდა. ამიერიდან პოლონეთის მესვეურთა წინაშე ახალი ამოცანა დადგა — საკუთარი ტერიტორიის დაცვა. ცხადია, ამიერიდან პოლონეთი დიდ პოლიტიკას ჩამოშორდა, მას საკუთარი თავის დაცვაზე უნდა ეფიქრა და, ცხადია, სპარსეთისა და მისი ვასალების (საქართველოს ჩათვლით) ანტითურქულ კოალიციაში მიმხრობის ამოცანაზე ფიქრიც კი ზედმეტი იყო, ამიტომ საქართველოს საკითხისათვის პოლონეთის საგარეო პოლიტიკაში ადგილი აღარ რჩებოდა და შესაბამისად, საქართველო-პოლონეთის ურთიერთობის ამსახველი მასალებიც წყდება.

როგორც ცნობილია, დამოუკიდებლობისათვის პოლონეთის ბრძოლა XVIII ს-ის 90-იანი წლებიდან მარცხით დამთავრდა — პოლონეთი ევროპის დიდმა ქვეყნებმა გაინაწილეს. პოლონეთის მესვეურთა ნაპოლეონთან კავშირს შედეგად ის მოჰყვა, რომ ვენის ტრაქტატით (1815 წ.) პოლონეთის ტერიტორიის დიდი ნაწილი რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში აღმოჩნდა, მაგრამ ცარიზმის კოლონიურ რეჟიმს პოლონელი ხალხი არ შერიგებია, ასე დაიწყო ბრძოლა ცარიზმის ბატონობის წინააღმდეგ.

¹ ამ ურთიერთობის შესახებ: ი. ციხეაძე, მასალები პოლონეთისა და საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ., 1966; გ. ზედგენიძე, ბოგდან გურჯიცი დიპლომატიურ ასპარეზზე, თბ., 1983.

² Jan Reychman, Podroznicy Polscy na Bliskim wschodzie w XIX W., Warszawa, 1972, გვ. 176.

XIX ს-ის დასაწყისში ცარიზმმა ქართული სამეფოები გააუქმა და დაეპყრო ცარიზმის კოლონიური რეჟიმი, რომელსაც ქართველი ხალხი ებრძოდა. ასე რომ ქართველი და პოლონელი ხალხები XIX ს-ის დასაწყისიდან ბედით თანაზიარი აღმოჩნდნენ და მათ წინაშე ახალი ერთობლივი ამოცანა დადგა — ბრძოლა ცარისტული რეჟიმის წინააღმდეგ.

სწორედ XIX ს-ის 20-იანი წლებიდან იწყება ახალი პერიოდი ქართველი და პოლონელი ხალხების ურთიერთობაში. ესაა ამ ორი ხალხის ერთობლივი ბრძოლის პერიოდი ცარიზმის წინააღმდეგ, რომელიც ოქტომბრის სოციალისტურ რევოლუციამდე გაგრძელდა. ამასთან, ამ ახალი პერიოდის დასაწყისს დაემთხვა თვით რუსეთში დეკარისტების გამოსვლა, რამაც ერთმანეთთან დააკავშირა ქართველი და პოლონელი ხალხების მოწინავე შვილები.

ამრიგად, XVIII ს-ის მეორე ნახევარი და XIX ს-ის პირველი მეოთხედი, ესაა პერიოდი, როცა საქართველო-პოლონეთის ურთიერთობის ამსახველი მასალები ნაკლებად ჩანს (ყოველ შემთხვევაში ჯერ გამოვლენილი არ არის). სავარაუდოა, რომ ამ გარდამავალ პერიოდში შეიქმნა ერთგვარი ვაკუუმი, რადგან პოლონეთს შესაძლებლობა აღარ ჰქონდა ანტითურქულ კოალიციაზე და მასში საქართველოს ჩაბმაზე ეფიქრა, ხოლო საქართველოს — პოლონეთიდან რაიმე. დახმარების მიღების იმედი გადაეწურა. მართებული არ იქნებოდა ისეთი დასკვნის გაკეთება, თითქოს ამ მეორე ეტაპზე ქართველ-პოლონელთა ურთიერთობა მთლიანად ჩაკედა. ჩვენი ყურადღება მიიპყრო XVIII ს-ის შუა წლებიდან რუსეთში მცხოვრები ქართველი პოეტის მამუკა ბარათაშვილის ერთ-ერთმა ლექსმა „პოლცკის ხმამ“.

XVIII ს-ის მეორე ნახევარში რუსეთში მცხოვრებ ქართველებს პოლონეთში მიმდინარე ამბების საქმის ვითარება უნდა სცოდნოდათ და შეუძლებელია თავიანთი პოზიციაც არ ჰქონოდათ. მამუკა ავთანდილის ძე ბარათაშვილის შესახებ მეტად მწირი ცნობები მოგვეპოვება. ცნობილია, რომ 1724 წლის 15 ივლისს პოეტი რაჭის გზით რუსეთს გაჰყოლია ვახტანგ VI-ს. 1728 წელს შედიოდა რუსეთის მთავრობის მიერ სპარსეთში გაგზავნილ დიპლომატიურ მისიაში. ვახტანგ VI-ის გარდაცვალების შემდეგ მამუკა ბარათაშვილი რუსეთის ქვეშევრდომი და რუსეთში მცხოვრები ქართველი ემიგრანტული მწერლობის თვალსაზრისით წარმომადგენელი გახდა. 1731 წლის 1 თებერვალს ამთავრებს თეორიულ ტრაქტატს, „სწავლა ლექსის თქმისა და დასაწყისი პირველი წიგნისა ამის ჭაშნიკისა, პოვნილი მამუკა ბარათაშვილის მიერ ძვლთა ნათქვამთაგან“. ხსენებული ნაწარმოები პოეტის ტიპურ სახელმძღვანელოა³. მამუკა ბარათაშვილმა მწყობლი ვერსიფიკაციული სისტემა შექმნა. იგი თეორეტიკოსის ჯონკანთა და პოეტური ალლოთი ჩასწვდა ქართული ლექსის ბუნებას, მიაგნო მის კანონზომიერებას, რის საფუძველზეც ქართული ლექსთმცოდნეობის ფუძემდებლად არის აღიარებული. მისი გამოკვლევა შესანიშნავი სამეცნიერო ნაშრომია, რომელიც ყველა ქვეყნის ჰემარატი პოეტის აზროვნებას დაამშვენებდა. მამუკა ბარათაშვილის პოეზია გამსჭვალულია ღრმა სევდით, რაც სამშობლოს უნუგეშო მდგომარეობითა და პოეტის ტრაგიკული ცხოვრებითა გამოწვეულ, თუმცა შიგა და შიგ სატრფიალო-სამიჯნურო ლექსებსაც წერდა.

³ ცნობები მამუკა ბარათაშვილის შესახებ აღებულია: მამუკა ბარათაშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, შესავალი წერილი, გამოკვლევა და რედაქცია გ. მიქაძისა, თბ., 1969.

მამუკა ბარათაშვილის პოეტურ კმნილებებს შორის „პოლკის ხმა“⁴ საქუთრებული ადგილი უჭირავს. პოეტმა, როგორც ჩანს, კარგად იცის პოლონეთის სახელმწიფოს უყიდურესად დაძაბული ვითარება, შინა კლასობრივი ბრძოლის გამწვავება და სამი მეზობელი სახელმწიფოს აგრესიული მიზნები, განსაკუთრებით გაამწვავა მდგომარეობა პრუსიის იმპერატორის ფრიდრიჰ II-ის მიერ წამოწყებულმა „შვიდწლიანმა ომმა“. ფრ. ენგელსი XVIII ს-ის 60-იანი წლების ვითარების დახასიათებისას აღნიშნავდა, რომ თავისი კონსტიტუციის წყალობით პოლონეთი საერთო ეროვნული მოქმედების უნარმოკლებული, ნგრევის პირად მისული და მეზობლების სათარეშოდ ქცეული ქვეყანა იყო⁵.

მამუკა ბარათაშვილს ამ ლექსში სწორედ ის ანარქია და არეულობის გამოძახილი აქვს გადმოცემული, რომელიც XVIII ს-ის შუა ხანებიდან შეიქმნა ლიტვა-პოლონეთის (ეჩჩ-პოსპოლიტა) სახელმწიფოში. როგორც ჩანს, მამუკამ გარკვეული წყაროებით კარგად იცოდა პოლონეთის იმდროინდელი მდგომარეობა და სიბეჩავე პოლონელი ხალხის, „წარხდა ღონე კურნებისა, არსით უჩანს წამალია, დაემონა, არვინ ემწო, ლადარი ჰსწვავს და ალია“⁶. პოეტის სხვა ლექსებში სამშობლოს უსაზღვრო სიყვარულია გადმოცემული, მწვავედ განიცდის სამშობლოს დაკარგვას და მის უმწურო მდგომარეობას. სევდით დაწერილ „პოლკის ხმა-ში“, დიდი სიმპათიითაა გამჟღავნებული პოლონელთა და პოლონეთისადმი, რომელიც მისი საყვარელი სამშობლოს — საქართველოს ბედშია, ამიტომაც მიმართავს პოეტი განგებას, „კაცთა გონიერთა“, რათა გადაარჩინოს უმწურო მდგომარეობაში ჩავარდინილი ტანჯული ქვეყანა:

ჰსაქეთ, კაცთა, გონიერთა მოთმენა აქვს მრავალია,
ეპატრონეთ უღონო კმნილს, ღმერთსა თქვენსა ავლია,
დარჩა სასოწარკვეთილი, ვერა ჰპოვა წამალია,
სიხარული ჩემგან მისთვის სატანჯველი ყოველია.

ამრიგად, მიუხედავად იმ სიცარიელისა, რომელიც არსებობს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის საქართველო-პოლონეთის ურთიერთობაში, ქართულმა პოეტიამ მაინც მოახერხა აესახა ის რეალური ვითარება, რომელიც პოლონეთის სახელმწიფოში იქმნებოდა XVIII ს-ის მეორე ნახევარში და თავისი გულისტკივილი გამოხატა იმ ხალხისადმი, რომელთანაც საქართველოს საუკუნოებრივი მეგობრობა აკავშირებდა.

შემდგომი ძიება, ალბათ, მოსკოვსა და პეტერბურგში მცხოვრებ ქართველთა პოლონელებთან კავშირის გამოავლენს.

XIX ს-ის 10-იანი წლებიდან საქართველოში ჩანს პოლონელთა საკმაო რაოდენობა.

ქართული წყაროებითა და სამეცნიერო ლიტერატურით კარგადაა ცნობილი თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა დარიალის გზას ფეოდალური საქართველოსათვის. XIX ს-ის დასაწყისიდან, საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ, მისი სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაიზარდა. ამ საქმეში თავიანთი წვლილი პოლონელმა სამხედრო ტყვეებმა შეიტანეს, მაგრამ აქ ჩვენთვის გზის მშენებლობის ისტორია კი არაა მთავარი, არამედ მშენებლობაზე მყოფ პოლონელთა ქართველებთან კონტაქტების ძიების საკითხი.

4 И. Марке и Фр. Энгельс, Сочинения, издание 2-е, т. 22, гл. 17—32.

5 მამუკა ბარათაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 30.

6 იქვე.

ცნობილია, რომ ნაპოლეონის არმიის ერთ-ერთ დამრტყმელ ჯარსსა და ლონელები შეადგენდნენ, რომელთა კონტიგენტი 100 ათასი ჯარისკაცი გა-
ნისაზღვრებოდა. აქედან 40 ათასიანი არმია მარშალ იუზეფ პონიატოვსკის
მეთაურობით. როგორც საფრანგეთის მეკავშირენი, იმ არიერგარდში შედიოდა,
რომელმაც ნემანი გადალახა და ვილონში შევიდა⁷. დანარჩენი პოლონელი
კი სხვადასხვა შენაერთებში გაანაწილეს. შემდგომ „მარშალ იუზეფის (პო-
ნიატოვსკი — გ. ხ.) კორპუსი დიდი არმიის მარჯვენა ფრთაზე იბრძოდა და
მოგვიანებით მინსკი აიღო“⁸. ეს არმია ნაპოლეონს გამოყოფილი ჰყავდა გე-
ნერალ პ. ბაგრატიონის არმიის გასანადგურებლად. რუსეთის ჯარებმა ნაპო-
ლეონის არმიის უდიდესი ნაწილი გაანადგურა, ხოლო ნაწილიც ტყვედ ჩაიგდო,
მათ შორის პოლონელებიც. ტყვე პოლონელი ჯარისკაცების ერთი ნაწილი რუ-
სეთის იმპერიის აღმოსავლეთ გუბერნიებში გაიგზავნა, ხოლო მეორე ნაწი-
ლისაგან შეიქმნა „სარემონტო რაზმი“ („ремонтная команда“) და სამხრეთში,
კერძოდ, კავკასიაში გადმოიხროლეს⁹.

ვიდრე შევეხებოდეთ „სარემონტო რაზმის“ საქმიანობას, საქიროა გავი-
ხსენოთ საქართველოს სამხედრო გზის მდგომარეობა ამ მომენტში. 1803
წელს მთავარმართებელ პ. ციციანოვის გეგმით საქართველოს სამხედრო გზის
გაყვანა დაიწყო გუდამაყრის ხეობით, რომელიც ბურსაქირის უღელტეხილით
ლელუშაურსა (სნო) და დარილის ხეობაში უნდა გადასულიყო. ვინაიდან
მეფის მთავრობა თავიდანვე განსაკუთრებულ ყურადღებას ანიჭებდა რუსეთ-
საქართველოს დამაკავშირებელ გზას, იგი შენდებოდა სპეციალური სამხედრო-
საინჟინერ ნაწილების მიერ, რომლისათვისაც ფინანსებს მეფის მთავრობა სპეცია-
ლურად გამოჰყოფდა. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ გზის მშენებლობა მძიმე
ტვირთად აწვა მშენებარე გზის გასწვრივ მდებარე სოფლების მოსახლეობას
(მთიულებს, მოხევეებს, ხევსურებს, ფშაველებს და სხვ.), რაც რუსეთის წი-
ნალმდეგ აჯანყების მიზეზი გახდა. მართალია, 1804 წლის ოქტომბერში მეფის
ჯარმა ქართლის მთიანეთის აჯანყება ჩააქრო¹⁰, მაგრამ მეფის მთავრობა
იძულებული გახდა ხარ-ურმისა და სამხედრო გზაზე მუშაობისათვის სათან-
ადო ჯიბა დაეწესებინა¹¹. ომებმა ირანთან (1804—1813) და თურქეთთან
(1806—1812) კიდევ უფრო გააუარესეს რუსეთის ფინანსური მდგომარეობა,
იმოქმედეს რუსულ ასიგნაციაზე¹². სახელმწიფო-ბიუროკრატიულ აპარატში
მოკალათებული ჩინოვნიკები აგრძელებდნენ მექრთამეობას¹³. იქმნებოდა მო-
ჩენებრიობა, თითქოს სახელმწიფო მათ მხარს უჭერდა. 1806 წლიდან გამო-
ცხადდა მობილიზაცია¹⁴. რამაც დამატებითი ხარჯები მოითხოვა. გაძნელდა

⁷ *Historia Polski*, T. II, *eresz II (1795—1831)*, pod redakcją Stefana Kieniewicza
Wawrsawa, 1058^a გვ. 183—184.

⁸ იქვე, გვ. 184.

⁹ ЦГАОР, Ф. 109, Д. 147, I экспедиция, «об офицерах Польской ремонтной
команды, задержанных внутри империи», ფფ. 1—2.

¹⁰ ვ. ტოგონიძე, ქართლის მთიანეთის გლეხთა აჯანყება, თბ., 1951.

¹¹ საქართველოს ისტორია, ტ. I, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1958, გვ. 401—402.

¹² Шиман, Александр I, М., 1911, გვ. 14—15.

¹³ იქვე, ტვ. 15.

¹⁴ «В 1806 г. было мобилизовано 612 000 чел. запасных; после битвы при Пол-
туске число их было уменьшено до 252 000 (но и этого составляло тяжелое бремя
для страны. В сентябре 1807 г. был объявлен роспуск запасных, но помещикам,

საქართველოს სამხედრო გზის აღდგენა-მშენებლობის საქმე, ცარიზმი კი აჩქარებდა მის დამთავრებას, რადგან ამ გზას ამჟერად განსაკუთრებული სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა.

1813 წლიდან ცარიზმმა, როგორც ზემოთ ითქვა, საფრანგეთის არმიის მიმსახურე პოლონელი ჯარისკაცებისა და ოფიცრებისაგან შექმნა სპეციალური „სარემონტო რაზმი“ და კავკასიისაკენ გადმოისროლა, როგორც მაშველი ძალა საქართველოს სამხედრო გზის მშენებლობის დაჩქარებისათვის¹⁵. 1813 წლის 9 აგვისტოს კავკასიის ხაზის სპეციალური ბატალიონის უფროსი გენერალი ნიკოლოზ თევდორეს ძე რტიშჩევი ინჟინერ-გენერალ დევოლანტს ატყობინებდა, რომ „საქართველოს სამხედრო გზის შეკეთება-მშენებლობისათვის საჭიროა მუშები, რომელთა დაქირავებისათვის საჭირო სახსრები არ გავვაჩნია, ამიტომაც მიზანშეწონილად მიგვაჩნია გამოვყოთ მოსახლეობისგან თავისუფალი მუშახელი¹⁶. როგორც გენერალ რტიშჩევის პატაკიდან ჩანს, 1813 წლამდე საქართველოს სამხედრო გზის მშენებლობა და აღდგენითი სამუშაოები, მართლაც, გართულებულია ზემოთ დასახელებული მიზეზების გამო, მაგრამ სურათი მკვეთრად შეიცვალა 1813 წლიდან. სამამულო ომის ძლევამოსილად დამთავრების შემდეგ რუსეთმა დიდი ყურადღება დაუთმო ხსენებული გზის მშენებლობას, დაახმარა მის მშენებლობას სარეზერვო არმიის ნაწილები, ეწინააღმდეგა საქართველოს სამხედრო გზა პირველი ორჯის სტრატეგიული მნიშვნელობის ობიექტად გამოაცხადა.

სამხედრო გზის მშენებლობის დაჩქარებისათვის მეფის მთავრობამ მთელი რიგი ღონისძიებები განახორციელა, რომელთაგან უმნიშვნელოვანესი იყო საქართველოს მთავარმართებლის კანცელარიაში IV ოქტის უფროსის შეცვლა ამ პოსტზე და „თავისი საქმის კარგი მცოდნის პოლკოვნიკ აპუხტინის დანიშვნა“¹⁷. გზის მშენებლობის დასაჩქარებლად ამ უკანასკნელმა შეადგინა გეგმა, რომელიც უფროს ინჟინერ-გენერალს დევოლანტს წარუდგინა. ამ გეგმის შესახებ ვენ. რტიშჩევი ატყობინებდა გზათა მიმოსვლის უწყებას შემდეგს: პირველი, «Для укрепления берегов р. Терекá срочним образом предписатьо от меня на Кавказской линии ген.-м. Портнягину нарядить 500 чел. пленных Французкой службы ПОЛЯКОВ (ხაზი ჩვენია — გ. ნ.) с тем, чтобы они работы производили под распоряжением чиновников путей сообщения, а за поведением их во время производства работ смотрели бы поселение у Терекá казаки и воинския команды, тутже расположения, и на сем основании ПОЛЯКИ будут состоят в заведывании кордонного начальника, провиантом же довольствоваться будут от казни, получая сверх того каждый в сутки по 15 коп. из сумми для укрепления Терских берегов в ведомстве начальника 4-го округа

городским и сельским общинам было предоставлено право оставить запасных на службе взамен рекрутского набора, и так именно и делалось, потому что это было удобнее для господ»; შ ი მ ა ნ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 15, შენიშვნა № 1.

15 ოქტომბრის რევოლუციის არქივში ნაპოვნი პოლონელი ოფიცრების სია (სათაური „Список польских офицеров, которые находились под надзором“) 51 კაცით განისაზღვრება. აქედან — 36 ოლიერია, 15 — სამოქალაქო პირი. ამავე სიაში მოხსენიებულია ორი პოლონელი, გვარად ტროპოლსკები — ლეონ და ქსავერი. მათი გვარების გასწვრივ სამხედრო წოდება და წარმომავლობა აღნიშნული არ არის (პოლონელ ოფიცერთა სია იხილე დამატებაში).

16 АКТЫ, т. 5. Отношение ген. Ртищева к инженер-ген. Деволанту, от 9-го августа 1813 года. № 357, გვ. 301.

17 იქვე.

путей сообщения, полк. Апухтина имеющей; равным образом из той-же сумми будет исправляться одежда их и обувь до того времени, пока не распределятся в полки». ¹⁸ მეორე, „ვლადიკავკაზიდან ტვილისამდე გზის მშენებლობაზე პასუხისმგებლობა ეკისრება, ვლადკავკაზის კომენდანტს, გენერალ-მაიორ დელპოცოს“¹⁹; მესამე, საქართველოს სამხედრო გზის მშენებლობის დასამთავრებლად გამოყოფილი იყო 950 კაცი, საგზაო უწყებას მიმართავს სამხედროს სამინისტროს მმართველი გენერალ-ლეიტენანტ უორჩა-კოვისათვის, რათა გაედიდებინათ გზის მშენებლობაზე მომუშავე სამხედრო მოსამსახურეების რიცხვი. ამ რიცხვის გაზრდა უნდა მომხდარიყო იმ სამხედრო მოსამსახურეების ხარჯზე, რომელნიც გამოუსადეგარი იყვნენ მოქმედ არმიასში, ნაწილიც კი საქართველოში გამოგზავნილი ტყე პოლონელების ხარჯზე უნდა გაზრდილიყო²⁰.

როგორც პატაკიდან ჩანს, საქართველოს სამხედრო გზის მშენებლობაზე გამოყოფილი ყოფილა 950, სამხედრო მოსამსახურე, რომელთაგან 500 პოლონელი სამხედრო ტყვეა. აღსანიშნავია, რომ „სარემონტო რაზმში“, რომელიც მეფის მთავრობამ სპეციალურად ჩამოაყალიბა, ძირითადად ოფიცრები იყვნენ, უმეტესად სამხედრო ინჟინრები და თავის საქმის დიდი სპეციალისტები, რომელთა ნაკლებობასაც განიცდიდა მეფის რუსეთის არმია. პროფ. შიმანს თავის წიგნში „ალექსანდრე I“ შენიშნული აქვს, რომ სამხედრო ინჟინრები არმიასში ძირითადად ბალტიისპირეთიდან და გერმანიიდან იყვნენ მოწვეული. შემთხვევითი არ არის ის ფაქტი, რომ სპეციალურ პუნქტად შეიტანეს მოთხოვნა ტყვე პოლონელთათვის დღეში 15 კაპიკის გადახდა და დამატებით გზის მშენებლობისათვის გამოყოფილი თანხიდან მათი უზრუნველპყოფა ტანსაცმლითა და ფეხსაცმლით.

ერთი წლის შემდეგ საქართველოს სამხედრო გზის უდიდესი ნაწილი შეკეთებულა და მხოლოდ მცირე ნაწილია დარჩენილა შესასრულებელი. 1814 წლის 5 აგვისტოს მიწერილობაში გენერალი ნიკოლოზ თევდორეს ძე რტიშჩევი ვლადიკავკაზის კომენდანტს. გენერალ-მაიორ დელპოცოს ატყობინებდა, რომ „ყოფმა ამინდებმა თავისებური გავლენა იქონიეს მშენებლობაზე, ადიდა მდინარეები, რამაც ხელი შეგვიშალა სამუშაოს ბოლომდე მიყვანაში, მაგრამ მშენებლობა თითქმის დამთავრების პირზეა მისული და კიდევაც დავამთავრებთ თუ, რა თქმა უნდა, დამხმარე ძალა აღმოგვჩანდება. ამ დამხმარე ძალას პოლკ. აპუხტინის სიტყვებით დიდი მნიშვნელობა მიენიჭება, თუ ისინი პოლონელი სამხედრო ტყვეები იქნებიან“²¹.

როგორც გენერალ რტიშჩევის მიწერილობიდან ჩანს; დარჩენილი პოლონელი სამხედრო ტყვეები მეტად შრომატევად სამუშაოს ასრულებდნენ და საქმის ცოდნითაც გამოირჩეოდნენ. მიუხედავად მძიმე ბუნებრივი პირობებისა და ტექნიკის დაბალი დონისა, სარემონტო რაზმმა 950 კაცის შემადგენლობით ერთი წლის მანძილზე მაინც შეძლეს ძირითადი სამუშაოების დამთავრება. ამ მშენებლობაში დიდი წვლილი, რა თქმა უნდა, პოლონელ სამხედრო ტყვეებსაც ეკუთვნით.

¹⁸ АКТЫ, ტ. 5, გვ. 301.

²¹ იქვე, Предписание ген. Ртишева ген-м. Дель-поцо от 5 августа 1814,

¹⁹ იქვე.

²⁰ იქვე.

როგორც საბუთებიდან ჩანს, პოლონელებს ტყვეობის ვადა განსაზღვრული ჰქონდათ, მაგრამ პოლონელთა ერთი ნაწილი ადრევე ტოვებდნენ სამუშაოს და იპარებოდნენ მშობლიურ პოლონეთში. ოქტომბრის რევოლუციის არქივში ნაპოვნ საბუთებში მითითებულია ორი ტყვე ოფიცრის გვარი — კლეჩკოვსკი და გრაბოვსკი, რომლებიც კურსკის მიდამოებში დაიჭირეს, ხოლო დანარჩენი ასტრახანში, ვორონეჟში, პენზასა და რუსეთის იმპერიის სხვა ქალაქებში²², მეორე ნაწილი, თურქეთში გადადიოდა, საიდანაც სამშობლოს უბრუნდებოდა, ან კიდევ თურქეთიდან, საფრანგეთის საელჩოს დახმარებით, საფრანგეთში, ემიგრაციაში მიდიოდა²³.

შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ამბავი, რომ გაქცეულ პოლონელთა ნაწილი რუსეთის ქალაქებში დაკავებული ჩანს, ხოლო მეორე ნაწილი — თურქეთის გზით პოლონეთსა და საფრანგეთში ჩადის. (აქ აშკარად ჩანს, რომ ქართველი მოსახლეობა მათ ეხმარებოდა). მათი ტყვეობა 1815 წლის ჩათვლით გაგრძელდა, შემდგომ დარჩენილი ტყვეები გაათავისუფლეს და საცხოვრებელი ადგილის ამორჩევის საშუალება მისცეს. უმეტესი ნაწილი სამშობლოში — პოლონეთში დაბრუნდა და ზოგიერთმა მათგანმა მოგონებებიც გამოაქვეყნა²⁴, მცირე ნაწილი კი მეფის რუსეთის სამსახურში დარჩა.

იმ ხუთასი პოლონელ სამხედრო ტყვეებს გარდა, რომლებიც საქართველოს სამხედრო გზის აღდგენა-მშენებლობით სამუშაოზე მონაწილეობდნენ, საქართველოში მოქმედ არმიის განაწესეს მრავალი ტყვე პოლონელი. მოქმედ არმიის განაწილებულ პოლონელ ტყვეებზე უარყოფითი შეხედულების იყო ადგილობრივი მთავარსარდლობა. 1813 წლის 31 ივლისს პატაკში ვენერალი ივლილოზ თევდორეს ძე რტიშჩევი გრაფ რუმიანცევს აცხობინებდა, რომ ...Я еще до получения сего письма донесил военному министру, что для службы Е. И. В. может быть вредно иметь их в войсках в здешне пограничном крае, тем более, что многие из них не хотели присягать на верность службе Е. И. В., а дезертировавшие — было до 90, быв многие переловлены в разных местах, показали при допросах, что они не расположены служить в Российских войсках и при побеге своем имели целью пробраться к Французскому послу или к Консулам, чрез коих могли бы быть отправлены к Французской армии²⁵. როგორც ვხედავთ, მათი არასაიმედოობა დამაჯერებლად არა გუემენტირებული: ტყვეებს არ სურთ დაიფიცონ რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე, რამდენადაც რუსეთის არმიის ცარიზმის ინტერესებისათვის სამსახური თავიანთ ვალდებულებად არ მიაჩნიათ. ამავე პატაკიდან ჩანს, რომ რუსეთის სასახლვრო სამსახურის გუშაგებმა დაიჭირეს 90-მდე, მაგრამ ადგილობრივი (ქართველი — გ. ხ.) მოსახლეობის მხარდაჭერით ბევრი მათგანი გაქცეულა და თურქეთის დედაქალაქ სტამბულში, საფრანგეთის საელჩოში გამოცხადებულა.

²² ЦГАОР, ფ. 109, ს. 147, ფ. 3. Письмо дежурного генерала II отделения Военному Министру об двух польских офицерах поручика Клечковского и капитана Грабовского, которые отправились по неизвестной причине в г. Курск.

²³ Акты, ტ. 5, გვ. 727.

²⁴ St. N o m a c k i, Podróże do Georgii wczacze mojej niewoli w Rosji odbukate wt—1813, 1815. Poknau, 1833; Z. Gerszewski 'Pamięłki zuiewoli, Poznan, 1810.

²⁵ Акты, ტ. 5, [Донесение ген. Н. Ф. Ртищева гр. Румянцеву, от 31 июля 1813 г., № 871, გვ. 727.

მათგან, რუსეთის წარმომადგენლობის მოთხოვნით, ზოგიერთი ტყვე დაუბრუნებიათ და ოდესაში გადაუგზავნიათ, ხოლო უმეტესობა საფრანგეთში ჩასულა — ემიგრაციაში. თურქეთის ამ საქციელს ასე ხსნის რუსეთის ოფიციალური ელჩი, ტიტულარული მრჩეველი იტალინსკი; „თურქეთს სძულს საზღვრული დრო, ამ შემთხვევაში სამი წელი, რომლის გასვლის შემდეგ პორტა ბუქარესტის ზავის შეუსრულებლობამ და მისი მუხლების უგულვებლყოფამ რუსეთის დიპლომატიის მხრივ²⁶.

როგორც ვხედავთ, დეზერტირობა, პოლონელი სამხედრო ტყვეებისა მოკმედ არმიაში უფრო მეტია, ვიდრე იმ სარემონტო რაზმებში, რომელიც მეფის მთავრობამ საქართველოს სამხედრო გზის მშენებლობისათვის შექმნა ეს, ჩვენი აზრით, გამოიწვია შემდეგმა გარემოებამ, რომ სარემონტო რაზმებში, სამხედრო ტყვეები, რჩებოდნენ, როგორც პოლონელები; მათ გააჩნდათ განსაკუთრებული დრო, ამ შემთხვევაში სამი წელი, რომლის გასვლის შემდეგ მეფის მთავრობა მათ ათავისუფლებდა და სამშობლოში წასვლის ნებას აძლევდა. უფრო მეტიც, მათ შეეძლოთ დროზე ადრე განთავისუფლებულიყვნენ, თუ სამხედრო გზის მშენებლობას მორჩებოდნენ, ამიტომაც ბუნებრივია ისინი თავდადებით მუშაობდნენ და გენ. რტიშჩევის ცნობა, რომ ერთი წლის შემდეგ ე. ი. 1814 წლის 5 აგვისტოსათვის სამხედრო გზის სამუშაოები ძირითადად დამთავრებულ იყო, ბუნებრივად გამოიყურება. რაც შეეხება მოკმედ არმიაში განწყობილ პოლონელებს, მათ სულ სხვა მდგომარეობა შეექმნათ. ისინი მრავალი წლის განმავლობაში უნდა მოსწყევტოდნენ თავიანთ სამშობლოს, ოჯახს, და რუსეთის იმპერიის არმიაში ცარიზმის ინტერესებისათვის ებრძოლათ, რაც მათ ინტერესებს არ შეესაბამებოდა. ეს კარგად იცოდა კავკასიის არმიის მთავარსარდლობამაც და ამიტომ, არ მიაჩნდა მიზანშეწონილად საქართველოში მოკმედ არმიაში ანტიცარისტულად განწყობილი, 1812 წლის ნაპოლეონის არმიის მეკავშირე პოლონელი ტყვეების ყოფნა, როდგანაც „არასაიმედონი იყვნენ მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობისადმი“.

როგორც ვხედავთ, საქართველოს სამხედრო გზის მშენებლობა — აღდგენით სამუშაოების დროს თავისი წვლილი შეუტანიათ პოლონელ ტყვეებს, რომელნიც კეთილსინდისიერად მოეკიდნენ მათზე დაკისრებულ მოვალეობას და ზოგი მათგანი ადრე იქნა განთავისუფლებული, ხოლო უმეტესობა 1815 წლის დასასრულისათვის განთავისუფლდნენ და მიეცათ სამშობლოში დაბრუნების საშუალება. კავკასიაში გადმოსახლებული იმ სამხედრო ტყვეების ერთ-ერთ მონაწილეს, კერძოდ სტანისლავ ნოვაცკის, აღწერილი აქვს ტყვეობის მძიმე წლები და მითითებული აქვს ზუსტი თარიღი — 1815 წლის 3 დეკემბერი, როდესაც უკანასკნელმა სამხედრო ტყვეებმა, რომლებიც საქართველოს სამხედრო გზის მშენებლობაზე მუშაობდნენ, დატოვეს კავკასია და ნოვოჩერკესკიდან, ეკატერინოსლავის, ელიზავეტგრადის, ზლატოპოლის, ბრესტ-ლიტოვსკის და ბელოსტოკის გავლით 1816 წლის 1 მაისს ვარშავაში დაბრუნდნენ²⁷.

როგორც ჩანს ტყვე პოლონელების მცირე ნაწილი დარჩა საქართველოში. დარჩენილთაგან უმეტესობამ შეითვისა ქართული ტრადიციები, გაქართველდნენ და ქართული კულტურის პროპაგანისტები გახდნენ.

²⁶ АКТЫ, т. 5, Письмо т. с. Италианского к ген-м. Дель-поцо, 1816 г. № 970, 840—841.

²⁷ Wactaw Kubański, Małwu na Kaukazie Warsz., 1969, გვ., 66.

და მ ა ტ ი ბ ა

ЦГАОР, Ф, 109, д. 147, л. 1. Подлинник.

1813 Г.* — СПИСОК ПОЛЬСКИХ ОФИЦЕРОВ, КОТОРЫЕ НАХОДИЛИСЬ
ПОД НАДЗОРОМ

ა. I. Список офицеров польской ремонтной команды

Ключковский, Поруч.	Лапинский — Губерн. Секретарь
Грабовский, капитан	Линкевич — Франциско
Гурджевский, майор	Маеьский — Дворянин
Еидловский, Порут.	Мархоцкий — Граф
Зоничковский, подпорут.	Дуґлевский — Адвокат
Бежанский, от ранга порут.	П Козакевич — Колежа регистратор
Бобровский, порут.	Барановский — Шляхтич
Борейко, подпор.	Блюм — Барон
Шеміоть, подпор.	Фальковский — октав оп
Вадевский, капитан	Фальковский — Владислав
Завадский, порут.	Боровицкий — Помещик
Красовский, порут.	Калинский — Хоронжский
Красинский, подпор.	Ежевский — студент
Липинский, порут.	Закревский — студент
Лиринский, порпор.	Ныно—посасор
Бартосевич, подпор.	Горьовский — помещик
Блешинский, подпор.	Оссолинский — Граф
Рожанский, подпор .	Карьицкий — порут.
Никирович, подпор.	Грушевский — помещик
Секержинский, капитан	Новолинский — помещик
Четвертинский Владислав, князь, подпоруч.	Петровский — —«—
Четвертинский Борис, князь, подпоруч.	Слизар — Граф
Марцинкевич, порут.	Перадовский — Адвокат
Трипольский, леон.	Гунсковский — Майор
Трипольский, Ксаверий	Аллебрахть — Карл, Лекар при ремон
Тарновский — граф.	ином депо.

* დოკუმენტს არ აზის თარიღი, მაგრამ რამდენადაც ის აღმოჩნდა 1813 წლის საქმეში, ეპეკარეშეა, იმავე წლით თარიღდებ.

К ВОПРОСУ ПОЛЬСКО-ГРУЗИНСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИИ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XVIII — ПЕРВАЯ ЧЕТВЕРТЬ XIX ВВ.)

Резюме

Начало межгосударственных отношений Грузии и Польши, входящее к 15 веку, обусловлено усилением общего врага — Турции. Информация об этом периоде представлена в описаниях польских путешественников и дипломатов. Со второй половины XVIII в. как у Грузии, так и у Польши, помимо других экспансионистски настроенных государств, появляется еще один опасный завоеватель в лице России. В начале XIX века оба государства оказались в составе Российской империи. Перед народами с одинаковой судьбой стояла единая задача — борьба против российского колониального режима. 1813 — 1815 годами датируются восстановительные работы на Дарьяльской, или Военно-грузинской, дороге, которые осуществлялись силами попавшей в плен в войну 1812 года польской инженерной части. Пятистам польским военнопленным инженерам, отличившимся на строительстве магистрали стратегического назначения, по приказу императора, было предоставлено право свободного выбора местожительства. Из них часть вернулась на родину, в Польшу, часть поступила на службу в царскую армию, а часть осталась в Грузии. Большинство поселившихся в Грузии поляков впитало культуру страны проживания и стало ее пропагандистами.

წარმოადგინა ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნი-
ვერსიტეტის კავკასიის ხალხთა ისტორიის კათედრამ.

მანანა სანაძე

ქართლის სამეფო VI საუკუნეში

(პოლიტიკური ისტორიის საკითხები)

ვახტანგ გორგასლის გარდაცვალების შემდეგ, ქართლის მეფე ხდება მისი უფროსი ვაჟი ირანელი ქალისაგან ბალანდუხტის ძე, დაჩი. ვახტანგის ანდერძის თანახმად მისმა მეორე ცოლმა, ბიზანტიის იმპერატორ ლეონის ასულმა ელენემ, თავისი შვილებით (მათგან ლეონი იყო უფროსი და მირდატი უმცროსი), საგამგებლოდ მიიღო სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამი საერისთავო: წუნდის, ოძრხის და კლარჯეთის; აგრეთვე იმპერატორის მიერ მისთვის მზითვად მიცემული ტერიტორია — აფხაზეთის ნაწილი (ქვეყანა ეგრის წყალსა და კლისურას შორის). დროთა განმავლობაში, ელენესა და მისი უფროსი ვაჟის ლეონის გარდაცვალების შემდეგ, მხარის ერთადერთი გამგებელი გახდა მირდატი. «ქართლის ცხოვრების» მიხედვით, მირდატმა კიდევ უფრო გაიფართოვა ტერიტორია: აფხაზეთის ნაწილის სანაცვლოდ ის დაუფლა ჭავახეთს. მემატიანე ამ ფაქტს ქართლის მეფე დაჩიდან მომდინარე ინიციატივად მიიჩნევს. წყაროს მიხედვით, თვით დაჩი სთავაზობს მირდატს ტერიტორიების გაცვლას და აფხაზეთის სანაცვლოდ ჭავახეთის გადაცემას. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ეს დაჩის სურვილით მომხდარიყო. აფხაზეთის ტერიტორია მირდატისთვის ისედაც ძნელად მისაწვდომი და სამართავად მოუხერხებელი უნდა ყოფილიყო, ჭავახეთი კი უშუალოდ ეკვროდა მის სამფლობელოებს და მისი შემოერთება მირდატისთვის საგრძნობ ტერიტორიულ გაფართოებას მოასწავებდა. ამდენად, ნაკლებ საფიქრებელია, დაჩი ასეთ არასახარბიელო ტერიტორიულ გაცვლას თავისი სურვილით და მით უფრო საკუთარი ინიციატივით დასთანხმებოდა. უფრო სავარაუდოა, რომ «ქართლის ცხოვრების» ცნობისდა მიუხედავად (მირდატი «იყო მორჩილ დაჩი მეფისა, ძმისა თვისისა»)¹, ბიზანტიით ზურგგამაგრებულმა მირდატმა ჭავახეთი თვითონ მიიტაცა და თავისი ნახევარძმა, ქართლის მეფე დაჩი, ფაქტის წინაშე დააყენა.

ასე იყო თუ ისე, VI-ს-ის დასაწყისში ქართლის სამეფოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში ოთხი საერისთავოს (წუნდის, ოძრხის, კლარჯეთის და ჭავახეთის) ტერიტორიების ბაზაზე ჩამოყალიბდა მსხვილი სამთავრო, რომელსაც ვახტანგის უმცროსი ვაჟი მირდატი და მისი ჩამომავლები განაგებდნენ. «ქართლის ცხოვრების» მიხედვით, მირდატს მეფე კი არ ეწოდებოდა, არამედ ერისთავთა მთავარი².

რამდენი ხანი მეფობდა დაჩი, დანამდვილებით ამის თქმა ძნელია. ერთი რამე კი ცხადია: დაჩის და მისი ძის ბაკურის მეფობა VI ს-ის I ოცწლეულზე მოდის (523 წ. გურგენის აჯანყების ხანისთვის ქართლის მეფე უკვე ფარსმანია).

¹ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით დადგენილია, ს. ყუბჩიშვილის მიერ, ტ. 1, გვ. 205.

² იქვე.

აქედან აღნიშნული პერიოდის ძირითადი ნაწილი სწორედ დაჩის მეფობაზე მოდის. ბაკურ დაჩის ძეს, ჩვენის აზრით, დიდხანს არ უნდა ემეფა — მატიანემ არაფერი შემოგვინახა მისი მეფობის ხანიდან. დაჩის მეფობა მნიშვნელოვანი აღმშენებლობითი საქიანობით აღინიშნა: „დაჩი მეფემან იწყო შენებად ქართლისა, რამეთუ მოოხრებულ იყვნეს ყოველნი ხეენი ქართლისანი“, მანვე „განასრულა ზღუდენი ტფილისისანი“, და მამის ანდერძის მიხედვით, დედაქალაქი მცხეთიდან თბილისში გადმოიტანა. მცხეთა კი იქცა კათალიკოსის სატახტო ქალაქად³.

რა სიტუაცია იყო VI-ს-ის 20-იანი წლების დასავლეთ საქართველოში? ბიზანტიური წყაროების მიხედვით დასავლეთ საქართველო (ლაზიკა) 523 წლამდე ირანის მორჩილებაში იმყოფებოდა, მისი გამგებელი წათე მახდენაური სარწმუნოებაზე იყო მოქცეული. თეოფაქტე ეპითაღმწერლის ცნობით, ირანის შაჰს კავადს (488—531 წწ) „წათე იმდენად უყვარდა, რომ ის ლაზთა მეფედ დააყენა“⁴. ფაქტია, კავადი მეფედ ვერ დააყენებდა პიროვნებას ბიზანტიის დაქვემდებარებაში მყოფ ქვეყანაში, ამდენად, 523 წლამდე როგორც ლაზეთი, ისე ქართლის სამეფო სამხრეთ-დასავლეთი საეროსთავოებითურთ (წუნდის, ოძრხის, კლარჯეთის და ჯავახეთის) ირანის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ. შესაბამისად 523 წლამდე ლაზეთის ირანზე დაქვემდებარება ბიზანტიის მიერ არასასურველ, მაგრამ „კანონიერ“ საქმედ ყოფილა მიჩნეული. ამდენად, აღნიშნულ ფაქტს (ირანის ლაზეთში გაბატონებას) V ს-ში უნდა ჰქონოდა ადგილი და, შესაძლოა, მართლაც იყოს დაკავშირებული ეპიტანგ გორგასლის დასავლეთ საქართველოში წარმატებულ ლაშქრობასთან.

523 წ. ლაზთა მეფე წათე, ბიზანტიური წყაროების ცნობით, ირანის შაჰს კავადს აუჯანყდა, გაიქცა ბიზანტიაში იუსტინე კეისრის წინაშე, უკუაგლო მახდენაური სარწმუნოება, ოფიციალურად მოინათლა, მეფედ იკურთხა უკვე ბიზანტიის იმპერატორის მხრიდან და ბიზანტიელ დიდგვაროვან ქალზე დაქორწინებული დაბრუნდა ლაზეთში⁵.

ამავე 523 წ. პროკოპი კესარიელის ცნობით, ირანის შაჰს აუჯანყდა „იბერიის მეფე“ გურგენი. აჯანყების საბაბი ყოფილა კავადის დაუინებითი მოთხოვნა გურგენის მიმართ ქრისტიანობის უარყოფისა და მახდენობაზე გადასვლისა⁶. ცხადია, წათეს და გურგენის გამოსვლა ირანის წინააღმდეგ შემთხვევით არ დამთხვევია ერთმანეთს. როგორც ჩანს, მათ აჯანყებას წინ უძღოდა მოსამზადებელი პერიოდი. წათე და გურგენი მომიჯნავე რეგიონების გამგებლები იყვნენ (გურგენზე უფრო დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი), ორივენი ირანის ქვეშევრდომობაში იმყოფებოდნენ, ორივენი ქართულ რეგიონებს განაგებდნენ, ორივესთვის მათი რეგიონების გამგებლობა ირანის მხრივ გარკვეულ პირობას უკავშირდებოდა — მახდენობაზე გადასვლას (წათეს უკვე მიღებული ჰქონდა მახდენობა, ხოლო გურგენისგან ამას დაუინებით მოითხოვდნენ). ასეთ პირობებში, როგორც ჩანს, ქართული რეგიონების აღნიშნული „მეფეები“ ერთმანეთში შეთანხმდნენ, პარალელურად ისინი დაუკავშირდნენ ბიზანტიის იმპერატორს იუსტინეს (518—527. წწ.) და, მისი

³ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 205.

⁴ თეოფაქტე ეპითაღმწერელი, გეორგია, ტ. IV, ნაკვ. I, 1941., გვ. 77.

⁵ იქვე, გვ. 78; იოანე მალალა, გეორგია, ტ. III, 1936, გვ. 263—64.

⁶ პროკოპი კესარიელი, გეორგია, ტ. II, გვ. 49—50.

სამხედრო მხარდაჭერის მოიმედებმა, დაიწყეს აქტიური მოქმედება ირანის შაჰის წინააღმდეგ. როგორც ცნობილია, ბიზანტიამ, მართლაც, შეძლო წათესათვის დახმარება და მის დასასჯელად ლაზეთში შემოსული ირანელი მხედრობის უკუგდება. გურგენის აჯანყებამ კი მარცხი განიცადა, რაც გურგენის მთელი ოჯახით ჯერ ლაზეთში (თავის მოკავშირე წათესთან), ხოლო შემდეგ ბიზანტიაში გადასვენების მიზეზად შეიქნა.

ვინ იყო სინამდვილეში პროკოპი კესარიელთან დასახლებული 523 წ. ირანის წინააღმდეგ აჯანყებული „იბერიის მეფე“ გურგენი? ამ საკითხის შესწავლას თავისი ისტორია აქვს. პირველად აღნიშნული ცნობა განიხილა მ. ბროსემ. მისი აზრი აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით შემდეგია: გურგენი არაა ქართლის, იბერიის მეფე, ის, შესაძლოა, არის რომელიღაც სომხური რეგიონის მთავარი. შესაბამისად, მან ამ შემთხვევაში უფრო სანდოდ ჩათვალა „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემები, რომლის მიხედვითაც დაჩის შემდეგ მეფობდა ბაკური, მისი ვაჟი ფარსმანი, მისი ძმისწული „ფარსმან სხვაი“ და ამ უკანასკნელის ვაჟი ბაკური⁷.

აღნიშნულ საკითხს შეეხო ივ. ჯავახიშვილი თავის „ქართველი ერის ისტორიის“ I წიგნში. მან პირიქით, უპირატესობა პროკოპი კესარიელის ცნობას მიანიჭა. შესაბამისად, გურგენი იბერიის მეფედ მიიჩნია, ხოლო „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემები VI ს-ის I ნახევრის ქართლის მეფეების შესახებ ნაკლებად დამაჯერებლად ჩათვალა. პროკოპი კესარიელის ცნობის აღნიშნული გააზრების მიხედვით, ივ. ჯავახიშვილმა 523 წ. გურგენ ქართლის მეფის ქართლიდან გაძევებისა და ირანის მიერ ქართლში მეფობის გაუქმების თარიღად აღიარა⁸. ეს თვალსაზრისი დიდი ხნის განმავლობაში იყო გაბატონებული ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ასე შევიდა ის ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევებში. აღნიშნული მოვლენები დღესაც ამგვარად შუქდება სკოლის სახელმძღვანელოებში.

523 წ. აჯანყებისა და გურგენის პიროვნების საკითხს სპეციალურად შეეხო ვ. გოილაძე. მან ქართული და ბიზანტიური წყაროების შეჯერებისა და ანალიზის საფუძველზე საკმაოდ დამაჯერებლად წარმოაჩინა გურგენის ვინაობა და წარმომავლობა. მისი თვალსაზრისი აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით შემდეგია: გურგენი არაა ქართლის მეფე, ის ეკუთვნის მირდატ ვახტანგის ძის შტოს და, შესაბამისად, ვახტანგ გორგასლის გარდაცვალების შემდეგ ქართლის სამეფოს სამხრეთ-დასავლეთით ოთხი საერისთავოს ბაზაზე წარმოქმნილი მსხვილი სამთავროს მთავარია⁹. შემდგომ ის მისდევს „ქართლის ცხოვრების“ კონცეფციას ქართლში დაჩის მეფობის შემდეგ ბაკურის, ორი ფარსმანის და კვლავ ბაკურის მეფობის შესახებ და მეფობის გაუქმებას ქართლში 537 წლით, ანუ ირან-ბიზანტიის ომი დაწყების წინა ხანით ათარიღებს¹⁰. ამ დათარიღების საყრდენად მას „ევესტათე მცხეთელის მარტილობა“ მიიჩნია, რომელიც, ქართულ ისტორიოგრაფიაში ერთხმად გაზიარებული თვალსაზრისის მიხედვით, ასახავს VI-ს-ის 40-იანი წლების დასაწყისში ქართლის სამე-

7 მ. ბროსე, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, 1895 წ. გვ. 87.

8 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, 1960, გვ. 243—46.

9 ვ. გოილაძე, ფარსავანთანა სახლის ქრისტიან მეფეთა ქრონოლოგია, 1990 გვ. 140—150.

10 იქვე, გვ. 156.

6. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1997, № 1—4

ფოში შექმნილ ვითარებას: უმეფობის (523 წლიდან; ვ. გოილადის მინდობით) კი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, 537 წლიდან) ხანასა და თბილისში ირანელი მარზპანის გამგებლობის პერიოდს.

ასეთია საკითხის ირგვლივ არსებული ძირითადი თვალსაზრისები. ახლა შევეცდებით ჩამოვყალიბოთ აღნიშნული მოვლენების ჩვენეული ხედვა.

უპირველეს ყოვლისა უნდა აღვნიშნოთ, რომ, ვიზიარებთ რა ვ. გოილადის თვალსაზრისს გურგენის ვინაობის და წარმომავლობის შესახებ, ჩვენი მხრივ გვინდა შევამკვროთ მთელი რიგი არგუმენტებით.

1. საკუთრივ „ქართლის ცხოვრება“ გვაძლევს ჩვენ ცნობას, თუ რომელი რეგიონის გამგებელი იყო გურგენი. ფარსმან ბაქურის ძის ცხოვრების აღწერისას ვკითხულობთ, რომ ფარსმან ბაქურის ძის მეფობის ხანაში ქართლში შემოვიდა ირანის შაჰი, ფარსმანმა მას მორჩილება დაუდარტურა და, შესაბამისად, ქართლი, ანუ ფარსმანის წილხვედრი ქართლი გადაურჩა ირანელთა მხრივ აოხრებას. რაც შეეხება მირდატის მემკვიდრეებს (და მათ წილხვედრ ქვეყანას — ქართლის სამეფოს სამხრეთ-დასავლეთ რეგიონს), ისინი გამოხულან ფარსმან მეფის ქვეშევრდომობიდან და მიმხრობიან ბერძნებს¹¹. ბიზანტიურ წყაროებთან „ქართლის ცხოვრების“ აღნიშნული ცნობების შეჭერებით აშკარა ხდება, რომ აქ სწორედ 523 წ. გურგენის აჯანყების ამბავია მოთხრობილი. ბიზანტიელებისათვის, რა თქმა უნდა, ქართლის სამეფოს სამხრეთ-დასავლეთში აღმოცენებული სამთავროც იბერია იყო და მისი მთავარი — იბერიის მეფე. საინტერესოა, რომ იგივე პროკოპი კესარიელი, რომელიც 523 წ. ირანის წინააღმდეგ აჯანყებულ გურგენს იბერიის მეფედ იხსენიებს, უფრო მოგვიანებით, 535 წ. გუთების წინააღმდეგ გაგზავნილი ბიზანტიელი მხედართმთავრების ჩამოთვლისას, გურგენის ვაჟს პერანს „იბერიელთა სამეფო გვარის წევრს“ უწოდებს¹² და არა მეფის ძეს, რაც, გურგენის მეფობის შემთხვევაში, უფრო მოსალოდნელი იქნებოდა.

2. თუ რომელი რეგიონის მმართველი იყო გურგენი, ამასთან დაკავშირებით მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდიან ბიზანტიური წყაროები, როდესაც ისინი მოგვითხრობენ 532 წ. საზავო ხელშეკრულებასთან დაკავშირებით ირანსა და ბიზანტიას შორის მიმდინარე მოლაპარაკებებზე. გარდა ლაზიკის ორი ციხესიმაგრისა, რომლებიც წათეს საგამგებლო ქვეყანაში მდებარეობდა, მოლაპარაკებებში დიგურირებს კიდევ ორი სიმაგრე: ფარანგიონი, იგივე „ოქროს-შადნიანი“ მთები და ბოლონის სიმაგრეები¹³. ს. ყაუხჩიშვილმა, როგორც ცნობისათვის ანუშირვანი იუსტინიანესგან, ასაბუთებდა რა ამ მოთხოვნას იმით, რომ „ფარანგიონი“ პერანგის მთებია სამხრეთ აჭარაში, ჭანეთის მეზობლად, ხოლო ბოლონის სიმაგრე კი — ბოლოს ციხე ბასიანში, იგივე სომხური წყაროების ბოლო-ბერდი¹⁴; სწორედ ამ სიმაგრეების უპირობო გადმოცემას მოითხოვდა ხოსრო ანუშირვანი იუსტინიანესგან, ასაბუთებდა რა ამ მოთხოვნას იმით, რომ ისინი ირანის კუთვნილ სიმაგრეებს წარმოადგენდნენ, რასაც ბიზანტიური მხარე არც უარყოფდა. როდის და რანაირად აღმოჩნდნენ ეს სიმაგრეები ბი-

11 ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 206—207.

12 პროკოპი კესარიელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 232, სქოლიო.

13 ირანე მალალა, გვ. 269—70; პროკოპი კესარიელი, გვ. 60.

14 ს. ყაუხჩიშვილი, ვეორგია, ტ. 2, გვ. 58 სქოლიო; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 1965; გვ. 67.

ბიზანტიის ხელში? ფაქტია, გურგენი, თუ მას ქართლის მეფედ მივიჩნევთ, აღნიშნულ სიმაგრეებს ირანის წინააღმდეგ აჯანყებისას ბიზანტიელებს ვერ გადასცემდა იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ისინი უშუალოდ მისდამი დაქვემდებარებულ ტერიტორიაზე არ მდებარეობდნენ (მირდატის შემკვიდრეთა ხელს იყენენ). ამდენად რომელ რევიონს განაგებდა გურგენი, ჩვენი აზრით ამას ზემოთ მოყვანილი მსჯელობაც ადასტურებს: სავარაუდოა, გურგენის აჯანყება ირანის წინააღმდეგ სწორედ აღნიშნული სიმაგრეების ბიზანტიელებისადმი გადაცემით დაიწყო.

3. VI-ს-ის 70-იანი წლებში ირანის წინააღმდეგ ქართლში აჯანყების მოთავესა და პირველ ერისმთავარს ბიზანტიური წყაროები გურგენად იხსენიებენ. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, იგივე პიროვნება გუარამის სახელითაა ცნობილი. ჩვენამდე მოღწეულია მისი ერისმთავრობის პერიოდის მონეტა, წარწერით „გნ“. რაც ადასტურებს, რომ აღნიშნული პიროვნების სახელი ნამდვილად გურგენია¹⁵ (გუარამი, გურგენ ერისმთავრის სახელის უფრო გვიანდელი გადაკეთება უნდა იყოს და, შესაძლოა ბაგრატიონთა საგვარეულოს ფარნაევზთა დინასტიათან დაკავშირების მცდელობას წარმოადგენდეს). „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით კი ეს გურგენ-გუარამი გვევლინება გორგასლიანთა კლარჯეთული შტოს ჩამომავლად. მირდატის დისწულად. ამდენად, სახელი „გურგენი“ მეორეჯერ გვხვდება VI-ს-ის ქართლის სამეფოს ისტორიაში და გვხვდება სწორედ გორგასლიანთა კლარჯეთულ შტოში. რაც კიდევ უფრო ამაგრებს ჩვენს თვალსაზრისს გურგენ I-ის ვინაობის შესახებ. უფრო მეტიც, „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით გურგენ II-ს (გუარამს) ეპყრა სწორედ მთავრობა მირდატიანთა სამთავროში. როგორ აღმოჩნდებოდა ქალის ხაზით შემკვიდრე სამთავროს სათავეში? რა თქმა უნდა, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ კაცის ხაზით შემკვიდრეები ამოწყდებოდნენ. მართლაც, ბიზანტიური წყაროებიდან ჩვენ ვგებულობთ, რომ გურგენ I-მა, აჯანყების დამარცხების შემდეგ ბიზანტიაში გაქცევისას, თან წაიყვანა მთელი თავისი ოჯახი, ძმები და შვილები. ისინი შემდგომ აგრძელებენ მოღვაწეობას ბიზანტიის კეისრის კარზე და მის სამსახურში იხოცებიან სხვადასხვა დროს. ამდენად, სრულიად აშკარა უნდა იყოს, რომ 523 წ. ირანის წინააღმდეგ აჯანყებული „იბერიის მეფე“ გურგენი, სინამდვილეში იყო ქართლის სამეფოს სამხრეთ დასავლეთის ოთხი საერისმთავროს ერისმთავარი, ანუ მირდატიანთა სამთავროს მთავარი. მირდატის ჩამომავალი (შესაძლოა, მირდატის ვაჟი), რომლის მთელი ოჯახით ბიზანტიაში გადასახლების შედეგად წყდება მირდატიანთა კაცური შტო და სამთავროს მირდატის დისწულები ეუფლებიან. რაც შეეხება ქართლის მეფეებს, ანუ ვახტანგის ძის დაჩის ჩამომავლობას, სრულ სანდობობას იძენს „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემები აღნიშნულ პერიოდში, ანუ VI-ს-ის I ნახევარში. ბაკურ დაჩის ძის, ფარსმან ბაკურის ძის, „ფარსმან სხეის“ და მისი ვაჟის ბაკურის მეფობის შესახებ.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ VI ს-ის ქართლის მეფეებზე „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემებთან საოცარ იდენტურობას ავლენს „მოქცევაი ქართ-

¹⁵ გ. დუნიდუა, ვგრეთ წოდებული სასაწერი მონეტების პრობლემა და აღრეფოდო-
ლოგი ხანის საქართველოს ისტორიის საკითხები, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1976, 1, გვ. 103.
თ. დუნიდუა, საქართველო და დასავლეთი ნემიზმატიკური მასალების მიხედვით, წ. 1,
1995; გვ. 57—58.

ლისა“, რომელიც ან თვითონ გვევლინება VII ს-ის ძეგლად, ან ხატულა VII ს-ის შუა წლების ქრონიკით, რომლიდანაც უცნობი ავტორის თქმით მასალას „ამოკრეფილად“ გვაწვდის¹⁶.

ფარსმან ბაკურის ძის მეფობას ჩვენ დაახლ. 512—528/29 წწ. ვდებთ. 528/29 წლებიდან კი უნდა გამეფებულიყო ფარსმან ბაკურის ძის ძმისშვილი, აგრეთვე ფარსმანი, რომელიც, ბიზანტიურ წყაროებში ძამანარძი-ზამანაზის სახელით მოიხსენიება. მისი გამეფების ზედა თარიღთან დაკავშირებით გარკვეულ ორიენტირად გვევლინება იოანე მალალას შემდეგი ცნობა: „ამ ხანებში მეფობდა ღმრთაებრივი იუსტინიანე, ხოლო სპარსთა მეფე იყო კოადი დარას-თენე, ძე პეროზისა, რომში კი ალარიხი, ვალემერიაკეს შთამომავალი, აფრიკის მეფე იყო გილდერიხი, გინზირიხის შთამომავალი, ავქსუმიტ-ინდების მეფე კი იყო ანდასი, რომელიც ქრისტიანი იყო, ხოლო იბერებისა — ზამანაზი“¹⁷. იგივე პიროვნება, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თეოფანესთან „ძამანარძის“, ხოლო კედრენესთან „ძამანარძის“ სახელით მოიხსენიება.

იუსტინიანე გამეფდა 527 წ., ირანის შაჰი კავადი გარდაიცვალა 531 წ., ხოლო პილდერიხი აფრიკაში მეფობდა 523—539 წწ. იგივე საყრდენებით ხელმძღვანელობს ვ. გოილაძე, და ფარსმან (ძამანარძის) მეფობის დასაწყისად დაახლ. 526/27 წწ. მიიჩნევს. როგორც ვხედავთ, პრინციპული განხვავება ჩვენს შორის აღნიშნულ თარიღთან დაკავშირებით არაა. სამაგიეროდ, საფუძვლიანად გამსხვავდება ჩვენი თვალსაზრისები ფარსმან (ძამანარძის) მეფობის ხანგრძლივობასთან დაკავშირებით. ვ. გოილაძის თვალსაზრისით, ფარსმან VI-ის მეფობა 536 წ. უნდა დასრულებულიყო, ხოლო მისი ძე ბაკური კი ირანის შაჰს უნდა შეეპყრო 537 წ. (ამ შემთხვევაში სებოქოსთან მოხსენიებულ „ეგერთა მეფეს“¹⁸ ეს ქართლის მეფედ მიიჩნევს და ცნობას მისი შეპყრობის შესახებ ქართლში ხოსრო ანუ შირვანის მიერ მეფობის გაუქმების ფაქტს უკავშირებს)¹⁹. ამდენად, ვ. გოილაძე ქართლში მეფობის გაუქმების თარიღად 537 წ. თვლის, ამოსავალი ვ. გოილაძისათვის ისევე როგორც სხვა მკვლევართათვის. არის, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „ეგესტათე მცხეთელის მარტვილობა“, რომელიც აღებულია ქართლში მეფობის გაუქმების ზედა ზღვრად. ფორმულირება შემდეგია: როგორც ეს „ეგესტათე მცხეთელის მარტვილობიდან“ აშკარაა, ქართლში მეფობის გაუქმება არ შეიძლება მომხდარიყო 540/41 წლებზე უფრო გვიან. ახლა სპეციალურად შევეხებით „ეგესტათე მცხეთელის მარტვილობას“ და შევეცდებით მისი მონაცემების საფუძველზე ზემოაღნიშნული დებულების უარყოფას.

„მარტვილობაში“ აღნიშნულია, რომ: „წელსა მეათესა ხვასრო მეფისასა და არეანდ გუშნასპისა მარზპანობასა ქართლისასას მოვიდა კაცი ერთი სპარსეთით“²⁰. როგორც ვხედავთ, მთავარ ქრონოლოგიურ საყრდენად ტექსტში დასახელებულია ირანის შაჰის ხოსროს მმართველობის მეათე წელი. ვინაიდან ჩვენს ისტორიოგრაფიაში ზემოდასახელებული ხოსრო გაიგივებულია ირანის შაჰ კავადის ძე ხოსრო ანუ შირვანთან (531—579 წწ.), ამდენად, ეგესტათეს

¹⁶ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ი. აბულაძის რედაქციით, წ. 1, 1963; გვ. 95.

¹⁷ იოანე მალალა, გვ.

¹⁸ История епископа Себеоса, перевел... С. Г. Малх сянн, გვ. 30. с.

¹⁹ ვ. გოილაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 151—157.

²⁰ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 30.

ქართლში მოსვლის თარიღად მიჩნეულია 541/542 წწ. (ამ ბოლო ხანებში აღნიშნულ საციხეს სპეციალურად შეეხო მ. ჩხარტიშვილი. მისი თვალსაზრისით ევსტათეს მცხეთაში მოსვლის თარიღად 601 წელია მისაჩნვეი. საკუთრივ ევსტათეს წამებას კი ის 615—17 წლებზე დებს. მძლავრი არგუმენტი ამ გადათარიღებისათვის არის ერთ-ერთი სომხური აგიოგრაფიული თხზულების ცნობა რომ არვანდ გუშნაპსი ქართლის მარზპანი იყო ხოსრო ფარვიზის მეფობაში. იმ დროს, როდესაც სირიელი წყაროების მონაცემებით, ხოსრო ანუშირვანის დროს ქართლის მარზპნებად დასახელებულნი არიან ფირანი და მიპრი, მაგრამ არა არვანდი)²¹, რაც შეეხება მეორე ქრონოლოგიურ საყრდენად ქართლის მარზპანის არვანდ გუშნაპსის მოხსენებას, ამ ინფორმაციაში, ჩვენის აზრით, მაინდამაინც უჩვეულო არაფერია, როგორც ცნობილია, გუშნაპსები მემკვიდრეობით ფლობდნენ მარზპანის სახელოს და 530-იან წლებში ირანში გატარებული სამხედრო-ადმინისტრაციული რეფორმის შედეგად, განაგებდნენ ჩრდილოეთის კუსტაკს (რეზიდენცია ბარდავში) და მათი, როგორც მარზპანების დაქვემდებარებაში იყო ქართლი. მთავარი ამ შემთხვევაში სხვა საკითხია: გაუქმებულია თუ არა ამ დროს ქართლში მეფობა და სადაა გუშნაპსის რეზიდენცია — თბილისში, თუ ბარდავში. რაც შეეხება თხზულების დასაწყისში ამგვარივთ ქრონოლოგიურ საყრდენად ქართლის მეფის მოუხსენებლობის ფაქტს, ჩვენ ვიცით ანალოგიური შემთხვევა „შუშანიკის წამებაში“ ქართლის მეფის მოუხსენებლობის, მაგრამ ამით ვახტანგ გორგასლის მეფობა ექვექვემ არავის დაუყენებია. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ევსტათეს წამების მომენტისთვის ქართლში მეფობა უკვე გაუქმებულია, ასე რომ ქრონოლოგიურ საყრდენად მოხსენიება მეფისა, რომელიც, მართალია, ევსტათეს ქართლში მოსვლის დროს მმართველობდა, მაგრამ მისი წამების მომენტისათვის გარდაცვლილია და საერთოდ, თვით მეფობის ინსტიტუტიც კი გაუქმებულია, არავითარ საჭიროებას არ წარმოადგენდა. ირანის შაჰი ხოსრო და ქართლის მარზპანი გუშნაპსი კი პირიქით, მყარ ქრონოლოგიურ საყრდენს ქმნიდნენ.

გავყვეთ მოვლენათა მსვლელობას. ევსტათე ქართლში განძაკიდან მოდის ხოსრო ანუშირვანის მმართველობის მეათე წელს. ჩვენს ისტორიოგრაფიაში დიდი ხანია აღნიშნულია, რომ ის ჯერ კიდევ განძაკში იყო გაქრისტიანებული. შესაბამისად, ის განძაკიდან მოდის ქართლში თავშესაფრის საძიებლად, ხოსრო ანუშირვანის მიერ ბიზანტიასთან ომის დაწყების წინ ირანში გაჩაღებული ანტიქრისტიანული კომპანიის გამო. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ქართლში ამ დროს მეფობა გაუქმებული იყო, თბილისში მარზპანი იჯდა და ქართლი ირანულ პროვინციად იყო ქცეული, ევსტათეს მხრივ ირანული ხელისუფლებისგან თავდაცვის მიზნით ქართლში მოსვლა უცნაურად შეიძლება ჩაითვალოს. სულ სხვანაირად იქნება საქმე, თუ მივიჩნევთ, რომ ევსტათეს ქართლში მოსვლის უამს ქართლში ჯერ მეფობა გაუქმებული არ იყო და, შესაბამისად, ქრისტიანი ირანელისთვის ის უსაფრთხო ქვეყნად ითვლებოდა. „მარტვილობის“ ცნობით ევსტათე მცხეთაში რომ მოსულა, მას შეხამლეობა შეუძსწავლია, შემდეგ კი ცოლი მოუყვანია, ერთი სიტყვით, დასახლებულა. სრულიად უცხო ქვეყანაში მოსულ კაცს ხელობის დაუფლებაზე, ენის შესწავლაზე და იმ მი-

21 მ. ჩხარტიშვილი, მარტვილობა და მოთმინება წმინდისა და ნეტარისა ევსტათის მცხეთელისა; ცხოვრება და მოქალაქეობა წმინდისა სერაპიონ ზარზმელისა, 1995, გვ. 35.

ნიმალური ქონების დაგროვებაზე, რომ პატარა სახლი შეეძინა, რათა ოჯახს მოჰკიდებოდა, სულ მცირე 2—3 წელი მაინც დასჭირდებოდა. გარდა ამისა, თხზულებიდან ვგებულობთ, რომ მარზპან ბუზმირს მისთვის ურჩევია: „შვილო ჩემო ევსტათი, ისმინე ჩემი და ნუ დაიმცირებ დღეთა ცხოვრებისა შენისათა ქრისტიანებისათვის და ნუ ქურციკ სუამ ცოლსა შენსა და ობოლ შვილთა შენთა“²². აქედან ვგებულობთ, რომ ევსტათეს მისი შეპყრობის დროისთვის არა მარტო ცოლი, არამედ შვილებიც ჰყოლია, თანაც არა მხოლოდ ერთი. შესაბამისად, მას ქართლში საკმაოდ ხანგრძლივად უცხოვრია (სულ ცოტა ათი-თხუთმეტი წელი). მაშ რატომ არ შეიპყრეს ის მანამდე?

თხზულებაში მისი შეპყრობის საბაბად დასახელებულია ირანული წარმოშობის მცხეთელ მეჭადაგეთა და მეხამლეთა ტოზიკობა, რაზეც ისიც, როგორც ირანელი, მოუწვევიათ, მას კი ქრისტიანობა მოუმიზეზებია და მახდენურ დღესასწაულზე არ მისულა. ევსტათეს დაახლოებით ათი-თხუთმეტწლიანი (თუ მეტი არა) მცხეთაში ცხოვრების პერიოდში განა ეს მცხეთელ მახდენათა პირველი ტოზიკობა იქნებოდა რომელსაც ევსტათე არ დაესწრო? მას ხომ ცოლიც ქრისტიანი ჰყავდა მოყვანილი და, ე. ი. ჯვრისწერაც საჯაროდ ეკლესიაში ჰქონდა ჩატარებული. რატომ იმთავითვე არ დაასმინეს ევსტათე ციხისთვისა და მარზპანის წინაშე? განა რა მოხდა ქართლში ისეთი ევსტათეს მოსვლიდან დაახლოებით თხუთმეტი წლის შემდეგ, რომ ამან მის ცხოვრება ძირფესვიანად შეცვალა?

ჩვენის აზრით, პასუხი ამაზე ერთია: 541/2 წლისთვის ირანელი ქრისტიანი ევსტათე ირანში ქრისტიანთა დევნის დაწყებისთანავე მისთვის უშიშარ ქვეყანაში — ქართლის სამეფოში მოვიდა. ამ დროს ქართლში მეფის ხელი-სუფლება არ იყო ჯერ ირანის მიერ გაუქმებული, შესაბამისად, ქართლი თავის ავტონომიურ გამგებლობას ინარჩუნებდა, განსკუთრებით რელიგიის საკითხში. ამდენად, ირანიდან გადმოხვეწილი დევნილი ქრისტიანები აქ ქართლის მეფის ხელისუფლების ქვეშ დატულად გრძნობდნენ თავს.

ვითარება მკვეთრად იცვლება, ჩვენის აზრით, 550-წლების დასასრულს და 60-იანი წლების დასაწყისში, როდესაც ხოსრო ანუშირვანი სარგებლობს ქართლში შექმნილი ვითარებით (ბაკურ ფარსმანის ძის ახალგაზრდა ასაკში გარდაცვალებით, რის გამოც, როგორც ამას „ქართლის ცხოვრება“ აღნიშნავს, მას ღარჩა მცირეწლოვანი შვილები „რომლებიც ვერ იპყრობდნენ მეფობას“) და ბიზანტიასთან ომის დამთავრებით (როგორც ცნობილია, ირანსა და ბიზანტიას შორის საომარი მოქმედებები 558 წლის შემდეგ აღარ განახლებულა და დროებითი დაზავება 562 წ. დადებული საზავო ხელშეკრულებით განმტკიცდა) და ქართლში მეფობას აუქმებს. ჩვენი აზრით, იმის გარდა, რომ საკითხის ასეთი გააზრება თავისთავში წინააღმდეგობას არ შეიცავს და კარგად ხსნის მოვლენათა თანმიმდევრობას, ის თავ-თავის ადგილზე აყენებს ქართული და ბიზანტიური წყაროების მონაცემებს ფარსმან-ძამანარძქეს მეფობისა და ქართლში მეფობის გაუქმების შესახებ.

ახლა ისევ დაუფიქრებლად ფარსმან VI-ის (ძამანარძქის) მეფობის ხანას, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ის ტახტზე დაახლ. 528/29 წწ. უნდა ასულიყო (შესაძლებელია, ცოტა ადრეც). მის მეფობასთან დაკავშირებით გვაქვს რამდენიმე საყრდენი.

²² ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 43.

1. თეოფანე ჟამთააღმწერლის ცნობით 535 წ. ის მეუღლითურთ ჩასულა კონსტანტინოპოლში, სადაც დიდი პატივით მიუღია იუსტინიანეს. იუსტინიანესა და ფარსმანს (დამანარქეს) შორის დადებულა სამეგობრო ხელშეკრულება, რის შემდეგაც ფარსმანი დასაჩუქრებული გამოუშვიათ თავის ქვეყანაში²³.

„ქართლის ცხოვრება“ არაფერს გვამცნობს ფარსმანის კონსტანტინოპოლში სტუმრობის შესახებ, მაგრამ სხვაგვარიც ეხმიანება აღნიშნულ მოვლენას. მემატიანის ცნობით, ფარსმანის მეფობაში ქართლის იკლესიას მოუპოვებია მწიგნულოვანი პრივილეგია: „და მოკვდა კათალიკოსი ჩერმაგ და აჰანვე ფარსმან დასუა საბა. აქათვან არღრა მოიყვანებდეს კათალიკოსსა საბერძნეთით, არამედ ქართველნი დასხდებოდეს წარჩინებულთა ნათესავნი“²⁴. სხვათა შორის, ამავე ადგილას არსებულ ჩანართში ვკითხულობთ: „ხოლო ითხოვეს იუსტინიანესაგან ქართველთა, რათა დასხდებოდნენ კათალიკოსად ნათესავნი ქართველთანი, რამეთუ მოვიდოდენ კათალიკოსნი საბერძნეთით. ხოლო იუსტინიანემ დაწერა წიგნი და დააბეჭდა თვისითა ბეჭდითა ესრეთ, რათა დასხდებოდნენ კათალიკოსად ნათესავნი ქართველთანი და აქუნდეს უაღრესობა ყოველთა ეკლესიათა და მღვდელ-მთავართა ზედა“²⁵. ჩვენ ვთვლით, რომ ეს მნიშვნელოვანი პრივილეგია, რომლითაც დასრულდა ფაქტობრივად ქართული ეკლესიის ავტოქეფალურ ეკლესიად ფორმირების პროცესი, ფარსმანის მიერ სწორედ კონსტანტინეპოლში სტუმრობის დროს იქნა მოპოვებული.

2. მეორე საყრდენი ფარსმანის მეფობასთან დაკავშირებით არის შიო მღვიმელის ცხოვრებაში დაცული ცნობა, რომლის მიხედვითაც „ჟამსა მას ოდეს თვითმპყრობელი იუსტინიანოს მეფე ბერძენთაი ჰბრძოდა კერძოთ ოვსეთისასა, საზღვარსა ავაზგიასასა, ნათესავსა ტასკუნთასა. რამეთუ ექმნა მათ განდგომილება, მაშინ მოუძღვნა ნიჭი დიდი იოსტინიანოს ფარსმანს ქართველთა მეფესა და ევედრა, რათა შეეწიოს მხედრობასა მისსა ყოველითა ძალითა თვისითა, და ბრძოლა უყოს ტასკუნთა. ისმინა უკუე ფარსმანს ვედრებაი ბერძენთა მეფისა და დაუტევა ევაგრე მცველ სამეფოსისა თვისისა. ხოლო უკუე თვით წარვიდა და შეეწენითა ღმრთისითა დაიმორჩილა ნათესავი იგი ტასკუნთაი და მთავარი მათნი ყოველნი შეპყრობილნი წარავლინა წინაშე იოსტინიანესსა. მერმე მოიქცა თვისადვე სამეუფოდ“²⁶. ვანიხილავს რა აღნიშნულ ცნობას ვ. გოლაძე თვლის, რომ ეს ლაშქრობა ფარსმანს 536 წლამდე უნდა ეწარმოებინა²⁷. ამოსავალი ამ შემთხვევაში მისთვის ისევ „ეცსტათე მცხეთელის მარტვილობაა“, ანუ ის, რომ მისთვის 540 წლიდან ქართლში მეფობის გაუქმების ფაქტი ეჭვს გარეშეა. როგორც ზემოთ შევეცადეთ გვეჩვენებინა, 541/42 წწ. ეცსტათეს მოსვლა ქართლში აქ უმეფობის ხანას სულაც არ უნდა გულისხმობდეს, არამედ პირიქით, გარდა ამისა, VI ს-ის 30-იან წლებში ბიზანტიას არ უწარმოებია არც ერთი საბრძოლო მოქმედება კავკასიელ მთიელთა წინააღმდეგ, მაშინ როდესაც ამავე საუკუნის 50-იან წლებში ის მნიშვნელოვან საომარ ოპერაციებს აწარმოებს აბაზგების, აფსილების (550 წ) დამისიმიელების (555 წ) წინააღმდეგ. სწორედ ამ ფაქტიდან გამომდინარე და შიო მღვიმელის ცხოვ-

²³ გეორგიკა, ტ. IV, ნაკვ. I, გვ. 77.

²⁴ ქართლის ცხოვრება, გვ. 207.

²⁵ იქვე, გვ. 207.

²⁶ ცხოვრება შიოსი და ევაგრისი, ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, ტექსტები გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ი. აბულაძემ, 1955; გვ. 108—109.

²⁷ ვ. გოლაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 151.

რებაში“ დაცული ცნობის საფუძველზე მიღის ს. ყაუხჩიშვილი იმ დასკვნამდე, რომ ფარსმან VI-ს მონაწილეობა უნდა მიეღო 550 წ. ბიზანტიის კეისრის იუსტინიანეს მიერ აბაზგების წინააღმდეგ გამართულ მსხვილ საომარ კომპანიაში²⁸. მართლაც, როგორც ბიზანტიური წყაროები გვამცნობენ, 550 წ. ადგილი ჰქონდა აბაზგების მძლავრ აჯანყებას. მათ წინააღმდეგ ბიზანტიელები ტრაქეას ჩრდილოეთით, ზღვიდან გადასხამენ ლაშქარს. აბაზგებს, როგორც ჩანს, მათი მეზობელი ტომებიც ეხმარებოდნენ. სწორედ აჯანყებული აბაზგების ზურგში საომარი ოპერაციების საწარმოებლად და მათი მოკავშირე ტომების უვნებელსაყოფად უნდა მოეწოდებია იუსტინიანეს ფარსმანისთვის. ფარსმანის ასეთი დაუფარავი პრობიზანტიური პოლიტიკა ირანსა და ბიზანტიას შორის მიმდინარე ომის ფონზე, რა თქმა უნდა, ხოსრო ანუშირვანის გალიზიანებას გამოიწვევდა, მაგრამ ბიზანტიის წინააღმდეგ ლაზეთში წარმოებული მძიმე ომების ფონზე, ქართლში აქტიური საომარი მოქმედებების დაწყება, აქ მეფობის გაუქმება, რასაც უცილობლად მოჰყვებოდა ქართლის აჯანყება, ირანს მნიშვნელოვან პრობლემებს შეუქმნიდა. ამდენად, ამჯერად ქართლის მეფის წინააღმდეგ რადიკალური ზომების მიღება ირანის შაჰს, როგორც ჩანს, მიზანშეწონილად არ მიუჩნევია და მასთან ანგარიშსწორება სამომავლოდ გადაუდია. 550 წელს ჩრდილოეთ კავკასიაში აღნიშნული ლაშქრობის შემდეგ, ჩვენის აზრით, ფარსმანს ხანგრძლივად აღარ უნდა ემეფა და, ალბათ, დაახლ. 553/54 წწ. უნდა გარდაცვლილიყო. შესაბამისად, ამავე პერიოდში იწყებს მეფობას მისი ვაჟი ბაკური, ბაკურის მეფობა ხანმოკლე უნდა ყოფილიყო და ის ახალგაზრდა უნდა გარდაცვლილიყო. ამაზე ჩვენ ორი ფაქტი მიგვიითებებს: 1. „ქართლის ცხოვრებამ“, ფაქტობრივად, არაფერი იცის ბაკურის მეფობაში მომხდარი ფაქტების შესახებ. ვარსკენის და შუშანიკის ამბავი, მისი მეფობის ამსახველ ტექსტში, როგორც ცნობილია, შეცდომითაა ჩართული. 2. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ბაკურს დარჩა მცირეწლოვანი შვილები, რომლებიც ვერ იპყრობდნენ მეფობას. ესუ ინფორმაციაც უთუოდ მეტყველებს იმაზე რომ ის ფრიად ახალგაზრდა გარდაიცვალა. სწორედ ბაკურის გარდაცვალებით, მისი შვილების მცირეწლოვანებით და ბიზანტიასთან ომის დასრულებით უნდა ესარგებლა ირანის შაჰს, ხოსრო ანუშირვანს და ქართლში მეფობა გაუქმებია. ჩვენის აზრით, ამ აქტს ადგილი უნდა ჰქონოდა 557—62 წწ. ამავე პერიოდში უნდა მომხდარიყო ევსტათეს პირველი შეპყრობა, ხოლო რამდენიმე წელიწადში კი მისი წამება. მთელი ჩვენი ზემოთმოყვანილი მსჯელობა კიდევ რამდენიმე არგუმენტით გვინდა გავამაგროთ.

1. ქართლში მეფობის გაუქმებასთან დაკავშირებით „ქართლის ცხოვრება“ შემდეგ ინფორმაციას გვაწვდის: „მაშინ მეფემან სპარსთამან ურმიზდ მისცა ძესა თვისსა რანი და მოვაკანი, რომელსაც ერქვა ქასრე ამბარევი. მოვიდა და დაჯდა ბარდავს, და უწყყო ზრახვად ერისთავთ ქართლისათა: ალუთქუა კეთილი დიდი და დაუწყესა საერისთოთა მათთა მამულთა შვილითი შვილამდე, და ესრეთ წარიბირნა ლიქნითა. და განდგეს ერისთავნი და თვისთვისად ხარკსა მისცემდეს ქასრე ამბარევსა“²⁹. ურმიზდის, ანუ ჰორმიზდ IV-ის მეფობასთან ბაკურის მეფობის დაკავშირება „შუშანიკის წამების“ ბაკურის მეფობასთან მცდარი დაკავშირებიდან უნდა მომდინარეობდეს, რაც შეეხება ირანელი

28 ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგია IV, 1941, გვ. 83—84.

29 ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 217.

უფლისწულის (ალბათ, პორმიზდის) რანში მოსვლას და უფლისწულობის პერიოდში ქართლში მეფობის გაუქმებაში მის აქტიურ მონაწილეობას, ეს იმდენად სარწმუნოდაა აღწერილი, რომ ძნელია ამაში ეჭვის შეტანა. 40-იანი წლების დასაწყისში კი არა თუ ზოსრო ფარვიზი, არამედ მისი მამაც — პორმიზდი, ისეთ ასაკში ვერ იქნებოდა, რომ პოლიტიკურ ცხოვრებაში რაიმე მონაწილეობა მიეღო.

2. „ქართლის ცხოვრება“ უმეფობის ხანას ქართლში ხანგრძლივ პერიოდად არ მიიჩნევს. მეფობის გაუქმების შესახებ ამბების თხრობის შემდეგ ის აღნიშნავს: „შემდგომად ამისა მცირედთა წელთა იქმნენ შფოთნი დიდნი სპარსთა შინა... მაშინ შეიტქუნეს ერისთავნი ქართლისანი, ზემონი და ქვემონი, და წარგზავნეს მოციქული წინაშე ბერძენთა მეფისა და ითხოვეს რათა უჩინოს მეფე“¹⁰¹. მართლაც გურგენ კლარჯთა ერისმთავრის მეთაურობით ქართველთა აჯანყება, როგორც ცნობილია, იწყება 571 წ. შესაბამისად პერიოდს რომლის დროსაც ქართლში მეფობა გაუქმებული იყო — 562—571 წწ. ხანგრძლივს ნამდვილად ვერ ვუწოდებთ.

3. საბოლოოდ გვინდა შევიხიოთ „ევესტათე მცხეთელის ცხოვრებაში“ დასახელებული ქართლის კათალიკოსის, სამეულის საკითხს, კათალიკოს სამუელ I-ის შემდეგ, რომელიც ფარსმან ბაკურის ძის მეფობის დასაწყისშივე უნდა გარდაცვლილიყო (რადგან ფარსმან ბაკურის ძის მეფობაში კიდევ გარდაიცვალა თავფეჩაგი და დაჯდა კათალიკოსად ჩერმაგი), VI-ს-ის 60—70-იან წლებამდე ჩვენ არ გვხვდება არც ერთი კათალიკოსი, რომელიც სამუელის სახელს ატარებდეს. 60—70-იან წლებში კი ორი სამუელი მოსდევს ერთმანეთს ქართლის საკათალიკოსო ტახტზე. „ქართლის ცხოვრებაში“ გურგენ-გუარამია ერისმთავრობის ხანის აღწერიდან ვგებულობთ, რომ „მოკვდა კათალიკოსი სვიმონ და დაჯდა სამოელ და მოკვდა კათალიკოსი სამოელ და დასვეს სამოელივე“. გურგენი („ქართლის ცხოვრების“ გუარამი) კი ქართლის აჯანყებას 571 წლიდან უდგას სათავეში. ჩვენის აზრით, „ქართლის ცხოვრება“ აქ მცირე უზუსტობას უშვებს, როცა თვლის, რომ კათალიკოს სვიმონის გარდაცვალება და შესაბამისად, სამუელ II-ის კათალიკოსად კურთხევა გურგენის ერისმთავრობის ხანაში მოხდა. სამუელი კათალიკოსია გურგენის დროს, მაგრამ ის კათალიკოსად უფრო ადრე, 60-იან წლებში (როგორც ჩანს, 60-იანი წლების დასაწყისში) ხდება. სხვათა შორის, არც მემატიაწეა ამ შემთხვევაში კატეგორიული. რას ვგულისხმობთ ამაში? თუ ჩვენ მეფე დაჩიდან ერისმთავარ ადარნასეს ჩათვლით „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტს გადავხედავთ, თვალში გვეცემა ერთი კანონზომიერება. დაჩიდან მოყოლებული ფარსმან VI-მდე კათალიკოსები, ასე ვთქვათ, თვითონ ჯდებიან, მაგ. „მოკვდა პეტრე კათალიკოსი და დაჯდა სამუელ“, ან „მოკვდა კათალიკოსი სამუელ და დაჯდა კათალიკოსად თავფეჩაგ და მოკვდა თავფეჩაგ და დაჯდა კათალიკოსად ჩერმაგ“. მიზეზი გასაგებია — ამ დროს ჯერ ქართლის ეკლესიას არ ჰქონდა მოპოვებული უფლება საკუთარი კათალიკოსის დასმისა. ვითარება იცვლება ფარსმან VI-ის მეფობის ხანიდან. ამის შემდეგ მემატიაწე ყოველთვის აღნიშნავს: „მოკვდა კათალიკოსი ჩერმაგ და ამანვე ფარსმან მეფემან დასუა საბა“, ან მოკვდა კათალიკოსი საბა და მანვე მეფემან დასუა კათალიკოსად ევლათი“, ან „მოკვდა სამოელ კათალიკოსი და ამანვე სტეფანოზ დასუა ბართლომე

კათალიკოსად“; ან „მოკვდა კათალიკოსი ბართლომე და ამან აღარნასემ დასუა კათალიკოსად იოანე“. გამონაკლისი მხოლოდ გურგენ-გუარამის ერისმთავრობის ხანაა. მი დროს ვკითხულობთ: „მოკუდა კათალიკოსი სვიმონ და დაჯდა სამოელ და მოკვდა კათალიკოსი სამოელ და დასუეს სამოელივე“. ამდენად, მემბტიან სამუელ II — ის კათალიკოსობას გუარამის ერისმთავრობის ხანაზე კი დებს, მაგრამ მტკიცედ არაა დარწმუნებული გუარამმა დასვა ის კათალიკოსად, თუ არა. ჩვენს ვარაუდს, რომ სამუელ II-ს საკათალიკოსო ტახტი გურგენ-გუარამის გაერისმთავრებამდე, ანუ 60-იან წლებში (როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ჩვენ მისი კათალიკოსობის დასაწყის თარიღად 558—62 წწ. მივიჩნევთ, როცა უნდა გაუქმებულიყო ქართლში მეფობა და როდესაც მოხდა ეესტათე მცხეთელის პირველი შეპყრობა) უნდა დაეკავებინა, უშუალოდ ეხმარებოდა „მოქცევაი ქართლისას“ ცნობა, რომლიდანაც ვგებულობთ: „და შემდგომად მისა მეფობდა ბაკურ... და მის ბაკურის ზევე დაესრულა მეფობაი ქართლისაი. მაშინ მცხეთაი ათხელდებოდა და ტფილისი ეშენებოდა, არმაზნი შემცირდებოდა და კალაი განდიდდებოდა. სპარსნი უფლობდეს ქართლს და სომხითს და სივნიეთს და გუასპურაგანს. და კათალიკოსი იყო სამოველ და ნელადვე შეკრბა ქართლი და განაჩინეს ერისმთავრად გუარამი და მერმე კურაპალატადცა“³¹.

ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ შემდეგი:

1. 523 წ. აჯანყების ხელმძღვანელი გურგენი არ იყო ქართლის მეფე, არამედ იყო მირდატიანთა სამთავროს მთავარი, შესაძლოა მირდატის ძე.

2. გურგენის აჯანყება მიმდინარეობდა დასავლეთ საქართველოს, ლაზიკის გამგებელთან წათესთან შეთანხმებით და მიზნად ისახავდა აღნიშნული რეგიონების, როგორც ირანის, ისე ქართლის მეფის დაქვემდებარებიდან გამოსვლას. ამდენად, ქართლში არც 523 წ. და არც 532 წ. ირან-ბიზანტიის ზავით მეფობა არ გაუქმებულა.

3. შესაბამისად, „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემები დაჩის შემდგომ ბაკურის, ფარსმან ბაკურის ძის, ფარსმან „სხვაის“ და ბაკურის მეფობის შესახებ სანდოა, ისევე როგორც სანდოა მატიანეში მოცემული მათი მოღვაწეობის ამსახველი მასალა.

4. ეესტათე მცხეთელის მარტვილობას ადგილი ჰქონდა ქართლში უმეფობის ხანაში, მაგრამ ეესტათეს ქართლში მოსვლისას ქართლში მეფობა გაუქმებული არ იყო და აქ ფარსმან VI მეფობდა. ეესტათე ქართლში ხანგრძლივად ცხოვრობს. მისი შეპყრობა და წამება კი პოლიტიკური სიტუაციის მკვეთრ ცვლილებას, ანუ ქართლში მეფობის გაუქმების ფაქტს უკავშირდება, რასაც ადგილი უნდა ჰქონოდა ირან-ბიზანტიას შორის ომის დამთავრებისა და ზავის დადების პერიოდში, ანუ 558—62 წწ. ყველაზე მძლავრი არგუმენტი ამ მოვლენის დათარიღებისათვის არის „მოქცევაი ქართლისას“ ინფორმაცია ქართლში უმეფობის პერიოდში სამუელის (სამუელ II) კათალიკოსობის შესახებ, სამუელი კი, ერთი მხრივ, უფროსი თანამედროვეა გურგენ-გუარამ ერისმთავრისა და, მეორე მხრივ, თანამედროვეა ეესტათე მცხეთელის მარტვილობისა.

³¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები გვ. 95.

М. В. САНАДЗЕ

КАРТЛИЙСКОЕ ЦАРСТВО В VI В.

(Вопросы политической истории)

Резюме

В грузинской историографии датой упразднения иранским шахом Кавадом царства в Картли традиционно считается 523 г., т. е. год восстания против Ирана картлийского правителя Гургена, который, опираясь на сведения византийского историка Прокопия Кесарийского, был признан царем Картли.

В последнее время В. Гоиладзе в своих работах высказал мнение, что Гурген, восставший против Ирана 523 г., не являлся царем Картли, а был представителем младшей ветви Фарнавазидов, потомком Мирдата, младшего сына Вахтаंगा Горгасала, правителем юго-западной провинции (четырёх эриставств) картлийского царства. Нами приведена добавочная аргументация, подтверждающая это мнение.

Восстание Гургена происходило совместно с правителем Зап. Грузии, Лазики — Цате и имело целью вывод подвластных им областей из под власти Ирана, а также картлийского царя Фарсмана. Т. о. в самом Картлийском государстве царство не было упразднено ни в 523 г., ни позже по мирному договору между Ираном и Византией 532 г.

Сопоставление данных грузинских и византийских источников приводят к мнению, что в I-ой половине VI в. Картлийским государством правили цари. В этом свете большее доверие заслуживают сведения «Картлис цховреба» и «Мокцеваи Картлиса», которые повествуют о царствовании после Дачи (сына Вахтаंगा), Бакура, Фарсмана, «другого» Фарсмана и Бакура. Упразднение же царства в Картли, по нашему мнению, имело место в конце 50-их и в начале 60-их годов и являлось следствием окончания ирано-византийской войны и усилением иранского гнета в восточном Закавказье, остававшегося под игом Ирана по мирному договору 562 г.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა რ. მეტრეველმა.

საჯვარისმამო საკუთრება თბილისში XVII ს-ის მეორე ნახევრიდან
XIX ს-ის დასაწყისამდე

(საქართველო-პალესტინის ურთიერთობის ამსახველი ისტორიული
დოკუმენტების მიხედვით)

საზღვარგარეთის ქართული ეკლესია-მონასტრების შემოსავლის ერთ-ერთი ძირითადი წყარო, სხვადასხვა პირთა მიერ ცალკეული შეწირულებების გარდა, იყო ის მეტ-ნაკლებად რეგულარული გადასახადები, რომელიც იკრიბებოდა ამ მონასტრების კუთვნილი მამულებიდან, თუ სხვა სახის საკუთრებიდან მონასტრებს საკუთარი მიწები ჰქონდათ როგორც მათი მდებარეობის ადგილას, ასევე საქართველოში. ბუნებრივია რომ იერუსალიმის ჯვრის ქართველთა მონასტერს ამ მხრივ ერთ-ერთი განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა: რადგან ჯვარი „მესვეურობდა ქართველთა კოლონიის კულტურულ და ეკონომიკურ ცხოვრებას. ჯვარს მუდმივი კავშირი ჰქონდა მოწინავე ქრისტიანულ ქვეყნებთან, რომელთაც თავიანთი წარმომადგენლები ჰყავდათ იერუსალიმში... ჯვრის მონასტრის ეკონომიკურ თუ უფლებრივ მდგომარეობაზე ზრუნვა ქართული სახელმწიფოს პოლიტიკური და კულტურული პროგრამის ნაწილი იყო. ამით აიხსნება ძლიერი ეკონომიკური და მორალური მხარდაჭერა, რომელიც მას ჰქონდა საქართველოდან“¹. ჯვრის მონასტრის კუთვნილი ადგილები, საჯვარისმამო მამულები, საქართველოს ბევრ კუთხეში იყო და, როგორც ჩანს, თავის დროზე, მდიდარი შემოსავლის წყაროც უნდა ყოფილიყო².

საქართველოში მდებარე ჯვრის მონასტრის საკუთრების შესახებ მდიდარი ინფორმაციას იძლევა საქართველო-პალესტინის ურთიერთობის ამსახველი ისტორიული დოკუმენტები, დაცული ხელნაწერთა ინსტიტუტსა და საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივში. ეს მასალა საშუალებას გვაძლევს შევავსოთ და დავაზუსტოთ ამ მამულები სია, უფრო ნათლად წარმოვიდგინოთ მათი ისტორია და როლი ჯვრის მონასტრის ეკონომიკურ ცხოვრებაში³.

¹ ვ. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართველთა კოლონიის ისტორიისათვის, თბ., 1962, გვ. 155.

² იცხაკ დავიდი თავის „ნაწერებში“ ასახელებს ვინმე იბნ ფადალ-ლაპ ალამრის, რომელსაც იერუსალიმი მოუნახულებია 1347 წელს და ქართველ ბერებთან უსაუბრია: „ბერებმა მიამბეს, რომ მათ სამშობლოში აქვთ მონასტრის კუთვნილი ქონება-მამულები... იქ მონასტრისათვის შეუწირავთ ცხენები და ციციების გაყიდვით მიღებული შემოსავალი ეგზავნებათ ბერებს. თანხაც ფრიად დიდია“. ი. ცხაკ დავიდი, ნაწერები, თელ-ავივი-იერუსალიმი, 1976, გვ. 295.

³ ამ საკითხზე მუშაობა დაიწყო 1991 წელს, როდესაც ხელნაწერთა ინსტიტუტში მოქმედმა საქართველო-პალესტინის ურთიერთობის ისტორიის შემსწავლელმა გვუფხმა (ხელმძღვანელი ვ. მეტრეველი) დაიწყო აღნიშნული დოკუმენტების კომპიუტერული დამუშავება. დოკუმენტებს იძიებდა და ამზადებდა ნ. შვიდობაძე, ხოლო პროგრამული უზრუნველყოფა და მასალის შეტანა-დამუშავება გვევალებოდა ზ. პოლიეკტოვა-ნიკოლაძესა და ჩვენ. დოკუმენტების კომპიუტერში შესატანად მოვამზადეთ მონაცემთა ბაზა ჩვენი კონკრეტული ამოცანი-

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჯვრის მონასტერს საკუთარი ადგილები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში ჰქონდა ამკერად შეეჩერდებოთ თბილისის საჯვარისმამო საკუთრებაზე. ამ თემასთან დაკავშირებული მასალის ერთი ნაწილი გამოქვეყნებულია სხვადასხვა დროის მეცნიერულ პუბლიკაციებში. ჩვენი მიზანია ერთ მთლიანობაში წარმოვადგინოთ ეს ინფორმაცია და შეძლებისდაგვარად, შევავსოთ ამ საკუთრებათა ისტორიის ცალკეული დეტალები დამუშავებული დოკუმენტებიდან ამოკრეფილი ცნობებით. ეს დოკუმენტებზე ქრონოლოგიურად შემოსასაზღვრელია XVII ს-ის II ნახევრითა და XIX ს-ის დასაწყისით.

მოკლედ შევეხებით იმას, თუ როგორი იყო ჯვრის მონასტრის უფლებრივ-ეკონომიკური მდგომარეობა აღნიშნული პერიოდისათვის. XVII ს-ის მეორე ნახევრიდან, ჯვარისმამა ნიკიფორე ჩოლოყაშვილის მოღვაწეობის დასრულების შემდეგ, ქართველთა მდგომარეობა ჯვრის მონასტერში კიდევ უფრო დამძიმდა. საქართველოს გართულებული პოლიტიკური მდგომარეობა მძლავრი ხელისშემშლელი ფაქტორი იყო ჯვრის მონასტრის აღორძინების გზაზე. იერუსალიმის პატრიარქის, დოსითეოსის წერილები ქართველი მეფეებისა და სასულიერო პირებისადმი ნათლად წარმოაჩენენ ამ მძიმე ვითარებას. ქართველები ვერაფრით ახერხებდნენ უზარმაზარი ვალების დაფარვას, ხოლო, თუ რომელიმე მოღვაწე საქართველოში მოახერხებდა ფულის შეგროვებას, ეს თანხაც სხვადასხვა მიზეზის გამო ვერ ჩადიოდა დანიშნულების ადგილამდე, ან სათანადოდ არ ხმარდებოდა ვალების გასტუმრების საქმეს. ქართული მონასტრები ნელ-ნელა ბერძენთა საპატრიარქოს ხელში გადადიოდა. როდესაც ტიმოთე გაბაშვილმა იმოგზაურა იერუსალიმში (1757—1758 წწ.), მას ქართველთა სავანეები სხვათაგან მიტაცებული დახვედრია, ქართული ელემენტი კი იქ ძალზე შესუსტებული იყო. XIX ს-ის პირველი მეოთხედისათვის ჯვრის მონასტერში არც ერთი ქართველი მოღვაწე აღარ ცხოვრობდა⁴.

თბილისის საჯვარისმამო საკუთრების მიმოხილვისას პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ ჯვრის მონასტრის მეტოქე, ანუ მისი ნაცვალი საქართველოში, ჯვარისმამის ეკლესია⁵. ასე უწოდებდნენ ამ ეკლესიას, რადგან იქ იჯდა ჯვრის

დან გამომდინარე. მოკლედ აღვნიშნავთ, რომ მასალის კომპიუტერულმა დამუშავებამ საშუალება მოგვცა ერთ საძიებო კატალოგში გავეყვრითიანებინა დოკუმენტებში შემავალი ჩვენთვის საჭირო მთელი ინფორმაცია (ეს გულისხმობს თითოეული საბუთისათვის 13 პარამეტრს). აქედან გამომდინარე, მნიშვნელოვნად გაადვილებულია საძიებო სამუშაოების ჩატარება, მასალის დახასიათება და სხვადასხვა კომბინაციებით წარმოდგენა. ასეთი სახით დამუშავებული მასალა, რა თქმა უნდა, ინფორმაციის მასივის ზრდასთან ერთად უფრო მეტად ფასეული ხდება.

⁴ ტ. გაბაშვილი, მიმოსვლა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი ე. მეტრეველისა, თბ., 1956; ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, II, თბ., 1980, გვ. 122—129; А. Шагарели. Памятники грузинской старины в святой земле и на Синае, Палестинский Сборник, СПб., 1888, гл. 77—88.

⁵ ტერმინი „მეტოქე“ (ბერძნ. *μητοχ*) აღნიშნავს სხვა მონასტერზე მიწერილ მომცრო მონასტერს, სახლავარმათ მდებარე მონასტრის ბინას ან ბაზას სხვაგან. აღ. ცაგარელს თავის ზემოდასახელებულ ნაშრომში აღწერილი აქვს ჯვრის მონასტრის ორი ზღნაწერი, XI—XII საუკუნეების თვენი და XIII—XIV საუკუნეების ზატყი, რომელთაც აქვთ გვიანდელი, XIV—XVI საუკუნეების მინაწერი, სადაც თვითონ ჯვრის მონასტერია დასახელებული აღდგომის ეკლესიის მეტოქად. „და თუ რომ ქართულნი აღარ იყუნენ აღდგომას, მერმე მეტოქს (ჯვრის მონასტერს) დაიდვას...“ — ნათქვამია იქ.

მამა, რომელსაც ნიშნავდნენ საქართველოს მეფე-კათალიკოსები. ის იღებდა გადასახებს, ან აგროვებდა შეწირულებებს და უგზავნიდა იერუსალიმის ჯვრის მონასტერს. ეკლესია მღებარეობს დღევანდელ ლესელიძის ქუჩაზე, სიონის მონასტრის მიერ შედგენილ გეგმაზე იგი ქართულ ეკლესიადაა აღნიშნული, რომ ამჟამად იგი მოქმედი. „ეკლესია ჯვარის, გუმბათიანი მშენებერი“ — შენიშნავს მის შესახებ ვახუშტი⁶. იგი აღნიშნული უნდა იყოს მის მიერ შედგენილ თბილისის გეგმაზეც, თუმცა საძიებელში არაა მითითებული⁷. 1785 წლით, პიშჩეჩევის მიერ შედგენილ გეგმაზე იგი ქართული ეკლესიადაა აღნიშნული, ხოლო 1800 წელს კაპიტან ჩუიკოს მიერ შედგენილ გეგმაზე ბერძნულ ეკლესიათა რიგშია მოხსენიებული⁸.

როდის უნდა იყოს აშენებული თბილისის ჯვარისმამის დღევანდელი ეკლესია, უცნობია: ძველი ეკლესია დანგრეულა XIV ს-ის დასასრულს თემურ ლენგის ლაშქრობების შედეგად, ხოლო მის ნანგრევებზე აშენებულია ახალი, დღემდე არსებული⁹. ზოგიერთი მოსაზრებით „ჯვარისმამა“ უნდა იყოს XVI ს-ის ნაგებობა, გადაკეთებული XVIII ს-ეში¹⁰. „განაახლა აწ იმერლისშვილმან“ შენიშნავს მის შესახებ ვახუშტი¹¹.

პლატონ იოსელიანი აღნიშნავს, რომ ჯვარისმამის ეკლესია მთელი თავისი არსებობის მანძილზე იყო მეტოქე სამი ქართული მონასტრისა: ილია წინასწარმეტყველისა, ჯვარისა და წმინდა იაკობისა¹². სხვა რაიმე ინფორმაცია ამის შესახებ არ გავაჩნია. როგორც ცნობილია, წმინდა იაკობის ეკლესია ქართველებს XIII ს-ში დაუქარგავთ¹³. რაც შეეხება ილია წინასწარმეტყველის მონასტერს იგი იერუსალიმის ქართულ მონასტერთა შორის არა აქვთ დასახელებული არც ა. ცაგარელს, არც ტიმოთე ვაბაშვილს. XVIII ს-ის ცნობილ რუს პილიგრიმს, ბარსკის მოხსენებული აქვს ილია წინასწარმეტყველის მონასტერი ბეთლემთან, იერუსალიმის მახლობლად, მაგრამ არსად არ უთითებს მის კავშირზე საქართველოსთან¹⁴.

იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოსი, რომელიც ორჯერ იყო საქართველოში (1647—50 და 1681—83 წლებში), ერთ თავის წერილში თხოვს ერეკლე I-ს ნაზარაღისხანს, რომ მან მისცეს ერთი ეკლესია თბილისში იერუსალიმის ჯვრი მონასტერს და რაიმე ადგილი წმინდა სუაფლუს, სადაც პაპა სერგი მოაწყობდა სენაკებს წმინდა საფლავის მამებისათვის¹⁵. ძნელი წარმოსადგენია, რომ დოსითეოსს, რომელიც ნამყოფი იყო საქართველოში, არ ცოდნოდა ჯვრის მონასტრის შესახებ.

⁶ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1949, გვ. 53.

⁷ ვ. ბერიძე, XVIII საუკუნის თბილისი ვახუშტის გეგმის მიხედვით, ანალები, თბ., 1947, გვ. 139.

⁸ გეგმები დამოწმებულია შ. ბერძენიშვილის წიგნიდან „თბილისის გარეგანი სახე XVIII საუკუნეში“, თბ., 1965.

⁹ П. Иоселиани, Описание древностей г. Тифлиса, თბ., 1866, გვ. 64.

¹⁰ ნ. ბადრიავილი, თბილისი, თბ., 1946, გვ. 169.

¹¹ ვახუშტი, გვ. 53.

¹² Ю. Иоселиани, დასახ. ნაშრომი, გვ. 54.

¹³ А. Чагарели, დასახ. ნაშრომი, გვ. 118.

¹⁴ Странствования Василия Григоровича — барского святым местам Восмока, I, Спб., 1885, გვ.

¹⁵ Послания Иерусалимского патриарха Досифея в Грузию, საქართველოს სასულიერო მხარებელი, 1866, IV (ცალკე ამონაბეჭდი.) გვ. 8.

ნასტრის მეტოქის არსებობა. ეს წერილი შეიძლება იმაზე მეტყველებდეს, რომ ჯვარისმამის ეკლესია ამ პერიოდისათვის არ მოქმედებდა. დოსითეოსის აღნიშნული წერილი უთარიღოა. პატრიარქის ამ თხოვნას ეხმაურება 1694 წლის ერთი საბუთი, სადაც აღწერილია ჯვარისმამის ეკლესიის იმჟამინდელი მდგომარეობა და ერეკლე I-ის მიერ ჩატარებულა ღონისძიებები მის აღსადგენად¹⁶. აქ ნათქვამია: „ტფლის ქალაქში ჯვარის მონასტრის მეტოქე ეკლესია ეამთა ვითარებისაგან აოხრებულიყო. თეიმურაზ მეფის ძემ, ხელმწიფე ნაზარალიხან, მისმა დედამ, დიასამიძის ასულმა ელენემ, მათმა შეილებმა და ვითმა და კონსტანტინემ ეკლესია გააწმენდინეს და ტფილელ მიტროპოლიტ დომენტის აიაზმით აკურთხებინეს“. იმავე საბუთში აღნიშნულია, რომ ეკლესიის მახლობლად მცხოვრები ორი კოშკი, ეროვნებით სომხები, ვინმე ყუთლუაშვილები, ჯვრის მონასტრისათვის შეუწირავთ და, როგორც ამგვარ შემთხვევაში ხდებოდა ხოლმე ყოველგვარი სახელმწიფო გადასახადებისაგან გაუთავისუფლებიან. როგორც ჩანს, ჯვარისმამის ეკლესიას შემდეგშიც არაერთხელ გასჩენია პრობლემები. 1752 წლის საბუთში ჯვარისმამის დეკანოზი იოანე „უსარჩობაა და უსამწყობობას ჩივის“¹⁷.

XIX ს-ის საბუთები ძირითადად ეხება ჯვარისმამა ბენედიქტეს მიერ გაცემული სესხების თამასტების გადავადებასა და სხვა მსგავსი საკითხების მოგვარებას. ესაა ცნობილი ბენედიქტე ვიტიწელი, რომლის წარწერაცაა ამოკვეთილი ჯვარისმამის ეკლესიის კარიბჭის ქვაფუძვარზე. ამ წარწერაში ჯვარისმამა ხაზს უსვამს თავის დამსახურებასა და ღვაწლს ეკლესიის წინაშე. წარწერა გამოქვეყნებულია ვ. დონდუას ნაშრომში „კალმასობა, როგორც ყოფაცხოვრებითი მოვლენა ძველ საქართველოში“¹⁸. წარწერაში ნათქვამია შემდეგი: „წელსა ჩუკე (1825) აღვაშენე ახლითა საფუძველითა კარის ბჭე ესე სამრეკლითურთ, რომელიცა შევაერთე ძეულად ნაშენსა ეკლესიასა და აღვაშენე სასახლენი გარემოს ამისსა მდგომარენი და შევსძინენ ყმანი და მოვუპოვენ სასავე სამეუფოსა შინა, ესე იგი ქართლსა, კახეთსა და იმერეთსა შინა დაკარგული მამული, მე, ჯუარის მამამან ბერძენმან არქიმანდრიტმან ვენედიქტე ვიტიწელმან“.

ჯვრის მონასტრის ჰქონია თბილისში საკუთარი ქარვასლაც. 1719 წლის 2 აპრილის ბრძანებით მეფე ბაქარი უმტკიცებს ჯვარისმამის ქარვასლას იმ შეღავათს, რომელიც მისთვის გიორგი XI-ს მიუნიჭებია: „მეფე პატრონს გიორგის ტფილისის ქალაქს ჯვრის მონასტრის ქარვასლისათვის ასეთი წიგნი ებოძებინა, რომე ვერა მოძალადე და უნებური მდგმური ვერ დადგებოდა, ვერცავინ იქილამ ვერას დაჭირებისათვის ცხენს ვერ გამოიყვანდა... ჯვრის მონასტრის, ქარვასლაში ნურც თავადი, ნურც აზნაურნი, ნურც სტუმარნი და გლეხნა ძალად ნურავის დაუყენებთ ნურას დაჭირებისათვის...“¹⁹ აღნიშნულ საბუთშივე ნათქვამია, რომ ეს წიგნი ჯვარისმამა პართენს თან წაუღია მოსკოვში და პაპა სურგის მოუთხოვია მისი განახლება. ქარვასლის მდებარეობა საბუთში არაა მითითებული. არ არის იგი აღნიშნული არც ვახუშტის გეგმაზე, რაც მისი ნაკლებმნიშვნელოვნებითაა ახსნილი. პლატონ იოსელიანი თავის წიგნში „თბი-

¹⁶ სსსს, ფ. 1450, დ51, ს177.

¹⁷ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტ., Hd 13090.

¹⁸ ვ. დონდუა, საისტორიო ძიებანი, თბ., 1967, გვ. 269.

¹⁹ დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის, თბ., 1962, გვ. 119, № 100.

ლისის სიძველეების აღწერა²⁰ იმოწმებს ქარვასლის შეწირულების ტექსტს რომლის მიხედვითაც მეფე გიორგი XI, მისი მეუღლე თამარი, მათი ვაჟები: ბაგრატ, ლეონი, ლუარსაბი და სულეიმანი 1678 წელს სწორავენ ჯვარისმამის ეკლესიას შაჰ-აბასის მიერ აოხრებულ ადგილზე ეკლესიის მიმდებარე ტერიტორიაზე. ამ ადგილებს ეწოდებოდა ქარვასლა და მისი დანიშნულება იყო მოგზაურებისა და იერუსალიმიდან ჩამოსული ბერების მიღება²¹. როგორც ვხედავთ, ოველ შემთხვევაში 1719 წლამდე ეს ქარვასლა მოქმედებდა.

იმავე 1678 წელს გიორგი XI-ს ჯვარის მამის ეკლესიის წინამძღვარისა და მონასტრის ბერისათვის უბოძებია საცხოვრებელი სახლი²². უფრო ადრე ჯვარისმამა მელეტიოზს ჰქონია საკუთარი სახსრებით აშენებული სახლი ჯვრის კუთვნილ მიწაზე, რომელიც მას იერუსალიმში წასვლის წინ, 1666 წელს, გაქირავების უფლებით მიუბარებია თბილელისათვის²³. მელეტიოზის წასვლიდან თორმეტი წლის შემდეგ კვლავ დამდგარა ჯვარისმამის სახლის საკითხი. „ვითაც ქალაქში თქვენის მონასტრის ბერსა და ჯვარისმამის სახლი არა ჰქონდა, შემოგწირეთ ქალაქს გალავანს გარეთ, კარის პირდაპირ, მამუკას ნაქონი სასახლე ერთი მიდგმა არის დათუნას სახლის კედელი, მეორე მიდგმა არის შიოშ ზედ ნიძის სასახლე“²⁴. ჯვარისმამის სახლის ადგილი იდენტიფიცირებულია მ. ბერძნიშვილის ზემოდასახელებულ ნაშრომში. „კარის პირდაპირ“ გულისხმობს „წყლის კარს“, იგივე „დაბლა“ ანუ „ქვემო კარს“. ეს სახელწოდება მას შეერქვა იმის გამო, რომ თბილისის სხვა კარებაბთან შედარებით უფრო დაბლა, ქვევით იყო. ეს კარი მდებარეობდა დაახლოებით შავთელისა და ბარათაშვილის ქუჩების კუთხეში. ეს რაიონი ცნობილია ანჩისხატის ქუჩის სახელით და იმდროისათვის ყველაზე, არისტოკრატიული უბანი იყო თბილისში. მეფისა და ბატონიშვილების გარდა აქ ცხოვრობდა ბევრი საერო და სასულიერო წარჩინებული პირი. ჯვარისმამის სახლის მდებარეობის ადგილად სწორედ ამ ქუჩის დასაწყისია მითითებული²⁵. ჯვარისმამის სახლი ამავე ადგილას რჩება მთელი XVIII ს-ის მანძილზე. ჯვარისმამის წინამძღვარს თავის მეზობლად იხსენიებს ალექსანდრე ამილახვარი 1770 წლისათვის, ხოლო ამილახვრის საცხოვრებელი ადგილი ცნობილია²⁶. 1749 წლის ერთი საბუთი იტყობინება, რომ ჯვარისმამის სახლის უკან ქარვასლა იჯაუხსნით ბებუთაშვილებს²⁷.

20 მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრომი გვ. 67.

21 П. Носелиани, დასახ. ნაშრომი.

22 „მონასტრის ბერი“ შეიძლება გულისხმობდეს იერუსალიმის ჯვრის მონასტრიდან მიუღწეულ ბერს, რომელიც ჯვარის მამისთან ერთად მონაწილეობდა საჯვარისმამო მამულებს მართვა-გამგეობასა და შეწირულობების შეგროვების საქმეში.

23 ხელნაწერთა ინსტ., Ad 63.

24 დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის, გვ. 32, №—28.

25 მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 8. ყურადღებას იქცევს შემდეგი გარემოება: საბუთში ნათქვამია, რომ ჯვარისმამისათვის სახლი უბოძებოდა „ქალაქს გალავანს გარეთ“ ეს ცნობა ეწინააღმდეგება იმის მტკიცებას, რომ ჯვარისმამის სახლი ანჩისხატის ქუჩაზე მდებარეობდა. საფიქრებელია, რომ მისი ადგილი იყო გარეთუბანში.

26 მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 10. ამილახვრის სახლი ვახუშტის მიერ შედგენილ გეგმაზე აღნიშნულია ანჩისხატის ქუჩაზე მე-7-ე ნომრით.

27 დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის, გვ. 214, № 180. მ. ბერძნიშვილმა ჩვენთან საუბრისას გამოთქვა ვერაუდი, რომ აქ უნდა იგულისხმებოდეს ჯვარისმამის კუთვნილი სხვა სახლი, რომელიც შესაძლოა მდებარეობდა ხარაზხანში, ჯვარისმამის ეკლესიის მახლობელ ტერიტორიაზე. ამ მოსაზრების საფუძველს იძლევა საბუთის ტექსტი, სადაც ქარვასლის ადგილი მოხსენიებულია იმ სახლებთან ერთად, რომლებიც მდებარეობდნენ ხარაზხანაში.

თბილისის საჯარისმამო საკუთრებებს შორის ჩანს მიწის ნაკვეთი ვანქის-სასაფლაოსთან. ზემო ქართლის სარდლის, იგივე ამილახორის შვილს გიორგის, მის ძმასა და ძმისწულუმს 1709 წელს ქრისტეს წმინდა საფლავისათვის შეუწირავთ საკუთარი ნასყიდი ადგილი „ქალაქს ვალავანს გარეთ, ხეცს გაღმა, მოედნისაკენ, ვანქის სასაფლაოსთან, ქალაქისაკენ ადგილის ფართობი ყოფილა ორმოცდახუთი ადლი ოცდახუთზე. ამის სამაგიეროდ იერუსალიმის პატრიარქს მათი მამისა და დედის, თამარ ბატონიშვილის, აღდგომის დიდ შაბათს უამი უნდა ეწირა, ხოლო ქრისტეს საფლავზე კი ერთი დაუნელებელი კანდელი უნდა ანთებულყო“²⁸.

ვანქის უბანმა სახელი მიიღო იქ მდებარე სომხური ეკლესიის ვანქისაგან. უბანი მდებარეობდა მუხრანთუბანსა და ორბელიანების უბანს შორის, მდებარე მტკვრის ნაპირზე. ვანქის დასაუღეთით იყო სომეხთა სასაფლაო, რომელსაც როგორც ეს ვახუშტისა და პიშჩევიჩის გეგმებიდან ჩანს, საკმაო ადგილი სჭერია²⁹. ამილახვრების მიერ შეწირული მიწის ნაკვეთი ამ სასაფლაოსა და ქალაქს შორის მდებარეობდა.

ამ შეწირულებასთან დაკავშირებით არის კიდევ ერთი საბუთი. 1711 წლასა და სიძინაძე ვეგბულომთ, რომ იგი შეუწირვინებია პაპა სერგის, რომელსაც შემემდეგ იქ საკუთარი სახსრებით სახლი აუშენებია³⁰. ამ ფაქტს რატომღაც მეტად აღუშფოთებია კათოლიკოსი დომენტი, იმდენად, რომ პაპა სერგისაგან ეს სახლი გამოუსყიდიათ კიდევ ოცდათხუთმეტ თუმნად. საბუთის შინაწერიდან ჩანს, რომ ამ გადაწყვეტილებას დათანხმებიან ამილახვრებიც: აღნიშნული საბუთი გაცემულია პაპა სერგის მიერ და ის ხელს იღებს ამ მამულზე. საინტერესოა შემდეგი ფრაზაც: „ამა პირსა ზედა არას უამში არ ქნილიყო და ერთი საქმე ექენი, რომ ზემო ქართლის სარდალს ამილახორის შვილის გიორგისაგან ქალაქს მიწა შევაწირვინე და სასახლე ავაშენე. თქვენც გასინჯეთ და დაინახეთ: არც კარგი იყო საქართველოსთვის და არც თქვენის საყდრისათვის“³¹.

საბუთებში არი სსხვა ცნობებიც ჯვრის მონასტრის კუთვნილი სახელებისა და დუქნების შესახებ თბილისში. ზემოხსენებულ პაპა სერგის ნაზარალიხანისათვის გაუხსენებია, რომ ვინმე ზარად ზალინას სახლ-კარი მისი ყოფილა. ერეკლე I-სა და მისი ოჯახის წევრებს განუახლებიათ ეს შეწირულება³².

ასეთია ჯვრის მონასტრის საკუთარი ადგილები სია თბილისში შედგენილი მოძიებული საბუთების მიხედვით.

28 ხელნაწერთა ინსტ., Ad 1741.

29 თ. ბერიძე, ძველი თბილისის გარეუბნების ისტორია, თბ., 1977, გვ. 56.

30 ხელნაწერთა ინსტ., Ad 2048.

31 პაპა სერგი იერუსალიმის პატრიარქის დოსითეოსის მიერ იყო გამოგზავნილი საქართველოში, როგორც ჩანს, იგი პატრიარქის განსაკუთრებული ნდობით აღჭურვილი პირი იყო და მას დავალბული ჰქონდა საჯარისმამო მამულების მოვლა-პატრონობა. იხ.?

32 სსცსა, ფ. 1450 დ. 51 ს. 227.

Н. М. ХУЦИШВИЛИ

**СОБСТВЕННОСТЬ ИЕРУСАЛИМСКОГО КРЕСТОВОГО
 МОНАСТЫРЯ В ТБИЛИСИ С ПОЛОВИНЫ XVII
 ДО НАЧАЛА XIX ВЕКА**

Резюме

Грузинский монастырь Святого Креста в Иерусалиме имел во многих районах Грузии собственные владения, доходы от которых играли важную роль в экономической жизни монастыря. Определенный интерес для изучения истории этих владений представляют ряд документов, хранящихся в Институте рукописей им. К. Кекелидзе и центральном историческом архиве Грузии. Целью данного исследования является изучение собственности монастыря в гор. Тбилиси с начала XVII до XIX веков. Основным из этих владений является сохранившееся до настоящего времени подворье или «метохи» Крестового монастыря — «Джварисмама», настоятель которог собирал и отправлял в Иерусалим пожертвования и доходы разного рода. В распоряжении церкви был каравансарай, служащий для приема приезжающих из Иерусалима иноков. Настоятель подворья обладал домом в начале Анчисхатской улицы. До нас дошли сведения о существовании монастырского участка, расположенного вблизи армянского кладбища Ванкик. Кроме того, Крестовый мнастырь имел в Тбилиси несколько домов и духанов, точное местонахождение которых нам неизвестно.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტმა.

ფრანგული მოგზაურული ლიტერატურის ისტორიისათვის

XVII ს-ის II ნახევარში ფრანგულ მოგზაურულ ლიტერატურაში ახალი ეტაპი დაიწყო, რომელიც გამოიხატება მისი ახალი მიზნებისა და მიმართულების წარმოქმნით, რამაც მოგზაურს ბევრი საინტერესო, საპასუხისმგებლო და არაორდინალური მისია დააკისრა. ყოველივე ეს საფრანგეთის მეფის ლუი XIV-ის ფინანსთა მინისტრის, ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწის ჟან ბატისტ კოლბერის (1619—1683) სახელთანაა დაკავშირებული. მას დიდი წვლილი მიუძღვის საფრანგეთის ვაჭრობის, ინდუსტრიისა და საზღვაო საქმის, აგრეთვე, ხელოვნების, კულტურისა და ლიტერატურის განვითარებაში. ჟ. ბ. კოლბერი მრავალმხრივ განსწავლული ადამიანი, დიდ ინტერესს იჩენდა სხვადასხვა ქვეყნისადმი, განსაკუთრებით აღმოსავლეთისადმი, რომელსაც ის იკვლიდა ძველი რიტორიკული გეგმებისა და რუკების მიხედვით.

აღსანიშნავია მისი ღვაწლი მოგზაურობისა და მოგზაურული ლიტერატურის განვითარებაში. თავისი მოსაზრება ახალი მოგზაურობის შესახებ, მან საზოგადოებას გააცნო 1671 წელს გამოქვეყნებული თხზულებით „კოლბერის რჩევა-დარიგებანი მარკიზ დე სეგნელისადმი, მისი იტალიაში მივლინების გამო“. სადაც აშკარად ჩანს ჟ. ბ. კოლბერის გადაწყვეტილება — მოგზაურობის გამოყენება თავისი ქვეყნის, საკეთილდღეოდ. ამგვარად, მან მოგზაური უჩვეულოდ რთული პრობლემის წინაშე დააყენა — მას დაევალა ქვეყნის პოლიტიკური, ეკონომიკური, გეოგრაფიული, ტოპოგრაფიული გამოკვლევა და დეტალური აღწერა. ჟ. ბ. კოლბერის პროგრამა ითვალისწინებს მოგზაურობის ისეთ სპეციფიურ მომზადებას, რომლის მსგავსი არც ერთ თეორეტიკოსს არ დაუსახავს. იგი სცდება ჩვეულებრივი მოგზაურის შესაძლებლობებს. აი, როგორია, ძალზე მოკლედ, მისი პროგრამა: „მოგზაური ვალდებულია შეისწავლოს სამოგზაურო ქვეყნის ღირსშესანიშნაობანი, მისი ისტორიული და კულტურული ძეგლები და რაც მთავარია, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიიპყროს მის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მდგომარეობას. დიდი სიფრთხილით უნდა დაადგინოს ქვეყნის საზღვრები, ქალაქებისა და სოფლების რიცხვი, მათი ზუსტი დასახელება, სახელმწიფოს ფორმა, მთავრობისა და საზოგადოების სტრუქტურა, დიდგვაროვანთა ვინაობა და მათი ზუსტი სია, ცნობები მმართველობით სისტემაში მათი მონაწილეობის შესახებ, მათი ღირსება და ფუნქციები, ასევე, უნდა დააზუსტოს მონაცემები სახელმწიფო საბჭოსა და სხვა ხელისუფლების შესახებ. ვინ წყვეტს ქვეყანაში მშვიდობისა და ომის საკითხს, ვის აქვს უფლება შევიდეს სახელმწიფო მმართველობაში, თუ არსებობს არჩევნები, უნდა აღინიშნოს რეზულტატებიც. აგრეთვე უნდა აღწეროს საამირო, სასამართლო, არმიის

საბჭოს საქმიანობა საზღვაო და სახმელეთო სასაზღვრო ჯარების შემადგენლობა, ასევე დიდი ინტერესი უნდა გამოიჩინოს იმ კანონებისა და ადათ-წესების მიმართ, რომელიც მიღებულია იმ ქვეყანაში“. პროგრამის ამ მცირე მონაკვეთიდანაც ჩანს, რომ ე. ბ. კოლბერს ახალი მოგზაურის შექმნა განუზრახავს, მას პოლიტიკურ, დიპლომატიურ, მეცნიერულ მისიას სთავაზობს და ავალბებს, რომ მისი საქმიანობა თავისი ქვეყნის პოლიტიკურ უკონომიკურ და კულტურულ ინტერესებს დაუქვემდებაროს. ე. ბ. კოლბერის პროგრამამ მოგზაურულ ლიტერატურაში საგრძნობი ცვლილება გამოიწვია.

მიუხედავად, სხვა ცნობილ მკვლევრებთან მისი იდეური სხვაობისა ე. ბ. კოლბერი იზიარებს მათ მოძღვრებას: „მოგზაურმა უნდა შეძლოს თეორიული ცოდნის პრაქტიკაში გამოყენება და უცხო ქვეყანაზე დაკვირვებისას, უნდა მიენდოს საკუთარი აღქმის უნარს, გრძნობას, გონებას, გემოვნებას“².

აღმოსავლეთი შუასაუკუნეებიდანვე იპყრობდა საფრანგეთის ინტერესს. ე. ბ. კოლბერის ღვაწლი ამ მხრივაც ფასდაუდებელია. აგზავნიდა ახალგაზრდებს აღმოსავლეთის ქვეყნებში ენის შესაწავლად, რათა შეძლებოდათ სამეფო მდივნად და თარჯიმნად მუშაობა. მოგვიანებით ამ ექსპერიმენტმა რეგულარულ ფორმა მიიღო და ამგვარად, შეიქმნა ახალგაზრდებისათვის უცხო ენების სკოლა (Ecoles de Feunes Langues), რომლის კურსდამთავრებული იქნებოდა მოგზაურის თანხმლები პირი და დაეხმარებოდა მას უცნობი ქვეყნის, მისი ცხოვრების უკეთ ათვისებაში. ე. ბ. კოლბერის მოწადინებითა და ხელშეწყობით მრავალი ფრანგი მოგზაური წვევია აღმოსავლეთს და არაერთი საინტერესო მოთხრობა დაუწერია მის ხალხზე. მის ზღაპრულ ჭაღაქმებზე.

როგორც აღვნიშნეთ, ე. ბ. კოლბერამდე მოგზაურული ლიტერატურის არც ერთ თეორეტიკოსს ასე აქტიურად არ ჩაუბამს მოგზაური ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სამსახურში. ე. ბ. კოლბერის მოგზაურის მიზანი საზღვარგარეთ ემსგავსება დიპლომატიურ მისიას ან კონტრაშპიონაჟს. მოგზაურობა კარგავს რომანტიკულობას, არჩევანის თავისუფლებას, ყოველივე იმას, რის საშუალებითაც ის ხიბლავს და იზიდავს შორეული ქვეყნების შესწავლის მსურველს. საბედნიეროდ, დროთა განმავლობაში აშკარა გახდა პროგრამის შერბილების და გაკეთილშობილების საჭიროება სხვა არანაკლებ აუცილებელი და სასიამოვნო საკითხებით, რომელიც მოგზაურმა და თეორეტიკოსმა რიჩარდ ლესელმა 1671 წელს გამოცემულ ნაწარმოებში ჩამოაყალიბა. მისი აზრით, წინასწარ უნდა შემუშავდეს პროგრამა, თუ როგორ მოემზადოს მოგზაური, რომ მისმა მოგზაურობამ კარგი შედეგი გამოიღოს მისთვის და მისი სამშობლოსათვის. ამის შემდეგ საგანგებოდ შერჩეული და შემოწმებული ახალგაზრდა უკვე შესწავლილი მარშრუტით უნდა გაიგზავნოს შერჩეულ ქვეყანაში. რ. ლესელი კარგადაა გარკვეული თუ რომელ ქვეყანაში რა საქმის დაუფლება არის უფრო მიზანშეწონილი: „ხელოვნებისა და მეცნიერების შესწავლა — იტალიაში, ქვეყნის წესები, გალანტრეა, სამხედრო საქმე, ციკვა — საფრანგეთში, ოჯახის გაძლიერება, სტუმართმოყვარეობა, მესაკუთრული საქმიანობა — ვერმანიაში, ინდუსტრიული და ეკონომიკური საქმის წარმოება — პოლანდიაში. გარდა ამისა ყოველი მოგზაური ვალდებულია ზედმიწევნით შეისწავლოს ლათინური ქვეყნების ძვირფასეულობა“³. ის ურჩევს ახალგაზრდებს

² Lessel Richard, Voyage d'Italie, Paris, 1671, 169 გვ.

იმოგზაურონ იმ პედაგოგთან ერთად, რომელიც კარგად იცნობს სამოგზაუროდ შერჩეულ ქვეყანას, წინასწარ შეისწავლონ საჭირო სიტყვები იმ ქვეყნის ენაზე. თან წაიღონ მისი რუკები, გეგმები და რაც მთავარია, უნდა აწარმოონ ყოველდღიური ჩანაწერი.

რ. ლესელი, ე. ბ. კოლბერის მიმდევარი და მისი იდეების დამფასებელია, იმ განსხვავებით, რომ რ. ლესელი სამოგზაუროდ უხმობს მხოლოდ განათლებულ ადამიანებს, რომელთა წერის მანერა უფრო დახვეწილი და მიმზიდველია, ისინი იყენებენ მსუბუქ იუმორს, ცინიზმს, დიალოგს, ეძებენ შესაფერის სტილს. ყოველივე ამის შედეგად შეიძლება უფრო გამოჩნდეს ავტორის ინდივიდუალობა განწყობილება, ანალიზის უნარი. რ. ლესელის თეორიას ბევრი არ დაეთანხმა, წინ აღუდგა მის განზრახვას — მოგზაურული ლიტერატურის მკაცრი სახის ირონიით, იუმორით და ღიმილით შეცვლის შესახებ. რ. ლესელს საიმედო მხარდამჭერი გამოუჩნდა მოგზაურული ლიტერატურის დიდი თეორეტიკოსის ბოდელო დე დერვალის სახით, მან კიდევ უფრო გაამდიდრა ლესელის მოსაზრებანი, თავისი თხზულებით „მოგზაურობის ესთეტიკა“, რომელიც 1688 წელს გამოქვეყნდა პარიზში. მიუხედავად იმისა, რომ ევროპის სხვა ქვეყნებთან შედარებით საფრანგეთში მოგზაურული ლიტერატურის თეორიის განვითარება ათეული წლების შემდეგ დაიწყო, იგი მაინც ვერ ასცდა მშრალ და მკაცრ დიდაქტიკას, ერთფეროვნებას და ინფორმაციულობას. ბოდელო დე დერვალმა, შეიძლება ითქვას, გზა გაუხსნა თავისუფალი ტიპის მოთხოვნას, სადაც მოგზაური საუბრობს უცხო ქვეყნის ისტორიაზე, ხელოვნებაზე, ლიტერატურაზე, კულტურაზე და რაც შეიძლება მეტს აღამინებზე, მათ ადათუწესებზე და განათლებაზე. თავის თეორიულ თხზულებაში ავტორი მოგზაურებს არწმუნებს, რომ „მოგზაურობის მთავარ მიზანს წარმოადგენს ერის ცივილიზაციის დონის შესწავლა: არქეოლოგიური კვლევით — ერის ისტორიას, ხელოვნების და კულტურის, თარგმანების გაცნობით — მისი ენობრივი შესაძლებლობების, მჭერმეტყველებისა და ლიტერატურის“⁴. ბ. დე დერვალის რჩევები ემსახურება თავისუფლად მოაზროვნე საინტერესო პიროვნებას. ის თვლის, რომ რაც უფრო საზრიანი და განათლებულია მოგზაური, მით მეტად შეივრძნობს ქვეყნის ცივილიზაციის დონეს, მის ღირსებებს, მან დამოუკიდებლად უნდა შეადგინოს მოგზაურობის ისეთი მარშრუტი, რომელიც მის თვალუაწიერს, ვაფართოებს და თან უდიდეს სიამოვნებასაც მიიღებს. ბ. დე დერვალის თეორიებმა ერთგვარად მოხსნა ჩარჩოები, რომელიც ზღუდავდა მოგზაურის და მოგზაურული ლიტერატურის თავისუფლებას.

XVII ს-ის მიწურულს ფრანგმა მოგზაურმა მაქსიმილიან დე მისონმა თავისი თხზულებით „ახალი მოგზაურობა იტალიაში“⁵, საბოლოოდ გამოიყვანა მოგზაურული ლიტერატურა ტრაქტატების, დებულებების, მოძღვრებათა და დაუსრულებელ შეგონებათა ტყვეობიდან. მეტი უპირატესობა მიენიჭა სახელმძღვანელოებს, მსოფლიოს ხალხთა, ისტორიული ძეგლებისა, კულტურული კერების, გზებისა და მხარეების შესწავლის შესახებ, რომელიც პრაქტიკულ საჭიროებას წარმოადგენს შორეული ქვეყნებისაკენ მიმავალი მოგზაურისათვის. მ. დე მისონი უცხო ქვეყნის ტოპოგრაფიის, ხელისუფლების და ადმინისტრაციის აღწერას უინტერესოდ და უსარგებლოდ მიიჩნევს. ამით ის ე. ბ. კოლბე-

⁴ De Derval, Baudelot, Esthétique de voyage, Paris, 1688, გვ. 62.

⁵ Misson Maximalien de, Nouveau voyage eu Italie, „Avis“, La Haye, 1681.

რის პროგრამას უპირისპირდება, თუმცა ღრმა პატივისცემით მოიხსენიებს შიპ პიროვნებას. მ. დე მისონი გმობს შემეცნებით და აღმზრდელით მოგზაურულ ლიტერატურას, მის შემბოჰველ წესდებასა და კანონებს. მას მიაჩნია რომ მოთხოვნაში უნდა იყოს გამოყენებული მოგზაურული ლიტერატურისათვის მისაღები გამოთქმები. ზედმეტი შეღამაზება და სპეციალური ტერმინებით გადატვირთვა ტექსტს უინტერესოს და გაუგებარს ხდის. მკითხველს უნდა მიეწოდებინა რეალური სინამდვილე მეცნიერული დამაჯერებლობითა და რომანტიკულობით.

მ. დე მისონი მოგზაურის თავისუფლებისათვის მებრძოლია, ამავე დროს, მისგან მოთხოვს ზომიერებისა და რეალობისადმი პატივისცემას. რადგან წერილები, საგანგებო ჩანაწერები, დღიურები, ამონაწერები ბორტის ეურნალიდან და სხვ. პუბლიკაციამდე საჭიროებს მრავალჯერ შესწორებას. ეს სტილისტური, თუ სხვა სახის ცვლილება ხდება იმ საზოგადოების გემოვნებისა და მოთვნილებების გათვალისწინებით, ვისთვისაც ეს მოთხოვნაა დაწერილი. თუ ავტორი თავისუფალია ზეწოლის ან სპეციალური დავალებისაგან, იგი წერს თავისი ნება-სურვილის, ინტერესისა და მისწრაფების მიხედვით. ყოველ მოგზაურს აქვს თავისებური ხედვის უნარი და სიუჟეტის გადმოცემის ინდივიდუალური მანერა, რაც მის ნაწარმოებს რამდენადმე გამსხვავებულს ხდის. ერთი და იმავე ქვეყნის აღწერელი მოგზაურებიდან თითოეულს თავისი მოთხოვნა მიაჩნია უფრო ზუსტი და რეალური. ამასთან დაკავშირებით მაქსიმილიან დე მისონი ამბობს: „ქვეყნის აღწერისას ზედმიწევნით ვცდილობ ყველაფერი გავითვალისწინო, არც ერთი წვრილმანი არ გამომრჩეს, მაგრამ სიზუსტეს მაინც ვერ დავიჩემებ. წერილებს დაელოდეთ მხოლოდ და მეტს ნურაფერს დამავალბეთ!“⁶.

მოგზაურის ნამბობის რეალურობის პრობლემა განსაკუთრებით გამძაფრდა XVII ს-ის დასასრულს და გაგრძელდა XVIII საუკუნეში. ქვეყნის, რაც შეიძლება მეტი სიმართლით აღწერა გახდა XVII—XVIII საუკუნეების მოგზაურ თეორეტიკოსთა ერთ-ერთი მთავარი საზრუნავი.

უცნობი ავტორი თავის გამოკვლევაში „სარგებლიანი მოგზაურობის ხელოვნება“ ამგვარად ხსნის ამ საკითხს: „ის, რაც მოგზაურთა წიგნებშია გადმოცემული ყოველთვის როდია სინამდვილე, რადგან წესიერება, დროის, სახელწოდება და საზოგადოების ინტერესების გათვალისწინება, ზედმეტი სიფრთხილე, ცოტა პირმოთენობა და სხვა გაუთვალისწინებელი მიზეზი კმნის თითქოს უხილავ დაბრკალებას აღწეროს სრული სინამდვილე“⁷.

მოგზაურ თეორეტიკოსთა შემფოთება არ არის უსაფუძვლო რადგან მანძილი მოგზაურის მოთხოვნასა და რეალობას შორის ხანდახან გამიზნულად იზრდება. გასაგებია, რომ მოგზაურობამდელი წარმოდგენა ამა თუ იმ ქვეყანაზე, მისი ნახვის და მერც, მასზე თხოობის დროს გარკვეულ ცვლილებას განიცდის, მაგრამ არც თუ იშვიათად მოგზაური თვალთმაქცობს, იშველიებს საგანგებო სიტუაციებს: თითქოსდა მოხვდა საპყრობილეში, მძიმედ დაშავდა, ავად გახდა და ა. შ., ან მოიპოვებს ძველი თარიღის დოკუმენტებს, ან დაიმოწმებს ამბის მომტანს, როგორც „საიმედო“ პირს, ბოლოს თავისი ფანტაზიებისა და

⁶ „Avertissement, La Haye, Van Bulderen, 1591, გვ. 79.

⁷ A n o n y m e, L'Art de voyager utilement, Amsterdam, 1698, გვ. 2.

მკერმეტყველების მოშველიებით ქმნის არარეალურ, მეორეხარისხოვან ნაწარმოებს.

მომზაურთა შთაბეჭდილებები ავტორის სარკეა, ის შეიძლება იყოს სუბიექტური, იმისდა მიხედვით, თუ, რამდენადაა ეს დამოკიდებული მოგზაურის განათლებაზე, გემოვნებაზე, კულტურაზე და კეთილსინდისიერებაზე.

მოგზაურული ლიტერატურის ყველა ეპოქისა და მიმართულების წარმომადგენელს ერთი საერთო მიზანი აქვთ — მოგზაურობის და მოგზაურული ლიტერატურის განვითარება. ამ მხრივ მათ ძალისხმევას ამაოდ არ ჩაუვლია ფრანგული მოგზაურული ლიტერატურა ძლიერი, მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი შეხვდა შემდეგ საუკუნეებს. XVI—XVIII საუკუნეები ყველაზე რთული და ამავე დროს ძალზე საინტერესოა ლიტერატურის ისტორიაში. ეს არის მისი ჩამოყალიბებისა და თვითდამკვიდრების პერიოდი, იგი, როგორც სიახლე, იმთავითვე გახდა საზოგადოებრიობის ყურადღებისა და ცნობისმოყვარეობის საგანი და შესაბამისად დამკვირვებელი, შემფასებელი და დამრიგებელიც უხვად შეიძინა. ამ პერიოდში ყველაზე ნათლად ჩანს, თუ რა რთულად მიმდინარეობს მისი ზრდა და წინსვლა, თანდათან იკვეთება მისი მიზანდასახულობანი, ინტერესი, დანიშნულება და ადგილი ლიტერატურის ისტორიაში.

ფრანგული მოგზაურული ლიტერატურის ისტორიის ერთი თვალის გადავლბაც კი საკმარისია დავრწმუნდეთ თუ რაოდენ დიდი მდიდარი და მნიშვნელოვანია მოგზაურული ლიტერატურა, თუ რამდენი ცნობილი მეცნიერი, საზოგადო მოღვაწე, მწერალი და მოგზაურია ჩაბმული მისი წარსულისა და ქომავლის კვლევა-ძიებაში.

ყოველივე ეს აძლიერებს ჩვენს ინტერესს გამოვავლინოთ თუ როგორ გამოიყურება საქართველო ამ უსაზღვრო სივრცეში, რასაც მოგზაურული ლიტერატურა ჰქვია.

М. П. ЯМАНИДЗЕ

К ИСТОРИИ ФРАНЦУЗСКОЙ ПУТЕШЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Резюме

В статье рассмотрены пути развития французской путешественнической литературы XVI—XVII вв. — самого сложного и в то же время наиболее интересного периода в ее истории — периода ее становления и самоутверждения.

На основании анализа литературных произведений известных французских путешественников-ученых того времени Ж.-Б. Колбера, Р. Леселя, Б. де Дерваля, М. де Мисона и анонимного автора показан вклад путешественнической литературы в изучение различных областей науки.

წარმომადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა გ. ციციშვილმა

ლილა ხვახუციანი

ტამპლიერების ორდენის დიდი მაგისტრის შაკ და მოლეს მოწამეობრივი სიკვდილი

(ჯოვანი ბოკაჩოს „ცნობილ მამაკაცთა“ ფაფურაკებისა „შესახებ“ და ჯოვანი ვილანის „ქრონიკის“ მიხედვით)

ტამპლიერების ორდენი ჩამოყალიბდა 1118 წელს. სახელწოდება ტამპლიერი (ფრანგ. temple, ლათ. templum, ტამპარს ნიშნავს, templiers — მეტაძრეები) მიიღო იქიდან, რომ იერუსალიმის მეფე ბოდუენ II-მ (1118—1131) ორდენის წევრებს გადასცა თავისი სასახლის ერთი ნაწილი, რომელიც სოლომონის ტაძრის ნაადგილარზე იყო აგებული. ორდენის წევრები ატარებდნენ თეთრ მოსახამს, რომელზედაც წითელი ჯვარი ჰქონდათ გამოსახული. 1128 წელს შემუშავებული წესდებით, რომელიც პაპმა ჰონორიუს II-მ დაამტკიცა, ორდენი მკაცრ ცენტრალიზებულ ორგანიზაციად ჩამოყალიბდა. 1139 წელს პაპმა ინოკენტი II-მ ტამპლიერებს დიდი პრივილეგიები უბოძა. ორდენის მიზანი თავდაპირველად სალოცავად მავალთა დაცვა და პალესტინასა და სირიაში ჯვაროსანთა სამფლობელოების განმტკიცება-გაფართოება იყო.

XII—XIII სს-ებში ტამპლიერებმა აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ჯვაროსნულ ლაშქრობებში. ორდენი თანდათან გამდიდრდა და მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ძალად იქცა. ახლო აღმოსავლეთისა და ევროპაში ტამპლიერების ორდენი უდიდესი ფეოდალების მფლობელი გახდა. ორდენის გამდიდრების წყარო ვაჭრობა, უმთავრესად კი მევენახეობა იყო, ტამპლიერების რეზიდენცია პარიზში ფართო საბანკო ოპერაციების ცენტრი გახდა. თავისი სიმდიდრით ტამპლიერების ორდენი მეფეებს არ ჩამოუვარდებოდა და მოკლე ხანში იმდენად გაძლიერდა, რომ სხვადასხვა ქვეყანაში მრავალი სამფლობელო დაექვემდებარა. ორდენს ჰქონდა ბანკები, რომელთა მეოხეობითაც იგი მსხვილ მევენახეობა ეწეოდა. ჰყავდა საკუთარი საზღვაო ფლოტი.

ტამპლიერების ორდენისათვის დამლუპველი აღმოჩნდა საფრანგეთის მეფის ფილიპე IV ლამაზის პოლიტიკა. მის მიერ გატარებული აქტიური საგარეო პოლიტიკის შედეგად წარმოებულ ხშირ ომებს უზომო თანხები დასჭირდა. სამეფო ხაზინა კი დაცარიელდა. ამის გამო მეფემ ტამპლიერების ორდენისაგან არაერთხელ აიღო სესხი და ახლა ცდილობდა როგორმე თავიდან მოეცილებინა თავისი მეველე, რადგანაც ვალის გადახდას არც აპირებდა და არც სურდა. 1307 წლის 13 ოქტომბერს მან ბრძანება გასცა ტამპლიერების დატუსაღებისა, ხოლო მათ ქონებას კონფისკაცია უყო. ტამპლიერებს ბრალი დასდეს ერესში და ღმერთის საწინააღმდეგო საქმიანობაში. ორდენისათვის წაყენებული ბრალდება მასებმა, ადვილად ირწმუნეს იმის გამო, რომ ორდენის წევრები მართლაც ეწეოდნენ მევენახეობას, გარყვნილ ყოფა-ცხოვრებას და სხვა. ტამპლიერების ნაწილი კოცონზე დაწვეს, ნაწილი სატუსაღოებში გამოამწყვდიეს, დანარჩენები კი საფრანგეთიდან გაასახლეს. 1310 წელს ორდენის დიდი მაგისტრი შაკ

დე მოლე დაწვეს. 1312 წელს ფილიპე IV-მ ისიც მოახერხა, რომ ავინიონის პაპმა კლემენტი V-მ ორდენი საბოლოოდ გააუქმა. ასე და ამრიგად. საფრანგეთის მეფე არა მარტო განთავისუფლდა თავისი ყოფილი მოვალისაგან, არამედ მის ხელში აღმოჩნდა ტამპლიერთა ორდენის ოქრო-ვერცხლის უზარმაზარ მარაგი. რაც შეეხება ორდენის მამულებს (სულ 10 000 მამული ჰქონდათ), ფილიპე IV-მ ხელი არ ახლო და პაპის თხოვნით ჰოსპიტალიერების ორდენს გადასცა, ოღონდ ეს საჩუქარი ისეთნაირად შეაპირობა, რომ ჰოსპიტალიერებმა აღარ იცოდნენ როგორ დაეღწიათ თავი მეფის ამ „წყალობისაგან“.

ტამპლიერთა ორდენის განადგურება ფილიპე IV ლამაზის მიერ და მათი დიდი მავისტრის ეაკ დე მოლეს მოწამებობრივი სიკვდილი აღწერილი აქვს ჯოვან ბოკაჩოს თავის ისტორიულ თხულებუბაში „სახელოვან მამაკაცთა ფათე-რაკები“. ამის შესახებ იგი მოგვითხრობს IX წიგნის 21 თავში. ამ ისტორიის ბოლოს აღწერს მამამისის მონათხრობის მიხედვით, რომელიც თითქოსდა ამ ტრაგიკული სცენის თვითმხილველი იყო: „Ut aiebat Bobaccius genitoz meus, gui tunc forte Parisiis negotiator, honesto cum lebre rem curabat augere don esticam, et se his testabatur interfuisse rebus“¹.

ბოკაჩო წერს: „ყველაფერი მოეწყო ისე, რომ წმინდა პაპის კლემენტი V-ის თანხმობით ერთსა და იმავე დღეს ფილიპეს ბრძანებით მთელ სამეფოში დაპატიმრებულ იქნა ტამპლიერების ორდენის ყველა წევრი თავიანთი დიდა მავისტრის ჯაკობის ჩათვლით. მეფის დაცვამ ხელთ იგდო მეტაძრეების ყველა სამფლობელო თავიანთი საგანძურით. ყველა დაკავებული მეფის სახელით გაზავნეს პარიზში, სადაც დიდხანს ჰყავდათ ჯაჭვებ დადებული და სხვადასხვა ხერხით ცდილობდნენ დაეთანხმებინათ მონანიებაზე. მაგრამ ყველაფერი ამა იყო; მეტაძრეებს სიტყვის მოსმენაც არ სურდათ მათგან, ვინც თითქოსდა ცდილობდა შეგონებით მათ გადაარჩენას. ისინი ერთხმად ამბობდნენ, რომ იმ შემთხვევაში თუ სასამართლო სამართლიანი იქნება, თვითონ შეძლებდნენ თავის დაცვას და თავიანთი უდანაშაულობის დამტკიცებას. მეფემ, რომელიც საშინლად იყო მათი ჭოუტობის გამო განრისხებული, ბრძანა — ეწამებინათ დაპატიმრებულები და ამგვარად ეთქმევიანებინათ მათთვის სიმაართლე, რადგან ამის გაყეთება მშვიდობიანი გზით ვერ შეძლო. მაგრამ არც ამან გამოიღო შედეგი. მაშინ გადაწყვიტეს სიცოცხლე შეწარჩუნებინათ ორდენის დიდი მავისტრისათვის და მისი სამი უახლოესი პირისათვის. დანარჩენები კი, რომლებიც კვლავ ჭოუტობას განაგრძობდნენ, საჯაროდ დაეწვათ.

ამგვარად, დიდი ხნის გარჩევისა და წამების შემდეგ, რომელმაც შესაძლებელია არაფერი მოგვცა, მეფის ბრძანებით ყოველი მეტაძრე მიაბეს ცალკეულ ბოძს, რომელსაც გარს შემოა ჰქონდა შემოწყობილი. დაანთეს ცეცხლი, რის შემდეგაც ჯალთმა გამოაცხადა, რომ თუ განსასჯელები საჯაროდ მონანიებდნენ თავიანთ ცოდვებს, სიცოცხლესა და თავისუფლებას აჩუქებდნენ. ამასვე ცრემლებითა და მუდარით სთხოვდნენ მათ ახლობლები და მეგობრები. მაგრამ არც ერთმა დასასჯელმა არ ისურვა ქედი მოეხარა განრისხებული მეფის წინაშე და მონანიებით ეხსნა თავი. ყველა მეტაძრე, როგორც

¹ Б р а н к а, Боккячю средневековий, М., 1983, გვ. 297. („ეს ისტორია მე მოვისმინე მამაჩემისაგან, ბოკაჩოსაგან, რომელიც მაშინ განგების ნებით იმყოფებოდა სავაჭრო საქმეებზე პარიზში, სადაც პატიოსანი შრომით ცდილობდა თავისი ქონების გამარჯვებას. მან დანარჩენნი, რომ პირადად ესწრებოდა ამ ამბავს.“)

ერთი, მტკიცედ და ამაყად იდგა. მაშინ მწველებლებმა ცეცხლი მოუკიდეს მათ ფეხის ქუსლებზე. შემდეგ კი ცეცხლის ენებმა თანდათან მთელი მათი სხეული მოიცვა. მათი ტანჯვა-წამებისა და კვნესის ხმა ცას სწვდებოდა. ტამპლიერები ყვიროდნენ, რომ ისინი ჰეშმარიტი ქრისტიანები იყვნენ და ყოველთვის იცავდნენ ამ წმინდა რწმენას. ამ კვნესასა და ყვირილში დაიწვა მათ სხეულები და სულიც თანმიმდევრობით დალიეს...

ჯაკობო, რომელიც ციხეში ხანგრძლივი ყოფნისგან დასუსტებულიყო. ჩამოიყვანეს ლიონში, სადაც ყოველნაირად ცდილობდნენ მის დაყოლიებას, რომ თითქოს ის წმინდა პაპის კლემენტის წინააღმდეგ იყო. ამ აღიარების შემდეგ იგი უკან, პარიზში გაგზავნეს. სადაც ორი ლეგატის თანდასწრებით მეფის დაცვა ხმამაღლა გამოაცხადა ბრძანება, რომლითაც მაგისტრი თავისუფლდებოდა. ხოლო ორდენი გასამართლდებოდა, მაგისტრმა თავისი ორდენის ორ თანამოძმესთან ერთად (ერთ-ერთი მათგანი დოფინ ვიენის ძმა იყო). დაიყვირა, რომ მისთვის მოესმინათ. მას ნება დართეს. მაგისტრმა ყველას გასაგონად დაიფიცა: „ველა წმინდანი და თქვა რომ ორდენის სხვ წევრებთან ერთად იმსახურებს, სიკვდილს, მაგრამ არა იმ საქმისათვის. რაც მეფის ბრძანებაშია, არამედ იმიტომ რომ დაუკერეს წმინდა პაპისა და მეფის სიტყვას და ამაო დიდებით გატაცების საზიზღარ წყურვილს, რომ ბინძური ტყუილით გასვარეს ასეთი დიდებული ღვთის ორდენი, ჩრდილი მიაყენეს თანამომძმეობის პატიოსნებას, რომ საბოლოოდ აღმოჩნდნენ მეტისმეტად უღირსები ასეთი დიდი მამაკაცების, ბრწყინვალე მეომრების, ორდენის წევრებისა და ძმების, გვერდით ყოფნის, ამიტომ ისინი უმალ ამჯობინებენ სიკვდილს ჰეშმარიტებისათვის თუნდაც უსამართლო ხელიდან, ვიდრე თავს ნებას მისცემენ ქედი მოუხარონ არასწორ გადაწყვეტილებას.“

იმავე წუთს გაისმა სასტიკი ბრძანება ტამპლიერების სიკვდილით დასჯისა. ჯაკობოსა და დოფინის ძმას ელოდებოდა ის, რაც სხვა დანარჩენებს, ორი სხვა კი დატოვეს ცოცხლად, რათა სამარცხვინოდ გაეტარებინათ თავიანთი დარჩენილი დღეები.

ორივე სიკვდილმისჯილი დასაჯეს მეფის თანდასწრებით. ორივეს თავი ეჭირა მტკიცედ და უშიშრად და გამოიჩინეს სულის ისეთივე სიმტკიცე, როგორც მანამდე დასჯილებმა“².

ტამპლიერების ორდენის განადგურება ფილიპე IV ლამაზის მიერ და ქაე დე მოლეს სიკვდილის სცენა აღწერილი აქვს აგრეთვე ცნობილ ფლორენციელ მემპტიანეს ჯოვანი ვილანის თავის „ქრონიკაში“. ბოკაჩოს მიერ აღწერილ დასჯის სცენას თუ შევადარებთ „ქრონიკის“ შესაბამის ნაწყვეტს (VIII, 92), იგი საოცრად ემთხვევა. მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ წერის მანერა საესებით განსხვავებულია: ვილანის მშრალი და ლაკონური სტილი აშკარად განსხვავდება ბოკაჩოს მხატვრული და მენტორული ენისაგან. შედარებისათვის მოგვეყავს ჯოვანი ვილანის შესაბამისი ნაწყვეტი „ქრონიკიდან“: „პაპმა იმისათვის, რომ ესამოვნებინა მეფისათვის, დათანხმდა ამაზე. მეფის გამგზავრების შემდეგ მან ყველგან დავზავნა თავისი სიგელები და ერთ და იმავე დღეს მთელ ქვეყანაში შეპყრობილ იქნა ყველა მეტამრე, წაართვეს მათ ტაძრები, სახლები და სამფლობელოები, სადაც უთვალავი მიწა და სიმდიდრე იყო. საფრანგეთში

მეფის ბრძანებით სამეფო სასამართლო დაეპატრონა მეტაძრეების ქონებას. პარიზში დააკავეს ორდენის მაგისტრი, ძმა ჟაკ დე მოლე, წარმოშობით ბურგუნდიიდან, მასთან ერთად 60 კეთილშობილი რაინდი — ბერი, რომლებიც დაადასაშულეს ერესში, ჭეშმარიტების წინააღმდეგ ცოდვებში. მეფისაგან მიღებული ფაქტების მიხედვით, ბრალდებულებები სხვადასხვანაირად აწამეს, რომ გამოეტეხათ. მაგრამ არც ერთ მეტაძრემ არ აღიარა ბრალდება და არ მოინანია ცოდვები, ისინი დიდხანს ჰყავდათ ციხეში და არ იცოდნენ რით დამთავრდებოდა მათი პროცესი (ბოლოს ერთხმად გადაწყვიტეს, რომ გაფრთხილებოდნენ თავიანთ მაგისტრს, დოფინ ვიენელის ძმას, ძმა უგო დი პარალდოს და კიდევ ერთს ხელმძღვანელებიდან)... 57 მეტაძრე მიაბეს ცალ-ცალკე ბოძს და ცეცხლი წაუკიდეს ფეხის ქუსლებზე, შემდეგ კი მთელ სხეულს. თანაც ამავე დროს თითოეულს უმეორებდნენ, თუკი მოინანიებთ დანაშაულს, სიცოცხლეს გაჩუქებთო. ამასვე ემუდარებოდნენ, მათი ტანჯვის შემყურე ახლობლები და მეგობრებიც, მაგრამ არც ერთმა მეტაძრემ არ ისურვა მონანიება. ისინი ქვითინებდნენ და ყვიროდნენ, რომ უღანაშაულონი იყვნენ, რამდენადაც ყოველთვის ჭეშმარიტი ღმერთი სწამდათ. ისინი ევედრებოდნენ და დახმარებას სთხოვდნენ ქალწულ მარიამს, იესო ქრისტეს და სხვა წმინდანებს, ამ ტანჯვა-წამებაში დაიწვა მათი სხეული, სული კი ღმერთს მისცეს...

ჟაკ დე მოლე და მისი ამხანაგები ჩამოიყვანეს პუატეში, სადაც ისინი წარსდგნენ პაპისა და მეფის წინაშე. მათ აღთქმული ჰქონდათ შეწყალება თუ დანაშაულს აღიარებდნენ, როგორც ამბობენ, მათ ზოგი რამ მართლაც აღიარეს. რის შემდეგ ისინი დააბრუნეს პარიზში, სადაც ჩამოვიდა ორი კარდინალი-ლეგატი, რომლებსაც უნდა ეამოეცხადებინათ განაჩენი და გაესამართლებინათ ისინი მონანიების საფუძველზე... მაგრამ, აქ ჟაკ დე მოლე წამოდგა და იყვირა რომ მისთვის მოესმინათ: როდესაც ბრბო დაწყნარდა, მან განაცხადა, რომ ის ცოდვები ღმერთისა და რწმენის შესახებ, რაშიც მას აღანაშაულებენ. არასოდეს ჰქონია, რომ მეტაძრეები ყოველთვის იყვნენ ერთგული შვილები ჭეშმარიტად წმინდა კათოლიკური ეკლესიისა, მაგრამ ის, მაინც იმსახურებს სიკვდილს, რადგან წამებისაგან შეშინებულმა, პაპისა და მეფისაგან მოტყუებულმა თავის მოძმეებთან ერთად აღიარა დანაშაული, რომელიც არ ჩაუდენია. მაშინ მეფის ბრძანებით მაგისტრი თავის ამხანაგებთან ერთად წაიყვანეს სიტში და როგორც დანარჩენი მეტაძრე, დაწვეს იქვე ცეცხლზე სამეფო სასახლის წინ. ცეცხლის ენებმა თანდათან მოიცივეს მაგისტრი, ის კი მაინც განაგრძობდა მტკიცებას, რომ მათი ორდენი და მათი რწმენა ჭეშმარიტად კათოლიკურია, უხმობდა ღმერთსა და ქალწულ მარიამს. ასევე იქცეოდა დოფინის ძმაც, ზოლო ძმა უგო და პარალდომ და კიდევ ერთმა მეტაძრემ ველარ გაუძლო წამებას და აღიარებით დაადასტურეს ის, რაც ადრე თქვეს პაპის და მეფის წინაშე. იმჯერად კი დააღწიეს სიკვდილს თავი, მაგრამ სულერთია, შემდეგ მათ საცოდავი დასასრული ელოდათ³.

ამრიგად ორივე ავტორის მიერ აღწერილი სცენა იმდენად აშკარად ემთხვევა ერთმანეთს, რომ შეუძლებელია არ დავინახოთ მათი ურთიერთ დამოკიდებულება: რამდენადაც ჯოვანი ვილანი თავისი „ქრონიკა“ დაწერა ბოკაჩოს „სახელოვან მამაკაცთა ფათურაკებზე“ ადრე, სავარაუდოა, რომ ბოკაჩომ ისარგებლა „ქრონიკის“ ტექსტით. მოთხრობების მსგავსებ უფრო აშკარაა,

ვიდრე ეს ერთი შეხედვით ჩანს, განსაკუთრებით თუ იგავითალისწინებთ, რომ ისინი სხვადასხვა ტონალობაშია ვადმოცემული. ბოკაჩოს მოთხრობა დაწერილია აშკარა მორალური, ჰქუის დამრიგებლური განზრახვით და ჩასმულია ნაწარმოებში, რომელიც პრეტენზიას აცხადებს ორიგინალურ ფილოსოფიურ შექამებზე, ვილანის მოთხრობა კი მშრალი და ლაკონური ვადმოცემაა ქრონიკის შესაძლებელია. ბოკაჩომ მართლაც მამისაგან მოისმინ ტამპლიერების ტრაგიკული ხვედრის შესახებ, მაგრამ მრავალი წლის შემდეგ, როცა თვითონ მოინათა ამ სცენის აღწერა, ის ბუნებრივია, მიმართავდა ლიტერატურულად დამუშავებულ ისტორიულ წყაროს. ასეთი კი იყო ჯოვანი ვილანის „ქრონიკა“, რომელსაც ის, როგორც ჩანს, კარგად იცნობდა და იყნებდა კიდევ სხვა ისტორიული თხზულებების დასაწერადაც*.

Л. Б. ХУБАШВИЛИ

**МУЧЕНИЧЕСКАЯ СМЕРТЬ ВЕЛИКОГО МАГИСТРА ТАМПЛИЕРОВ
ЖАКА ДЕ МОЛЕ ПО РАССКАЗУ ДЖ. БОККАЧО
«О ЗЛОКЛЮЧЕНИЯХ ЗНАМЕНИТЫХ МУЖЕЙ» И
ДЖ. ВИЛЛАНИ «ХРОНИКИ»**

Резюме

Тамплиеры — духовно-рыцарский орден, был основан в 1118 г. вскоре после I-го крестового похода. В 1128 г. был выработан устав ордена, превративший его в строго централизованную организацию. В XII—XIII вв. орден стал наиболее организованной военно-политической силой. Обогащению тамплиеров содействовали занятия торговлей и ростовщичеством. К финансовым услугам тамплиеров прибегали феодалы, государи, римские папы. Король Франции Филипп IV Красивый, опасавшийся роста могущества ордена, стремившийся овладеть их богатствами, добился обвинения тамплиеров в ереси. Против них был возбужден инквизиционный процесс. Осенью 1307 г. почти все тамплиеры были арестованы; после жестоких пыток «уличены» в ереси и сожжены, достояние ордена было конфисковано королевской казной. В 1310 г. в Париже сожен был на костре Великий Магистр ордена Жак де Жоле. О его мученической смерти рассказывает Боккаччо в своей книге «О злочлечениях знаменитых мужей» (21-я глава из книги IX).

Но, если сравнить рассказ о тамплиерах в книге Боккаччо с соответствующим отрывком из хроники Джованни Виллани (VIII, 92), создается твердое убеждение, что рассказ Боккаччо связан, и отнюдь не отдаленно, с текстом «Хроники». Рассказы так явно совпадают во многих моментах, что невозможно не предположить их зависимости друг от друга. А так как Виллани писал свою «Хронику» на много лет раньше боккачиевской книги «О злочлечениях знаменитых мужей», очевидно, Боккаччо использовал текст «Хроники». Сходство рассказов выявляется гораздо больше, чем это представляется на первый взгляд, особенно, если учесть, что они выдержаны в разной тональности: рассказ Боккаччо написан с явно морилизующим намерением и вставлен в произведение, претендующее чуть ли не на оригинальное философское обобщение, рассказ Виллани — сухое и лаконичное изложение хроники.

P. S. ეაკ დე მოლეს სიკვდილით დასჯის სცენა უცნობი მხატვრის მიერ შესრულებულ ოლა გურამიშვილმა აჩუქა ქავეჭავაძეს. სურათი ამჟამად საგურამოს სახლ-მუზეუმში ინახება.

წარმოადგინა ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შუა საუკუნეების ისტორიის კათედრამ

თამილა კაპანაძე

კალარის „მაცხოვრის“ ეკლესია

აბაშის რაიონის სოფ. კადარში დგას საშუალო ზომის დარბაზული ეკლესია¹. აქ ჩვენ მოგვიყვანა აკად. ექ. თაყაიშვილის აღწერამ, რომელიც მას ჩაუტარებია 1913 წ. რამდენადაც ეკლესიამ დაგვიანტერესა ანაზომებიც მოვიძიეთ. იგი აღმოჩნდა ძველთა დაცვის ინსტიტუტში („საქრესტავრაციის“ არქივში)².

ძველისადმი მიძღვნილი ზემოხსენებული სამივე მონაცემი განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ექ. თაყაიშვილის აღწერით „ყავრით დახურული ეკლესია ძლიერ დაზიანებულია“. 1946 წლის ანაზომზე ეკლესიას ყავრის სახურავი აღარა აქვს და სამხრეთის კარი გზგრეულია. ჩვენი იქ ყოფნის დროს ეკლესია სანახევროდ დანგრეული დაგვხვდა. როგორც ადგილობრივებმა გვითხრეს, იგი დაუნგრევია 50-იანი წლების მიწისძვრას.

ეკლესიის მთლიანობის წარმოსადგენად აუცილებელია გამოვიყენოთ ექ. თაყაიშვილის აღწერა. აქ მოვიყვანთ მის მეორე ნაწილს: „ეკლესიის გარედან ყურადღებას იქცევენ ლამაზი ჩუქურთმიანი ნათელი ქვები, რომელნიც ჩაუტანებიათ აგურის კედელში, სამხრეთის კარის ზემოთ და მარჯვნივ და მარცხნივ. ეს ქვები თავის გრეხილიანი ჩუქურთმებით ამშვენებენ სამხრეთის კარის შესავლს. ამ ჩუქურთმების მიხედვით ეკლესია უნდა იყოს აშენებული არა უგვიანეს XIV -ისა. შიგნით ეკლესია წინათ სულ მოხატული ყოფილა კარგი ფრესკებით, მაგრამ ეხლა უმეტესი ნაწილი მხატვრობისა ან სულ გაფუჭებულია ან შეეთიერებული. საკურთხეველში უფრო უკეთ არის შენახული მხატვრობა. ზემოთ აქ დახატულია მაცხოვარი, ეხლა დაზიანებულია, მის ქვემოთ იესო ქრისტეს მოწაფენი, „წ-მ, პ-ტრე, წ-მ პავლე, წ-მ ფილიპე“ და სხვა სულ ათი; ქვემოთ ეკლესიის მამანი, სულ ცხრა: „წ-მ რომანოზ, მღვდელ-მოძღვარი; გრიგოლი დიოლოღონი, წ-მ ნიკ-ლზ, წ-მ ი-ე ოქროპირი, წ-მ ბასილი“ და სხვ. ამით ყვლას ხელში აქვთ ეტრატები და ეტრატების წარწერანი მსხვილი ასომთავრულით არის. თვით ეკლესიაში მხატვრობიდან კიდევ განირჩევა: ხარება, ფერისცვალობა, ლაზარეს აღდგენა. ქვემოთ ჩრდილოეთის კედელზე მოჩანან მთავარანგელოზნები, მიქელ და გაბრიელ, წმიდა გიორგი და წმიდა დიმიტრი. დასავლეთისაკენ ჩრდილოეთის კედლისა ყოფილა სურათები დადიანებისა, ქმარი, ცოლი და შვილი და ერთი კიდევ სხვა პირი, მაგრამ სურათები ძრიელ გაფუჭებულია და ძლივსღა ეტყობა მხოლოდ ზემო ნაწილი. ისტორიულნი პირები ყოფილან აგრეთვე წარმოდგენილნი დასავლეთის კედელზეც, რომელაც

¹ კალარის ეკლესიის შესასწავლად ვიყავით, ნოქალაქევის ექსპედიციის წევრებთან ერთად, 1986 წ. ივლისში.

² ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წ. II, ტფილისი, 1914, გვ. 23—33.

³ არქიტექტორ ს. ბოლქვაძის აზომვები ჩაუტარებია 1946 წ.

ქართული
საბჭოთაო

ებლა შეთეთრებულია. მხატვრობის შემკობილებანი, სადაც დაცულია, ძრიელ ლამაზია. კანკელი ეკლესიისა ახალია, ძველი ხატები აქ არ არის დაცული“¹.

ახლა ის რაც ჩვენ დავგვხვდა.

ეკლესია დგას სოფლის ჩრდილო-დასავლეთის მონაკვეთში. საშუალო ზომების (14, IX7, 8 მ.) მქონე დარბაზული ეკლესიის კამარა ჩანგრეულია და ასევე, თითქმის დანგრეულია დასავლეთის მონაკვეთის კედლები. მაგრამ ბევრი რამის წარმოდგენა შეიძლება ადრე შესრულებული ანაზომების მიხედვით. ამ ნახაზებისა და მაშინდელი ფოტოების მიხედვით არ დგინდება სახურავი და სამხრეთის კარი.

ეკლესიის გეგმა შვერილაფისდიანი დარბაზია (სურ. I). შესასვლელი ჰქონია სამხრეთით და დასავლეთით. პირველი მათგანი ანაზომების მიხედვით დიდადა განგრეული, ხოლო მეორეს წირთხლები ჩამოძარცვული აქვს, წინასწარ უნდა აღენიშნოთ, რომ ეკლესიის ხუროთმოძღვარი ვერ ყოფილა მაღალი დონის ოსტატი. ძველის ფორმებს აკლია სიმკვეთრე. ხაზები დუნეა, პროპორციებიც დაუხვეწავია.

სწორკუთხა დარბაზის გადამხური კამარა შეისრული ფორმისაა; თითქმის იმევე ფორმისაა ეკლესიის კონქიც. ეკლესიის აფსიდი, ერთი შეხედვით, ნახევარწრიულია, მაგრამ სინამდვილეში შეიღწახნაგაა. ასეთი შთაბეჭდილება იმიტომ გვრჩება, რომ წახნაგები მკვეთრად არაა გამოყვანილი. თანაც აღსანიშნავია ისიც, რომ წიბოები მკვეთრად დაახლოებით 1.5 მეტრის სიმაღლემდეა გამოყვანილი, ზემოთ კი თანდათანობით წრეზე გადადის. შიგნიდან მრავალწახნაგა აფსიდი იშვიათია. შესაძლოა აფსიდის კუთხოვნება გამოიწვიოს საშენ მასალად აგურის გამოყენებამ. აფსიდი ღრმაა და დასაწყისის ორსავე მხარეს მოზრდილი სწორკუთხა უბეებია ინვენტარის შესანახავად (სურ. 1,2).

ეკლესია შიგნით ნათდება სარკმლით, ამათგან ოთხი განლაგებულია საკუროთხველში (სურ. 1,2), ორი კი — დასავლეთის კედელში. საკუროთხველში ჩვეულებრივ კეთდება ერთი ან სამი სარკმელი. ოთხი კი კერძო შემთხვევაა. რაც შეეხება სარკმლების ფორმას, უნდა აღინიშნოს, რომ აქაც არაა სიზუსტე დაცული. ოსტატი სიმაღლის ნახევრიდან იწყებს მომრგვალებას და თანდათანობით ავიწროვებს ჭრილს. ბოლოს კი ორი აგურის სამკუთხა დაყენებით ამთავრებს. არის კიდევ ოთხი თითქმის კვადრატული ამბრაზურა დასავლეთით სარკმლების ზემოთ, ერთ ხაზზე, მათი დანიშნულება გაურკვეველია (ასეთი გადაწყვეტა ჩვენ არ შეგვინიშნავს). აფსიდის კედელში, როგორც აღენიშნეთ ორი ღრმა ნიშაა და სამი პატარა.

ეკლესიის დარბაზის გადამხური კამარა ორ პილასტრზე გადასული საბჯენ თალებზე ეყრდნობა (სურ. 1,2). პილასტრებს შორის ინტერვალი თანაბარია დასავლეთის ორ შემთხვევაში, აღმოსავლეთის მონაკვეთი კი სიგანით მათი ნახევარია.

დარბაზის კედლები მთლიანად დაფარული ყოფილა ფრესკული მხატვრობით (სურ. 3). ახლა მხოლოდ მისი კვალი ჩანს. გადარჩენილ საკუროთხველის კედლებზე ახლაც შეიძლება ექ. თაყაიშვილის მიერ აღწერილი კომპოზიციე-

¹ ექ. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 32—33.

² ექ. თაყაიშვილი ეკლესიის მხატვრობის აღწერისას შემდეგს დასძენს: „ზოგიერთები თ. კიუნეს ჩვენ ფრადებით გადმოვალბინეთ“. მხატვარ-ფოტოგრაფ თ. კიუნეს მიერ გადაღებულ პირსა და ფრესკის ფოტოს, ჩვენ ვერ მივაკვლიეთ.

ბის ამოკითვა. ნამდვილი ფერის ნახვა ჯერ კიდევ ხერხდება შედარებით ისეთ დატულ ადგილებში როგორცაა ნიშები. საერთო შთაბეჭდილებით იგი ანალოგებს პოულობს ლევან მეორე დადიანის (1611—1657 წწ.) დროს ნაწილობრივ მოხატული ისეთ ძეგლებში როგორცაა — მარტვილი, ზობი, ცაიში და წალენჯიხა.

ეკლესია მთლიანად აგურითაა ნაგები, აგური ინტერიერში ნალესობის გამო არ ჩანს, მაგრამ ფასადებზე იგი კარგადაა გამოვლენილი.

ეკლესიის სამი ფასადი ბრტყელი ზედაპირითაა, ხოლო მეოთხე, აღმოსავლეთისა წახნაგოვანია. წახნაგი ექვსი, წახნაგების წიბოები არაა მკვეთრად გამოვლენილი. თანაც აღსანიშნავია, ის გარემოებაც, რომ წახნაგები სარკმლის ზედა დონემდე ჩანს, მერე კი წრეზე გადადის (სურ. 8, 9).

აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ფასადებზე განლაგებული სარკმლები მარტივი სწორკუთხედებია. ფასადის მორთვაზე ოსტატს მხოლოდ აღმოსავლეთით უჩრუენია. აქ ოსტატი აგურის წყობით ახერხებს ფასადისათვის ერთგვარად ლაზათის მიცემას. სარკმლის ზედა ხაზზე, სამ რიგად აგურები ცირადაა დაწყობილი (ასეთ წყობას, ჩვეულებრივ „თევზისფხურს“ უწოდებენ). ამას მოსდევს აგურის ჰორიზონტალური წყობა ორ რიგად. შემდეგ ასეთი წყობა, როგორც ეტყობა, კიდევ ორჯერ მეორდება. ასეთი წყობა ნამდვილად კარგ შთაბეჭდილებას ტოვებს (სურ. 5, 6).

ეკლესიის ორი კარიდან ხის ძელით გადახურული დასავლეთის კარი სწორკუთხაა მაგრამ, რადგან კარი განიერი იყო, ამიტომ ზედა კედლის დაწოლის საწინააღმდეგოდ ოსტატს განმტვირთავი თალი გაუკეთებია. იგი ერთი აგურის წყობითაა მიღებული და კარის ღიობს განივად ადგას.

სამხრეთის კარი კი მშენებელს სავანებოდ მოურთავს ჩუქურთმიანი კანკელის ფრაგმენტით (სურ. 4). ეს კარი ფრაგმენტებით 40-იან წლებში უკვე ადგილზე აღარ იყო. ფასადში ჩართული კანკელის ფრაგმენტების შესახებ ექ. თაყაიშვილი შემდეგს წერს: „ეკლესიის გარედან ყურადღებას იქცევენ ღამაში ჩუქურთმიანი ნათალი ქვები, რომელნიც ჩაუტანებიათ აგურის კედელში სამხრეთის კარის ზემოთ, მარჯვნივ და მარცხნივ. ეს ქვები თავის გრეხილიანი ჩუქურთმებით ამშვენებენ სამხრეთის კარის შესავალს. ამ ჩუქურთმების მიხედვით ეკლესია უნდა იყოს აშენებული არა უგვიანეს მეთოთხმეტე საუკუნისა“⁶. ავტორს ახლდა ფოტოგრაფი კიუნე რომლის მიერ გადაღებული ერთი ფოტოს ნეგატივი ინახება ხელოვნების მუზეუმის ფოტოტეკაში.

ამ ფოტოზე გამოსახულია კადარის ეკლესიის სამხრეთის კარი. იგი ზეოთმოდგარს მოურთავს რომელიც ეკლესიის კანკელის ფრაგმენტებით (სურ. 4). ფრაგმენტი შვილია. ამათგან სამი, თაღდის ერთნაირი ფორმის ფრაგმენტი. ესენი კანკელის ცენტრალური მონაკვეთებია ორ-ორი ნახევართაღით. კიდევ ორი ისევ ერთნაირი ფრაგმენტი, მხოლოდ ისინი თაღდის განაპირა ფილებია. არის აგრეთვე ორი ფრაგმენტი, რომლებიც თაღდის კოლონების ნაწილებია. ესენი კვადრატული იმპოსტები, რომლებიც დაყრდნობილია შეწყვილებულ ლილვებზე, ლილვები გლუვზედაპირიანია, ხოლო კაპიტელები, დაფარულია გეომეტრიული ჩუქურთმით.

ფრაგმენტები მთლიანად მოჩუქურთმებულია. თაღები ნახევარწრიული მონახულობისაა. თაღებს ორნამენტირებული არშიები შემოუყვება, ხოლო თაღებს

შორის მოზრდილი კოებია რომელთა ზედაპირიც მთლიანად ჩუქურთმებითაა დაფარული. ამ კოებსაც წრიულად ვიწრო ჩუქურთმიანი არშია უვლის.

თითოეულ თაღზე შემოყოლებულ არშიაზე ცალკე მოტივია ამოკვეთილი. ეს კი იძლევა თაღების თანმიმდევრობით დალაგების საშუალებას. ასეთი ცდის შედეგად გაირკვა რომ კანკელი ხუთი თაღისაგან შედგებოდა და აკლია ორ თაღს შორის მდებარე ერთი ფრაგმენტი. სავარაუდოდ ეს უნდა ყოფილიყო მეორე და მესამე თაღს შორის მდებარე ფრაგმენტი. თავისთავად ხუთთაღიანი კანკელი დიდ ეკლესიას გულისხმობს, ვთქვათ ისეთი როგორცაა სეფიეთას ბაზილიკა, რომელიც აქედან ჩრდილოეთით რამდენიმე კილომეტრზეა. სხვა ეკლესიის ნანგრევი, რომლის ნაწილიც ეს კანკელი შეიძლება ყოფილიყო კადარის სიახლოვეს ახლა არ ჩანს.

კანკელის დათარიღებისათვის ერთადერთია სტილისტიკური მონაცემები, ჩუქურთმა მხოლოდ გეომეტრიულია და შესრულების მხრივ მეტად მშრალია სწორედ ამან ათქმევინა მის პირველ გამომცემელს რენე შერლინგს, რომ იგი XIII—XIV საუკუნეების ნაწარმოებიაო⁷; ჩვენ კი დავსძენთ რომ იგი უფრო XIV ს-საა.

ეკლესიას, როგორც ზემო განხილვიდან ვნახეთ, ზუსტად დამათარიღებელი მონაცემები არ ახლავს⁸. ზოგადად კი იგი XVI—XVIII საუკუნეებისაა. გვიანი საუკუნეების ოდიშის სამთავროს ტერიტორიაზე აგებული ეკლესიები, ან ძველ ეკლესიებზე მიშენებული ექვტრები, ყველა ქვისაა და განსახილავი ძეგლისათვის შესადარებლად უშუალოდ არ გამოდგება.

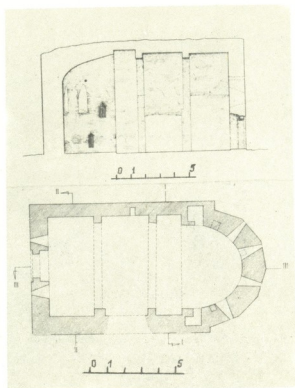
აღნიშნულ ეპოქაში რესტავრირებული ძეგლებიდან კადარის ეკლესიის დასათარიღებლად ნაწილობრივ გამოდგება ციხის ტაძრის გუმბათი. ეს დიდი ტაძარი 1614 წლის მიწისძვრამ ძლიერ დააზიანა და იგი 1616—1618 წლებში აფხაზეთის კათალიკოს მალაქიას აღუდგენია. ოსტატი აქაც ვერ ყოფილა მაღალი დონისა და იგი გუმბათის ყელს აკეთებს რაღაც საშუალოს ცილინდრსა და პრიზმას შორის. წიბოები ისე დუნედაა გამოყვანილი, რომ ქვემოდან თითქმის არ შეიმჩნევა⁹.

როგორც ვნახეთ, კადარის ეკლესია სოფლის რიგითი ნაგებობაა, მართალია იგი ყველა თავისი დეტალით გვიანი საუკუნეებისაა, უფრო XVII ს-ის მიეკუთვნება.

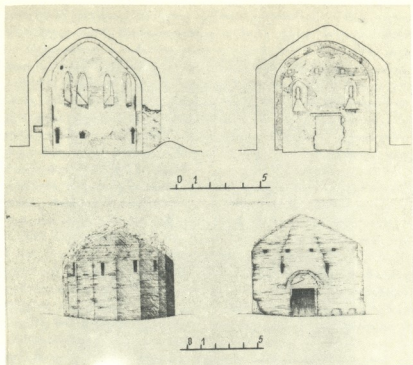
⁷ P. Ш м е р л и н г, малые формы в архитектуре средневековой Грузии. 1962, გვ. 192—193.

⁸ ეკლესიას მისი პირველი გამომცემელი, ექ. თაყაიშვილი კანკელის მიხედვით ათარიღებს „არა უგვიანეს მეთოთხმეტე საუკუნისა“ (დასახ. ნაშრომი, გვ. 32). კანკელი სხვა ეკლესიისა ამიტომ იგი ამ ეკლესიას, ცხადია, ვერ დაათარიღებს.

⁹ ზ. აქარაია, ციხის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი, თბ., 1956, გვ. 32—34, სურ. 3, 4, ტაბ. VI—VIII.

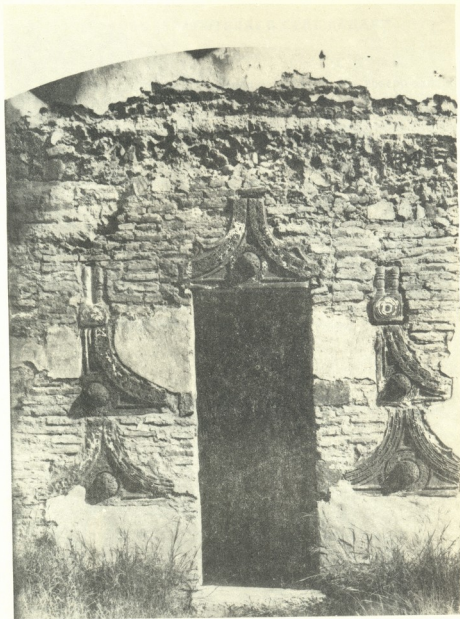
1. კლარი, ეკლესიის გეგმა და ვრძივი განაკვეთი

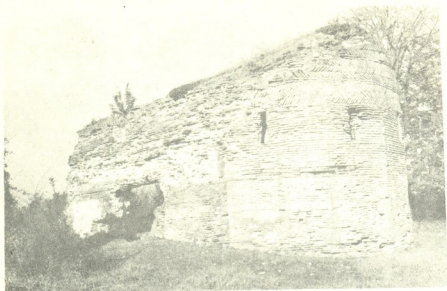
2. კადარი. ეკლესიის განივი განაკვეთები და აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ფასადები

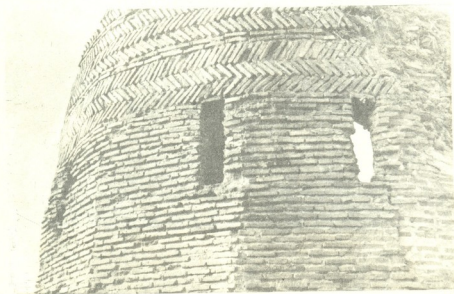
3. კადარი. ეკლესიის საკურთხეველი შიგნიდან

4. კადარა. ეკლესიის საშხრეთის კარის კანკელის ფრაგმენტები

5. კდარი. ეკლესია სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან

6. კდარი. ეკლესიის აღმოსავლეთის ფასადის დეტალი

Т. О. КАПАНАДЗЕ

ЦЕРКОВЬ «СПАСИТЕЛЯ» В СЕЛЕ КАДАРИ

Резюме

Село Кадари расположено в районе Абаша. На северо-западной окраине села находятся развалины церкви.

Церковь зального типа, средних размеров. Она сейчас в плохом состоянии, но о ней можно судить по материалам экспедиции Е. Такайшвили¹ и по обмерам 1946 г. архитектора С. Болквадзе.

План церкви прямоугольный с выступающей апсидой. Двери расположены с юга и запада, а окна — с востока и запада. Свод стрельчатой формы покоится на подпругинных арках. Стены интерьера были покрыты фресковой росписью. От фрески остались только небольшие фрагменты.

Церковь целиком построена из кирпича. Внутренние стены заштукатурены, поэтому кирпич не виден, а снаружи хорошая кладка палицо. Шестигранную выступающую апсиду мастер заканчивает в три ряда косо поставленными кирпичами.

Автор церкви украсил южный фасад откуда-то доставленными фрагментами алтарной преграды. Эти фрагменты датируются XIV веком.

Сама церковь, по стилистическим данным, датируется позднефеодальной эпохой, в частности, XVII веком.

წარმოადგინა სპეაროველის მეცნიერებათა აკადემიის აკად.
ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმმა.

¹ Е. Такайшвили. Археологические экспедиции, разыскания и заметки, Тифлис, 1914, кн. II, стр. 32—33

შეწირულობის ინსტიტუტი უშემარში

წინამდებარე სტატიაში ჩვენ საუბარი გვექნება ხალხის რელიგიურ წარმოდგენებზე დამყარებული ერთი რიტუალის შესახებ, რაც აღთქმული მსხვერპლის შეწირვის ჩვეულებაში გამოიხატება. იგი ყველა ეპოქისათვისაა დამახასიათებელი იმ დროიდან, რაც კი რელიგია ჩაისახა. დროის ვრძელ მანძილზე ამ ჩვეულებამ ოდნავი, თითქმის შეუმჩნეველი ცვლილება განიცადა რიტუალის ჩატარების წესის, თვალსაზრისით, შინაარსობრივად კი უაღრესად კონსერვატიული დარჩა: აღთქმული მსხვერპლის შეწირვის მთავარი დანიშნულება იყო და არის შემწირველის მიერ ღვთაების ღვთის მოვება რაიმე თხოვნის აღსრულებაში ზენაარის შემწეობის მოპოვების მიზნით. ამ მხრივ ეს რიტუალი უაღრესად უტილიტარული და პროგრამულია.

ისტორიის ასპარეზზე უშემართა პოლიტიკური არსებობის ათასხუთასწლოვანი პერიოდის მთელ მანძილზე (ძვ. წ. IV ათასწლეულის შუა ხანებიდან 2024 წლამდე) ამგვარი ჩვეულების დადასტურებას ეხედებით ყოველთვის. ადრეულ-საწყისი პერიოდისათვის ამის შესახებ არქეოლოგიური მასალა მოგვითხრობს, მოგვიანებით კი კერძოდ, ძვ. წ. XVI ს-დან ამ რიტუალის შინაარსის უკეთ წარმოდგენის საქმეში უკვე წერილობითი წყაროები გვეშეულებიან¹.

აღთქმული მსხვერპლის შეწირვის შესახებ ყველაზე უხვი ცნობები მოაწეულია ახალშემარული ხანის ერთი უმნიშვნელოვანესი მონაკვეთის, ე. წ. ურა III დინასტიის ხანიდან (ძვ. წ. 2132—2024 წწ.). ჩვენს მიზანსაც ამჭერად სწორედ მაშინდელი ლურსმული დოკუმენტების მონაცემების გარკვეული კუთხით გაანალიზება წარმოადგენს. ამთავითვე გვინდა ისიც შევნიშნოთ, რომ სათანადო წერილობითი მასალა იმდროინდელი შუამდინარეთის საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ეკონომიკური და სოციალური ვითარების ზოგადი სურათის თუნდაც ერთი მხარის უკეთ წარმოჩენისათვის გვაინტერესება.

პირველი, ვინც უშემარში არსებულ შეწირულობის ჩვეულებასთან დაკავშირებულ დოკუმენტური მასალა მიმოიხილა, იყო ი. გელბი. მან 1972 წელს გამოაქვეყნა უშემარის ერთ-ერთი უმთავრესი რელიგიური და პოლიტიკური ცენტრიდან — ქალაქ ლავაშიდან მომდინარე ორი ვრცელი დოკუმენტი, რომლებიც წარმოადგენენ ამ დამახალების ტერიტორიაზე არსებული სხვადასხვა ტარისადმი შეწირული ქონების აღწერის ასე ეთქვათ, აქტებს². მათში არაერთხელ იხსენიება შეწირულების სახით შემოსული სხვადასხვა სახის ნივთები:

¹ L e n z e n H. J., Mesopotamische Tempelanlagen vor der Frühzeit bis zum zweiten Jahrtausend, ZA 51 (1955), გვ. 1—37; Б р е н т ь е с Б., Ор Шанидара до Аккада, М., 1976, გვ. 137, 269, 175—177.

² D e i m e l A., Die Orferlisten Urukaginas und seiner Vorgänger, OrSP (1928), გვ. 26 შმდ: მ ი ს ი ე ე, Religiöse Abgaben (maš-da-ri-a), OrSP 26 (1927), გვ. 1—29.

³ G e l b I. J., The Arua Institution, RA 66 (1972), გვ. 1—32.

პირუტყვი და ადამიანები. მაშინ ი. გელბს არც ჰქონია მსგავსი ხასიათის კლემენტური ცნობების სრულად მოხმობა-განხილვის პრეტენზია და მის ნაშრომში ამას ვერც უხვდებოთ. ამ მხრივ კიდევ უფრო მწიროა ი. გელბის მიერ გამოქვეყნებული დოკუმენტების მსგავსი მესამე საბუთის პუბლიკაციისადმი მიძღვნილი სტატია დ. ფოქსეოგისა⁴, რომელიც მხოლოდ საბუთის ავტოგრაფირება-ტრანსლიტერაციითა და მისი შინაარსის მოკლე მიმოხილვით შემოიფარგლება. ეს არის და ეს. შუმეროლოგთაგან შეწირულობის საკითხს სპეციალურად დღემდე არვინ შეხებია.

აღნიშნული ეპოქის დროინდელი შუმერული საზოგადოებასათვის ერთობ დამახასიათებელია ხშირი მსხვერპლთშეწირვა. სავალდებულო გადასახადის სახით სამსხვერპლოდ განკუთვნილი ცხოველებისა და ნივთების გამოღება ეყისრებოდა მეფიდან დაწყებული რიგით მეფემემდე ყველას. სხვადასხვა სახისა და დანიშნულების სამსხვერპლო გამოსაღების აღსანიშნავად შუმერულ სამეურნეო თუ საკრალური შინაარსის დოკუმენტებში დამოწმებულია შემდეგი ტერმინები: *siskur*, *niqu* „მსხვერპლი (ლოცვის თანმხლები, არარეგულარული)“⁵, *sa—du₁₁*, *attukku* „რეგულარული (სადღესასწაულო) მსხვერპლი“⁶ და *mu—túm*, *šurubtu* „რეგულარული სავალდებულო (სამსხვერპლო) გამოსაღები, შემონატანი“⁷. ეს უკანასკნელი ძირითადად ცხოველებით გამოღებულ გადასახადს გულისხმობდა. იგი იყო რეგულარული (წლიური), სავალდებულო და იხდიდა ყველა — მეფე (*mu—túm—lugal*), ოღის მმართველი (*mu—túm—énsi*), ან თუ იმ თანამდებობის პირი და რიგით მეფემე.

რაც შეეხება ღვთაებისადმი მორთმეულ წებაკოფლობით სააღთქმო შესაწირის, იგი ძირითადად ორი ტერმინით გადმოიცემოდა. პირველი ა — *mu₆*, *išruk* „მიუძღვნა, შესწირა“⁸. იგი შედარებით იშვიათად იხმარებოდა; ძირითადად სამეფო წარწერებში გვხვდება მეფეთა მიერ ღვთაებათადმი სიციცხლოსა და ჭანმრთელობის გამოსათხოვრად (*nam—ti—la—ni—šè*) მიძღვნილ შესაწირთა აღსანიშნავად⁹. ამავე შინაარსის მქონე, ოღონდ უფრო ხშირად ხმარებული, მეორე ტერმინი *a—ru—šir₂kum* „მიძღვნილი, ჩაიუქარი, ნაბოძები, საჩუქრად

⁴ Gelb I. J., დასახ. ნაშრ., გვ. 5-7. სათანადო წყაროების ი. გელბისეული მიმოხილვა არასრულია, მაგრამ მკვლევარს მისი ნაშრომის ორიოდ გვერდზე ჩვენთვის საინტერესო საკითხების შესახებ არა ერთი უმნიშვნელოვანესი მოსაზრება აქვს გამოთქმული, რაც ჩვენი მხრივ მისაღებია და გაზიარებულია კიდევ.

⁵ Foxvog D. A., Third Arua Summary from Ur III Lagash, RA 80 (1986), გვ. 19—29.

⁶ SL II, 438: 6; MEA, 438; AHw, გვ. 793.

⁷ SL II, 457: 39b; MEA, 457; AHw, გვ. 1201.

⁸ AHw, გვ. 1287.

⁹ დაწვრილებით იხ. Hallo W. W., A Sumerian Aumerian Amphictyony, JCS 14 (1960), გვ. 88—114.

¹⁰ AHw, გვ. 1183.

¹¹ RISA, გვ. 98, 4, I III 40; გვ. 128, 14: 13; 15: 16; 17: 6 და სხვა.

¹² NG III, გვ. 93. (შეად. NG I, გვ. 87, შენიშვნა 6).

¹³ *a—ru—š* ტერმინს ა. დავიშვილი თარგმნის ასე: „საჩუქრად მიძღვნილი (ადამიანები, ცხოველები და ნივთები)“ (იხ. SL II, 579: 140). ი. გელბის მიხედვით ამ ტერმინში ნაველისხმევია „სააღთქმო შესაწირი — *given ex—voto* (იხ. A1, გვ. 5). მკვლევართა ერთი ნა-

მიძღვნილი¹³, შეწირული¹⁴. იგი წარმოდგენა ზმნისაგან a-ru, šarāki ბოცება, მიძღვნა, ჩუქება¹⁴. სამეურნეო და იურიდიულ დოკუმენტებში ამ ტერმინით აღნიშნება წებაყოფლობით გაღებული შესაწირი -- ნივთები, ცხოველები და ადამიანები. ჩვენც ამგვარად სწორედ „არუა“ შესაწირის შევებებით.

ტერმინებზე საუბრის დასაბრუნებლად ერთსაც დაუვმატებდით. „არუაში ნაგულისხმევი ცხოველები და ნივთები (ადამიანები არა) ზოგჯერ მოიხსენიება sá—du₁ და mu—túm ტერმინებითაც. ზემოთ მივუთითეთ, რომ ეს ტერმინები სასხვერპლოდ განკუთვნილი ცხოველებისა და ნივთების სავალდებულო გამოღებას, სავალდებულო გადასახადს გულისხმობენ. აქედან გამომდინარე, ტაძარში შემოსული ცხოველებისა და ნივთების მიმართ როცა ნათქვამია, რომ ესაა a-ru-a-mu-túm¹⁵ ან a-ru-a-sá-du₁¹⁶ შეიძლება ვიფიქროთ, „არუა“ შესაწირის რამდენადმე სავალდებულო ხასიათი ზომ არ ჰქონდა? ყოველთვის ეს, ალბათ, ასე არ იყო. მაგრამ ტაძარი ზოგჯერ მაინც ზომ შეეცდებოდა, რომ იდეოლოგიური ზემოქმედების გზით აქტულებინა მორწმუნეები, რათა მათ ღვთაებისათვის შეეწირათ რაიმე შედარებით ხშირად, რეგულარულადაც კი. მოსალოდნელია, რომ თავდაპირველად წებაყოფლობითი შეწირვა თანდათანობით სავალდებულო გადაქვეყნდებოდა.

ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ერთი გარემოებაც. ურის III დინასტიის რასაწყისში „არუა“ შემოსულობა შედარებით ნორმალური იხსოვრება გვხვდება. ჩანს, მას ამ დროს, მართლაც, რომ წებაყოფლობითი ხასიათი ჰქონდა. ზოგჯერ ანებით კი, კერძოდ. ამ დინასტიის უკანასკნელი მეფის იბისუნემ ზეობაში (ძვ. წ. 2046—2024 წწ). -- ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიკური დაქვეითების ხანაში შექმნილი კრიზისული ვითარების გამწვავების კვალობაზე შედარებით ხშირდება „არუა“ შემოწირულების შემოსვლის შემთხვევები¹⁷. უნდა ვიფიქროთ, რომ საყოველთაო გაჭირვების დროს ქურუმები იქნებ ავალდებულებდნენ ყოველ მოქალაქეებს და რაღაც მეთოდებით აიძულებდნენ მათ, უფრო რეგულარულად შემოეტანათ „არუა“ შემოსაწირი.

ყოველივე ზემოთქმული გვაფიქრებინებს, რომ „არუა“ შემოწირულების ყოველთვის თუ არა, გარკვეულ პერიოდში მაინც სავალდებულო ხასიათი ჰქონდა¹⁸.

ახლა გადავიდეთ უშუალოდ განსახილველ საკითხზე, რომელიც, ვფიქრობთ, უმჯობესი იქნება განვითაროთ ამგვარი თანმიმდევრობით I. ეის სწორავდნენ:

წილ აღნიშნულ ტერმინს: თარგმნის, როგორც „საჩუქარი“ (იხ. J a c o b s e n T., СТС, გვ. 57; Дьяконов И. М., Люди города ура. М., 1900, გვ. 121; Grégoire J. —r., AAS. 143:2) ან „შემოსწირი“ (იხ. Тюменев А. И., ГХДШ, გვ. 262) „მიძღვნილი“ (იხ. Струве Е. Е., Лагерь военнопленных женщин в шумере конца III тысячелетия до н. э., ВДИ, 1952 №3, ზვ. 17, სვეტი VI 5). „საჩუქარი; გადასახადი“ (იხ. Legrain L., UET III 2, გვ. 54).

¹⁴ MEA. 579; AHw, გვ. 1183.
¹⁵ AT, 53. შ. მსგავსი შემთხვევები იხ. TEL. 249, ტვ. 5; CBT I, 14516; TVD, 51:—7 —8; YOS IV. 228:2; UET III, 83:10; SAT, 266, ტვ. 1.
¹⁶ UET III, 160:6; SAT, 20:4.
¹⁷ UET III, 78; 83; 249; 250; 256 და სხვ. (ადგილის სიმკრძას გამო ვერაა დოკუმენტის მითითებისაგან აქ და ქვემოთაც თავს ვიკავებთ).
¹⁸ ამას ერთგან ი. დიაკონოვიც შენიშნავს გაკვირით, მაგრამ თავის მოსაზრებს არ ასაბუთებს (იხ. Дьяконов И. М.; დასახ. ნაშრ. გვ. 121).

II. რას სწირავდნენ; III. ვინ სწირავდა და IV. როგორ, რა დანიშნულებით იყენებდნენ შემონაწირს.

1. ვის სწირავდნენ. რა თქმა უნდა, ტაძრებს. რომ შეწირულება ძირითადად ტაძრებში შედიოდა, ამ ფარემოებზე დოკუმენტებში ყოველთვის არაა მაგრამ საკმაოდ ხშირად კი არის ნათქვამი, რომ ესა თუ ის შემონაწირი განკუთვნილია ღვთაებებისათვის (a-ru-a-dingir-re-ne)¹⁹, ზოგჯერ მითითებულია კონკრეტული ღვთაება, რომელსაც მიერთებდა შემონაწირი — a-ru-a-d⁴Na-na-a „შემონაწერი ღვთაება ნანასადმი“²⁰ ან უფრო ხშირად იხსენიება კონკრეტული ღვთაების ტაძარი-a-ru-a-e-d⁴Nin-dar-a²¹, კონკრეტული დასახლებული პუნქტის ტაძარი²² და ა. შ.

ტაძარში შემოსულ შემონაწირს, ძირითადად კი პირუტყვისა და ადამიანებს, შემდეგ გადაანაწილებდნენ სახელმწიფო მეურნეობის ფილიალში²³. მათ მიმართ საბუთებში ყოველთვის აღნიშნულია, რომ ისინი შემოწირული არიან(a-ru-a-me)• მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ნაგულისხმევი პირუტყვი თუ ადამიანები თავის დროზე უშუალოდ სახელმწიფო მეურნეობის ამა თუ იმ ფილიალს შესწირეს ტაძრის გვერდის ავლით. უშუალოდ სახელმწიფო მეურნეობისადმი ადამიანებისა და პირუტყვის შეწირვის დოკუმენტური ცნობა ჩვენ არ გავვაჩნია. არ გავვაჩნია ადამიანებისა და პირუტყვის მიმართო, ვამბობთ, თორემ სახელმწიფო მეურნეობის რომელიმე ფილიალისადმი ამა თუ იმ ნივთის შეწირვის ერთი შემთხვევა წერილობითაა დადასტურებული. ჩვენს განკარგულებაშია საგანგებოდ გაფორმებული იურიდიული საბუთი იმის თაობაზე, რომ ერთმა პიროვნებამ ორი ცალი ვირის თოქალთო შესწირა (სიტყვ. „აჩუქა“ — an-no-ru) ქალაქ გირსუს (ლაგაშის ოლქის ცენტრალური პუნქტის) საფეიქრო საწარმოს²⁴. აღნიშნულ ფაქტზე დაყრდნობით თუ ვაღიარებთ სახელმწიფო მეურნეობის ფილიალ-დაწესებულებებში ტაძრების გვერდის ავლით „არუა“ შემოწირულობების მოხვედრის შესაძლებლობას, ეს მხოლოდ და მხოლოდ ნივთების მიმართ უნდა დაეუშვათ და ესეც ძალზე გამონაკლისად მივიჩნიოთ.

II. რას სწირავდნენ: ადამიანებს, ცხოველებსა და ნივთებს. მაგრამ სამწუხაროდ, დოკუმენტებს არავითარი ცნობა არ შემოუნახავთ იმის შესახებ, თუ რა შემთხვევაში სწირავდნენ, ვთქვათ ადამიანს და რა შემთხვევაში — ცხვარს ან რაიმე ნივთს. უეჭველია, ცხვრის მაგივრად ადამიანს არავინ შესწირავდა და არც პირიქითული მოვლენის დაშვება იქნებოდა რწმენა-წარმოდგენით გამართლებული. არადა ამისი გაგება ერთობ მნიშვნელოვანი იქნებოდა ძველი შუამდინარეთელი ადამიანის სულიერი ლამყაროსა და საერთოდ ძველადმოსავლური რელიგიის არა ერთი ნიშანდობლივი მომენტის წარმოსადგენად.

¹⁹ AI, A XIII 2; STA, I VIII 2.

²⁰ UTZL, 14:2; UET III, 74: 4; ITT III2, 5727:4; 5223:1 და სხვ.

²¹ AI, A III 17 შმდ.; B II 24 შმდ.; MOS XVI, 150 I I 10 და სხვ.

²² UET III, 83:11.

²³ შემოწირულ ქალებს, მაგალითად, საკმაოდ მრავლად ვხვდებით საფეიქრო საწარმოებში (იხ. MOS XVI, 159 V29 და შმდ.; 162 II 21; UET III, 13:8) ან წისკილებში (იხ. MOS XVI, 154 I 29; WMAH I, 176 XIV 11).

²⁴ WMAH I, 173:1--5.

1). ადამიანთა შეწირვის შემთხვევები მხოლოდ და მხოლოდ „არუა“ შეწირულობაშია დადასტურებული. ამ მხრივ შეწირულობის ეს წესი ძალზე საინტერესოა და ნიშანდობლივი. დადასტურებულია ორივე სქესისა და სხვადასხვა სქესობრივი მონაცემების მქონე პირთა შეწირვის 230-ზე მეტი შემთხვევა უფრო მეტად სწორადენენ ქალებსა და გოგონებს, შედარებით იშვიათად კი — მამაკაცებსა და ბიჭუნებს²⁵. შემომწირველები მამრობითი სქესის სამუშაო ძალას, ჩანს, ძალზე უფროთხილდებოდნენ და წარამარა შესაწირად მას ვერ იმეტებდნენ.

პიროვნების შეწირვა ხდებოდა ძირითადად სამუდამოდ და მთლიანად. ამ უკანასკნელი გარემოების განმარტებისათვის ვიტყვივთ შემდეგს: „მთლიანად შეწირვა“ იმას ნიშნავს, რომ ესა თუ ის პირი ტაძარს ვადაეცემოდა მთელი სიცოცხლით უვადოდ და უპირობოდ. ამგვარად შეწირულს ტაძარი გამოიყენებდა ყველგან და ყოველთვის თავისი შეხედულებისამებრ. მთლიანად შეწირვისაგან განსხვავებით დადასტურებულია რამდენიმე საინტერესო შემთხვევა ე. წ. „სანახევროდ შეწირვისა“. დოკუმენტებში ამგვარი ფაქტების ფიქსირებისათვის გამოყენებული ფრაზა: „შეწირულია 1/2 კაცი, ქალი (საკუთარ სახელზე მითითებით)“.

შესაწირავთა შემოსავლის ერთ აქტში ნათქვამია, რომ „1/2 ურუნანიზა ფიქარ შავადუჯას მიერ“²⁶. დუმუზის ტაძრისადმი შემოწრული ღვთაება (არის) იმავე დოკუმენტში ორი ქალის მიმართ ნათქვამია: „1/2 გემდაგა შემოწირულია ღვთაება დუმუზის ტაძრისადმი მითევზე ურნინგიზიდას მიერ; 1/2 ზიზი შემოწირულია ღვთაება ნინდარას ტაძრისადმი სახელმწიფო მეურნეობის დამწივეი ძალის ინსპექტორ-ზედამხედველის ურმესის მიერ“²⁷. მსგავს შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, გამორიცხულია, რომ პიროვნების მიმართ ნახვარი წილადი 1/2 (-ნახევარი) ფიზიკურ მომენტს ატლისხმობდეს. უყოყმანო უეჭველობით უნდა განვაცხადოთ, რომ აქ ჩვენ საქმე გვაქვს შემწირველის მიერ ტაძრის განკარგულებაში შეწირული პიროვნების სანახევროდ ვადაციემის ფაქტთან, ე. ი. შეწირული მოემსახურებოდა ტაძარს (ანდა მისი ადმინისტრაციის ნებით სახელმწიფო მეურნეობის რომელიმე ფილიალ-დაწესებულებას), ვთქვათ, ნახევარი თვის (და შესაბამისად წლის) მანძილზე. წლის დანარჩენი დროის განმავლობაში ასეთი პიროვნების შრომის ექსპლოატაციის უფლებას შემწირველი იტოვებდა.

სანახევროდ შემოწირული მუშა ქალები უნდა იგულისხმებოდნენ „არუა“ პირებს შორის მოხსენიებულ გემე—ბ 1/2 „ნახევარი სამუშაო ძალის (მქონე) მუშა ქალებში. ი. გელბის მიერ გამოქვეყნებული ზემოხსენებული ერთი დო-

²⁵ დამოწმებულია ქალთა შეწირვის 170-ზე მეტი შემთხვევა (იხ. CTB, 54; NAT, 166; TAS, 1; WMAH I, 277; MVN VI, 322; MOS XVI, 160; 155; 158; 159; 162; ITT IV, 7318; TEL, 241; TCL V, 5039; CT X, 14313 ვა სხვა). გოგონას სწორადენ 32 შემთხვევაში (იხ. CTC, 54 II 4; MOC XVI, 150 II 7; 155 III 10; 162 V 16; UET III, 1438 III 7—8 და სხვა). მამაკაცებს სწორადენ მხოლოდ 26-ჯერ (იხ. TCL V, 5674 18; CTC, 54 IX 23; MOS XVI, 151 I 31; 154 I 28—29; 159 X 14; SAT, 59: 1; 144: 3; 503, რ₃, I; GDD, 393: I და სხვა), ბიჭებს კი—6-ჯერ (იხ. CTC, 54 I 26 შმდ.; SA, CLXV, 145: I—7; TEL, 241 X 15).

²⁶ AI, A I 23—24, 27 (ესაა მამაკაცის სანახევროდ შეწირვის შემთხვევის ჭკრკრობით ერთადერთი დადასტურებული ფაქტი.)

კუმენტის ტექსტში ექვსი ასეთი ქალია დასახელებული²⁸. ნახევარ სამუშაო ძალაში ($\frac{1}{2}$) აქ, უეჭველია, იგულისხმება შემოწირულთა მიერ მთელი დროის (თვის, წლის) ნახევრის მანძილზე ტაძრის სასარგებლოდ მუშაობის ვალდებულება²⁹.

რამდენიმე სიტყვა იმის შესახებ, თუ რა კატეგორიის ხალხს სწირავდნენ ტაძრებს ამ კოტხვაზე ზუსტი პასუხის გაცემისათვის საჭირო ცნობებს ყოველთვის ვერ ვპოულობთ დოკუმენტებში. მხოლოდ რამდენიმე შემთხვევაში თუ არის ნათქვამი რაიმე შემოწირულთა წარმომავლობაზე, შემოწირვამდე მდგომარეობაზე.

შემოწირულთა შორის საკმაოდ ხშირად ვხვდებით სამხედრო ტყვეებს (*nam-raak*). ჩვენამდე მოღწეულია საგანგებოდ შედგენილი ერთი დოკუმენტადუბლიკატიფორტი³⁰, რომელშიც საუბარია ქ. უმას შემოგარენი მდებარე ღვთაება შარას ტაძრისადმი ერთ ჯერზე 172 სული სამხედრო ტყვის შეწირვის შესახებ (*nam-ra-ak-a-ru-a-d³¹Sara-še*, სტრ. 6.). ამათგან 113 ქალია 46 — გოგონა, 13 კი—ბიჭი. დოკუმენტში არაფერია ნათქვამი შემომწირველის შესახებ, მაგრამ ასეთად, ალბათ, სახელმწიფო, სამეფო ხელისუფლება უნდა ვიგულისხმოთ. კერძო პირისაგან ტყვეთა ასეთი დიდი რაოდენობის შემოწირვა ნაკლებ მოსალოდნელია.

უმაღლან მომდინარე ერთ ვრცელ დოკუმენტში კი, რომელშიც ტყვეთა ბანაკის ბინადართა შესახებ ცნობებია წარმოდგენილი, ნათქვამია, რომ ვინმე ლუნდინგრა სწირავს ღვთაება შარას ამ ტყვე ქალს, ხოლო თითო ტყვე ქალს მიუძღვნის ღვთაებებს ნინურასა და გულას³¹. ეს არის და ეს. სხვა ცნობა ტაძრებისადმი სამხედრო ტყვეთა შეწირვის შესახებ ჯერჯერობით არ გავაჩნია.

შემოწირულთა ერთი ნაწილი მოიხსენიება სხვაზე დამოკიდებული პირის, ყმურ მდგომარეობაში მყოფი პერსონის აღმნიშვნელი ტერმინით *ir* (მამაკაცისათვის) და *gême* (ქალისათვის). ამ ტერმინებს თითქმის დღემდე არასწორად თარგმნიან როგორც „მონა“ და „მონა ქალი“. მაგრამ სათანადო დოკუმენტური ცნობების გამოწვევლილვითი გასინჯვა გვარწმუნებს, რომ ამ ტერმინების ქვეშ ნაგულისხმევი პირებთან თითქმის არც ერთ, ან ყოველ შემთხვევაში ძალზე მცირე რაოდენობას თუ მიესადაგება მონის სტატუსი და ისიც ძალზე პირობითად მთელი რიგი შენიშვნა-განმარტებების თანდართვით. მონას, როგორც

²⁷ AI, A III 12—17.

²⁸ AI, A IX 9.

²⁹ ურის III დინასტიის დროინდელ დოკუმენტებში მოხსენიებული სრული და არასრული სამუშაო ძალის მქონე მუშაკთა უფლება-ვალდებულებების შესახებ იხ. Ш а р а ш е н и д з е Дж. М., формы эксплуатации рабочей силы в государственном хозяйстве Шумера II пол., III тыс. до н. э., Тб., 1986, გვ. 82 შმდ.

³⁰ BGS, 1:1—7=YOS IV, 67:1—7.

³¹ TBL V, 6039 V 30—VI 5. ამ დოკუმენტის ტექსტის რარგმანი კომენტარებითურთ იხ. Струве В. В., დასახ. ნაშრ., გვ. 14—18. ძველ შუამდინარეთში არსებულ სამხედრო ტყვეთა შესახებ დაწერილებით იხ. Gelb I. J., Prisoners of War in Early Mesopotamia, JNES 32 (1973), გვ. 70—98.

³² ყმების (*ir*) შეწირვის ფაქტების შესახებ იხ. TEL, 241 VIII 23; MOS XVI, 154 I 29; CT I, 14313 I 9. ყმა ქალების (*gême*) შეწირვის ფაქტების შესახებ იხ. TEL, 109:1; MVN V, 322, უკ. 1.

ასეთს (ე. ი. პირს, რომელიც არის სხვისი სრული საკუთრება) არ იცნობდა ძველ-ღმრთაწოდებული საზოგადოება საერთოდ, შემერის საზოგადოება კი განსაკუთრებით. *ir* და *gême* იყვნენ ისეთი პირები, რომელთა სოციალური და ეკონომიკური სტატუსი ძალზე უახლოვდებოდა ფეოდალური ეპოქის დროინდელ ყმათა სტატუსს (ამის შესახებ ჩვენ ცალკე ნაშრომში ვგეგმავთ საუბარს).

საერთოდ *gême-ir* კატეგორიის პირთა მიმართ წყაროების მონაცემები დადასტურებულია მეპატრონეების მიერ მათი გაყიდვის, გაჩუქების, მემკვიდრეობით გადაცემის და სხვა ამგვარი ქმედების გამოვლენის ფაქტები. ამ ფონზე სრულიადაც არაა მოულოდნელი, რომ ეს პირები მათ პატრონებს შეეწირათ კიდევ ტაძრებისათვის. ამასთან დაკავშირებით ამოავითვე უნდა შევნიშნოთ შემდეგი: საერთოდ გაყიდვის, გაჩუქების ან ტაძრისათვის შეწირვის ფაქტების მოშველიებით ვერ დავასაბუთებთ იმას, რომ გაყიდულ-გაჩუქებულ-შეწირულ პირი მაინც და მაინც მონა იყო, მსგავსი ქმედებები ხომ შეეძლო პატრონს ყმურ მდგომარეობაში მყოფი პირის მიმართაც განეხორცილებინა. ასე, რომ შემოწირულთა ზუსტი სოციალური სტატუსის დადგენა მარტო შემოწირვის ფაქტზე დაყრდნობით შეუძლებელია. ეს საკითხი ამჯერად ღიად უნდა დარჩეს. დაბეჭივით ვიტყვი მხოლოდ იმას რაც, აშკარაა: შემოწირულები (რა ტერმინითაც არ უნდა იხსენიებოდნენ ისინი) შემოწირვილებისადმი გარკვეულ დაქვემდებარებულ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ, მაგრამ როგორი ხარისხისა იყო ეს დაქვემდებარება — ყმური თუ მონური, გარკვევით არ ჩანს.

დაბოლოს, გვინდა ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან განვიხილოთ ერთი: შეწირულთა შორის ხომ არ შეიძლება ვიგულისხმოთ თავისუფალი პირებიც, რომლებიც, როგორც ი. გელბი ფიქრობს, მოსალოდნელია, გამოსულნი ყოფილიყვნენ უღარიბესი ოჯახებიდან და შეწირვოდნენ ტაძარს ოჯახის უფროსების მიერ, რადგანაც ამ უკანასკნელთ სხვა არაფერი გააჩნდათ შესაწირი, გარდა თავიანთი ცოლ-შვილისა³³.

გარკვევით უნდა ითქვას, რომ რაიმე პირდაპირი დოკუმენტური ცნობა ამის თაობაზე არ გავაჩნია. საერთოდ კი ამგვარი შემთხვევის დაშვება შესაძლებელია, ოღონდ ერთი შენიშვნით: ნაკლებ მოსალოდნელია, რომ ღარიბს ცოლ-შვილის შეწირვა რწმენის გამო გაეკეთებინა. თუ ასეთი რამ ხდებოდა, ეს განპირობებული იქნებოდა უკიდურესი ეკონომიკური გაჭირვებით და არა რწმენის გამო, ადრინდელ იურიდიულ დოკუმენტებში არა ერთი შემთხვევა ფიქსირებული ღარიბი ოჯახის თვითგაყიდვისა³⁴, ღარიბი მშობლების მიერ შვილების გაყიდვის³⁵, სხვის ყმობაში ნებაყოფლობით შესვლისა³⁶ და მისთ. ასეთ ვითარებაში მოულოდნელი არაფერია, რომ ღარიბ ოჯახს მთელი თავისი შემადგენლობის ან მისი რომელიმე წევრის სამუდამო გაყიდვის მაგივრად გადაეწყვიტა მათი შეწირვა ტაძრისათვის, ე. ი. თვითგაყიდვა შეეცვალა გაცილებით მსუბუქი ფორმით — თვითშეწირვით. ტაძარში (*resp.* სახელმწიფო მურნეობაში) მას

³³ AI, გვ. 9.

³⁴ RKU, 63:1—8; NG II, 38:7—8. შეად. Siegel C. J., *Slavery During the Third Dynasty of Jn*, „*American Anthropologist*“, 49, No. 1, ნაწ. 2, 2 (1947), გვ. 13; Mendelsohn I., *Slavery in the Ancient Near East*, New York, 1949, გვ. 14—15.

³⁵ NG I, გვ. 85—86.

³⁶ BE III 1, 4:1—8. შეად. NG I, გვ. 87, შენიშვნა 3.

ელოდა გარანტირებული სამუშაო შრომის ანაზღაურება და, უკეთეს შემთხვევაში, მეურნეობის ადმინისტრაციის მიერ დროებით სარგებლობის უფლებით მოძებნილი მცირე ზომის მიწის ნაკვეთზე საკუთარი სახლ-კარის მოწყობის შესაძლებლობაც კი.

დასასრულს ორიოდ სიტყვა გვინდა ვთქვათ ი. დიაკონოვის მიერ გაცვრით დასაბუთების გარეშე ნათქვამი ერთი ფრაზის შესახებ. პატივცემული გვლევარი ბრძანებს, რომ საკვლევ ეპოქაში ტაძრებს თითქოს სწირავდნენ მოხუც და უძლურ პირებს, ხეიბრებსაც კი³⁷. ამის მაგვარი რამ დოკუმენტურად არსად დასტურდება. პირიქით ყველა შეწირული, მცირეწლოვანების გამოკლებით, სრულფასოვანი სამუშაო ძალის მქონე პირია. მათ ვხვდებით სახელმწიფო მეურნეობის სხვადასხვა უბანზე, სადაც, ჰქონდათ რა ამისი უნარი, ისინი საკმაოდ რთულ და მძიმე სამუშაოებს ასრულებდნენ³⁸. შეწირულთა უძლურობა მოხუცებულობის ანდა ხეიბრობის სამტკიცებლად, ვეჭვობთ, გამოდგეს შემოწირულთა შორის შემჩნეული სიკვდილიანობის შემთხვევები³⁹ (თუმცა ამაზე ი. დიაკონოვი არც ამახვილებს ყურადღებას). სიკვდილიანობა სახელმწიფო მეურნეობის ყველა კატეგორიის მუშახელის მიმართ დასტურდება, მაგრამ იგი ჩვეულებრივ ბუნებრივ ზღვარს არასოდეს აჭარბებდა⁴⁰. ამ მხრივ შემოწირულთა შორის განსაკუთრებული რამ არ დასტურდება.

2). ცხოველების შეწირვა. „არუა“ შემოწირულობის გზით ტაძარში ცხოველების შემოსვლა სხვა გზებისა და საშუალებებისაგან მხოლოდ იმით განსხვავდება, რომ „არუას“ დროს გარკვეულწილად დაცული იყო ნებაყოფლობის პრინციპი, რა თქმა უნდა, აბსოლუტური ნებაყოფლობა, ჩანს, არც აქ იქნებოდა გახორციელებული; ზოგიერთი ისე ფეხათრევით ასრულებდა ცხოველების შეწირვას, რომ რალაცნაირი ფორმით რომ არ ყოფილიყო ძალდატანება, ისე ისინი (ეს განსაკუთრებით მდიდარ და მაღალი თანამდებობის პირებზე შეიძლება ითქვას) „არუა“ შეწირულობის რიტუალს თავისი ნებით, საეჭვოა, რომ უასრულებდნენ.

დოკუმენტების მონაცემები რამდენადმე იმის მტკიცების შესაძლებლობა საც იძლევა, რომ როგორც ყველა ეპოქაში, ისე ურის III დინასტიის ხანაშიც ტაძრებს საალთქმოდ („არუად“) უფრო მეტად მოზარდ ცხოველებს სწირავდნენ — ხბოებს⁴¹, კრავებს⁴², თევზებსა⁴³ და ჩოჩრებს⁴⁴. რა თქმა უნდა, დადასტურებულია ზრდასრული ცხოველების შეწირვის ფაქტებიც⁴⁵, მაგრამ საზოგადოების რიგითი წევრები ამ მხრივ მაინც და მაინც დიდ გულუხვობას არ იჩენენ. ამ საქმეში შედარებით ხელგაშლილობას მეფე ამკლავებდა⁴⁶.

³⁷ Дьяконов И. М., Люди города Ура, გვ. 345, შენიშვნა 52.

³⁸ MVN VI, 293 I 20—21, IV 1—3, უკ. III 4—5, 14 და სხვა.

³⁹ MOS XVI, 158 VIII 18; 159 VI 7, VII 5, IX 28, 33, X 14; TEL, 109:1.

⁴⁰ Шарашиенидзе Д. К. М., დასახ. იაშრ., გვ. 130, შენიშვნა 75.

⁴¹ NLC II, 83, 73: 13; GDD, 144: 10; TAS, I I 20, 24; AI, A II 15, 10; II 19; UET IX, 2044: 1—3. და სხვა.

⁴² MVN VI, 237: 1; ITT III 2, 5141: 3.

⁴³ ITT III 2, 5027: 2; TAD, 51: 8.

⁴⁴ ITT III 2, 6090: 1, 3; AI, B III 9, 14.

⁴⁵ ITT II 1, 4136: 4; ITT III 2, 5027: 1; 5141: 3; 5223: 1; GDD, 404: 4; UTZL, 14: 1; ÇBT I, 13599 და სხვა.

⁴⁶ SACT II, 236: 1—4; UET III, 1505 V 37.

ამ ორი თავისებურების გარდა „არუა“ შემოწირულობის გზით ტაძარში (resp. სახელმწიფო მეურნეობაში) ცხოველებს შემოსვლა სხვა ნიშანდობლივი გარემოებებით არ გამოირჩევა.

3). ნივთებისა და პროდუქტების შეწირვა. „არუა“ შეწირულობის ეს ინ-გრედიენტები ტაძარში შემოდოდა ყოველგვარი შერჩევის გარეშე. შემოწირ-ველი სწირავდა იმას, რაც, მას ჰქონდა, რაც, ასე ვთქვათ, ხელში მოხვდებოდა და რაც შეიძლება საჭირო და გამოსადეგი ყოფილიყო შეწირულობის მიმღებისა თვის. ამიტომაცაა, რომ დოკუმენტებში შეწირული ნივთებისა და პროდუქტების ჩამონათვალში ათასი რამ გვხვდება: მიწის ნაკვეთი⁴⁷, სამეურნეო⁴⁸ და საბრძოლო⁴⁹ იარაღები, სხვადასხვა ტვირთამწეობის ნაგები⁵⁰, ოქროს, ვერცხლისა და ბრინჯაოსაგან დამზადებული ნაკეთობანი—ემბლემები⁵¹ და ქანდაკებები⁵², ნაგების მოდლები⁵³, ცულის პირები⁵⁴, ახალი მთვარის გამოსახულებები⁵⁵, სამაჯურები⁵⁶, სხვადასხვა წონითი რაოდენობით ვერცხლი⁵⁷, სახლის კარები⁵⁸, ხელსაფეკავის ქვები⁵⁹, ავეჯი⁶⁰, საკულტო-სარიტუალო დანიშნულების ვაზები⁶¹, მძივები⁶², ტანსაცმელი და ქსოვილები⁶³, მატყლი⁶⁴, შინაური ცხოველების ტყავები⁶⁵, თოქალთოები⁶⁶, სხვადასხვა წონითი რაოდენობით

⁴⁷ ერთ დოკუმენტში მოხსენებულია $\text{an-na-a-ru a-I-di-Suen}$ „მეფე იბისუნას (მიერ) შემოწირულ მიწორზე (მოწეული) მარცვალი“ (იხ. UET III, 1364:7). ეს მიწორი ტაძარს საიჯაროდ მიუცია ვინმე შეშლუასათვის. მას შემოაქვს საიჯარო ქირად 4 გული 240 სილა (დაახლ. 1440 ლ) მარცვალი, რაც, უმკველა, მოწეული მოსავლის 1/3 იყო (საკვლევ ეპოქაში მოიჯარე იხდიდა მოსავლის 1/3 ნაწილს, შეად. Steinkeller P., The Renting of Fields in Early Mesopotamia and the Development of the Concept of „Interest“ in Sumerian, JESHO 24 (1981), 114). გამოდის, რომ მოიჯარეს ან ნაკვეთზე მოუწევია დაახლ. 14 გური მარცვალი. თუ იმასაც გაითვალისწინებთ, რომ 1 ჰა შუამდინარული მიწა აღნიშნულ ეპოქაში იძლეოდა დაახლ. 7—8 გური მარცვალს (იხ. Шарашениძე ა. ე. Д. М., Энгары древней Месопотамии, ВДИ, 1984, №4, გვ. 109), მაშინ ვამბდის, რომ მეფის მიერ შემოწირული ნაკვეთი 2 ჰა-მდე ფართობისა მაინც იყო.

⁴⁸ UET III, 1027: 6.

⁴⁹ იქვე, 378: 1.

⁵⁰ UET III, 272 I 6, 7, 10, 12, 13, 16, 21, 24, II 24, 25; HLC II 24, 25; HLC III, 145, 384 I 1, 2, 4.

⁵¹ UET III, 719: 1, 6; GDD, 144: 9.

⁵² UET III, 331: 1—3; 754 II 1.

⁵³ იქვე, 754 I 8.

⁵⁴ TCL II, 5550: 1.

⁵⁵ UET III, 401: 1.

⁵⁶ DDA 2, 33, 7, 4: 4.

⁵⁷ UET III, 78: 1; 754 7.

⁵⁸ ITT III 2, 6184§ 3; AI 25; UET III, 61: 1; 272 I 30.

⁵⁹ UET III, 83, passim.

⁶⁰ SAT, 499: 4; 503, უკ. 2; SACT II, 181: 1; MVN VI, 308 I 1 და სხვა.

⁶¹ UET III, 657: 2; 1504 IV 1; 1505 VI 4 და სხვა.

⁶² ITT V, 6929: 1.

⁶³ WMAH I, 173: 5.

ბიტუმი⁶⁷, მეტეორული რკინა⁶⁸ და საწვავად გამოსადეგი ვაზის ნასხლავი⁶⁹ კი⁶⁹. საკვები პროდუქტებიდან შემონაწირში გვხვდება მარცვალი⁷⁰, ფინიკი⁷¹ და კარაქი⁷². სასმელების (ღვინო, ლუდი) შემოწირვის შემთხვევები ჭრჭერობით არ დასტურდება. მევენახე-მეღვინე (lu-geštin) და მელუდა (lu-su), როგორც მათგან უფრო იყო მოსალოდნელი აღნიშნული სასმელების შეწირვა. ტაძარს მიაერთმევენ შესაბამისად ერთ კაცსა და ერთ ქალს⁷³.

III. ვინ წირავდა. ყველა—მეფიდან დაწყებული მენახივით დამთავრებული. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ყველაზე იუღლუხვი შემომწირველი იყო მეფე (resp. სახელმწიფო ხელისუფლება). ურის III დინასტიის ხუთი წარმომადგენელიდან თითქმის ყველა იჩენდა საგანგებო ინტერესს ტაძრისათვის შესაწირის გამოღებაში — მათი შემონაწირი ყოველთვის გამოირჩეოდა როდენობრივად და ხარისხობრივად (სწირავდნენ მიწებს⁷⁴, დიდი რაოდენობით ზრდასრულ შინაურ პირუტყვს⁷⁵, ოქროსა და ვერცხლისაგან დამზადებულ ძვირფას ნივთებს⁷⁶, პროდუქტებს⁷⁷, დიდი რაოდენობით სხვადასხვა სქესისა და ასაკის ადამიანებს⁷⁸ და ა. შ.⁷⁹). შეწირულების გამოღებაში მონაწილეობას იღებდნენ მეფის ოჯახის წევრებიც⁸⁰.

შემომწირველ მეფეთგან ყველაზე მეტი აქტიურობით მაინც აღნიშნული დინასტიის ბოლო წარმომადგენელი იბისუნა გამოირჩეოდა⁸¹. საქველმოქმედო მოღვაწეობის მავგარი მისი ეს შემწირველობითი საქმიანობა იყო ამ დროს შექმნილი საერთო კრიზისულ ვითარებაში ტაძრების მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობის შემსუბუქების მცდელობის ერთგვარი გამოხატულება.

მეფეთა გარდა შემწირველების როლში გამოდიოდნენ როგორც მაღალი და საშუალო თანამდებობის პირები, ისე რიგითი ადამიანები, როგორც მდივრები, ისე ლარბებიც. შემწირველთა სიას რომ ვადახედავ და მათ მიერ შეწირული ადამიანებისა და ნივთების რაოდენობა-ხარისხს ვაეცნობი, თვალში მოგხვდება ერთი გარემოება — თანამდებობის პირები (ალბათ, ისინი იყვნენ მდივრებიც, ყოველ შემთხვევაში ყველა დანარჩენთან შდარებით მაინც) ნაკლებ აქტიურობას იჩენენ შეწირულობის ვაღებაში. ისინი ამ საქმეს რალაც ფუხათრევით (მეორედ ვხმარობ ამ სიტყვას) აკეთებენ. თავიანთ მდგომარეობასთან შდარებით ისინი უმეტესწილად ისე უმნიშვნელო ნივთებსა და ისე მცი.

⁶⁷ UET III, 272 III 5, 7, 9; TDL, 17 A: 5, 9.

⁶⁸ UET III, 754 III, 754 II 24.

⁶⁹ UET III, 272 IV 22.

⁷⁰ იქვე, 75: 1 (=QTL, 7: 1); 92: 1; 256: 1; 1106: 16; 1362: 16.

⁷¹ იქვე 91: 1.

⁷² ITT III 2, 6096: 1.

⁷³ MVN VI, 293, უკ. III 13—14, CTC, 54 X 39—40; WMAH I, WMAH I, 176 I 13—14; HLC I, 23—24, 29 III 7.

⁷⁴ UET III, 1364: 7.

⁷⁵ იქვე, 1504 IV 1; TAD, 41: 8; YOS IV, 228: 1—2; SACT II, 225: 1—6; ITT III 2, 6096: 3; GDD, 404: 4.

⁷⁶ UET III, 101: 1—3; 378: 1—2; LQT, 11: 3; TCL II, 5550: 3; GDD, 144: 10.

⁷⁷ UET III, 957: 2; 1362: 15—16; 1504 IV 1.

⁷⁸ BGS, 1: 1—6=YOS IV, 67: 1—6; UET III, 1072: 10; 1073: 7.

⁷⁹ UET III, 1505 IV 38; 1777: 1.

⁸⁰ DDA 2, 83: 7, 4: 4.

⁸¹ UET III, 101: 1—3; 376: 1—3; 378: 1—2; 1072: 10; 10; 1073: 7; LQT, 11: 3.

რე რაოდენობის ადამიანებს სწირავენ, რომ საზოგადოების რიგითი წევრების მიერ გამოჩენილ გულუხვობასთან შედარებით მათი ეს გამონაღები ერთობ უღიმღამოდ გამოიყურება. მაგალითად, ვუღუას ოლქის მმართველის შვილი ტაძარს სწირავს მხოლოდ ერთ ობოლ გოგონას⁸², ხოლო სახელმწიფო მეურნეობის ერთ-ერთი მაღალი თანამდებობის პირი — ნუბანდა (მეურნეობის ამა თუ იმ დარგის ინსპექტორ-ზედამხედველი) ტაძრისათვის გაიღებს ერთ ძველსახელურჩინ ხელსაფეკვას⁸³. შედარებით „გულუხვი“ არიან ქანდარმები თუ საპოლიციო სამსახურის წარმომადგენლები (aga-ús) რომლებიც რამდენიმე შემთხვევაში ტაძარს მიუძღვიან 10 და 30 გურის (1 გური=300 ლ) ტვირთაშეწობის ნაევებს⁸⁴. ყურადღებას იპყრობს ოლქის ზოგიერთი სამხედრო კომენდანტის შემოწნაწერიც — 30, 120 და 180 გური ტევადობის ნაევები⁸⁵. შემწირველთა სიაში შედარებით ხშირად მოიხსენიებენ (მაგრამ ვერ ვიტყვი, რომ მთლად თავიანთი ნებით) სახელმწიფო ვაჭრობის აგენტები (dam-gar) თუმცა სიმრავლისა და ხარისხის მიხედვით მათი შემონაწირი მინც და მინც არ გამოიკვეთება — შემოაქვთ რამდენიმე უმნიშვნელო ნივთი და მოჰყავთ თითო ქალი და გოგონა⁸⁶.

შეწირულობის საქმეში მოხსენიებული სხვა თანამდებობის ან მეტად თუ ნაკლებად გამოჩენილი პროფესიის მქონე პირები შესაწირის გაღებაში, როგორც ვთქვით, დიდი აქტიურობით არ გამოირჩევიან — ისინი საერთოდ ძალზე იშვიათად სწირავენ რაიმეს და როცა სწირავენ, მაშინაც ტაძრებს მიუძღვნიან არც თუ ისე მაღალხარისხოვან ნივთებს ან მათ სანაცვლოდ ადამიანებს, ჩვეულებრივ თითო ქალს ან თითომცირწლოვან ცოცხლობის, ანდა ხბოებს⁸⁷. ყოველთვის ასეა: მდიდრებს ღვთაებისადმი ბევრი არაფერი აქვთ სათხოვარი, მცირედზე ლალადისათვის კი მათი შეხედულებით, მკვლე საღმთმომ შესაწირის გამოღებაც საკმარისია!

რამდენიმე სიტყვა შემწირველთა იმ ჯგუფის შესახებ, რომელსაც საზოგადოების რიგითი წევრები შეადგენენ. ამთავითვე აღვნიშნავთ, რომ ეს ჯგუფი, როგორც მოსალოდნელიც იყო, ერთობ მრავალრიცხოვანი გამოვიდა⁸⁸. სამწუხაროდ, პირდაპირი ცნობები ამ ჯგუფის წარმომადგენელთა საზოგადოებრივი და ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ დოკუმენტებს არ შემოუნახავთ. შეი-

⁸² UET III, 1438 III 7—8.

⁸³ იქვე 2,72 I 28.

⁸⁴ იქვე, 272 I 6,29.

⁸⁵ UET III 272 I 10, 12, 24, 31.

⁸⁶ CTC, 54 IV 36, XII 32; WMAH I, 176 V 22; AI, A II 22; B III 18; NAT, 166; 17; TAS, I III 5; MVN VI, 322; 6; MOS XVI 159 IX 36, X 18; UET III, 272 II 6, 8,

⁸⁷ სათანადო დოკუმენტებზე მითითება მათი სიმრავლის გამო აქ შეუძლებლად მიგვაჩნია, ვიტყვი მხოლოდ იმას, რომ შემწირველთა შორის ძირითადად შემდეგი თანამდებობა-პროფესიის მქონე პირები გვხვდებიან: ოლქის მმართველები, სასახლის მრჩეველები, სხვადასხვა ფუნქციონერი, მდივან-მწერლები, არქივარქივები, მიწათმომწყოები, მენავეთა უფროსები, ნავის კაპიტნები, სუფრაჟ-მერიქიფენი, ელჩ-კურიერები... მშენებლობის ოსტატები, იუველიერები, მუსიკოსები, მზარეულები, მებაღე-აგრონომები, დურგლები, ხუროები, დაბადები, მწვემსებრი, მეთევზეები, ფეიქრები და სხვანი.

⁸⁸ CTC, 54; SAT, 20; WMAH I, 175; CT X, 14313; SADI, 9; TEL, 17 A; 241; CBT I, 13599; 14650; TCL V, 6039; NAT, 166; OFKF, 326; TAS, I; SA CLXV, 146; 7; MVN VI, 308; 322; ITT II I, 2892; MOS XVI, 151; 155; 158; 159; 162; 163; SLC I, 23—24, 29; HLC III, 153, 399; UET III; 13; 91; 160; 249; 250, 256; 401; 719; 754; 1438.

ძლება დაბეჯითებით ითქვას მხოლოდ ის, რომ ისინი სახელმწიფო მეურნეობის გარეთ დგანან — რამდენიმე შემთხვევაში მითითებულია მათი ტერიტორიული წარმომავლობა⁸⁹. ისინი საზოგადოებაში რაიმე გამორჩეულ ადგილს არ იკავებდნენ, მაგრამ, უეჭველია, რომ სოციალური მდგომარეობის თვალსაზრისით თავისუფალი პირები იყვნენ, რომელთაც ჰქონდათ საკუთრების უფლება ყველა აქედან გამომდინარე შედეგებით. ეკონომიკური მდგომარეობის მიხედვით ეს პირები ნორმალური სიმდიდრის მფლობელებად გამოიყურებიან. როცა ისინი რაიმეს სწირავენ ტაძარს, პირუტყვი იქნება ეს, ნივთი, პროდუქტო თუ ადამიანი, ყველაფერი ეს ხომ მათი პირადი ქონების მხოლოდ რაღაც ნაწილია. ტაძარს შესწირავს კაცი თავისი ქონების მხოლოდ ნაწილს, ამასთან ერთად მცირე ნაწილს და, რა თქმა უნდა, არა მთელ ქონებას — ესე იგი, რასაც სწირავენ, იმაზე გაცილებით მეტი ყოველთვის რჩებათ. ასე, რომ მათ მიერ შემონაწირის რაოდენობისა და ხარისხის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ეს პირები საკმაოდ შეძლებულად გამოიყურებიან. არის დამოწმებული არა ერთი ფაქტი იმისა, რომ საზოგადოების რიგითი წევრი, რიგით მეთემე ტაძარს ერთდროულად საკმაოდ დიდ ქონებას სწირავს, ერთ შემთხვევაში რიგითი მეთემე მიუძღვნის ტაძარს 1 ძროხას, 1 ორწლიან უშობელს და 2 ხბოს⁹⁰. მეორე შემთხვევაში ასევე რიგითი მეთემე შიართმევს ღვთაებას 5 ნეზე ცხვარს, 4 ვერშა და 5 ატკანს⁹¹. მესამე შემთხვევაში ასევე რიგითი პირი ტაძარს სწირავს 3 ქალსა და 3 ბიჭს⁹². მსგავსი შემონაწირები არც თუ ისეთი იშვიათობაა⁹³.

ერთობ საინტერესოა ის გარემოებაც, რომ შემოწირულებათა შემომტან რიგითი პიროვნებებიდან საკმაოდ მობრძილი ნაწილი ტაძარს სწირავს ადამიანებს — ძირითადად ქალებსა და მოზარდებს⁹⁴. ეს ფაქტი იმაზე მეტყველებს, რომ შემომწირველთა არც თუ ისე მცირე ნაწილს თავის განკარგულებაში ჰყავს დამოკიდებულ პირთა გარკვეული რაოდენობა. სათანადო დოკუმენტური ცნობების სიმწირის გამო, როგორც ზემოთაც ვთქვით, ძალზე ძნელია ვუჩვენოთ ამგვარ დამოკიდებულ პირთა ზუსტი სოციალური სტატუსი. აქედან გამომდინარე ასევე ძნელია მათი შემომწირველობის საზოგადოებრივი მდგომარეობის ნათლად წარმოდგენაც. მათ შესახებ ამჯერად ვიტყვით მხოლოდ იმას, რაც ამთავითვე აშკარა და ნათელია: შემომწირველთა დიდი ნაწილი (ყველა თუ არა) უძრავ-მოდრავ ქონებასთან ერთად განაგებდა დაქვემდებარებულ დამოკიდებულებაში მყოფ პირებსაც. ეს ფარემოება შემომწირველთა ამ ნაწილის გამორჩეულ სოციალურ მდგომარეობაზე მიუთითებს.

ცალკე გვინდა გამოვყოთ იქ (დაქვემდებარებულ დამოკიდებულებებში მყოფი მამაკაცი) და géme (დაქვემდებარებულ დამოკიდებულებაში მყოფი ქალი) ტერმინებით მოხსენიებული პირების შემომწირველთა როლში ფამოსელის ფაქ-

⁸⁹ WMAH I, 176 XI 5; AI B III 34; MVN VI, 308 I 12; MOS XVI, 154 I 31.

⁹⁰ TAS, I III 9—14.

⁹¹ SAT, 266: 3—5.

⁹² SA, CLXV, 146: 1—7.

⁹³ CBT I, 13599; 14650; TAS, I II 13, V 5, 8—9; MOS XVI, 150 II 9, 14; 159 X 5, XI 14; UET III, 160: 1—8; 249:1; CTC, 54 II 19, 36, XII 14; WMAH I, 277 III 19; AI, A V 27—29, VI 1; B II 4, 11, III 38, IV 38; SAT, 20: 2—3; 266: 8.

⁹⁴ CTC, 54 I 26, 31, II 5, 19, 36, III 5, 34, V 20, 30, VI 7, 46, და შმდ.; SAT, 144: 4; 499: 6—7; 503, უკ. 2 და სხვა.

ტი. მოვიყვანთ დოკუმენტებიდან სათანადო ამონაწერებს იმ კონტექსტებისას, რომელთა ცნობებიც უკავშირდება აღნიშნულ პირებს:

1). „[...] 1/6 სიკლი ვერცხლი, შემონაწერი შებგირიმაგისა სუქალმახისადმი (საკ. სახ., ჯ. შ.) დაქვემდებარებულ დამოკიდებულებაში მყოფი კაცისა“⁹⁵.

2). „1 ვერცხლისაგან (დამზადებული მოდელ) სატვირთო ნავისა, წონით 1 1/2 სიკლი, 1 სიკლი (წონის) მეტეორული რკინა — შემონაწერი უთუესაგან, მინშერუფაქისადმი დაქვემდებარებულ დამოკიდებულებაში მყოფი კაცისა“⁹⁶.

3). „ქინათუმმა, მეეტლე ფიშახილისადმი დაქვემდებარებულ დამოკიდებულებაში მყოფმა ქალმა, გირსუს საფეიქრო სახლს შესწორია 2 (ცალი) ვირის თოქალთო“⁹⁷.

4). „გემებარისიგა (და) მისი შვილი ურნინგიზიდა შემონაწერია ნინდინვირასადმი დაქვემდებარებულ დამოკიდებულებაში მყოფი ურმესისაგან“⁹⁸.

5). „ლუშვიზე შემონაწერია კალათების მწვენელ ლუგინასადმი დაქვემდებარებულად დამოკიდებულებაში მყოფი ნინმარქიქასაგან“⁹⁹.

ხუთივე მოყვანილი ამონაწერი შემომწირველებს — ოთხ კაცსა (1, 2, 4, 5) და ერთ ქალს (3) იხსენიებს *ir* და *gème* ტერმინებით. ყველა მკვლევარი, უშუალოდ თუ შუამდგომლობის გზით, ამ ტერმინებს თარგმნის როგორც „მონა კაცი“ და „მონა ქალი“, აღნიშნულ ტერმინებში ნაგულისხმევ დაქვემდებარებულ დამოკიდებულებაში მყოფი პირების შესახებ არსებულ უამარავ სხვა მასალას რომ თავი დაეანებოთ, მარტო აქ წარმოდგენილი ცნობებიც კი ნათლად, არაორაზროვნად და გარკვევით მიუთითებენ, რომ ტერმინები *ir* და *gème* არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება გააზრებულ იქნას ტრადიციულად, ე. ი. არ შეიძლება მათი თარგმნა როგორც „მონა კაცი ქალი“. მონისა არაფერი უგავთ აქ მოხსენებულ შემომწირველებს. მათ აქვთ პირად საკუთრებაში ქონება (უეჭველია, ვაცილებით მეტი, ვიდრე სწირავენ ტაძარს). ამ ქონების თავისუფლად, შეუზღუდავად განკარგულების უფლება მათ აქვთ. უფრო მეტიც: ორი შემომწირველი მაშაყაიდან ერთი, კერძოდ, ურმესი (4) სწირავს ტაძარს დედა-შვილს¹⁰¹. ხო-

⁹⁵ UET III, 754 I 5—7.

⁹⁶ იქვე, 754 II 20—24.

⁹⁷ MVN II, 173: 1—4=WMAH I, 173: 1—5.

⁹⁸ TEL, 241 VIII 20—23.

⁹⁹ MOS XVI, 154 I 27—31.

¹⁰⁰ მარტო ი. გეღი არ თარგმნის ამ ტერმინებს (და ისიც მხოლოდ და მხოლოდ აქ წარმოდგენილ კონტექსტებში) ტრადიციულად. იგი აღნიშნავს, რომ „in these cases arád (შაიითხე *ir*, ჯ. შ.) cannot have the meaning of chattel slave but of a person in the service of another or in a status of dependence of another person or a master house“ (იხ. AI, გვ. 7).

¹⁰¹ ურმესის მიერ დედა-შვილის შეწირვის შემთხვევაში შეიძლება გავაფიქრებინოს: ეს კაცი ხომ არ სწირავს ტაძარს თავის ცოლ-შვილს? ამგვარი დაშვება, ვფიქრობთ, გამორიცხულია, რადგანაც, ჭერ ერთი: ამაზე დოკუმენტში რაღაც მიმანიშნებელი მითითება უეჭველად იქნებოდა და მეორეც: თუ ურმესი მონა იყო, მას თავისი ცოლ-შვილის გასხვისების უფლება არავითარ შემთხვევაში არ ექნებოდა. მის ცოლ-შვილზე ამგვარ უფლებას მხოლოდ და მხოლოდ მისი პატრონი შეინარჩუნებდა. ზემოთ წარმოდგენილი დაშვების შესაძლებლობას გამორიცხავს ის გარემოებაც, რომ ურმესის მსგავს მდგომარეობაში მყოფი მეორე პირი ნინმარქიქა თავის მხრივ კაცს სწირავს. ასე, რომ სრულიადაც არაა აუცილებელი ვამტკიცოთ, რომ *ir*

ლო მეორე ნინმარქიქა (5) მიუძღვნის ღვთაებას ერთ კაცს. გამოდის, რომ ამ პირებს, რომლებიც იმყოფებიან სხვისადმი დაქვემდებარებულ დამოკიდებულებაში და იწოდებიან როგორც *ir* თავის მხრივ ჰყავთ, ალბათ, ამგვარივე დაქვემდებარებულ დამოკიდებულებაში მყოფი სხვა პირები, რომელთა თავისუფლად განკარგულების უფლება (გაჩუქება და მისთ.) მათ აქვთ. განა შეიძლება დავუშვათ, რომ სხვა პირის მფლობელი კაცი თვითონ მივიჩნოთ მონად მარტომ გარემოებაზე დაყრდნობით, რომ იგი იხსენიება ერთ დროს არასწორად გაგებული¹⁰² ტერმინით? თითქოს შექმნილი წინააღმდეგობიდან ერთი გამოსავალი ამთავითვე არსებობს: უნდა საბოლოოდ და სამუდამოდ უკუვაგდოთ *ir* და *gème* ტერმინების არასწორი, მხოლოდ ერთმნიშვნელოვანი ტრადიციული გააზრება. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ მათი ზოგადი და უფრო შესაფერისი შესატყვისი იქნება: „დაქვემდებარებულ დამოკიდებულებაში მყოფი პირი (კაცი, ქალი)“. აქ წარმოდგენილ ცნობებთან ერთად ჩვენ მიერ ზემოთ ნაგულისხმევი უამრავი დოკუმენტური ცნობა მიუთითებს იმაზე, რომ ამგვარი პირების დაქვემდებარებული დამოკიდებულება ძალზე უახლოვდებოდა საშუალო საუკუნეებისათვის დამახასიათებელ ყმურ დამოკიდებულებას, ხოლო უმეტეს შემთხვევებში გაცილებით მსუბუქი იყო კიდევ, ვიდრე, თავის მხრივ, ყმური დამოკიდებულებაა. ასე, რომ ამგვარი პირების სოციალური სტატუსის ზუსტად გადმოცემისათვის საჭირო ტექნიკური ტერმინი მომავალში საძებნია. ჩვენ მიერ აქ შემოთავაზებული ტერმინი „დაქვემდებარებულ დამოკიდებულებაში მყოფი პირი“ საბოლოოდ არ გამოდგება: იგი ძალზე ზოგადი და ამორფულია.

რამდენიმე შემთხვევა გვაქვს დამოწმებული იმისა, რომ შემომწირველები არიან ქალები. ისინი ტაძარს მიაართმევენ სხვადასხვა შესაწირს. მოცემულ შემთხვევაში იმოდენი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, თუ რას სწირავენ ისინი ტაძარს, რამდენიც აქვს ქალის მიერ შეწირვის აქტის განხორციელების ფაქტს. როცა ქალი სხვის ჩაურევლად სწირავს რაიმეს ღვთაებას, ნიშნავს იმას, რომ იგი ამით საოჯახო ქონების ნაწილის თავისუფლად განმკარგულებლის როლში გამოდის.

ორ შემთხვევაში შემომწირველი ქალების მხოლოდ სახელება მითითებული (ერთი მათგანი შემოსწირავს ხბოს¹⁰³, მეორე — ვარკვეული რაოდენობის მარცვალს)¹⁰⁴. ტექსტში არაფერია ნათქვამი მათი ოჯახური თუ სოციალური მდგომარეობის შესახებ (ჰყავთ თუ არა მათ ქმრები ან იქნებ ქვრივები ანდა სულაც გაუთხოვრები არიან), მაგრამ გვმართებს დაეჭვება იმაში მაინც, რომ ისინი ამ ქალს საკუთარი ოჯახი ჰქონდა, რომლის მეურნეობიდან გამოუყვით კიდევ შესაწირი. დანარჩენ ხუთ შემთხვევაში შემომწირველები ქმრიანი ქალები არიან¹⁰⁵. ისინი საკმაოდ მნიშვნელოვან შესაწირს მიაართმევენ ღვთაებას

დამოკიდებულებაში მყოფ კაცს თითქოს არ შეიძლებაოდ ჰქონოდა სხვა პირის შეწირვის უფლება, ვარდა საკუთარი ცოლ-შვილისა.

¹⁰² Thureau — Danguin F., Wardum, Anor I (1929), გვ. 271—272.

¹⁰³ AI, A IV 5—6.

¹⁰⁴ UET III, 256: 1—2.

¹⁰⁵ იქვე, 249: 1—4; 250: 1—2; 401: 1—4; MOS XVI 155 V 3—5; MVN VI, 322: 3—4

(ამ უკანასკნელ შემთხვევაში შემომწირველი ქალის საკუთარი სახელი არაა მითითებული. დოკუმენტის ცნობის მიხედვით ვიცით, რომ იგი არის გამოლი რახმის წევრის (*kus*) ლუგზბარეს მემულე (*dem*)).

ქართული
საზოგადოებრივი
მეცნიერებათა
აკადემია

ცალ-ცალკე: ორ ხბოს; ძროხას, სუფთა ოქროსაგან დამზადებულ ახალმთვარის გამოსახულებასა და თითო ქალს. ამას აკეთებენ ისინი თავისი ნებით ქმრების ჩაურევლად (ყოველ შემთხვევაში ქმრების ჩარევის რაიმე კვალი შესაბამისი დოკუმენტების ცნობათა მიხედვით ამ შემთხვევაში არ ჩანს). ეს კი უკვე იმას ნიშნავს, რომ ქმრიან ქალებსაც ჰქონდათ საოჯახო ქონების ნაწილის (ჩანს, მნიშვნელოვანი ნაწილისაც კი) თავისუფლად განკარგულების უფლება. ამდროინდელ კანონთა კრებულის ფრაგმენტებს¹⁰⁶ არ შემოღუნაზავთ რაიმე ცნობა იმის გასარკვევად, ჰქონდათ თუ არა ამგვარი უფლება შუმერელ დიასახლისებს დაკანონებული თავიდანვე და მუდმივად, თუ ასეთს ისინი ქმრების ნებით დებულობდნენ კონკრეტული ვითარებისდა მიხედვით.

საერთოდ ცნობილია, რომ ძველადმოსავლური საზოგადოებების ქალები, შუმერული ეპოქიდან დაწყებული ახალბაბილონური ხანით დამთავრებული, საკმაოდ ფართე უფლებამოსილებით გამოირჩეოდნენ. მათი მხრივ თითქმის ჩვეულებრივი მოვლენა იყო საოჯახო ქონების ნაწილის თავისუფალი გასხვისება ან ეძენა, საკონტრაქტო ხელშეკრულებების გაფორმება ნებისმიერ საქმეზე, სავაჭრო-სააღმშვიტომო-სავაზშო საქმიანობაში ჩაბმა და მისთ¹⁰⁷. „არუა“ შეწირულობის საკითხთან დაკავშირებით ურის III დინასტიის დროინდელი შუმერელი დიასახლისების მიერ საკმაო გამოკვეთილად გამოვლენილი აქტიურობა კიდევ ერთი ნათელი დადასტურებაა მკვლევართა მიერ დასაბუთებულად გამოთქმულ მოსაზრებისა, რომ ძველადმოსავლური ეპოქის დროინდელი ქალები სრულიადაც არ იმყოფებოდნენ პატრიარქალური ხელისუფლების ტყვეობაში.

IV. როგორ და რა დანიშნულებით იყენებდნენ შემონაწირს. ზემოთ სხვა საკითხებზე საუბრისას გავკრით აღვნიშნეთ, რომ შემონაწირიდან ტაძრებში უფრო მეტად ნივთები რჩებოდა, ცხოველები და ადამიანები კი გადაიგზავნებოდა სახელმწიფო მეურნეობის სხვადასხვა ფილიალსა თუ დაწესებულებაში. მათ უმეტესად სწორედ იქ ვხვდებით — ადამიანები მუშაობენ მინდვრებში საფეიქრო საწარმოებში, წისქვილებში დ. ა. შ. ასევე პირუტყვის საქმეც. მას ანაწილებდნენ მეურნეობის ფილიალებში და იყენებდნენ დანიშნულებისამებრ.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ სადაც არ უნდა ყოფილიყო შემონაწირი ცხოველი ან ადამიანი, მისი მოხსენიების ყველა შემთხვევაში მიუთითებდნენ, თუ ვისგანა იგი შემონაწირი (რა თქმა უნდა, როცა ეს ახსოვდათ), მაგრამ ამის დავიწყების შემთხვევაში ზოგადად მინაც მიუთითებდნენ, რომ იგი „შემოწირულია“ (a-ru-a). მეურნეობის ფილიალებში სპეციალური შტატიც კი არსებობდა მონაგარიშე-მწერლისა, რომელიც აღრიცხავდა და დოკუმენტებში ცალკე შეჰქონა შემონაწირი (dub-sar-a-ru-a „შემონაწირის მწერალ-აღმრიცხველი“)¹⁰⁸. როგორც ჩანს, საერთო ჯოგ-ფარიდან ცალკე იყო

¹⁰⁶ Szlechter. E., Le code d'Ur — Nammu, RA 49 (1955), გვ. 169—177; Civil M., New Sumerian Law Fragment, წიგნში: Studies in Honor of Benno Landsberger on his Seventy-Fifth Birthday, April, 21, 1965, Chicago გვ. 1—12 ი. დ. ო. ლ. ი. ძე, ძველი აღმოსავლეთის სამართალი, თბ., 1960, გვ. 9—10.

¹⁰⁷ Дьяконов И. М., Люди города ура, გვ. 192—200; Диконoff I. M., Women in old Babylonia not Under Patriarchal Authority, JESHO 19 (1985), გვ. 95 შემდ.; RLA, III, გვ. 100—104.

¹⁰⁸ TEL, 241 VII 11, X 3; ITT III 2, 5509: 7; AI, A XII 5; B XII 2; MOS XVI, 286: 3.

გამოყოფილი შემონაწირი ცხოველებიც, რომელსაც მიჩენილი ჰყავდა საგანგებო მწყემსი (sipa-a-ru-a)¹⁰⁹.

შემონაწირს ჩვეულებრივ მოიხმარდნენ საჭიროებისამებრ ისე, როგორც სხვა დანარჩენ ცოცხალ თუ არაცოცხალ ქონებას — აღამიანებს ამუშავებდნენ საერთო წესით და ანაზღაურებდაც საერთო წესის მიხედვით აძლევდნენ¹¹⁰. ასევე საერთო წესით გამოიყენებოდა პირუტყვიც — ზარებს ამუშავებდნენ ხენა-თესვაზე¹¹¹, ცხვრებს კრეჭდნენ ჩვეულებრივ¹¹², ასევე ჩვეულებრივი წესით მოიხმარდნენ შემონაწირი მარცვლისა და ფინიკის ნაწილსაც — გასცემდნენ მუშებზე შრომის საზღაურის სახით¹¹³ და ა. შ. ალბათ, ასევე იყენებდნენ შემონაწირის სხვა კომპონენტებსაც.

ძალზე თვალში საცემია შემონაწირის აღრიცხვის წესი ყოველთვის, თითქმის მაშინაც კი, როცა ეს ერთი შეხედვით სრულიადაც არაა საჭირო, დოკუმენტებში საგანგებოდაა ხაზგასმული შემოწირვის ფაქტი. აღრიცხულია ყველაფერი, რაც შემოწირულია¹¹⁴ — ნათქვამია, რომ სახნავად გამოყვანილი ხარი შემონაწირია¹¹⁵, მატყლი შემონაწირი ცხერისაა¹¹⁶, მარცვალი მოწეულია შემონაწირ მინდორზე¹¹⁷, ანდა გარდაცვლილი პირი შემონაწირი იყო¹¹⁸, დაცემული ცხოველი ასევე შემონაწირ პირუტყვთა ჯოჯს ეკუთვნოდა¹¹⁹ და ა. შ. ეს გარემოება, უეჭველია, წმინდა რელიგიური მოსახრებებით იყო განპირობებული. ყოველ შემონაწირს, უმნიშვნელოსაც კი, ხომ საკრალური დანიშნულება ჰქონდა. ამიტომაც ასე სკრუპულოზურად აღრიცხავდნენ მას, საგანგებოდ იცავდნენ და უფროთხილდებოდნენ კიდევ¹²⁰.

¹⁰⁹ ITT III 2, 6090: 3; ITT V, 8231: 3. ერთ შემთხვევაში მოხსენიებულია sipa-anše-a-ru-a „შემონაწირი ვირების მწყემსი“ (იხ. AL A X 11).

¹¹⁰ MVN, VI, 293 I 20, IV 1, უკ. III 4, 14; TEe, 241 VIII 20—21 და სხვა.

¹¹¹ TEL, 93: 1.

¹¹² UNT I, 20 I 4.

¹¹³ UET III, 729; 957; 1072; 1073; 1106.

¹¹⁴ MVN V, 322, უკ. 1; MVN VI, 237: 1—3; UTZL, 14; 1—2 და სხვა.

¹¹⁵ TEL, 93: 1

¹¹⁶ UNT I, 20 I, 4.

¹¹⁷ UET III, 1364: 7.

¹¹⁸ TEL, 109: 1; TCL V 6039, 30. 32; WMAH I, 277 III 17—18; 282 II 11.

¹¹⁹ MVN VII, 308, უკ. 1; ITT III 2. 5141: 2—2.

¹²⁰ სტატიაში ნახმარი შემოკლებების განმარტებანი იხ. Шарашенидзе Дж. М., формы эксплуатации рабочей силы..., გვ. 159—166.

Дж. М. ШАРАШИДЗЕ

ИНСТИТУТ ПОЖЕРТВОВАНИЙ В ШУМЕРЕ

Резюме

В статье анализируются данные тех шумерских клинописных документов хозяйственного и сакрального содержания эпохи III династии Ура (2132—2024 гг. до н. э.), сведения которых имеют существенное значение для установления содержания ритуала обетных пожертвований (а-гу-а). Божествам в назначении «аруа» жертвовали различного рода предметы, домашних животных и людей. Бесспорно, что жертвуемые люди находились в подчиненной зависимости от жертвователей, но сказать, что эта зависимость обязательно носила рабский характер, мы не можем. Что же касается жертвователей, то абсолютное большинство их были социально свободными лицами, имеющими в полной, неограниченной собственности довольно солидное имущество. Привлекает внимание одна группа жертвователей, представители которой упоминаются под термином, обозначающим нахождение в подчинении — *ig*. Они в нескольких случаях жертвуют храму людей, обозначаемых тем же термином. А это означает, что и у самих находящихся в подчиненной зависимости лиц имеются люди с таким же статусом. Исходя из этого, мы ни в коем случае не можем разделить предлагаемый большинством исследователей перевод термина *ig*, как «раб». Под этим термином в основном должны подразумеваться лица, социальный статус которых приближается к статусу крепостных феодальной эпохи.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ძველი ისტორიის განყოფილებამ

ზანა ზანაელია

თბილისის მოსახლეობის ეთნოკონფესიონალური სტრუქტურა
XIX საუკუნეში

XIX საუკუნის დასაწყისში თბილისის მოსახლეობა ძირითადად ოთხ კონფესიონალურ ჯგუფს განეკუთვნებოდა: მართლმადიდებლურს, სომხურ-გრიგორიანულს, კათოლიკურსა და მუსულმანურს.

მართლმადიდებლური თემის ეთნიკურ შემადგენლობაში შედიოდნენ ქართველები, რუსები და ბერძნები. თბილისის მოსახლეობის რიცხოვნების ზრდამ, რომელიც უმთავრესად ქართველი და რუსი მიგრანტების ხარჯზე მიმდინარეობდა განაპირობა მართლმადიდებლური თემის ზრდაც. კერძოდ, თუ 1832 წ. თბილისში ცხოვრობდა 3,6 ათასი მართლმადიდებელი, 1864 წლისათვის მათი რაოდენობა 26,6 ათას კაცს მიუახლოვდა, 1876 წლის კამერალური აღწერის მასალების მიხედვით—52,4 ათასს, რაც მთელი თბილისის მოსახლეობის 50,4%-ს წარმოადგენდა¹. XIX საუკუნის შუა ხანებიდან გაძლიერებულმა მიგრაციულმა პროცესებმა თბილისში, განაპირობეს მართლმადიდებლური თემის ეთნიკური შემადგენლობის მნიშვნელოვანი ზრდაც. ქართველებთან (22,2 ათასი სული), რუსებთან (19,6 ათასი სული), ბერძნებთან (0,4 ათასი სული) ერთად მასში შედიოდნენ ოსები (0,3 ათასი სული), სომხების მცირე ჯგუფი (0,1 ათასი სული), ასირიელები (0,1 ათასი სული), გერმანელები (44 სული), პოლონელები (26 სული), ებრაელები (22 სული), თათრები (9 სული) სპარსელები (4 სული), რომლებმაც მართლმადიდებლობა მიიღეს. 1897 წლის აღწერის მასალების მიხედვით თბილისის მართლმადიდებელთა რაოდენობა ითვლიდა 83,7 ათას სულს... ისინი წირვა-ლოცვას აღავლენდნენ თბილისის ეკლესიებში. 1825 წ. თბილისში ფუნქციონირებდა 12 ქართული, 4 რუსული და 2 ებრაული ეკლესია². მნიშვნელოვან სკულტო ნაგებობას წარმოადგენდა სიონის ღვთისმშობლის ქართული ტაძარი, რომელიც რესტავირებულ იქნა 1817 წელს. 1858 წ. აიგო ბერძენ მართლმადიდებელთა ახალი ტაძარი. საერთოდ, თბილისის მართლმადიდებელთა თემის რიცხოვნების ზრდასთან ერთად იზრდებოდა საკულტო ნაგებობათა რაოდენობაც. 1899 წლისათვის მათი რაოდენობა 48-ს აღწევდა. აღსანიშნავია, რომ XIX საუკუნის მიწურულისათვის თბილისის მართლმადიდებლურ მრევლში თითქმის გაქრა ეთნიკური ნიშანი. ტერიტორიულად გაზრდილ თბილისში, მართლმადიდებელი სალოცავად მიდიოდა უახლოეს ტაძარში. ამიტომაც, იმდროინდელ თბილისში ხშირი იყო შემთხვევები, როცა სხვადასხვა ტაძარში წირვა-ლოცვას სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლები ერთდროულად ესწრებოდნენ. დროთა განმავლობაში სიონის ტაძარი, თბილისის მართლმადიდებელთათვის წამყვან ტაძრად იქცა.

¹ Обзорение... Российских владений за Кавказом. Ч. I, გვ. 188.

² Л. Медкисетбекѳв. Старый Тифлис по описаниям А. Негри и М. Медичи. Тиф. 1918, № 2—3, გვ. 108.

XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში, თბილისის კონფესიონალურ შემადგენლობაში მნიშვნელოვან ფონს ქმნიდა სომეხ-გრიგორიანელთა კონფესიონალური თემი, რომელიც თბილისში X—XI საუკუნეების დანარსებობდა და სხვადასხვა დროს მიმდინარე მიგრაციულ და დემოგრაფიულ პროცესებთან ერთად შემადგენლობის რიცხოვრივ ცვლილებებს განიცდიდა. იმის გამო, რომ გრიგორიანობა, სომეხების ეროვნულ რელიგიას წარმოადგენდა, იგი იმავდროულად ეთნიკურობის ნიშნის გამომხატველიც იყო. გრიგორიანული თემი სისტემატურად იზრდებოდა როგორც შინა დემოგრაფიული პროცესების, ასევე გარე მიგრაციული პროცესების გავლენით. 1864 წ. გრიგორიანელთა თემი თბილისში 28,1 ათას კაცს ითვლიდა. 1876 წ. აღრიცხვის მიხედვით — 36,6 ათას კაცს, რაც თბილისის მოსახლეობის საერთო რაოდენობის 35,2%-ს შეადგენდა ხოლო 1897 წლისათვის — 50,5 ათას კაცს. რიცხოვნების მიხედვით მართლმადიდებლური კონფესიონალური თემის შემდეგ, გრიგორიანელთა თემი მეორე ადგილზე გამოდიოდა. თბილისში მრავლად იყო გრიგორიანული სამლოცველოები. 1899 წლისათვის თბილისში 27 გრიგორიანული ეკლესია და ერთი მონასტერი ითვლებოდა.

თბილისის კონფესიონალური შემადგენლობის მესამე ჯგუფს მუსლიმანები შეადგენდნენ, რომელთა შორის გამოირჩეოდნენ შიიტებიცა და სუნიტებიც. თავიდან სუნიტების რიცხვი ძალზე დაბალი იყო, ვინაიდან მათი უმეტესობა დროებით, საშოვარზე იყვნენ ქალაქში ჩამოსული, მაგრამ XIX საუკუნის შუახანებიდან თბილისში მათი რაოდენობაც მატულობს. 1864 წლისათვის თბილისში მოქმედებდა როგორც შიიტური, ასევე სუნიტური მეჩეთი. 1876 წლის აღწერის მასალებით, შიიტები ქალაქის მოსახლეობის 3,6%-ს შეადგენდნენ, სუნიტები — 0,7%... შიიტთა უმრავლესობას სპარსელები და აზერბაიჯანელები შეადგენდნენ, სუნიტებისას — თათრები (უპირატესად ყაზანელი თათრები), თურქები და დაღესტნელები. 1897 წლისათვის თბილისელი მუსლიმანების რაოდენობა 7,4 ათასს შეადგენდა. XX საუკუნის დასაწყისისათვის თბილისში მუსლიმანთა საერთო რაოდენობის ზრდა უმთავრესად სუნიტების რიცხოვნების ზრდის ხარჯზე ხდებოდა. 1896—1901 წლებში შიიტთა რაოდენობა 0,7 ათასი კაცით მცირდება, ვინაიდან ისინი ქალაქში უმეტესად დროებით საშოვარზე ჩამოდიოდნენ³.

XIX საუკუნის II ნახევარისა და XX საუკუნის დასაწყისის თბილისის მოსახლეობის კონფესიონალური შემადგენლობის მეოთხე ჯგუფს წარმოადგენდნენ კათოლიკეები. ადგილობრივი კათოლიკური თემის წარმოშობა მოხდა ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში, კათოლიკე მისიონერების მოღვაწეობის შედეგად. მართლმადიდებლური და გრიგორიანული სამღვდლოება უკიდურესად უარყოფითად უყურებდა კათოლიკური ეკლესიის მოღვაწეობას ამიერკავკასიაში და მართლმადიდებლურ ეკლესიას ამ საქმეში ქართველი მეფეებიც უჭერდნენ მხარს. ამიტომ კათოლიკეებში შედარებით უფრო წარმატებით სომეხებში ვრცელ-

³ Тифлис по однодневной переписи: 1876 г. гл. 104—106.

⁴ ЦГВИД ВУД. Д. 18481. л. 47. об. 60.

⁵ ЦГИА ГССР. Ф. 16. оп. 1, д. 33. Л. 48—54; Ф: 254; Оп: 5; Д. 43, Л. 12, (статистика) к 18 № 88.

დებოდა, რომლებიც (იხევე როგორც ქართველები) გაუბრუნდნენ იძულებით ისლამიზაციას⁶.

1804 წ. კათოლიკეთა ძალებით თბილისში აიგო კათოლიკური ეკლესია, სადაც ღვთისმსახურება ლათინურ ენაზე მიმდინარეობდა. 1845 წელს მეფისნაცვალ ვორონცოვის თხოვნით თბილისში ჩამოდიოდნენ კათოლიკე მღვდელმსახურები.

1864 წლისათვის თბილისელ კათოლიკეთა რიცხვი შეადგენდა 1,5 ათასს სულს, 1876 წლისათვის 4,7 ათასს ანუ ქალაქის მთელი მოსახლეობის 4%-ს. ეთნიკური შემადგენლობის მხრივ ამ დროისათვის ასეთი სურათი იყო: სომხები—0,9 ათასი კაცი, ქართველები 0,2—ათასი კაცი, ფრანგები 0,2 ათასი კაცი, აისორები 0,1 ათასი კაცი, რუსები 0,1 ათასი კაცი, დანარჩენი კი პოლონელები⁷.

კათოლიკური თემის ძირითად ნაწილს კავკასიის მკვიდრი ხალხებიდან შეადგენდნენ სომხები. მათი გამოჩენა თბილისში უკავშირდება რუსეთ-თურქეთის 1828—1829 წლების ომის დასასრულს. სომეხ კათოლიკეთა რაოდენობის თაობაზე პირველი ზუსტი ცნობა 1876 წელს განეკუთვნება. მაშინ თბილისში ისინი 0,9 ათასს კაცს შეადგენდნენ. 1896 წელს მათი რიცხვი 7 ათასს შეადგენს, XX ს.-ის დასაწყისში კი სომეხ კათოლიკეთა რიცხვმა 9,3 ათასს მიაღწია. აღნიშნულ მონაცემებთან კონტრასტულ მიმართებაშია 1897 წლის აღწერის მასალების მონაცემები, რომლის თანახმადაც თბილისში სულ 62 სომეხი კათოლიკე ცხოვრობს⁸. ამის მიზეზი ვფიქრობთ, ისაა, რომ ისინი ჩაწერეს რომაულ კათოლიკური სარწმუნოების მიმდევრებად, ან საერთოდ არ შეიტანეს აღწერის მასალებში, როგორც დროებით მაცხოვრებლები და სპარსეთის ქვეშევრდომნი.

1883 წელს რომაულ-კათოლიკური უსპენსკის ტაძრის მრევლს შეადგენდა 188 ოჯახი — 732 სული — ქართველები, სომხები, პოლონელები, ფრანგები. მათ შორის იყვნენ თუმანოეების, ანდრონიკოეების, ბაქრაძეების, სააკოეების, ზუბალოეების და სხვა ოჯახები.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში თბილისის კათოლიკეები შეადგენდნენ რომაელი კათოლიკეების, სომეხი კათოლიკეებისა და ქალდეელი კათოლიკეების ერთობლიობას. ეთნიკურად ესენი იყვნენ სომხები, ასირიელები და სხვა. საკარაუდოა, რომ ქართველი კათოლიკეები მოხვდნენ სომეხ კათოლიკებთან კატეგორიაში.

თბილისის ეთნიკური სიჭრელე თანდათან კიდევ უფრო მრავალფეროვანი ხდებოდა მე-19 საუკუნის 40-იანი წლებიდან. თბილისში გამოჩნდნენ მალაკნები. 1876 წლის აღწერის მასალების მიხედვით თბილისელი მალაკნები შეადგენდნენ ქალაქის მთელი მოსახლეობის 1,6%. მათი რიცხვი მუდმივად იზრდებოდა და 1893 წელს 1,2 ათასს მიაღწია⁹. 1876 წლის აღწერის მასალების მიხედვით თბილისში ცხოვრობდნენ აგრეთვე „პრიგუნები“ (54 კაცი).

⁶ Н. Брегвадзе. К вопросу об этническом составе населения Грузии в 17 в. (КЭС VI. 1976. გვ. 246).

⁷ Тифлис по однодневной переписи... 1876 г. с. 104, 105

⁸ Тифлис по однодневной переписи... 1876 г. Хроника /К. 1896. № 88; ЦГИА ГССР. Ф. 414. Оп. 2. Д22. Л. 290, 294.

⁹ ЦГИА ГССР. Ф. 416. Оп. 3. Д1074. Л. 6,8:

10. „მაენა“, ისტორიის სერია, 1997, № 1—4

„სუბოტნიკები“ (49 კაცი) და „ბაბტისტები“. მე-19 საუკუნის მალაკენებს შორის გამოჩნდა ახალი მიმდინარეობა „შტუნდი“ (შტუნდიტები). ქალაქში იყო აგრეთვე „სტარობრიადელების“ სხვა მიმართულებებიც. ნოვო-არსენალის ქუჩაზე, სახლში, რომელიც ივან დემეტრევს ეკუთვნოდა, მოწყობილ იქნა სამლოცველო. მის ცენტრალურ ნაწილს შეადგენდა მაცხოვრის ჯვარცმა და ხატი, რომელზეც დიდი ფორმატის ევანგილე იყო დასვენებული ამ სამლოცველოში სექტანტები „ფედოსეველები“ და „ჰომოროელები“ კვირაობით და ღვთისმსახულის დღეებში ასრულებდნენ ღვთისმსახურებას.

1889 წელს ბაბტისტებმა მიმართეს ოფიციალურ ხელისუფლებას თხოვნით ნება დაერთოთ გაერთიანებულიყვენ თემში. ეტყობა ბაბტისტების შეხედულებები ძალზედ სწრაფად გავრცელდა ქალაქში, ამასთან არა მარტო გერმანელებში, არამედ რუსებშიც. იმ დროის დოკუმენტებში აღნიშნულია ახალი უცხოური მიმართულების სექტის წარმატებები, ლუთერანი პასტორი პან-ზენი კუკიაზე, ერთ-ერთ სახლში ასრულებდა ღვთისმსახურებას რუსი და გერმანელი ბაბტისტებისათვის. ოფიციალურ დოკუმენტებში აღნიშნულია, რომ თბილისელი „მალაკენები“ ხედებოდნენ „გიუზემანს, რომელსაც ახლო ურთიერთობა ჰქონდა თავის მხრივ „რაციონალისტური ერესის დიდ პრობუნდისტან“, 1887 წ. თბილისიდან გადასახლებულ ამირხანიანცთან“¹⁰.

რელიგიურ თემში იყვნენ გაერთიანებული „სუბოტნიკები“ (შაბათელები), რომლებიც ნაძალადეგში ცხოვრობდნენ. 1896 წ. ქალაქში ცხოვრობდა 187 სექტანტი. 1913 წელს მათ მიმართეს ადგილობრივ ხელისუფლებას შეამდგომლობით დაერთოთ ნება გაერთიანებულიყვენ „ტფილისის შაბათელთ თემში“. ეს თხოვნა უყურადღებოდ დარჩა!¹¹.

თბილისში არსებობდა აგრეთვე ასირიელთა ნესტორიანელთა თემი. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში დაიწყო ნესტორიანელ ასირიელთა მასობრივი გადასვლა მართლმადიდებლობაზე. მხოლოდ 1898 წელს ასირიელთა ნებით საქართველოს ეგზარხოსმა მართლმადიდებელთ მიუერთა 722 კაცი¹².

თბილისში იზრდებოდა იუდეველთა რაოდენობაც. იგი არ იყო ერთგვაროვანი. მასში შედიოდნენ როგორც ქართველი ებრაელები, ისე ე. წ. „ევროპელი“ ებრაელები. პირველ ჯგუფში შედიოდნენ ქუთაისელი, ონელი, ახალციხელი ებრაელები. იყო აგრეთვე პატარა ჯგუფი ქურთისტანიდან გადმოსახლებული ებრაელებისა, რომლებიც ახალასირიულ ენაზე ლაპარაკობდნენ¹³. 1895 წელს ქართველი ებრაელები თხოვნით მიმართავენ ხელისუფლებას ნება დართონ ჰყავდეთ თავიანთი რაბინი. 1899 წელს ეს თხოვნა დაკმაყოფილებულ იქნა, რაბინად არჩეულ იქნა იაკობ ნაფტილიშვილი, რომელიც ადრე ახალციხის რაბინის თანაშემწე იყო. 1896 წელს იუდაიზმის მიმდევარი თბილისში ოფიციალური ცნობებით იყო 3,4 ათასი კაცი¹⁴. XX საუკუნის დასაწყისისათვის თბილისში 4 სინაგოგა მოქმედებდა¹⁵.

¹⁰ საქართველოს ცენტრალური ისტორიული არქივი, ფონდი, 17. აღ. 3366. ფურც. 14.

¹¹ იქვე, ფონდი, 192. აღ. 6. საქმე, 414. ფურც. 15.

¹² Хроника//К. 1989 № 70.

¹³ ЦГИА. ВУА. Д. 395. Л. 67.

¹⁴ Статистика //К. 1896 № 88.

¹⁵ თ. ო. ი. ა. უ. რ. ი, ეთნოური პროცესები თბილისში, მაცნე, ისტორიის სერია, 1988 № 2.

თბილისში ქურთების გამოჩენასთან ერთად გაჩნდა ახალი იეზიდების კონფესია, რომელიც XX ს-ის 20-იან წლისათვის 1,5 ათას კაცს ითვლიდა. აღწერის მასალებით, 1926 წ. ქურთების რაოდენობა შეადგენდა 458 სულს. 1930 წ. აღწერის მასალებით უკვე იხსენიებიან ცალკე ქურთები და ცალკე იეზიდები. ქურთების დიდი ნაწილი ცხოვრობს თბილისში, მცირე სოფლად, ძირითადად კახეთში. რელიგიური კუთვნილების მიხედვით, საქართველოს ქურთები იეზიდები არიან. მათი შეგნებით იეზიდობა ეროვნული ვინაობის გამომხატველია¹⁶.

თბილისში ქურთები ცხოვრობდნენ კომპაქტურად, უბნობრივ, ხარფუხის გაგრძელებაზე—ორთაჭალაში, ბერძნების უბნის გვერდით. ასევე გაფანტულად საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებში¹⁷.

თბილისის ძველ უბნებში წარმოიშვა ეთნიკურად ჰრელი მოსახლეობა, რამაც გამოძახილი ჰპოვა ყოფისა და კულტურის რიგ ასპექტებში. ამის გამოძახილია ხარფუხისა და მეტეხის უბანში წარმოდგენილ საკულტო ნაგებობათა მრავალფეროვნებაც: სომხური ეკლესია-სუბუგურქი, ორი მეჩეთი, ქართული ეკლესია—სიონი, სინაგოგა, ბერძნული ეკლესია, მტკვრის მეორე მხარეს ავლაბარში—მეტეხი, სომხური საყდრები და ა. შ. სამლოცველოების გარშემო დასახლებული ეროვნული უმრავლესობის მიხედვით ძველი თბილისის უბნების დასახლებაც ეროვნული ნიშნის მიხედვით ხდებოდა, როგორცაა ქართველთა უბანი, ურიათა უბანი, მოგვთა უბანი, ბერძენხანა ანუ ბერძენთა უბანი¹⁸, რომლის შუაგულშიც წმ. ეკატერინეს სახელზე აგებული ეკლესია იდგა.

ძველი თბილისის უბნები განსხვავდებოდნენ ეთნიკური სტრუქტურით და ეროვნებათა მიხედვით ხვედრითი წონით. ეთნოგრაფიული კვლევით დასტურდება, რომ თანამედროვე თბილისში არ არის ეთნიკური განსახლების საგანგებო უბნები, მაგრამ შემორჩენილია დასახლების ისეთი უბნები და ზონები, სადაც დღემდე უპირატესობას ინარჩუნებს რომელიმე ეროვნული ჯგუფი. შეიძლება დავასახლოთ რუსი მალაკენები—ნაძალადევის რაიონში, ღრმალღვეში; ბოშები—ლოტკინის დასახლებაში; ბერძნები—ლოტკინის გორა; სომხები—ისნის რაიონი, ელია, ავლაბარი (დაახ. 70%), ებრაელები—ავლაბარი, ებრაელთა უბანი და სხვა.

ეროვნული ნიშნის მიხედვით ნაწილდებოდნენ თბილისელი ხელოსნები გარკვეულ სპეციალობებში¹⁹: ქართველები—სპეციალდებოდნენ ადგილობრივი აზიური ტანსაცმლის, ქუდების, ფეხსაცმელების მკერავებად, მისდევდნენ მეთონეობას, დალაქობას; სომხები—ამზადდებდნენ ევროპულ ტანსაცმელს, ფეხსაცმელს, მისდევდნენ ჯავაიჩობას; ლეკები აწარმოებდნენ იარაღს, ვერცხლის ნაკეთობას; ებრაელები—მკინძავებად, მესაათეებად; აისორები—მღებრებად (მალიარები); გერმანელები და იტალიელები—მეძებვენი: რუსები—მეკასრეები, სტრაჯები, მელუმელენი და ა. შ.

¹⁶ Пашаева Л. некоторые календарные праздники урумов, Мценг, ისტორიის სერია 1985, №1, მოივე, Состояние и задачи курдоведения в Грузии, Мценг, ისტორიის სერია, 1985, №3.

¹⁷ ნ. აბუქაძე, თანამედროვე ეთნიკური პროცესები თბილისში, კრ. ქართველი ხალხის თანამედროვე ყოფა და ტრადიციები, მეცნიერება, 1988, გვ. 77.

¹⁸ კვიციანი, ძველი თბილისის ქუჩებსა და ქუჩაბანდებში, თბ. 1989, გვ. 13.

¹⁹ ბ. გუგუშვილი, საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX—XX სს. ტ. V, თბ. 1962, გვ. 222.

პროცესები, რომლებიც მიმდინარეობდა ცალკეულ ეთნიკურ ჯგუფებში, რომელნიც მიგრაციის საფუძველზე მოხვდნენ მათთვის უცხო ბუნებრივ გარემოში კულტურულად განსხვავებულ ეთნოსებთან — დიდი ხანია იპყრობს მეცნიერთა ყურადღებას, ვინაიდან ამ უკანასკნელის ეთნიკური და ეთნოსოციალური განვითარება შემდეგში განაპირობებს ქალაქის ეთნოკულტურულ იერსახეს. იგი უშუალოდ უკავშირდება კონკრეტული ხალხის ეთნიკურ ისტორიას, მისი გენეზისისა და განვითარების თავისებურებებს, ტრადიციის თვითმყოფადობას. მართალია, სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფები ერთმანეთისაგან განირჩევიან ენის, ყოფის ლოკალური თავისებურებებით, მაგრამ ერთიანობის ძირითად პირობას წარმოადგენს განსაზღვრული ტერიტორია, ეკონომიკური ბაზისი, რაც აპირობებს ქალაქურ ყოფას. ქალაქური ყოფის თავისებურება კი იმაში მდგომარეობს, რომ იგი ტიპური ქალაქური ტრადიციების მატარებელია და ამდენად, გარკვეულ მიმართებებში იმ ცხოვრების წესთან, რომელშიც ეთნიკური ტრადიციებიც იღებენ მონაწილეობას. ქალაქის ინდივიდუალობას განსაზღვრავს ყოფა-ცხოვრებითი თავისებურებანი, ცალკეულ მოვლენებთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები, რომელიც ყალიბდება კომპლექსურად ყოფის ძირითადი სფეროების მიხედვით (მატერიალური, სამეურნეო, სოციალური, სულიერი) და საბოლოო ჯამში ქმნიან ერთიან სისტემას, ხალხის მატერიალური და სულიერი ცხოვრების განვითარების დონის შესაბამისად.

თბილისურ ყოფას კონკრეტული სპეციფიკა ახლავს, რომლის ჩამოყალიბებში სხვადასხვა ფაქტორებთან ერთად მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა სოციალურმა ურთიერთობებმა ნათესაური, ტერიტორიულ-მეზობლური, საოჯახო და ა. შ. ქალაქურმა სულიერმა კულტურამ, ზოგადმა ქართულმა დღესასწაულებმა, გართობა-მოღვინის ფორმებმა, ხალხურ-სპორტულ სანახაობებმა. ასევე მნიშვნელოვანია ქალაქური დასახლების ფორმა და საცხოვრებელი ტიპების დაგეგმარება საერთო ეზოებით, უბნების პრაქტიკითა და სხვა.

ცნობილია, რომ თბილისი ძველთაგან ფორმირდებოდა როგორც მრავალეროვანი ქალაქი, რაც გამოწვეული იყო მისი ისტორიული ბედუქვლმართობითა და გეო-პოლიტიკური მდებარეობით. თავისი ისტორიის გარიჟრაჟზე იგი იქცა მთავარ მაგისტრალად, მიგრაციულ გზაჯვარედინად, რომელზეც გადიოდნენ სამხედრო ნაწილები, სავაჭრო ქარავნები, აყრილი და ბედის საძებნელად გასული მოსახლეობაც. ამის შედეგად იგი არსდება როგორც ქრელი, მრავალეროვანი ქალაქი და ყალიბდება პოლიეთნიკურ საზოგადოებად. ის თავისებურებები, რომელიც დაჰყვა ქალაქის განვითარებას განპირობებული იყო, ერთი მხრივ, ქართული ფეოდალიზმის საერთო თავისებურებებით და მის სპეციფიკურ იერსახეს ჰქმნიდა და, მეორეს მხრივ, ქალაქში მცხოვრები სხვადასხვა ეთნიკური ხალხების გავლენით, ქალაქის ეთნიკური სახე სპეციფიკური ფორმით ყალიბდებოდა. მიუხედავად უცხო ტომის ხალხის მოწოლისა, თბილისი მათ ჩამოსახლებას არ ზღუდავდა და ისინი რელიგიის თავისუფლებათა და გარკვეული სახელმწიფოებრივი უფლებითაც სარგებლობდნენ.

3. ШЕНГЕЛИЯ

ЭТНОКОНФЕССИОНАЛЬНАЯ СТРУКТУРА
НАСЕЛЕНИЯ ТБИЛИСИ В XIX В.

Резюме

В статье дана динамика конфессионального состава населения Тбилиси XIX века, которая тесно связана с политической и социально-экономической обстановкой в Грузии. На самых разных этапах истории в Тбилиси наряду с коренным этносом жили представители многих других народов. Поэтому полиэтничность является исторической традицией города.

На материале различных источников рассмотрена динамика конфессионального состава населения города Тбилиси в XIX в., которое принадлежало в основном к четырем конфессиональным общинам: православной, армяно-григорянской, католической и мусульманской.

წარმოადგინა ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახ. უნივერსიტეტის ეთნოგრაფიის კათედრამ

პიორგი ჯავახიშვილი

მცირე ქანდაკების ნიმუშები ქვემო ქართლიდან

როგორც ცნობილია, ქვემო ქართლი მდიდარია მცირე ქანდაკების ნიმუშებით — სტელებით, სამწეხაროდ, უმრავლესობა ამ ძეგლებისა გადაარჩენილია სვეტის ფრაგმენტის სახით, მაგრამ რამოდენიმე სტელა თითქმის სრულად არის ჩვენამდე მოღწეული ყველა ძირითადი ნაწილით — იმპოსტით, ბაზით და სვეტით. ასეთებია ბრდაძორის დიდი სტელა, მამულაანდ სტელა და ნაწილობრივ ბაშქიჩეთის სტელები. ჩამოთვლილი სტელები იმითაც არის საინტერესო, რომ მათზე კარგად არის გადარჩენილი სიმბოლური, სიუჟეტური და დეკორატიული რელიეფები. ბუნებრივია, რომ ჩვენ პირველ რიგში ყურადღებას შევაჩერებთ ამ სტელებზე, კერძოდ, ბრდაძორის სამ სტელაზე (მარნეულის რ-ნი)*.

ბრდაძორის დიდი სტელა ყველაზე მაღალია საქართველოში. მისი სიმაღლე 6 მეტრია. იგი ჩასმულია დაბალ იმპოსტზე მდგარ კუბურ ბაზაში. ბაზის პირზე ამოკვეთილია მედალიონი ბოლნური ჯვრით. სტელის პირი დაყოფილია 15 კვადრატულ ჩარჩოდ, რომელიც შეესებულება ფიგურული და ორნამენტური რელიეფებით. სვეტის გვერდითა მარჯვენა და მარცხენა წახნაგებს ამკობს ვაზის ტალღოვანი ყლორტი, მონაცვლეობით გამომხული ფოთლებით, მტევნებითა და ულვაშებით. ზურგი შემკულია სიმეტრიული ორმხრივ გაშლილი ფოთლებიანი ერთიანი დეკორატიული ღეროთი.

ბრდაძორის დიდ სტელაზე მოცემულია ძველი და ახალი აღთქმის სიუჟეტები. მათი დღევანდელი მდგომარეობა არ იძლევა საშუალებას, რომ სრულიად გაიხსნას ამ სიუჟეტების ურთიერთდამოკიდებულება, მაგრამ ცხადი უნდა იყოს, რომ მათში გატარებულია ქრისტიანული რწმენის იდეები.

საინტერესო სიუჟეტური რელიეფებია გამოსახული ბრდაძორის მეორე მცირე სტელაზე. მისგან გადარჩენილია მხოლოდ სვეტი-კაპიტელიანი ოთხწახნაგა სვეტის პირზე, ოთხკუთხა ჩარჩოებში, ერთიმეორეზე განლაგებულ: რელიგიური ფიგურების ჯგუფები. მთლიანად გადარჩენილია ოთხი კომპოზიცია, რომელთაგან ერთი — ქრისტეს ამალგა — კაპიტალზეა მოცემული. ღილა და დანარჩევი სამი ვიწრო ლილვით შემოვლებულ ოთხკუთხა ჩარჩოშია მოთავსებული. კაპიტელის ქვევით გამოსახულია ორ ფიგურა: შორის ტახტზე მჯდომი ღვთისმშობელი ყრმით ხელში; მის მარჯვნივ დგას ხშირნაწეცებიან სამოსში გახვეული მხევალი, მარჯვნივ — კაბაში გამოწყობილი მამაკაცი. ყრმა იესო მარჯვენა ხელით აკურთხებს, ხოლო მარცხენა ხელში სახარება უჭირავს. ქვემოთ, სამ ჩარჩოში, ჩანს ცალკეული ფიგურების კვალი. ა. მაჩაბელი ამ ძნელად გასარჩევ სიუჟეტებს ხსნის, როგორც ქრისტეს სასწაულომოქმედებას: წმ. ელენეს დანკურნება მდ. იორდანეში, განრღვეულის და ბრძის განკურნება. მეოთხე ჩარჩოში ნათლისღებაა, მის ქვეშ — აყვავებული ჯვრის გამოსახულება.

* სტელები ამჟამად ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში.

სტელის მარცხენა წახნაგის კაპიტელის პირზე ამოკვეთილია „მანდორლაში“ ჩასმული ღვთსმშობელი და თითო ანგელოზი იქით-აქეთ, „ღვთისმშობლის სულის ამაღლება“ (კ. მაჩაბელი). კაპიტელის ქვემოთ გამოსახულნი არიან ფეოდალთა ოჯახის წევრები. კაპიტელის მარჯვენა წახნაგზე ამოკვეთილია სტილიზებული ოთხფურცლა ყვავილი, რომელიც ამასთანავე ჯვრის სახეს ქმნიან; მის ქვემოთ, სტელის ტანზე მოთავსებულია შვიდფურცლა ფოთლებისაგან შედგენილ ტალღოვანი სახე. სტელის მეოთხე წახნაგი გლუვია.

ბრდაძორის ეს სტელა შედის იმ სტელების ჯგუფში, რომლებსაც მონუმენტური ძეგლის გარდა სალოცავი „ხატის“ დანიშნულებაც ჰქონდათ. შედარებით მცირე ზომის სვეტი ფაქტიურად ასრულებდა მასზე მდგარი ჯვრის საყრდენის დანიშნულებას და მასზე გამოსახული საღვთო სიუჟეტები სალოცავად განაწყობთა მორწმუნეს. აღსანიშნავია, რომ ეს არის ქტიტორებისა და დონატორების პირველი გამოსახულებები ქართულ სინამდვილეში. სამართლიანად შენიშნავენ ამ საკითხით დაინტერესებული მკვლევრები, რომ ეს ტრადიცია შემოსულია ქრისტიანული აღმოსავლეთის გზით ელინისტური და რომაული ელტურების წიაღიდან (კ. მაჩაბელი, ნ. ჩუბინაშვილი).

ბრდაძორის მესამე სტელა ორადაა გატეხილი. მას ზედა ნაწილი აკლია. სტელის ზედაპირზე, ზემოთ, მარჯვენა წახნაგზე, ვადარჩენილია რელიეფური ფიგურები. წმ. გიორგი გმირავს ორ მარჯუთად ჩახვეულ გველეშაპს; მის ქვემოთ გამოსახულია ფოთლოვანი გეომეტრიული სახეებით შემკული ოთხი ვარდულის ვერტიკალური მწკრივი შეწყვილებული პალმეტებით, რომელიც შეკრულია ერთიან ორნამენტად.

მარცხენა გვერდზე გამოსახულია შვიდფურცელა პალმეტს მოტივი, ხოლო ზურგზე ამოკვეთილია ასევე მცენარეული მოტივი — ორმხრივ სიმეტრიულად გაშლილი მრავალფოთლოვანი ვერტიკალური ღერო. კვარცხლბეკში ჩასამაგრებლად განკუთვნილი სტელის ფეხი გათლილია სადად.

ბრდაძორის სამივე სტელა ეკუთვნის არა მარტო ერთ მხატვრულ სკოლას, არამედ ისინი ერთ სახელოსნოში ერთი ოსტატის მიერ. ჩანს დამზადებული სამივეს ეტყობა ხაზის ერთნაირი სისუფთავე და გაბედული, დახვეწილი კვეთა. ისინი ამჟღავნებენ იდეური წყაროს იგივეობას. როგორც კ. მაჩაბელი აღნიშნავს, ამ ძეგლებზე სჩანს სპილოს ძვლისაგან დამზადებული ადრექრისტიანული სკულპტურული დიპტიხების გავლენა. სტილითა და შესრულების მანერით ეს სტელები VI ს-ის მეორე ნახევარს განეკუთვნება.

Г. А. ДЖАВАХИШВИЛИ

ОБРАЗЦЫ МАЛОЙ ПЛАСТИКИ ИЗ КВЕМО КАРТЛИ

Резюме

В настоящей статье рассмотрены памятники малой пластики раннефеодалного периода — стелы, которые в данное время хранятся в Государственном Музее Искусств Грузии.

Вопрос касается трёх стел из села Брдадзор нижнего Картли. Одна из них известна как большая Брдадзорская стела (высота 6 м.). Эта стела самая большая в Грузии. Остальные две повреждены (у них не достаёт верха и нижней части).

На почве иконографического и стилистического анализа выявлены характерные художественные особенности как в орнаментальном декоре, так и в изображении ктиторов и духовных лиц. Стелы хорошо вписываются в круг остальных памятников раннего периода (II половина VI в.) и дают ясное представление о нижекартлинских памятниках малой пластики.

წარმოადგინა ივ. ჯავახიშვილის საბ. თბილისის სახელმწიფო უნი-
ვერსიტეტის ხელოვნების ისტორიის კათედრამ.

დისკუსია და განხილვა

დარჩენა გოგოლაძე

კიდევ ერთხელ და საბოლოოდ სიმონ მეფის 1594 წლის დოკუმენტის შესახებ*

ხელნაწერთა ინსტიტუტის ისტორიულ დოკუმენტებზე მუშაობისას (60-იან წლებში) მივაკვლიეთ სიმონ I-ის 1594 წლის სოფ. ლისის წყალობის განახლების დოკუმენტს,—დედანს. 1976 წელს იგი პირველად ჩვენ გამოვაქვეყნეთ და შემოვიტანეთ კვლევით სამეცნიერო ლიტერატურაში¹. აღმოჩნდა, რომ სიმონ მეფის 1594 წლის ლისის წყალობის წიგნი, რომელიც ცნობილი იყო დედნიდან 1821 წელს გადაწერილი პირით, მცდარი ყოფილა, სახელდობრ, მისი ადრესატი და ზოგი სხვა რამ ტექსტში. საბუთის პირი, რომელიც დაცულია საქართველოს ცენტრალურ ისტორიულ არქივში², გამოაქვეყნა ს. კაკაბაძემ 1929 წელს³.

ჩვენ მიერ დოკუმენტის დედნის, Hd 1810 საბუთის შესწავლის შედეგად გაირკვა, რომ სიმონ მეფის 1594 წ. წყალობის წიგნი გაცემულია არა გიორგი სააკაძეზე, არამედ სულ სხვა პირზე—გიორგი ბოხვაძეზე. ეს ჩვენ დოკუმენტის დედნის (Hd 1810) გამოქვეყნებასთან ერთად დავასაბუთეთ. ზემოთ დასახელებულ წერილში. ვაჩვენეთ, რომ სიმონ მეფის 1594 წ. წყალობის დოკუმენტში მოცემულია ადრესატის გაყალბების ცდა,—ბოხვაძის შეცვლა სააკაძით. სახელდობრ, გამყალბებლის მიერ ამოფხეკილია გვარი „ბოხვაძის“ პირველი ორი ასო „ბო“, ასო „ხ“-ანი შეცვლილია „ს“-ანით, ხოლო „ვ“-უნის „კ“-ანად გადაქცევის ცდაა და საბოლოოდ „ბოხვაძე“ შეცვლილია „სკაძე“-დ, მაგრამ გამყალბებელს საბოლოოდ მაინც არ გაუვიდა სიყალბე. ჩვენ მიერ დოკუმენტის გრაფიკული შესწავლის შედეგად გამყალბებელი გამჟღავნდა. იგი გაამჟღავნა გვარი „ბოხვაძის“ ასო „ვ“-ნის გრაფიკულმა მოხაზულობამ, რომელიც ამჟღავნებს განირჩევა საბუთში ასო „კ“-ანისგან. დოკუმენტის მიმღები-ადრესატი გიორგი ბოხვაძეა. იქვე, იმავე წერილში (1976 წ.) პირველად გამოვაქვეყნე და მტკიცების არგუმენტად მოვიტანე სიმონის შვილის მეფე გიორგი X-ის 1605 წ. ლისის წყალობის განახლების წიგნი ბოხვაძისადმი, Hd-2435—დედანი, სადაც ეს გვარ-ადრესატი ყოველგვარი გაყალბების გარეშეა. ამ დოკუმენტმა საბოლოოდ დაადასტურა ჩვენი მტკიცება.

ზემოაღნიშნული იმდენად ნათელია, რომ ვერ წარმომედგინა თუ ზოგი-ვინმე ჩვენი მტკიცების უარყოფას შეეცდებოდა. ბოლოს და ბოლოს დოკუმენტებია (თანაც დედნები) და ორსავეში ადრესატი „ბოხვაძე“ წერია. სად

* ამ პასუხით ვწყვეტ კამათს რეცენზენტთან.

1 დ. გოგოლაძე, სიმონ მეფის 1594 წლის წყალობის წიგნი, „მაცნე“, ისტორიას სერია, 1976, № 4.

2 საქ. ცსია, ფონდი 1450, წიგნი 27, საბუთი № 203.

3 ს. კაკაბაძე, საისტორიო კრებული, წიგნი IV, 1929.

წაუხვალ ამ რეალურ ფაქტს, მაგრამ მინც აღმოჩნდა მკვლევარი, ქ-ნი დ. მეგრელაძე, რომლის დაყენებული მტკიცებით, თითქოს სიმონ მეფის 1594 წლის წყალობის საბუთი გაცემულია გიორგი სააკაძეზე.

სიმონ მეფის დოკუმენტის დედნის გამოკვლევამ და გამოქვეყნებამ თავიდანვე დ. მეგრელაძის რეაქცია-აღშფოთება გამოიწვია (ნაშრომი სიმონ მეფის 1594 წ. დოკუმენტზე პირველად წავიკითხე ისტორიის ინსტიტუტის შუა საუკუნეების განყოფილების სხდომაზე, სადაც მოპაეჭრეც იმყოფებოდა). საქმე ის არის. რომ ქ-ნი დ. მეგრელაძე თავის ადრინდელ ნაშრომში ეყრდნობოდა ს. კაკაბაძის გამოქვეყნებულ სიმონ მეფის 1594 წლის დოკუმენტის პირს, რომელშიც ადრესატი მცდარად არის მოცემული: გიორგი ბოხვაძის მაგივრად გიორგი სააკაძე წერია. ამ მცდარ ადრესატიან დოკუმენტზე (პირზე) აავი მან მთელი რიგი მოსაზრებები გიორგი სააკაძის მოღვაწეობაზე XVI ს-ის 90-იან წლებში: ვითომცდა სიმონ I-თან მის მოღვაწეობა-დამსახურებაზე, თითქოსდა 1594 წელს გიორგი სააკაძის მამა სიაუში გარდაცვლილი იყო და ოჯახის (სახლის) უფროსი გიორგი ყოფილიყო და სხე, რაც მცდარი აღმოჩნდა. აი, ამ ვითარებას ვერ შეურიგდა ქ-ნი დ. მეგრელაძე. ამის გამო მან 1978 წელს ვრცელი რეცენზია გამოაქვეყნა ჩვენს გამოკვლევაზე, სადაც ამტკიცებს, რომ ლსი, ვინდა თუ არა, 1594 წ. სიმონ I-მა უწყალობა გიორგი სააკაძეს, ხოლო სიმონ მეფის 1594 წლის და გიორგი X-ის 1605 წლის დოკუმენტები ყალბიო. საამისოდ მან წარმოუდგენელ, გამოგონილ ფანტაზიებსაც კი მიმართა⁴.

1984 წელს ჩვენ ვრცელი პასუხი გავეცით მისი ვრცელი რეცენზიის ყველა მცდარ მოსაზრებას და ყველა მცდარ არგუმენტს⁵. ვფიქრობდი კამათი ამოიღებოდა, გადაწყვეტილი გექონდა ამ საკითხზე მასთან აღარ გვეკამათა, ეს შეუძლებელი აღმოჩნდა.

ჩვენმა ვრცელმა პასუხმა ქ-ნი დ. მეგრელაძის ახალი, გაცილებით მეტი რეაქცია და აღშფოთება გამოიწვია. დ. მეგრელაძემ ისტორიული სიმართლის გარკვევა, რასაც უნდა მისაღმებოდა, პირად შეურაცყოფად და ტრაგედიად აღიქვა და ამბიციების გზას დაადგა, რის შედეგად სრულ სავალალო შედეგებამდე მივიდა. იმის მაგივრად, რომ ელიარებინა: ჩემი შეცდომები გამოიწვია გაყალბებული დოკუმენტის (დედნის) მცდარად გამოქვეყნებულ პირზე დაყრდნობამო, მიმართა სასამართლო ექსპერტიზას, რის შემდეგ მან ჩვენს ვრცელ წერილზე (პასუხზე) 1993 წელს ახალი ვრცელი რეცენზია გამოაქვეყნა⁶, სადაც გაიმეორა აშკარად მცდარი, ულოგიკო, ნაძალადევი ფანტაზიური მოსაზრებები, რითაც უფრო გააღრმავა შეცდომები. ამასთან, უხეშად არღვევს კამათის ეთიკურ ნორმებს, გადადის ცილისწამებასა და პირად შეურაცყოფაზე, რის გამოც ამ წერილში შევეცდებით მას სათანადო და საბოლოო პასუხი გავეცეთ.

ქ-ნი დ. მეგრელაძეს სურს მკითხველი ჩემს წინააღმდეგ განაწყოს. იგი წერს: დ. გოგოლაძემ მიწოდა „უფიცი“, „უცოდინარი“ („დ. მეგრელაძე-

4 დ. მეგრელაძე, ისევ სიმონ მეფის 1594 წლის საბუთის შესახებ, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1978, № 4.

5 დ. გოგოლაძე, კიდევ ერთხელ სიმონ მეფის 1594 წლის წყალობის წიგნის შესახებ და ქართული დიპლომატიკის ზოგიერთი, საკითხი, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1984, № 1.

6 დ. მეგრელაძე, ნაწყურაია თუ არა 1594 წ. სიმონ I-ის გაცემული წყალობის წიგნი? „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1993, № 1.

7 იქვე, გვ. 151.

უცოდინარობა—უვიცობა“)⁷ და ა. შ. ეს არის ცილისწამება. ჩვენს წერილში მსგავსი არაფერია. მკითხველმა შეამოწმოს ჩვენი წერილი („მაცნე“, 1984, № 1). თუ ეს მართალია, დ. მეგრელაძე რატომ არ მიუთითებს წერილის გვერდს, სადაც მას „უვიცს“ ან „უცოდინარს“ ვუწოდებდეთ. თუ ასეთი რამ ჩვენს წერილში აღმოჩნდება ბოდიშს მოვიხდი, თუ არა და მან აგოს ჯეროვანი პასუხი. ასე არ შეიძლება. ვთქვათ, ჩვენ რომ რომელიმე მკვლევარის ესა თუ ის მოსაზრება ან არგუმენტი არ მივიღოთ და აღვნიშნოთ: იგი „არასწორია“, ანდა „მცდარია“, „არალოგიურია“, განა ეს სიტყვები იმას ნიშნავს, თითქოს ვამბობდეთ: მკვლევარი „უცოდინარი“ ან „უვიცია“? ეს ხომ სრული გაუგებრობაა.

ჩვენს ვრცელ ნაშრომში („მაცნე“, 1984, № 1) დაწვრილებით გვაქვს განხილული ყველა საკითხი სიმონ I-ის 1594 წლის და გიორგი X-ის 1605 წლის დოკუმენტებისა — ბოხვაძისადმი ლისის წყალობის განახლების შესახებ, სადაც პუნქტობრივ გვაქვს გაცემული პასუხი რეცენზენტისადმი და უარყოფილია ქ-ნ დ. მეგრელაძის ყველა არასწორი მოსაზრება და არგუმენტი. ცხადია, მათ აქ ისევ ვერ გავიმეორებთ. აქ მხოლოდ ქ-ნ დ. მეგრელაძის ახალ, გაღრმავებულ შეცდომებს შევხებით.

1. მიცნობა თუ სასამართლო მსჯავრებია

ახალ (მეორე) რეცენზიაში დ. მეგრელაძე წერს: 1978 წელს წერილში მე დავასაბუთებო შემდეგი:

1) დ. გოგოლაძის მიერ დედნებად მიჩნეული სიმონ მეფის 1594 წ. დოკუმენტი Hd 1810 და გიორგი X-ის დოკუმენტი Hd 2435 ორივე ყალბია, ნატყუარია 2) ს. კაკაბაძის გამოქვეყნებული პირი 1594 წლის საბუთისა გადაღებულია სწორედ Hd 1810 საბუთიდან (ეს დ. მეგრელაძეზე ადრე დაასაბუთეს—დ. გ.); 3) Hd 2435 საბუთი ნატყუარია მთლიანად; 4) Hd 2435 საბუთი ნატყუარად მიიჩნეს ჩვენი საუკუნის 30-იან წლებში, როგორც კი იგი არქივსაცავში მოხვდა; 5) Hd 1810 დოკუმენტი ყალბია, მაგრამ იგი მაინც ნამდვილია, რადგან სინამდვილეს ასახავს; 6) Hd 1810 და Hd 2435 საბუთების გაყალბება XVIII ს-ის 50-იან წლებში მოახდინა ზაზა თარხნიშვილის ქვრივმა დარეჯანმა.

დ. გოგოლაძემ ვრცელი პასუხი გაგვცა („მაცნე“, 1984, № 1), უარყო ჩვენი ყველა მტკიცება და არგუმენტი⁸.

ამიტომ სადავო საკითხის დასაზუსტებლად, წერს დ. მეგრელაძე, 1984 წ. მივმართე საქართველოს სსრ იუსტიციის სამინისტროს სასამართლო ექსპერტიზას და მის ლაბორატორიას გადავუგზავნეთ სადავო დოკუმენტები და ვთხოვეთ გაერკვიათ:

1. ნამდვილია თუ ყალბია Hd 1810 და Hd 2435 საბუთებზე გაკეთებული ქართლის მეფეების სიმონ I-ის და გიორგი X-ის ხელმოწერები; 2. ხომ არ არის ორივე დოკუმენტი დაწერილი ერთი და იმავე პირის მიერ; 3. ეწერა თუ არა ორი ასო გვარის წინ (ორივე ადგილას) Hd 1810 დოკუმენტში; 4. Hd 2435 დოკუმენტში ქორონიკონი იკითხება „საუბ“ თუ „საჰბ“.

⁷ დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 151,

⁸ იქვე

და, აი, დ. მეგრელაძე აცხადებს: ჩემი ვარაუდი სასამართლო ექსპერტიზამ საესეებით დაადასტურა⁹. სახელდობრ: 1. ლაბორატორიის ექსპერტიზა სპეციალისტმა გვიპასუხა: Hd 1810 დოკუმენტში ადრესატის გვარის წინ არ ეწერა ორი ასო, ანუ აქ „რაიმე წერიტი ნიშანი“ არ არის; 2. ასევე, სპეციალისტმა ექსპერტიზა დაადასტურა, რომ Hd 1810 დოკუმენტზე სიმონ მეფის ხელმოწერა ყალბია. ნიმუშად წარდგენილი სხვა ხელმოწერები და ამ საბუთზე ხელმოწერა შესრულებულია სხვადასხვა პირის მიერ; 3. სასამართლო ექსპერტიზამ ასევე ყალბად ცნო გიორგი X-ის ხელმოწერა Hd 2435 საბუთზე. ამ საბუთზე და ნიმუშად წარდგენილ სხვა საბუთების ხელმოწერები გიორგი მეფისა „შესრულებულია სხვადასხვა პირის მიერ“¹⁰.

ამრიგად, დ. გოგოლაძის მტკიცებანი სასამართლო ექსპერტიზამ არ დამტკიცაო, აცხადებს ქ-ნი დ. მეგრელაძე. იქვე იგი დაასკვნის: სასამართლო ექსპერტიზის ეს მონაცემები საესებით საკმარისია, რომ საკვლევი დოკუმენტები Hd: 1810, 2435 ყალბად ვალიართ¹¹. შემდეგშიც იგი ხშირად იმეორებს „სასამართლო ფრაფიკული ექსპერტიზის“ დასკვნას.

უპირველეს ყოვლისა მივულოცავთ თბილისის სასამართლო ექსპერტიზის სპეციალისტებს ასეთ „პროფესიონალიზმს“ ქართულ დიპლომატიკაში.

წარმოიდგინეთ, ასე ადვილად „დაამტკიცა“ თბილისის სასამართლო ექსპერტიზამ 400 წლის წინათ მეფეთა მიერ გაცემული საბუთების სიყალბე თუ ნამდვილობა! რაღა საჭირო ყოფილა ისტორიკოსები, წყაროთმცოდნე-სპეციალისტები, დიპლომატიკოსები, მთელი ეს ხელნაწერთა ინსტიტუტი მრავალრიცხოვანი მეცნიერ-სპეციალისტებით. რა თავს იმტვრევენ, გადასცენ საბუთები სასამართლო ექსპერტიზას და იგი დაადგენს ისეთი ისტორიული დოკუმენტების, როგორცაა: ფანელთა სიგელის (IX—X სს.), დავით აღმაშენებლის 1125 წლის ანდერძის, „პროვინციის მეფეების“, სიმონ I-ის, გიორგი X-ის თუ მთელი წყება „სასისხლო სიგელების“ ნატყუარობა-ნამდვილობას, დათარიღებას, ქორონიკონების ამოკითხვას, მეფეთა ხელრთვებს და ა. შ. ასევე, სასამართლო ექსპერტიზა გაარკვევს რომელი წინადადებებია დავით IV-ის ხელით დაწერილი მის მიერ გაცემულ სიგელში შიო-მღვიმის მონასტრისადმი, ან თამარ მეფისა—მის მიერ ბოძებულ სიგელში იმავე მღვიმისადმი და ა. შ. თურმე ამოდ გარჯილა აკად. აკ. შანიძე ერკვია პეტრიწონის ტიპიკონის ქართული რედაქციის ტექსტზე გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელმოწერა ნამდვილია თუ არა და დედნიდან არის გადმოწერილი თუ არა.

თურმე ამოდ ირჯებოდნენ ისტორიული დოკუმენტების დათარიღების, ტექსტის დამწერლობის, მათში მოცემული ხელმოწერების და საერთოდ დოკუმენტთა აუთენტურობისა თუ ნაყალბე-ნატყუარობის შესწავლა-გარკვევაში ისეთი დიდი მეცნიერები, როგორებიც იყვნენ: ექ. თაყაიშვილი, ივ. ჭავჭავაძე, ს. კაკაბაძე, ნ. ბერძენიშვილი და სხვები. აქვე გვქონია სასამართლო ექსპერტიზა, რომლის უნივერსალური „სწავლულ-ექსპერტიზები“ ყოველივე შემოაღნიშნულს მიეროსკოპით უშეცდომოდ დაადგენენ.

მაინც საინტერესოა ვიცოდეთ: აღნიშნული სასამართლო ექსპერტიზის სპეციალისტის (თუ სპეციალისტების) აზრით, ჩვენ მიერ გამოქვეყნებულ სი-

⁹ დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 152.

¹⁰ იქვე, გვ. 153—154.

¹¹ იქვე, 154.

მონ I-ის 10 სხვადასხვაგვარი ხელმოწერიდან (პარაფიდან)¹², რომლებშიც მეფის 4 ხელმოწერა, მთლიანად განსხვავებულია დანარჩენისგან, — რომელია სიმონის ის ერთადერთი ნამდვილი ხელმოწერა, რათა მეფის დანარჩენი 9 ხელმოწერა, მათ შორის ბეჭდიან საბუთებზე, — ყალბად უნდა ჩაითვალოს?

ასევე, ჩვენ მიერ მოტანილ გიორგი X-ის 4 სხვადასხვაგვარი ხელმოწერიდან¹³, რომელია ის ერთადერთი ნამდვილი, რითაც სასამართლოს ექსპერტიზის აზრით, ყველა დანარჩენი ყალბად უნდა გამოცხადდეს?

ანდა, ასევე, ექსპერტიზის აზრით, სიმონ I-ის 1594 წ. დოკუმენტი და გიორგი X-ის 1605 წ. დოკუმენტი მართლა ერთი პირის მიერ არის დაწერილი? ამათ შესახებ სასამართლო ექსპერტიზის სპეციალისტი დუმს.

მეფეთა ხელრთვების შესახებ ჩვენი თვალსაზრისი დაწერილებით და ვრცლად გვაქვს მოცემული 1984 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში¹⁴ და მას ვერ გავივიწყებთ. ვურჩევთ სასამართლო ექსპერტიზის სპეციალისტს კარგად გაეცნოს მას, და ქ-ნ დ. მეგრულაძისაგან განსხვავებით, იქნებ ის მაინც გაერკვეს ქართულ მეფეთა ხელრთვების საკითხში.

სასამართლო ექსპერტიზის დასკვნით, სიმონ მეფის 1594 წ. დოკუმენტში (Hd 1810) ადრესატის გვარის (ჩვენი გამოკვლევით ბოხვაძის) წინ ორი ასო ამოფხეკილი არააო, აქ ორსავე ადგილას გვარის წინ „წერითი ნიშნები“ არ ჩანსო. იქნებ სასამართლო ექსპერტიზის სპეციალისტს ბარემ ისიც გაერკვია და გვითხრას: დოკუმენტში ადრესატი „სკაძე“ წერია თუ „ხვაძე“? ამის შესახებაც ექსპერტი დუმს.

ასევე, სასამართლო ექსპერტიზის სპეციალისტმა იქნებ გვიბასუხოს, Hd 2435 დოკუმენტში რომელი ქორონიკონი ზის: „საუბ“ თუ „საუბ“? ამ კითხვაზეც ექსპერტ-სპეციალისტი არაფერს გვეუბნება, მიუხედავად იმისა, რომ დ. მეგრულაძეს უთხოვია მისთვის პასუხი გაეცა ამ კითხვაზეც.

სასამართლო ექსპერტიზის სპეციალისტს ვურჩევთ, კარგად წაიკითხოს ჩვენი წერილები სიმონ I-ის და გიორგი X-ის დოკუმენტებისა და ქართული დიპლომატიკის ზოგიერთი საკითხის შესახებ¹⁵. იქნებ მაშინ (რეცენზენტისაგან განსხვავებით) კარგად გაერკვეს მეფეთა ხელრთვების, დოკუმენტთა წერითი გრაფიკის, დოკუმენტთა ქორონიკონების საკითხში და, საერთოდ, ისტორიული დოკუმენტების არსში.

სასამართლოს ექსპერტიზის დასკვნის შემდეგ ქ-ნი დ. მეგრულაძე თითქოს უნდა გაჩერებულიყო, რადგან მისი განცხადებით, ჩვენი ვარაუდი სასამართლო ექსპერტიზით სავსებით გამართლდა და სიმონ I-ის და გიორგი X-ის დოკუმენტები ყალბიაო. მეტი რაღა უნდოდა ქ-ნ დ. მეგრულაძეს? მაგრამ მან ახალი კამათი გამართა ქართული დიპლომატიკის იმ საკითხებზე, რომელნიც ჩემს ვრცელ წერილშია მოცემული (1984 წ.), რითაც როგორც ითქვა, გააღრმავა თავისი შეცდომები, სურს შეცდომაში შეიყვანოს მკითხველი, მიმართავს კამათის მიუღებელ მეთოდებს, რის გამო იძულებული ვართ კიდევ ერთხელ და საბოლოოდ გავცეთ მას პასუხი.

¹² დ. გ. ო. ლ. ა. ძ. ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 149.

¹³ იქვე.

¹⁴ იქვე, ასევე ე. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1976, № 4.

¹⁵ იქვე.

II. რეპრეზენტაციის მემორიზული კოლექციის ხიზიზი

1. სასამართლოს ექსპერტიზის დასკვნის შემდეგ, მაშინვე, ქ-ნმა დ. მეგრელაძემ ზელზე დაიხვია ჩემს წერილში არსებული კალმის ლაფსუსი, თუ მემინქანე-ასოთამწყობის კორექტურა — „10 აგვისტოს“ ნაცვლად „10 ოქტომბერი“, რასაც ჩვენ ყურადღება ვერ მივაქციეთ კორექტურის კითხვისას. რეცენზენტი ამაზე ერთ ამბავს ტეხს და ჩემი მისამართით აცხადებს, თანაც მიმართავს მკითხველს და მერე როგორი ქართულით: „მკითხველი დამეთანხლება, რომ ძნელია კამათი მეცნიერებთან (sic), რომელმაც (sic) სტამბურად დაბეჭდილი გამოქვეყნებული ტექსტიდან სწორად ვერ გადაიწერა „აგვისტო“¹⁶. „დიდებული“ გამართული წინადადება, მიუვლოცავ ახალ ქართულს დ. მეგრელაძეს.

ეს ერთი, მეორე კი, აი როგორ გადაწერა დ. მეგრელაძემ თავის ახალ რეცენზიაში სტამბურად დაბეჭდილი ჩვენი ნაშრომიდან სათანადო ადგილი. ჩვენ ვწერთ: 1821 წელს თარხნიშვილებს არ გააჩნდათ ლისზე მფლობელობის საბუთი. „სამაგიეროდ მათ ჰქონდათ სიმონ მეფის 1594 წ. ლისის წყალობის განახლების წიგნი გიორგი ბოხვაძეზე და, შესაძლოა, ამ დროს გაეყალბებინათ იგი“¹⁷. დ. მეგრელაძემ იგი ასე გადაწერა: „1821 წელს თარხნიშვილებს არ გააჩნდათ ლისის წყალობის წიგნი, „სამაგიეროდ მათ ჰქონდათ სიმონ მეფის ბოხვაძისათვის და (sic!), შესაძლოა ამ დროს გაეყალბებინათ (sic) იგი“¹⁸.

მართლაცა მკვლევარი, რომელიც სტამბურად დაბეჭდილ ერთ წინადადებას ვერ გადაწერს რიგიანად, შეიძლება მასთან კამათი? მკითხველმა განსაჯოს სად არის ამ კერძო შემთხვევაში გაცილებით დიდი შეცდომა: კალმის ლაფსუსი (თუ კორექტურა)—„10 აგვისტოს“ ნაცვლად „10 ოქტომბერი“, რომელიც ისტორიული ფაქტის ანალიზისას (ლისის წყალობის თარიღის თვე) არაფერს ცვლის, თუ შეცდომებით და აბდაუბდით გადაწერილი წინადადება, სადაც მკითხველი ვერაფერს გაიგებს!?

ანდა კიდევ, „პირთა ანოტირებული ლექსიკონის“ I ტომის წინასიტყვაობის ავტორები, რომელნიც აშკარად ტენდენციურები არიან და მხოლოდ „თანაგუნდელ“ დ. მეგრელაძის სტატიას იმორწმებენ, ზოლო ჩვენსას-კი— არა, აღნიშნულ ლექსიკონში სიმონ მეფის 1594 წ. წყალობის წიგნს ერთი და იმავე წინადადებაში ხან 1559 წლით ათარიღებენ და ხან 1595 წლით (გვ. 5, 19). ამასთან, ეს დოკუმენტი აღნიშნულ ავტორებსაც ყალბად მიაჩნიათ, რადგან საამისოდ დ. მეგრელაძის ნაშრომს იმორწმებენ. აშკარაა მათ ეს დოკუმენტი მენციერულად შესწავლილი არა აქვთ, თორემ სწორად მიინც დაათარიღებდნენ. მაგრამ ჩვენ ამის შესახებ განგაშს არ ვტეხთ. ისე კი დ. მეგრელაძესთან ერთად მოუვლოცავ აღნიშნულ მკვლევრებს კვლევის ასეთ დონეს და „მეცნიერულ ობიექტურობას“ (დ. მეგრელაძე თავისი ამ წერილის ბოლოს, აღნიშნული ლექსიკონის წინასიტყვაობას დიდი რიხით იმორწმებს, იქ დამორწმებულია ჩემი წერილი).

16 დ. მეგრელაძე, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1993, I, გვ. 154.

17 დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1984, № 1, გვ. 170.

18 დ. მეგრელაძე, მაცნე, ისტორიის სერია, 1993, I, გვ. 164.

2. ქ-ნმა დ. მეგრელაძემ თავის ახალ რეცენზიაში ისევ გამართა არამეცნიერული მსჯელობა დოკუმენტებზე მეფეთა ხელრთვა-პარაფის შესახებ. ჩვენს წერილში (1984 წ.) მოტანილი მეფეთა ხელრთვების (ფოტოებით) გაცნობის შემდეგ, ჩანს, დ. მეგრელაძე დარწმუნდა თავისი ე. წ. „პარაფის უწყვეტობის“ კანონის სიმცდარეში და ამჟამად სურს თავი დააღწიოს მას, როგორც თავი გაიმართლოს და ამ მიზნით აცხადებს: დ. გოგოლაძე რასაც მომაწერს, — „პარაფის უწყვეტობის“ კანონს, „მსგავსი არაფერი მითქვამსო“¹⁹. ვურჩევთ ქ-ნ დ. მეგრელაძეს ხელმეორედ დაკვირვებით წაიკითხოს თავისი რეცენზია („მაცნე“, 1978, № 4) და ჩემი ვრცელი პასუხი²⁰, რათა დარწმუნდეს რა უთქვამს და რა, — არა. ჩვენ მეფეთა ხელრთვა-პარაფის საკითხში მის სიმცდარეს აქ ხელმეორედ ვერ გავიმეორებთ.

3. დ. მეგრელაძე აცხადებს: დ. გოგოლაძე „დაუმსახურებლად მდებებს ბრალს „აშკარა წინააღმდეგობებში“-ო, როცა ჩვენი აზრით, Hd 1810 საბუთის დამწერი „ყალბისმქნელი“ ხან „წიგნიერად“ გამოიყავს და ხან „უწიგნურად“-ო²¹. მართლაც, მისი ეს წინააღმდეგობანი აქ იმდენად აშკარაა, რომ ჩანს, თვითონაც დარწმუნდა და რამენაირად რომ გაიმართლოს თავი, ახლა იგონებს რაღაც „ეტაპობრივ“ (მისი ტერმინად) მეთოდს, რითაც კვლავ აბტკიცებს საბუთის „ყალბისმქნელის“ ხან „წიგნიერებას“ და ხან „უწიგნურობას“, ოღონდ ამჯერად „ეტაპების“ მიხედვით. ამოდ, ახალი „ეტაპობრივი“ მე-თოდი მას ვერ შველის. ვურჩევთ ქ-ნ დ. მეგრელაძეს კვლავ დაკვირვებით წაიკითხოს თავისი პირველი რეცენზიის („მაცნე“, ისტორიის სერია 1978 წ.) სათახადო ადგილები, ხოლო შემდეგ ჩვენი ვრცელი პასუხი მის აშკარა წინააღმდეგობებზე²² (ალოგიკურობაზე), რათა ნათლად დარწმუნდეს, — თავის მართლება არაფრით არ გამოუვა. ჩვენ კი აღნიშნულ ვრცელ პასუხს ვერ გავიმეორებთ.

III. გოგოლაძის პრობლემა და მასთან დაკავშირებული საკითხები

1. გიორგი X-ის 1605 წ. დოკუმენტი და ბოზვაძის პიროვნების „რეალურობის“ საკითხი. შემდეგ რეცენზენტი ქ-ნი დ. მეგრელაძე კვლავ ეხება Hd 2435 დოკუმენტსა და „ბოზვაძის“ პიროვნებას. კვლავ იმეორებს 1978 წელს ნათქვამს: ადრეც ვწერდი, Hd 2435 დოკუმენტის, გიორგი X-ის 1605 წ. საბუთის, „ბოზვაძე“ არაა, „რეალური პიროვნება“, რადგან იგი „სახელის გარეშეა დასახელებული“-ო. დ. გოგოლაძემ მიპასუხა: მარტო „გვარით“ კი არა, ხშირად წყალობის საბუთების ადრესატები „მარტო სახელითაც“ არიან მოხსენიებულნიო. საამისოდ მან ბევრი მაგალითებიც მოიტანაო²³.

დარწმუნდა რა თავისი თვალსაზრისის სიმცდარეში დ. მეგრელაძე ეძებს გამოსავალს და ასეთნაირად მპასუხობს: მე ხომ არ მითქვამს ადრესატები მხოლოდ „სახელით“ არ არიან მოხსენიებულნი საბუთებში, მე ვთქვი მხოლოდ „გვარით“-ო²⁴. პოდა თუკი მხოლოდ სახელით შეიძლება ადრესატის

19 დ. მეგრელაძე, მაცნე ისტორიის სერია, 1993, 1, გვ. 153.

20 დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი.

21 დ. მეგრელაძე, მაცნე ისტორიის სერია, 1993, 1, გვ. 155.

22 დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი.

23 დ. მეგრელაძე, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1993, 1, გვ. 156.

24 იქვე.

მოსხენიება საბუთებში, განა მით უფრო არ შეიძლება იგი საბუთებში მოხსენიებულ იქნეს მხოლოდ გვართ? არც კი დაფიქრებულა რეცენზენტი ამაზე. მეორეც, დ. მეგრელაძემ კიდევ ახალი მოიგონა: გოგოლაძის მიერ მოტანილ წყალობის დოკუმენტების „მაგალითებში ყველგან იხსენიება“ ადრესატების „თანამდებობა და სახელი და არა მხოლოდ გვარი“-ო²⁵. აქაც რეცენზენტის გაუგებრობაა, თუ არა და, რაში სჭირდება მას ასეთი რამ. ჩვენს მიერ მოტანილ წყალობის დოკუმენტებში „მხოლოდ სახელით“ მოხსენიებული ადრესატების ნაწილია (4) თანამდებობით (თუმცა რა სავალდებულო იყო ეს, ყველას ხომ არ ჰქონდა თანამდებობა), ნაწილი კი ასეთი ადრესატების (4) მოხსენიებულია თანამდებობის გარეშე: ვინმე გომეფარი, ხოსრო, მისი მამინაცვალი დარჩა, ვინმე იოანე. არც გვართ და არც თანამდებობით (რასაც დ. მეგრელაძე ითხოვს) და ადრესატები დოკუმენტებში მოხსენიებულნი არ არიან²⁶.

დ. მეგრელაძე გვსაყვედურობს: დ. გოგოლაძემ „რატომ არ მიაქცია ყურადღება“ იმას, რომ ვინმე ურდოელი, რომელსაც ალექსანდრე მეფემ 1438 წ. წყალობა უბოძა, მეფის „კარის მუშრები“ იყო²⁷. ამდენი შეთხვევა-გამოგონება შეიძლება? ალექსანდრე მეფის წყალობის დოკუმენტში ადრესატი ვინმე „ურდოელი“ „კარის მუშრების“ ან სხვა რაიმე თანამდებობით მოხსენიებული არაა²⁸.

დამატებით მოვახსენებთ დ. მეგრელაძეს მეფეთა წყალობის დოკუმენტებს, სადაც ადრესატები მოცემული „მხოლოდ სახელით“, — თანამდებობისა და გვარის გარეშე არიან მოხსენიებულნი: სიმონ I-მა 1574 წელს სავენახე უწყალობა ვინმე გარსევანს²⁹, 1556—1600 წლებში მანვე დევაური უწყალობა ვინმე ბანაროზას, იობს და იანჭოს³⁰; სეიმონ II-ემ 1624 წ. საბარათაშვილოში, ვინმე თედიას ნაქონები მამული სოფ. ავუდანეთში უწყალობა ვინმე ლიბარიტს³¹.

იქნებ ახლა მაინც გაიგოს რეცენზენტი: ეს ვინმე ჯარსევანი, ბანაროზა, იანჭო, ლიბარტი და სხვები არც გვართ და არც თანამდებობით წყალობის დოკუმენტებში მოხსენიებულნი არ არიან. როდემდე შეიძლება ახსნა-განმარტება?

„ბოხვადის“ პიროვნების არარეალურობა რომ, გინდა თუ არა, კვლავ დამტკიცოს დ. მეგრელაძე ამჟამად წერს: დ. გოგოლაძემ „მხოლოდ გვართ“ მოხსენიებულ ადრესატად დოკუმენტებიდან „ბოხვადის“ მეტი სხვა ვერ მოიტანაო. ეს ამტკიცებს Hd 2435 საბუთის სიყალბეს³². აქაც რეცენზენტის გაუგებრობაა. „ბოხვადის“ გარდა ჩვენს ვრცელ პასუხში იქვე მოვიტანე სხვა, ალექსანდრე მეფის წყალობის დოკუმენტიდან ადრესატი, „მხოლოდ გვართ“ ნახსენები „ურდოელი“ („მაცნე“, 1984, I, 160). ზედწოდება „ურდოელი“ ამ უცნობი პირისათვის იგივე გვარი იყო. რახან რეცენზენტისათვის ეს საკმარისი არ არის, ჩვენ, სახელდახელოდ, დამატებით მოვიტანთ წყალობის დო-

25 დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 156.

26 დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 160—161.

27 დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 156.

28 ქსძ, II, გვ. 124.

29 გსიემ, 7601/26.

30 Hd 14658.

31 Hd 3056.

32 დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 156.

კუმენტებში „მხოლოდ გვართი“ მოხსენიებულ ადრესატებს: 1699 წ. ნაზარალი-ხანმა წყალობით გაათარხნა ატოც მცხოვრები ოქორის მონასტრის ყმა, — ვინმე გვიღვაშვილი, ასევე წყალობით გაათარხნა მან აქვე მცხოვრები ყმა, — ვინმე გოგიჭაშვილი³³. აღნიშნული ადრესატები წყალობის დოკუმენტებში მხოლოდ „გვართი“ არიან მოხსენიებულნი.

მესხეთიდან იმერეთს გადმოსული თვით „კლდიაშვილ-შალვაშვილი“ მეფე გიორგის წყალობის წიგნში სახელის გარეშეა, იგი მხოლოდ გვართაა მოხსენიებული (მისი შვილები კი მოიხსენიება)³⁴ მაგრამ ამით დოკუმენტს არაფერი დაურღვევია და დაუშავებია.

„ბოხვადის“ პიროვნების არარეალურობა რომ მაინც დაამტკიცოს, დ. მეგრელაძე წერს: „მამულის წყალობა-ბოძების დოკუმენტებში „მომავლის“ მოხსენიება აუცილებელი იყო, რამდენადაც საქმე სამემკვიდრეო ქონებას ეხებოდა“, მაგრამ თუ „წყალობა“ ეხებოდა სახელის, ჯამაგირის და ა. შ., ასეთ შემთხვევაში „მომავალი“ არ იწერებოდა“-ო³⁴.

ეს იმდენად მცდარი, არასწორი თვალსაზრისია, რომ პასუხის გაცემა არ ღირს. მაგრამ ორიოდ მაგალითს მაინც მოვიტანთ.

ა) მამულის წყალობა. — დავით IX-ემ ჩუხჩერახ პიპოს 1365 წ. გორს ქისიყისეული მამული უბოძა. წინააღმდეგ დ. მეგრელაძისა, მამულის წყალობის დოკუმენტში ადრესატ პიპოს არც შვილი და არც „მომავალი“ ნახსენები არ არის³⁵.

ბ) თანამდებობის (სახელოს) წყალობა. — ალექსანდრე მეფემ 1430 წ. გორის მოურავობის თანამდებობა უბოძა ავთანდილ ზევდგინიძეს. წინააღმდეგ დ. მეგრელაძისა, თანამდებობის წყალობის წიგნში ადრესატი ავთანდილ ზევდგინიძე შვილებით და „მომავლით“ არის მოცემული: „გვიბოძებია გორის მოურავობა... ეზოს ჩუხჩარესა ავთანდილისთვის... და თქუნთა შვილთა და მომავალთათვის“³⁶.

ზოგჯერ ყმა-მამულს თუ თანამდებობას მხოლოდ სიოცხლის მანძილზე აძლევენ წყალობით, როგორც საყარავს და, ამიტომ დოკუმენტში, „შვილებს და მომავალს“ არ წერდნენ. ზოგჯერ კი შეწყალებულის ან წყალობის განახლების საბუთის ადრესატს მემკვიდრე ვაჟი არ ჰყავდა და, ამიტომ არ წერდნენ ადრესატის „მომავალს“. წესი ეხებოდა ყველას. ეს დამოკიდებული იყო კონკრეტულ ვითარებაზე. შესაძლოა, ჩუხჩერახ პიპოს 1365 წელს და ბოხვადის 1605 წელს მემკვიდრე ვაჟი არ ჰყავდათ და ამიტომ წყალობის საბუთებში არ დაიწერა: „შვილთა და მომავალთა“. აღარ შეიძლება მეტი ახსნა-განმარტება.

2. „მატიანე ქართლისას“ „გურიელნი აზნაურნი“ და ბოხვადის ქართლში მოსვლის საკითხი. გიორგი ბოხვადის წინაპრის ივრიიდან ქართლში მოსვლასთან დაკავშირებით, რაც აღნიშნულია თვით დოკუმენტში (Hd 2435): „ცხოვრებაშიც (ე. ი. „ქართლის ცხოვრებაში“ — დ. გ.) ეწერა, რომე გურიიდამე მოსულხართ“-ო, მე წერილში

³³ Qd 9586.

³⁴ ქსდ, II, 191.

³⁴ დ. მეგრელაძე, დასახ., ნაშრომი, გვ. 156—157.

³⁵ ქსდ, II, 100.

³⁶ ქსდ, II, 122.

(1984 წ.) აღენიშნე ამ ცნობის წყარო და „მოსვლის“ „სავარაუდებელი“ დრო — „მატიანე ქართლისა“ და XI ს-ნე. სახელდობრ, „მატიანე ქართლისა“-ში აღნიშნულია ბაგრატ IV-ის ლაშქარში „გურიელნი აზნაურნი“-ს ყოფნის შესახებ. გამოვთქვი ვარაუდი: „სავსებით დასაშვებებია გურიის აზნაური ბოხვაძე ქართლში გადმოსულიყო ბაგრატ IV-ის დროს, რადგან დოკუმენტის და „ქართლის ცხოვრების“ ცნობები პირდაპირ კავშირშია ერთმანეთთან. ჩვენ ამაზე ვრცლად გვაქვს ნათქვამი³⁷ და აქ არ გავიმეორებთ. აქვე აღენიშნავთ, ამონაწერიდან ნათელია, რომ, რადგან პირდაპირი საბუთი არ გვაქვს, ჩვენ გამოვთქვით მხოლოდ ვარაუდი XI ს-ში ბოხვაძის მოსვლისა ქართლში, და არა მისი უცილობელი მოსვლა ამ დროს (XI ს.), როგორც ამას რეცენზენტი მომაწერს³⁸. (ასე არ შეიძლება!)

დ. მეგრელაძე, რათა დაიცვას თავისი მცდარი თვალსაზრისი „ბოხვაძის“ პიროვნების „არარეალურობის“ შესახებ, აცხადებს: ბაგრატ IV-ეს „გურიელნი აზნაურნი ქართლში კი არ გადმოჰყვენენ, არამედ დარჩნენ ზუფათს, სადაც ბრძოლა გამართეს, ლომსიანებთან ერთად“-ო. ზუფათი კი შავი ზღვის პირას მდებარეობდა³⁹.

აქაც ქ-ნ რეცენზენტს წყარო არასწორად ესმის. იძულებული ვარ მოვიტანო წყაროს ტექსტი. 1046 წ. ბაგრატ IV ანაყოფიას იღვა. ამ დროს „თბილელმა ბერებმა“ მეფეს თბილისის ჩაბარება (აღება) შესთავაზეს. მეფემ ანაკოფიის მოალყედ „აფხაზეთის ლაშქარი“ დატოვა, ხოლო თვითონ თბილისის ასაღებად წამოვიდა. წყაროში ნათქვამია: ბაგრატ IV-ემ „ამოიარა და მოვიდა ქუთათისს, და მოიყენა ქუთათისისა სამოქალაქოსა ლაშქარი და გურიელნი აზნაურნი და ლომსიანნი მოიყვანა ზუფათსა, დაუდგნეს ფილაკავანნი და ბრძოდეს. და ამოიარა მეფემან და მოვიდა ქართლს“, მეფემ თბილისი აიღო⁴⁰.

მოტანილ ტექსტში რით ამტკიცებს რეცენზენტი, რომ მეფემ მთელი ლაშქარი, მათ შორის ყველა „გურიელნი აზნაურნი“ ზუფათს დატოვა? ანდა რით ამტკიცებს რეცენზენტი, რომ ბაგრატ IV-ის ლაშქარში მყოფი ნაწილი „გურიელი აზნაურებისა“ მეფეს მუდამ თან არ დაჰყვებოდა და ქართლში არ გადმოჰყვებოდა? ცხადია, მეფეს „აფხაზთა“ ანუ დასავლეთ საქართველოს სამეფოს კუთხეების რჩეული მოლაშქრენი, მათ შორის გურიის მოლაშქრე აზნაურთა რჩეული ნაწილი — „მონა-სხა“, ევროპული ტერმინოლოგიით „გვარდია“, მუდამ თან დაჰყვებოდა, „მატიანე ქართლისას მიხედვით აშკარაა: მეფემ ნაწილი მოლაშქრეებისა ზუფათს დატოვა, თუ იქ ბრძოლა ვერ დაასრულეს, რაც წყაროში კარგად არ ჩანს, ხოლო ნაწილით, მათ შორის „გურიელი აზნაურებით“ (ან ამ აზნაურთა ნაწილით) თბილისისკენ გამოსწია. ჩვენ ვარაუდი დავუშვით: შესაძლოა, ამ „გურიელ აზნაურებში“ ბოხვაძეც ერიო, რომელსაც მეფემ ლისი უწყალობა. ისე ცხადია, ეს ფაქტი, — ლისის წყალობა ბოხვაძისთვის, შეიძლება გვიანაც მომხდარიყო, მაგრამ მეფეთა წყალობის დოკუმენტები, მაინც და მაინც, ქართლში მისი მოსვლის „სიძველენე“ მიუთითებს.

ბოხვაძეები რეალური პიროვნებები იყვნენ. ზოგი მათგანი გურიაში დიდმოხელე აზნაური ჩანს. XVI ს-ში როსტომ გურიელის (1534—1566 წწ.) დოკუ-

37 დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 166—167.

38 დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 158.

39 იქვე, გვ. 157.

40 „ქართლის ცხოვრება“, I, 299.

მენტში (დედანი) მოხსენიებულია გურიის სამთავრო კარის „ამილახორი ბახსათარ ბოხვაძე“⁴¹.

3. ე. წ. „ლეგენდა ბოხვაძეთა დიდგვაროვნების“ შესახებ. რეცენზენტი აცხადებს: გიორგი X-ის დოკუმენტში (Hd 2435) აღნიშნული ბოხვაძის გურიიდან ქართლში მოსვლა, ეს „ყალბისმქნელის ფანდია“, „ლეგენდა ბოხვაძეთა დიდგვაროვნების“ დასამტკიცებლად⁴². აქაც რეცენზენტის აშკარა გაუგებრობაა, მოგონილი და ამასთან მცდარი თვალსაზრისია. მსგავსი არაფერია დოკუმენტში „ბოხვაძეთა დიდგვაროვნების“ შესახებ.

გურია ხომ უცხოეთის ქვეყანა არ იყო, ისეთი როგორცაა: ჩინეთი, ინდოეთი, სპარსეთი, აბაშეთი ან სხვ., საიდანაც მოსვლას რიგი ქართველი დიდგვარიანი ფეოდალები უკავშირებდნენ თავიანთი გვარის განდიდებას, უცხოური დიდგვაროვანი წარმომავლობის დასამტკიცებლად. საამისოდ გურია, ისე როგორც საქართველოს სხვა კუთხე, ქართველ ფეოდალებს სრულიადაც არ გამოადგებოდათ.

4. მდივან-მწიგნობართა რიგი და ნასრი თუმანიშვილი. დ. მეგრელაძე კვლავ ეხება „მდივან-მწიგნობართა რიგს“ და აღნიშნავს: Hd 2435 დოკუმენტში მოხსენიებული ბოხვაძის მოწმეები „სუმბატი, მანუჩარ თუმანიშვილი და ქიშვარი“ „ან საერთოდ არ არსებობდნენ (—სუმბატ და ქიშვარი) ან არ თავსდებიან ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში“⁴³.

ჯერ ერთი, საიდან მოიტანა რეცენზენტმა „მანუჩარ თუმანიშვილი“? როგორც მას ჩვევია, (ზემოთ „ურდოელისთვის“ „კარის მუშრები“ გამოიგონა), აქაც გამოიგონა. მსგავსი არაფერია დოკუმენტში. დოკუმენტში წერია ნასრი თუმანიშვილი. გიორგი X წერს: „მდივანს ნასრი ს თუმანიშვილს, სუმბატსა მანუჩარიშვილს (და) ქიშვარს ბატონს მამაჩემისთვის (ე. ი. სიმონ I-სთვის—დ. გ.) შე(ე)ფიცა თუ ლისი უკლებლივა ამ ბოხვაძისა ყოფილა“ (Hd 2435). სად არის აქ დოკუმენტში „მანუჩარ თუმანიშვილი“. მდივან ნასრი თუმანიშვილის მოხსენიებას დოკუმენტში კი, როგორც ქვემოთ დაეინახავთ, არსებითი მნიშვნელობა აქვს. აი, ასე კითხულობს რეცენზენტი დოკუმენტს. შეიძლება ასეთ მკვლევართან კამათი?

მეორეც, რეცენზენტის პასუხი აქ კვლავინდებურად მთლიანად უსუსურია და პასუხის გაცემა არ ღირს. ვურჩევ რეცენზენტს კვლავ დაკვირვებით წაიკითხოს ამ საკითხზე ჩვენი ვრცელი პასუხი⁴⁴.

ერთი კი აქ აუცილებლად უნდა აღინიშნოს.

1984 წლის წერილში, XVI ს-ის დასასრულსა და XVII ს-ის I მეოთხედის კარის მდივან-მწიგნობრებთან დაკავშირებით, აღვნიშნე, რომ გიორგი X-ის ბოხვაძისადმი ბოძებულ დოკუმენტში (1605 წ.) მოხსენიებული მდივანი და მოწმე ნასრი თუმანიშვილი სავსებით შეიძლებოდა სიმონ მეფის დროს, სახელდობრ, 1594 წელს ყოფილიყო კარის მდივან-მწიგნობარი⁴⁵. დ. მეგრელაძე კი კატეგორიულად უარყოფდა სიმონ I-ის დროს ნასრი თუმანიშვილის მდივანობას.

⁴¹ Д. Бакрадзе, АПГА, 282.

⁴² დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 158.

⁴³ დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 158.

⁴⁴ დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 158—159.

⁴⁵ იქვე

ჩვენი წერილის თითქმის თანადროულად, „მაცნე“ წინა ნომერში (1983 წ., № 4) დაიბეჭდა სტატია, სადაც მთლიანად დადასტურდა ჩვენი ვარაუდი: სიმონ I-ის დროს 1593—1594 წლებში და შემდეგაც, 1599—1626 წლებში ქართლის სამეფო კარის ერთ-ერთი მდივან-მწიგნობარია ნასარი თუშანიშვილი. ამას მოწმობს დოკუმენტები: სცსია, ფ. 1450, დ. 26, № 2; ხელნაწერთა ინსტიტუტი, Hd—3056⁴⁶. ეს ნასარი თუშანიშვილი არის სწორედ ის, რომელიც გიორგი X-ის 1605 წ. დოკუმენტში (Hd 2435) სიმონ მეფესთან გიორგი ბოხვაძის ერთ-ერთ მოწმედ არის მოხსენიებული ლისის კუთვნილების საქმეში.

რალს იტყვის ამჟამად დ. მეგრელაძე? რალს ელოდება: აღნიშნული დოკუმენტებიც გამოაცხადოს მან ყალბად!

დ. მეგრელაძე გამოუვალ მდგომარეობაში მოექცა, სხვა გზა არ ჰქონდა, — დადასტურა ეს ფაქტი, მაგრამ, წარმოიდგინეთ, მან არ აღიარა 1978 წელს რეცენზიაში დაშვებული არსებითი შეცდომა, სახელდობრ, ჩვენი თვალსაზრისის წინააღმდეგ იგი დაასკვნინდა: ამგვარად, ნასარი თუშანიშვილი მოღვაწეობს 1606—1624 წლებში, ე. ი. იგი ასპარეზზე ჩნდება გიორგი მეფის საბუთის თარიღიდან ორი წლის შემდეგ. ამიტომ სავსებით გამორიცხულია შესაძლებლობა, რომ მას სიმონ მეფე იმორწმებდა“ 1594 წელსო⁴⁷.

მართლაცდა რალს იტყვის ამჟამად დ. მეგრელაძე თავის ამ მძიმე შეცდომის შესახებ? წარმოიდგინეთ, თითქოს არაფერიო, დუმს. შეიძლება ასეთ მკვლევართან კამათი?

5. ფეოდალური საგვარეულოს მიერთებით და იმავე სოფელის ფლობის ხანდაზმულობის შესახებ. იმისათვის, რომ, ვინდა თუ არა დაამტკიცოს დ. მეგრელაძემ გიორგი X-ის მიერ ბოხვაძისადმი გაცემული საბუთის (Hd 2435) სიყალბე და „ბოხვაძის პიროვნების არარეალურობა“, იგი წერს: „ნეტავ მეორე მაგალითს თუ მოიტანდა დ. ზოგოლაძე საქართველოს ისტორიიდან იმისას, რომ ხუთი-ექვსი საუკუნე ერთი და იმავე საგვარეულოს ერთი და იგივე სოფელი შერჩენოდეს, „ანდა რა ასეთი გურულები იყვნენ ბოხვაძეები, რომ ქართლში დამკვიდრების ხუთნახევარი საუკუნის განმავლობაში არა და არ მოხდა მათი გაქართვება და ისევ და ისევ გურულებად რჩებოდნენ?“⁴⁸.

ჩვენ მოვიტანეთ რეცენზენტის ვრცელი ამონაწერი, რათა ვაჩვენოთ მისი სრული სიმცდარე.

დ. მეგრელაძის აზრი მოკლედ ასეთია: როგორ მოხდა რომ ბოხვაძის გვარი 5—6 საუკუნის მანძილზე არ გაქრა და როგორ მოხდა რომ ერთი და იგივე სოფელი შეინარჩუნესო.

ა) ჯერ ერთი, რა სავალდებულოა, რომ რომელიმე ისტორიულ ფაქტს ანალოგიური პარალელი მოუძებნო, და თუ არ მოეძებნა, ესა თუ ის ისტო-

46 ა. ზაქარაძე, თუშანიშვილთა გენეალოგიის დადგენის ცდა, XVII—XVIII სს., „მაცნე“, ისტ. სერია, 1983, № 4, გვ. 85. აღნიშნული დოკუმენტები ჩვენ ხელთ არ გვქონდა. შეუძლებელია ერთი მკვლევარი ფეოდალური საქართველოს ისტორიის მთელ გამოუქვეყნებელ დოკუმენტაციას ფლობდეს.

47 დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი გვ. 155.

48 დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 157.

რიული ფაქტი არარეალურად უნდა გამოცხადდეს? ასეთი თავისთავადი ფაქტები ისტორიაში უამრავია. რომელი ერთი მოვიტანო. მაინც, მაგალითისათვის, თუ დავვისახელებს დ. მეგრელაძე ბაგრატიონების გარდა, მსოფლიოში მეორე მაგალითს, ერთი გვარის სამეფო დინასტიას სახელმწიფო ტახტი 1000 წელი რომ ემართა? ვერ დაასახელებს, მაგრამ ეს იმას ნიშნავს, რომ ბაგრატიონთა გვარი არარეალურია?

ბ) მეორე, მაგრამ რახან არ იშლის ქ-ნი რეცენზენტი და ყოველმხრივ ცდილობს თავი დაიძვრინოს შეცდომებისაგან, მაინც დავუსახელებ მას მეორე მაგალითს, საქართველოს ისტორიაში ისეთ საგვარეულოს (გვარს), რომელიც 5—6 საუკუნე და მეტი ფლობდა ერთ და იმავე სოფელს.

ეს გვარია აბუსერიძე. ეს გვარი 6 საუკუნეზე მეტს ფლობდა ერთ და იმავე სოფელს.—სხალთას ხეობაში სოფელ თხილვანას, კიდევ მეტი, მთელ ამ ხეობას თავისი სოფლებითურთ.

ასევე ქსნის ერისთავთა საგვარეულო, განა, 5—6 საუკუნეზე მეტს არ ფლობდა მთელ რიგ ერთ და იმავე სოფლებს?

მართლაცდა როდემდე, როდემდე შეიძლება ახსნა-განმარტება?

როგორ გაძლო გვარმა „ბოხვაძემ“ 5—6 საუკუნეო. წარმოუდგენლად გულუბრყვილო და უსუსური კითხვაა. როგორ გაძლო და კარგად, ჩვეულებრივ. სანამ „ბოხვაძის“ გვარში მამაკაცი იყო, გვარი „ბოხვაძე“ გაგრძელდა (გვარი რატომ უნდა გამოეცვალათ), როცა გვარში მემკვიდრე მამაკაცი აღარ იყო, ეს გვარიც გაქრა ქართლში. ვურჩევ რეცენზენტს კვლავ დაკვირვებით წაიკითხოს ჩვენი ვრცელი პასუხის (წერილის) სათანადო ადგილი⁴⁹.

როგორც მოხდა, რომ გურული ბოხვაძე ქართლში 5—6 საუკუნე არ „გაქართლელდა“. რა შუაშია აქ „გაქართლელება“? ისე როგორც სხვა ფეოდალურმა საგვარეულომ, ბოხვაძეებმაც იცოდნენ ტრადიციით—წყალობის და მისი განახლების საბუთებით, წყაროებით და, საერთოდ, ტრადიციული ცნობიერებით საკუთარი წარმომავლობა გურიიდან, რა შუაშია „გაქართლელება“?

ამრიგად, დ. მეგრელაძის თვალსაზრისი, რომ ერთ საგვარეულოს შეუძლებელია ერთი და იგივე სოფელი ჰქონოდა ხუთი საუკუნეო, მოიხსნა (მისი ტერმინია).

ასევე მოიხსნა დ. მეგრელაძის თვალსაზრისი: შეუძლებელია სამეფო კარიდან გამოსულ დოკუმენტში ეწეროს სიტყვები „ნეფეთ-ნეფემა“-ო („მაცნე“, 1978, 4, გვ. 156). ამითაც სურდა მას გიორგი X-ის 1605 წ. დოკუმენტის სიყალბე დაემტკიცებია. რეცენზენტის თვალსაზრისის უკუსაგდებად ჩვენ მოვიტანეთ სიმონ I-ის 1582 წ. დოკუმენტი, სადაც წერია „ნეფეთ-ნეფემა“; ასევე, დოკუმენტი, სადაც ერთდროულად ორივე გამოთქმაა: „ნეფე“ და „მეფეთ მეფე“, („მაცნე“, 1984, 1, გვ. 160). დამატებით მოვასხენებ დ. მეგრელაძეს: XVI ს-ში, როსტომ გურიელის (1534—1566 წწ.) დოკუმენტში იმერეთის მეფის მისამართით ასევეა ნათქვამია: „ღვთივ გვირგვინოსანის ნეფისა“⁵⁰. რეცენზენტი ამაზე თავის 1993 წ. წერილში („მაცნე“ 1993, 1) დუშს, როგორც დამნაშავე, ანდა რა აქვს სათქმელი.

6. გიორგი X-ის 1605 წლის დოკუმენტის ქორონიკონი —საუბთუ საუბ? იმისათვის, რომ დაემტკიცებინა გიორგი X-ის

⁴⁹ დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი.

⁵⁰ Д Бакрадзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 282.

1605 წ. საბუთის (Hd—2435) სიყალბე, დ. მეგრელაძე უთითებდა საბუთის ქორონიკონის „საებ“-ს, მისი აზრით კი „საუბ“-ის არასწორ დაწერას,—დამწერის მიერ ქორონიკონის რიცხვის გამოთვლას სამი ასოს ნაცვლად ოთხი ასოს გამოყენებით. თანაც საბუთში ქ-ნი არის არა „საებ“, არამედ „საუბ“, „რის გამოხატვაც რიცხვითი მაჩვენებლებით ყოვლად შეუძლებელია“⁵¹.

ჩვენ მიერ მოტანილი მაგალითებით დარწმუნდა რა დ. მეგრელაძე, რომ ქ-ნის წერისას ყოველთვის შეცარად არ იცავდნენ წესს, მაგალითად, ქ-ნის რიცხვის გამოთვლისას ციფრების აღმნიშვნელი სამი ასოს ნაცვლად იყენებდნენ და წერდნენ ოთხ ასოს, რეცენზენტი პასუხს ვერ იძლევა, მაგრამ როგორც მას ჩვევია, გინდა თუ არა რაღაც ხომ მაინც უნდა თქვას, და აღნიშნავს: მართალია, ასეთ დარღვევებს ჰქონდა ადგილი, საამისოდ დ. გოგოლაძემ ბევრი დოკუმენტი მოიტანაო, მაგრამ „შეიძლებოდა ამა თუ იმ პირს კარგი წერა-კითხვა სცოდნოდა, მაგრამ არ სცოდნოდა ქორონიკონის გამოთვლა-ო“⁵².

კვლავ უნდა განვუმარტოთ დ. მეგრელაძეს, რომ ქ-ნის დიფერენცირებულად (ზედმეტ ასოიანი) წერა, ანუ წესის, ფორმის „დარღვევა“ სრულიად არ ნიშნავდა ქ-ნის გამოთვლის არცოდნას. ზოგჯერ ქორონიკონს დიფერენცირებულად წერდნენ, რასაც ჩვენ მიერ მოტანილი მრავალი დოკუმენტი მოწმობს და ეს მის დამწერ მდივან-მწიგნობრებს, ჩანს, არ მიაჩნდათ „დარღვევა“, და, რაც მთავარია, „შეცდომად“, „არცოდნად“. ჩვენ საამისოდ მოვიტანეთ ეტრატზე დაწერილი დოკუმენტებიც (დედნები), მათ შორის თეიმურაზ I-ის დოკუმენტი 1633 წლისა, სადაც ქ-ნი სამის ნაცვლად ოთხ ასოთა მოცემული⁵³. დამატებით მოვიტან სამეფო კარიდან გამოსულ კიდევ ერთ დოკუმენტს: ეტრატზე დაწერილ კახთა მეფე ალექსანდრე I-ის და მისი თათამეცხედრის ანას მიერ 1479 წელს დავით-გარეჯის მონასტრისადმი ნაბოძებ გუჯარში ქ-ნი ზის დიფერენცირებული—რნიზ“ (167), ნაცვლად „რჷზ“-ის (3 ასოს ნაცვლად 4 ასოთა გამოთვლილ-დაწერილი)⁵⁴. განა შეიძლება ითქვას, რომ ისეთმა განათლებულმა და პოეტმა მეფემ როგორც თეიმურაზ I იყო, არ იცოდა ქორონიკონის გამოთვლა და წერა? ანდა კახთა მეფე ალექსანდრე I-მა, ანდა ანა დედოფალმა, რომლის ბრძანებით გადაწერეს მისივე სახელით ცნობილი „ანასეული ქართლის ცხოვრება“,—არ იცოდნენ ქ-ნის წერა? ქ-ნის დიფერენცირებულად დაწერა, აღნიშნულ ქართველ მეფეებს და დედოფალს, უცოდინარობად და „უხეშ შეცდომად“ რომ ჩაეთვალათ, მაშინვე უბრძანებდნენ მდივან-მწიგნობრებს, გაესწორებინათ ქ-ნი და ხელახლა შეედგინათ დოკუმენტი. ივ. ჭავჭავაძის, რომელსაც ეს დოკუმენტი (კახთა მეფის ალექსანდრე I-ის 1479 წ.) მოაქვს, სრულიადაც არ უკვირს დიფერენცირებული ქორონიკონი.

როდემდე შეიძლება ამაზე ახსნა-განმარტება?

ბ) ქ-ნი დ. მეგრელაძე კვლავ უბრუნდება გიორგი X-ის 1605 წ. დოკუმენტის ქორონიკონს. როგორც 1978 წლის რეცენზიაში, ისე ამჟამადაც იგი აცხადებს, რომ გიორგი X-ის საბუთზე (Hd 2435) ქ-ნი წერია „საუბ“, და რომ:

51 დ. მეგრელაძე, მაცნე, 1978, 4. გვ. 154.

52 დ. მეგრელაძე, გვ. 159.

53 დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 155.

54 ივ. ჭავჭავაძის შვილი, თხზ., ტ. VIII, გვ. 304.

„Hd 2435 საბუთის ნატყუარობის ერთ-ერთ არგუმენტად საბუთის ბოლოში დასმული ქორონიკონი „საუბ“ მივიჩნევ“-ო⁵⁵.

არ იქნა და ვერ გავაგებინეთ ქ-ნ დ. მეგრელაძეს, რომ აღნიშნულ დოკუმენტში ქ-ნი „საუბ“ კი არ წერია, არამედ წერია „საუბ“ (ან სუბ)⁵⁶. გრაფიკული ექსპერტიზის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ დოკუმენტის დამწერმა თავიდანვე შესანიშნავად იცის, რომ „უ“-ნი უნდა განასხვავოს „უ“-სგან. ამიტომ იგი დოკუმენტში „უ“-ს ყველგან, უკლებლივ ყველა სიტყვაში წერს მომდევნო ასოსთან გადაუმეღად,—დაბლა, წელს ქვემოთ დაშვებული და მარცხნივ მონრილი-მოკაუჭებული და ზემოთ აწეული ხაზით (კაუჭით). ასეთი „უ“-ს მქონე სიტყვა დოკუმენტში არის 12: ერთგულს, მოკითხული, თუმანიშვილს, სუმბატსა, მანუჩარის, თუ, უკლებლივ, გურიიდამე მოსულხართ, სული, ნუ, აკურთხოს⁵⁷. ხოლო ერთადერთი ქორონიკონის „უ“-ანი დოკუმენტში „უ“-ნისგან განსხვავებით წერია წელს ქვემოთ დაშვებული სწორი ვერტიკალური ხაზით, რომელიც მარჯვნივ მოკაუჭებული ისრით მომდევნო ასოს გადაემბის, რითაც დოკუმენტის დამწერი, მეფის კარის მდივანმწიგნობარი „უ“-ნს განასხვავებს „უ“-ნისგან. და იგი ასე წერს, რათა წამკითხველმა დოკუმენტში განასხვავოს „უ“-ნი და „უ“-ანი.

დაბოლოს, Hd 2435 საბუთის სიყალბის დამტკიცების ერთ-ერთ არგუმენტად დ. მეგრელაძე იმორჩებს საქართველოს მთხუეუმის ხელნაწერთა განყოფილების „ცნობილ სპეციალისტებს“. რომლებმაც თავის დროზე ქორონიკონში ასო „უ“-ანი კი არ ამოიკითხეს, არამედ „უ“-ნიო და საინვენტარო დავთარში ჩაწერეს ქორონიკონის ბოლო ორი ასო „უბ“ კითხვის ნიშნით⁵⁸. როგორც ვხედავთ, მათ ქორონიკონის „ს“-ანი სულ გამოირჩეხს.

აქ ჩემი პასუხი ასეთია: რა ვუყოთ ზოგჯერ ცნობილი სპეციალისტებიც ცდებთან.

და თუ ამის შემდეგაც დ. მეგრელაძე ვერ გაიცნობიერებს და სწორად ვერ წაიკითხავს დოკუმენტს და ქორონიკონს, ჩვენი რა ბრალა? როდემდე შეიძლება ასხნა-განმარტება?

IV. ისმ 1594 წ. დოკუმენტი. სტილი, გიორგი საბაძის დაბადების თარიღი.

1. 1594 წ. დოკუმენტის სტილი. გიორგი X-ის 1605 წ. დოკუმენტის წარუმატებელი „დამუშავების“ შემდეგ დ. მეგრელაძე კვლავ უბრაუდნდება სიმონ მეფის 1594 წ. დოკუმენტს და, გინდა თუ არა, მისი სიყალბე რომ დაამტკიცოს, ისევ მიუთითებს ვითომცდა საბუთში არსებულ „სტილისტური“ ხასიათის შეცდომებზე: „ხმოვანთა და კავშირების გამოტოვება“, „ზედმეტი ასოები“, ასევე „ბოლოვიდური ასოების დაკლება“ ზოგიერთ სიტყვაში და სხვ. მისივე

⁵⁵ დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 158.

⁵⁶ რეცენზენტი მედაეხა Hd 2435 საბუთის ქ-ნის ამოკითხვისას რატომ დაეუშვი ვარიანტი „სუბ“, (1604). ვარიანტი იმეტომ დაეუშვი, რომ, შესაძლოა, ქ-ნის „ს“-თან გადაბმული „ა“-ნი კალმის ლაფსუსი ან უბრალოდ გადაბმის ნიშანი იყოს. მაგრამ ქ-ნში „საუბ“ იქნება თუ „სუბ“, არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს, რადგან დოკუმენტი 1605 თუ 1604 წლით დათარიღდება, ვითარებას არ ცვლის,—ორივე წელი (1604—1605) გიორგი X-ის ზეობის წლებია.

⁵⁷ Hd 2435 საბუთის ფოტო გამოქვეყნებულია ჩვენ მიერ „მაცნეში“, ისტ. სერ. 1984, № 1.

⁵⁸ დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომები, „მაცნე“, 1978, 4, 154; 1993, 1, 158.

აზრით, სამეფო კარიდან გამოსული წყალობის წიგნები „გამართული ქართული ენით“ იყო დაწერილი და მათ „მშვენიერად კითხულობენ და იგებენ არა მარტო XX ს.-ის მეცნიერი ისტორიკოსები, არამედ არასპეციალისტი მკითხველებიც“⁵⁹. რეცენზენტი აქ ვრცელ გაჭიანურებულ მსჯელობებში ახალს არაფერს ამბობს, უფრო აღრმავებს შეცდომებს, სამაგიეროდ ცდილობს მკითხველზე მოახდინოს გარეგნული ეფექტი და შეცდომაში შეიყვანოს. ჩვენ ვრცელი პასუხი გავეციოთ მას ამ საკითხზე⁶⁰ და აქ ვერ გავიმეორებ. რეცენზენტს ვურჩევთ ხელმეორედ წაიკითხოს იგი.

აქ მოკლედ დამატებით აღვნიშნავ: ისეთი სტილისტური ხასიათის „შეცდომები“, „გაუმართავი წინადადებები“ და სხვ., რასაც დ. მეგრელაძე აღნიშნავს და, კიდევ მეტი, ზოგჯერ აზრობრივად გაუმართავი, დაუსრულებელი და გაუგებარი ადგილები, ასევე, ხშირად მთელი წინადადებების სრულიად ზედმეტი გამეორებანი სამეფო კარიდან გამოსულ დოკუმენტებშიც გვხვდება. კიდევ მეტი, დღევანდელი თვალთახედვით სტილისტურად გაუმართავი და აზრობრივადაც გაუგებარი ზოგიერთი ადგილი, წინადადება, გვხვდება თვით „ქართლის ცხოვრებაშიც“, როძელიც, ხშირად, სამეფო კარიდან გამოსული უპირველესი წყაროა. რეცენზენტს გავაცნობთ ამ მხრივ ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისს „ქართლის ცხოვრების“ ერთ-ერთ თხზულებაზე. იგი აღნიშნავს: თამარ მეფის ისტორიის თხზულება „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთან“ „ხშირად მეტად ზუნდოვანი ენით არის ნაწერი“. სამამისოდ თხზულებიდან მას მოაქვს მართლაც კლასიკური ნიმუშები ასეთი „ზუნდოვანი“ სტილისა⁶¹.

ფეოდალური ხანის მრავალ საბუთში ხშირად გაუმართავი წინადადებები არის, მაგრამ, ცხადია, მათი შინაარსი სავსებით გასაგებია, ხოლო რიგი საბუთთა ზოგიერთი ადგილის შინაარსი კი დღე იგუგებები და სადავოა. ასე რომ არ იყოს, მაშინ რატომ არის ამდენი დავა მკვლევარ-მეცნიერებში თვით სამეფო კარიდან გამოსული დოკუმენტებისა და ნარატიული წყაროების რიტექსტობრივ და აზრობრივ მონაცემებზე? მათში წინადადებების სხვადასხვაგვარად გამართვისა ან აზრობრივი შინაარსის თაობაზე? (რომელი ერთი მაგალითი მოვიტანოთ?), არც კი დაფიქრებულა ამაზე დ. მეგრელაძე.

რაც შეეხება სიმონ მეფის 1594 წ. წყალობის დოკუმენტს, კვლევის შედეგად მასში ადრესატის „ბოხვადის“ ამოკითხვის შემდეგ, ისე როგორც გიორგი X-ის 1605 წ. დოკუმენტი, შესანიშნავად იკითხება და, რაც მთავარია, მათი შინაარსი სრულიად გასაგებია.

როგორც ვხედავთ, ქ-მა დ. მეგრელაძემ აქაც კვლავ გაიმეორა და უფრო გააღრმავა თავისი მცდარი თვალსაზრისი.

2. გიორგი სააკაძის დაბადების თარიღი. სიმონ I-ის 1594 წ. დოკუმენტთან (Hd 1810) დაკავშირებით რეცენზენტი მედადება გიორგი სააკაძის დაბადების თარიღზე. აღნიშნავს, ამ საკითხს არაერთხელ შეეხო გ. ჯამბურია და მას მიაჩნია, რომ იგი XVI ს-ის 70-იან წლებში (1575—1576 წწ.) დაიბადაო. მსაყვედურობს, დ. გოგოლაძემ გ. ჯამბურიას გვერდი აუარაო, რატომ არ ეკამათება და არ უარყოფს მის შეხედულებასო. მეც მიმაჩნია, რომ გიორგი სააკაძე XVI ს-ის 70-იან წლებში დაიბადაო. დ. გოგოლა-

59 მისივე, დასახ. ნაშრომი „მაცნე“, 1993, 1, 159—161.

60 დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი, „მაცნე“, 1984, 1.

61 ივ. ჯავახიშვილი, თხზ., ტ. VIII, გვ. 237—238.

ძის შეხედულება კი ამ საკითხზე „ლიტონი განცხადება“ და „არადამაჯვრებელია“-ო⁶². (წარმოდგინეთ რას კადრულობს, მე რეცენზენტისთვის ასეთი სიტყვა — „ლიტონი“ და მსგავსი რამ ჩემს ვრცელ წერილში არსად მიკადრებია).

ა) როდესაც სიმონ I-ის 1594 წ. დოკუმენტთან დაკავშირებით გიორგი სააკაძის დაბადების თარიღს შევეხეთ, არ ჩავთვალეთ საჭიროდ სხვა ავტორებთან კამათი. ეს ყოველთვის სავალდებულო არაა, ჩვენ სათანადო არგუმენტაციით მოვიტანეთ ჩვენი პოზიტიური თვალსაზრისი, რც არ ეთანხმება სხვების თვალსაზრისს⁶³.

მეორეც, ჩვენს პასუხში საქმე ეხებოდა ქ-ნ დ. მეგრელაძის რეცენზიას (წერილს) და საჭირო იყო მისი მცდარი შეხედულებების, — მის მიერ სიმონ I-ის 1594 წ. დოკუმენტის (Hd 1810) მცდარი წაკითხვის, მცდარი შეფასების და მისი გამოგონილი ფანტაზიების უარყოფა და ყოველმხრივი დასაბუთება.

ბ) ახლა კი ვნახოთ ვისი თვალსაზრისია „ლიტონი განცხადება“, — ჩვენი თუ დ. მეგრელაძის. მოკლედ აღვნიშნავთ: დ. მეგრელაძე გიორგი სააკაძის დაბადების თარიღის ათვლის ამოსავლად იღებს ყალბ საწყისს—1594 წელს, როდესაც გაიცა სიმონ I-ის წყალობის განახლების წიგნი. დ. მეგრელაძეს მიაჩნდა და მიაჩნია, რომ ამ წყალობის ადრესატი არის გიორგი სააკაძე, რომელიც 1594 წელს მოწიფული, 20 წლის მაინც უნდა ყოფილიყო. ყოველივე ეს მცდარი აღმოჩნდა. ჩვენ მიერ საბუთის დედნის (Hd 1810) გამოკვლევის შედეგად გაირკვა, რომ სიმონ I-ის 1594 წ. წყალობის დოკუმენტის ადრესატია არა გიორგი სააკაძე, არამედ გიორგი ბოხვაძე. ამით თავდაყირა დადგა და აშკარა გახდა დ. მეგრელაძის შეხედულების სიმცდარე, როგორც გიორგი სააკაძის დაბადების თარიღის, ისე მისი მოღვაწეობის პერიოდთან დაკავშირებით, რაც მან ადრე თავის ნაშრომში ამ დოკუმენტის შეცდომით გამოქვეყნებულ პირზე (ასლზე) აავო (სწორედ ესაა ის, რასაც ის წონასწორობიდან გამოჰყავს, არა იქნა და ვერ შეურიგდა დ. მეგრელაძე დაშვებული შეცდომების აღიარებას).

ჩვენი, — დ. გოგოლაძის, — ათვლის საწყისი პოზიცია კი გიორგი სააკაძის დაბადების თარიღისა — რეალურია. იგი ემყარება იოსებ თბილელის ცნობასა და სხვა რეალურ არგუმენტებს. სახელდობრ, გიორგი სააკაძის დაბადების თარიღის შესახებ გვაქვს ერთადერთი პირდაპირი ცნობა იოსებ თბილელის (სააკაძის), რომლითაც გიორგი სააკაძე დაიბადა 1585—1586 წლებში (1606 წელს „ოცი წლის მამამ მიმართვა“, წარმადგინა „13 წლინ“ ლუარსაბ მეფესთანო, — „დიდმოურავიანი“). გარდა ამისა ჩემი რეალური არგუმენტებია: გიორგის მამა სიაუშ სააკაძე არა თუ 1594 წელს, არამედ 1606 წელსაც ცოცხალია და სააკაძის ფეოდალური სახლის უფროსი (ადრეც აღვნიშნე, ამავე აზრისაა გ. ჯამბურია). ამიტომ, თუ სიმონ I 1594 წელს იოფ. ლისს უწყალობებდა ტახტის აზნაურ სააკაძეთა სახლს, იგი მას უწყალობებდა ამ სახლის უფროსს სიაუშ სააკაძეს და არა მის შვილს, ამ დროს მცირეწლოვან (8—9 წლის) გიორგის. ადრეც აღვნიშნეთ, შემთხვევითი არაა, რომ 1607 წლამდე, ვიდრე სიაუშმა ცოცხალია და ვიდრე მან თავისი შვილი, 20 წლის გიორგი, არ წარუდგინა ლუარსაბ მეფეს 1606 წელს, არავითარი დო-

⁶² დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 161—162.

⁶³ დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 167—168.

კუმენტი მეფეებისა (მათ შორის ცხადია სიმონ I-ის) გიორგი მიცემული, ან თვით გიორგის მიერ ვინმეზე გაცემული არა გვაქვს⁶⁴.

ამრიგად, ერთადერთი პირდაპირი ცნობით გიორგი სააკაძე დაიბადა 1585—1586 წლებში⁶⁵. ტაშისკარის ომის დროს, 1609 წელს, როდესაც პირველი დიდი ძლევამოსილი მხედრული გამარჯვების ნათლობა მიიღო, გიორგი სააკაძე 23-24 წლის იყო. ამასთან აღსანიშნავია, 1609 წელს გიორგი სააკაძეს მხოლოდ ერთი ვაჟი, პირმშო აეთანდილი ჰყავდა, რასაც მოწმობს ამ წლის სამი დოკუმენტი მასზე გაცემული, აქედან ორი ლუარსაბ მეფის (Hd: 1656, 2283, 13179). დანარჩენი სამი ვაჟი—იორამი, დავითი და პაატა, გიორგი სააკაძეს შემდეგ შეეძინა, რაც ასევე გიორგის ახალგაზრდობას მოწმობს 1609 წელს.

მკითხველმა განსაჯოს, ვისი განცხადება არის „ლიტონი“ და ვისი რეალური, მეცნიერული.

V. „ქართლის ცხოვრება“—ბიერი ეგნატაშვილი და მისი დინასტიური კოზნიცა, ლისის წყალობა.

1. აღნიშნული გვაქვს, რომ ბოხვაძის სოფ. ლისი გიორგი სააკაძის მფლობელობაში მოექცა 1606—1626 წლებში, კონკრეტულად თუ როდის და რა გზით, ცნობილი არაა⁶⁶. ამასთან დაკავშირებით „ქართლის ცხოვრების გავრძელების“ ავტორი ბერი ეგნატაშვილი მარაბდის ომის შემდეგ აღნიშნავს: „ლისი ამისი (გიორგი სააკაძის—დ. გ.) იყო ბატონის წყალობა“⁶⁷. ეს ცნობა ჩვენ დაწვრილებით განვიხილეთ და აღვნიშნეთ: „ქართლის ცხოვრების“ გარდა დიდი კონტექსტისა, სადაც მხოლოდ თეიმურაზ I-ზეა ლაპარაკი, ისე სიტყვა „ბატონში“, აქ მხოლოდ თეიმურაზ I იგულისხმება და არა ქართლის მეფე სიმონ I. სამისო არგუმენტად აღვნიშნე: ბერი ეგნატაშვილი თავის თხზულებაში, როგორც წესი, „მეფეებად ქართლის მეფეებს იხსენიებს, ხოლო კახეთისა და იმერეთის მეფეებს—„კახთ ბატონად“ და „იმერეთის პატრონად“, იმიტომ, რომ მას კანონიერ მეფეებად ქართლის ბაგრატიონთა დინასტიის წარმომადგენლები მიაჩნია. კახეთის მეფე თეიმურაზზე ვწერთ, რომ ბერი ეგნატაშვილი მას, ერთი გამოწკლისის გარდა, ყველგან იხსენიებს „კახთ ბატონად“⁶⁸.

დ. მეგრულაძე ურყოფს რა ჩვენს თვალსაზრისს, ამ მიზნით მას დაუთვლია რამდენჯერ იხსენიებს ბერი ეგნატაშვილი თეიმურაზ I-ს „ბატონ თეიმურაზად“ და „თეიმურაზად“⁶⁹, რაც ჩვენ სრულიად არ გვიანტერესებდა. ჩვენ გვესურდა შეგვეტყო იხსენიებდა თუ არა ბერი ეგნატაშვილი თეიმურაზ I-ს „მეფედ“, რაც ერთი გამოწკლისი აღმოჩნდა და ავხსენით ბერი ეგნატაშვილის დინასტიური ტენდენცია ამ მხრივ: კანონიერ მეფეებად მხოლოდ ქა-

64 უფრო ვრცლად იხ. ჩვენი დასახ. ნაშრომი,—„მცენე“, 1984, 1.

65 რატომ ვერ უარყოფს დ. მეგრულაძე იოსებ თბილელის (საკაძის) ცნობას, გიორგი სააკაძის დაბადების თარიღზე? ან ჩვენ მიერ მოტანილ სხვა რეალურ არგუმენტებს? არც უცდა. გასაგებია, რით უნდა უარეყო?

66 დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 163—164.

67 „ქართლის ცხოვრება“, II, 409.

68 დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 169.

69 დ. მეგრულაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 162.

რთლის ბაგრატიონთა შტოს წევრების მიჩნევა, რაც ვერ გაუგია დ. მეგრულად. ასევე ექცევა ბერი ეგნატაშვილი იმერეთის მეფეს, რომელსაც ყველგან „იმერეთის პატრონად“ იხსენიებს და არა მეფედ“. რატომ ამის შესახებ არაფერს ამბობს რეცენზენტი? რაც შეეხება იმას, რომ ზოგჯერ სხვა წყაროებში „მეფეს“, მათ შორის ქართლის მეფესაც „ბატონს“ უწოდებდნენ, ეს საყოველთაოდ ცნობილია. ვიმეორებ, ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ბერი ეგნატაშვილის მიერ კახეთის და იმერეთის მეფეების მოუხსენებლობა „მეფედ“, მათი მოხსენიება — „კახთ ბატონად“ და „იმერეთის პატრონად“ და ავსხენი ბერი ეგნატაშვილის დინასტიური თვალსაზრისის არსი. ვინც ამ თვალსაზრისის მიხედვით წაიკითხავს ბერი ეგნატაშვილის თხზულებას, ადვილად დარწმუნდება მასში.

ამასთან დაკავშირებით შემთხვევითი არაა „ქართლის ცხოვრების გაგრძელების“ ავტორის ბერი ეგნატაშვილის ცალმხრივი ტენდენციურობა. იგი საქართველოს მხოლოდ ერთი კუთხის, — ქართლის სამეფოს ისტორიას (XIV—XVII ს.) გვიდგენს, სხვა სამეფოებისას კი, — არა. ამის შესახებ ბერი ეგნატაშვილი თავს ასე იმართლებს და ნახევრად დაცინვითაც წერს: „ესე ვერა ვსცანით, თუ ბატონი იმერეთისა და კახეთისა, რომლისა თესლისაგან არიან და ანუ ვითარ უპყრიესთ ქუეყანანი იგი“⁷⁰. ხედავთ? აქაც კახეთისა და იმერეთის ხელმწიფეებს „მეფეს“ არ უწოდებს და მათ „ბატონით“ მოიხსენიებს. მკაცრად რომ ითქვას, ბერი ეგნატაშვილს არ მიაჩნია ისინი კანონიერ დინასტებად (მეფეებად) და მათ „ბაგრატიონობაშიც“ ეჭვი შეაქვს. ასეთია მისი დინასტიური თვალსაზრისი.

რაც შეეხება ბერი ეგნატაშვილიდან რეცენზენტის მოხმობილ სიტყვებს ქართლის მეფეებზე (სვიმონი, ბაგრატი): „გააბატონეს“, „გაბატონდა, და „ბატონად დასვეს“, — ეს სიტყვები „მეფის“ სინონიმი სრულიად არაა, რადგან აღნიშნული სიტყვები სახელმწიფო ხელისუფლების ყველა დიდ მოხელეზე შეიძლებოდა თქმულიყო.

დაბოლოს, აქვე რეცენზენტი იმოწმებს ვახტანგ VI-ს. აი, ვახტანგ VI ქართლის მეფეს ზოგჯერ „ბატონს“ უწოდებდნენ და რიხით ასკენის: „დ. გოგოლაძის არგუმენტი, რომ „ბატონი“ მხოლოდ კახეთის მეფეა, „მოიხსნა“-ო⁷¹. კვლავ უნდა გავუმეოროთ რეცენზენტს: ჩვენ მხოლოდ ბერი ეგნატაშვილი და მისი თხზულება, მისი დინასტიური პოზიცია გვაქვს მხედველობაში ქართული სამეფოების დინასტიების დაპირისპირებისას და არა ვახტანგ VI და მისი „დასტურლამალი“, რაც ვერა და ვერ გაუგია დ. მეგრულად. ვახტანგ VI თავის „დასტურლამალში“ და „სამართალში“ რომ ზოგჯერ „ბატონში“ ქართლის მეფეს ჯულისხმობს, ეს საუციალისტებისათვის საყოველთაოდ ცნობილია.

2. მარაბდის ომის შემდეგ ნოსტეში მოსულ გიორგი სააკაძესთან დაკავშირებით ბერი ეგნატაშვილი წერს, რომ „ლისი ამისი იყო ბატონის წყალობა“. ითქვა, კონტექსტის მიხედვით აქ, სიტყვა „ბატონში“ მხოლოდ და მხოლოდ თეიმურაზ I იგულისხმება და არა სიმონ I, რადგან ვრცელ კონტექსტში თხრობა მხოლოდ თეიმურაზ I-ზეა, სიმონ I კი ნახსენებიც არაა.

70 „ქართლის ცხოვრება“, II, 348.

71 დ. მეგრულად, დასახ. ნაშრომი, გვ. 163.

რათა თავის მცდარ თვალსაზრისს გინდა თუ არა გამართლება მოუძებნოს და გ. სააკაძისადმი ლისის წყალობა სიმონ I-ს მიაკუთვნოს, რეცენზენტი ახლა „ქართლის ცხოვრების“ ასეთ კონტექსტსაც იწუნებს. დ. მეგრელაძე, ამ მიზნით, შეცდომად უთვლის ბერი ეგნატაშვილის თხზულების „ახალი ქართლის ცხოვრების“ გამომცემლებს—ივ. ჯავახიშვილს და ს. ყაუხჩიშვილს ტექსტის ასე გამართვას (რაც მას არ აწყობს) და მიაჩნია, რომ ა ბ ზ ა ც ი თ უნდა დაიწყოს ეს წინადადება: „და რა მოვიდა მოურავი ნოსტეტეს“, ყიზილბაშებმა დაარბიეს ლისი, რომელიც „ამისი (სააკაძის—დ. გ.) იყო ბატონის წყალობა“. და, რომ „ბატონში“ აქ ქართლის მეფე სიმონი იგულისხმებაო⁷².

აქაც რეცენზენტის გაუგებრობაა. აბზაცით დავიწყებთ, თუ აბზაცით არ დავიწყებთ აღნიშნულ წინადადებას, სულერთია, „ქართლის ცხოვრების“ მოცემულ ვრცელი კონტექსტის მიხედვით აქ სიტყვა „ბატონში“ თეიმურაზ I იგულისხმება და არა სიმონ I (თბრობაში მხოლოდ თეიმურაზია), რასაც დამატებით ადასტურებს ბერი ეგნატაშვილის დინასტიური თვალსაზრისიც, რაც ზემოთ ითქვა. ამოღდეს ბრალს დ. მეგრელაძე ივ. ჯავახიშვილს და ს. ყაუხჩიშვილს ტექსტის გაუმართაობაში.

დ. მეგრელაძე იმასაც აღნიშნავს: „ჩვენთვის საინტერესო ტექსტში, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ გამოცემაში მთლად ზუსტად არ არის გამიჯნული წინადადებები, რაც შესაძლოა ხელნაწერიდანაც მომდინარეობდეს“⁷³. გავიხსენათ, აქი რეცენზენტის აზრით, რაც სამეფო კარიდან დოკუმენტი, წყარო გამოდიოდა ყველაფერს ზუსტად და გამართულად წერდნენ (აქაც ულოგიკობა). იქნებ ბერი ეგნატაშვილის თხზულებაც გამოაცხადოს რეცენზენტმა ყალბად, თუ მასში გაუმართავ და გაუმოჭნავ წინადადებებს იპოვის. მაგრამ რომც დათანხმებოდა ბერი ეგნატაშვილი დ. მეგრელაძეს თავისი თხზულების აღნიშნული ვრცელი კონტექსტის წინადადებების ნებისმიერ გამიჯვნაში, სულერთია, იგი რეცენზენტს მაინც ვერ იხსნიდა სიმონ I-ის 1594 წ. წყალობის დოკუმენტის გარკვევის სიმცდარეში.

3. რეცენზენტი წერს: „თუ ლისი თეიმურაზ I-ის ნაწყალობევი იყო გ. სააკაძისათვის, რა აზრი ექნებოდა“ მაშინ „სიმონ მეფის ბოხვაძეებისათვის მიცემული წყალობის წიგნის „ფალსიფიკაციას“? რაში გამოადგებოდათ მათ თეიმურაზის წყალობის წიგნის მაგივრად სიმონის წყალობის წიგნი“⁷⁴.

კვლავ გაურკვეველობაა. ჩანს, დ. მეგრელაძეს დაკვირვებით არ წაუკითხავს ჩვენი ვრცელი პასუხი ჩვენ მიერვე დასმულ კითხვებზე: როგორ აღმოჩნდა სააკაძეთა ხელში სიმონ I-ის მიერ გიორგი ბოხვაძისადმი გაცემული 1594 წ. ლისის წყალობის განახლების საბუთი (Hd 1810) და ვის, როდის და რა მიზნით უნდა გაეყალბებია იგი⁷⁵. ვურჩევთ ქ-ნ დ. მეგრელაძეს ხელმეორედ დაკვირვებით წაიკითხოს ჩვენი წერილი. იქ დაწვრილებით არის ყოველივე ნათქვამი, მათ შორის ისიც, თუ რაში გამოადგებოდათ სააკაძე-თარხნიშვილებს ბოხვაძის საბუთის გაყალბება.

რეცენზენტი დ. მეგრელაძე აღნიშნავს: სიმონ მეფის 1594 წ. წყალობის საბუთი Hd 1810 ცნობილი იყო დიპლომატიკის რიგი სპეციალისტებისათვის,

⁷² დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 163—164.

⁷³ იქვე, გვ. 63.

⁷⁴ იქვე, გვ. 164.

⁷⁵ დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 169—171.

მაგრამ არც ერთ მათგანს არ შეუბარვია ექვი იმაში, რომ იგი გაცემული იყო გიორგი სააკაძისადმი („მაცნე“, 1978, 4, გვ. 159).

ჩვენი პასუხი აქ, ისე როგორც გიორგი X-ის 1605 წ. დოკუმენტის (Hd 2435) შესახებ, ისეთივეა: რა ვუყოთ, ზოგჯერ ცნობილი სპეციალისტებიც ცდებიან.

4. დ. მეგრელაძე წერს: დ. გოგოლაძე იცვეთანხმება, რომ ლისი სააკაძეები-საა XVII ს-ის 50-იანი წლებიდანო („მაცნე“, 1993, I, 165). საიდან მოიტანა? როგორც აღნიშნული მაქვს, ლისი სააკაძეთა ხელშია 1605—1626 წლებიდან, და არა XVII ს-ის 50-იანი წლებიდან. გიორგი სააკაძის ოსმალეთში წასვლისა (1626 წ.) და იქ დაღუპვის (1629 წ.) შემდეგ, მისი ვაჟი იორამი XVII ს-ის 30-იან წლებში დაბრუნდა საქართველოში, ჯერ იმერეთში, 40-იან წლებში კი ქართლში. აქ როსტომ მეფემ იორამს, სრულად დაუბრუნა მამამისის ყმა-მამული.

VI. წარმოუდგენელი ფანტაზიორობა და გაზგონარი ულოგიკობა

1. წ ა რ მ ო უ დ გ ე ნ ე ლ ი ფ ა ნ ტ ა ზ ი ო რ ო ბ ა. დ. მეგრელაძე კვლავ აცხადებს: სიმონ I-ის 1594 წ. წყალობის საბუთი Hd 1810 ყალბია, მაგრამ არსებობდა მისი მსგავსი საბუთი, დედანი, რითაც იმავე 1594 წელს სიმონ მეფემ ლისი უწყალობა გიორგი სააკაძესო. ის ნამდვილი საბუთი 1752—53 წლებში მოსპო უშვილო ზაზა თარხნიშვილის ქვრივმა დარეჯანმა, სამამულო დავის დროს ლისის შენარჩუნების მიზნით, და მის ნაცვლად სიმონ I-ის ახალი ყალბი საბუთი შეადგინა⁷⁶, სადაც, როგორც პირველ რეცენზიაში წერდა, წყალობის ადრესატის გვარი განგებ გაუგებრად დაწერა, რათა ვერ ამოეკითხათო.

ჩვენ ადრეც და ამჟამადაც აღვნიშნავთ: საამისო მტკიცებისათვის არა თუ რაიმე პირდაპირი ან არაპირდაპირი საბუთი, არამედ მინიშნებაც კი არ არსებობს⁷⁷.

ამიტომ, დ. მეგრელაძე, თავისი დაშვებული შეცდომების „მემკვიდრეობის“ გადასარჩენად, იძულებულია მოგონილ ფანტაზიებზე ააგოს ყალბი მსჯელობის მთელი ზეინი⁷⁸. ამჟამად კი მკაცრად უნდა ითქვას: ეს არის ქ-ნ დ. მეგრელაძის წარმოუდგენელი გულუბრყვილო (მისი ტერმინია!) ფანტაზიორობა, ამასთან ფანდი, რომელსაც მეცნიერებასთან კავშირი არა აქვს.

რა გამოდის? დ. მეგრელაძის მიხედვით, თურმე ყველა ყალბი საბუთი, მათ შორის ყალბი სასისხლო სიგელებიც, შეიძლება ნამდვილად ჩათვალოს. საამისო მტკიცებისათვის კი თურმე საჭირო არ ყოფილა არა თუ რაიმე საბუთი, არამედ რაიმე მინიშნებაც. საკმარისია გულუბრყვილოდ განაცხადო: მართალია, ეს საბუთები ყოველმხრივ ყალბია, მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ მინიშნებაც კი არ გვაქვს, შეიძლება ფანტაზიით დაღუშვა, რომ მაინც არსებობდა ამ ყალბი საბუთების მსგავსი სხვა დოკუმენტ-დედნები, სადაც, რაც

75 დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 169—171.

76 დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 165.

77 დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი.

78 დ. მეგრელაძე, მაცნე, 1978, 4; 1993, 1.

კი გინდა თქვი: ესა და ეს ეწერა და ამა და ამ ადრესატზეა გაცემული ეს დოკუმენტები.

ასეთი ფანტაზიორობით ყველაფრის „დამტკიცება“ შეიძლება ამ ქვეყნად. მოველოცავთ დ. მეგრელაძეს ასეთ „მეცნიერებას“, განსაკუთრებით კი ასეთ „მეცნიერულ“ დიპლომატიკას.

2. გაუგონარი ულოგიკობის ნიმუში. იმისათვის, რომ, გინდა თუ არა, დამტკიცოს სიმონ I-ის მიერ 1594 წ. გ. სააკაძისათვის ლისის წყალობის საბუთის მიცემა, ქ-ნი დ. მეგრელაძე მეცნიერული ეთიკის ყოველგვარ ზღვარს გადადის და რას არ იგეგმავს: „უზომო გულუბრყვილობას“, „არააკადემიურობას“, „მეცნიერული ობიექტურობის დაკარგვას“, „ლიტონ განცხადებას“ და ა. შ. სინამდვილეში პირიქით, მის რეცენზია-პასუხში (წუ. რილებში) აკადემიურობის ნიშანწყალიც კი არაა.

მართლაც და როგორ შეიძლება ეკამათო მას, რომელსაც ავიწყდება წინა გვერდზე რა დაწერა? აი, ნიმუში.

რეცენზენტი ბრალს გვდებს ჩვენ, თითქოსდა დოკუმენტის „ბრმად“ ნღოშაში და გვისაყვედურებს: „განა შეიძლება ყალბი დოკუმენტის ყალბი ცნობა ქეშმარიტად ვალიაროთ და ამაზე მსჯელობა ავგოთ“-ო⁷⁹. სინამდვილეში ჩემთან მსგავსი არაფერია. რაც დ. მეგრელაძეს ყალბად მიაჩნია, ის ჩვენ ყალბად არ მიგვაჩნია.

რაც მთავარია, რეცენზენტს ავიწყდება, რაც მან დაწერა,—ჩემ მიერ ზემომოტანილი,—და ცოტა ხნის შემდეგ იგი სიმონ მეფის, მისი აზრით ყალბ, 1594 წ. საბუთზე წერს: „რადგან გაყალბებულ Hd 1810 საბუთზე სიმონის ასევე ყალბი ხელრთვაა, უშეცდომოდ (sic!) შეიძლება ითქვას, რომ ლისი გიორგი სააკაძისათვის მიცემული იყო სიმონ მეფის მიერ. ესაა თუმცა ნატყუარი საბუთის, მაგრამ მაინც ნამდვილ ფაქტზე აგებულ უტყუარი, პირდაპირი ცნობა“⁸⁰.

აი, გაუგონარი „სიბრძნე“ ულოგიკობისა.

რეცენზენტის განცხადებით, სიმონ მეფის 1594 წ. დოკუმენტი (Hd 1810) „გაყალბებულია“, „სიმონის ხელრთვაც ყალბია“, ადრესატს კი ვერ გაიგებ შიგ ვინ წერია და, მიუხედავად იმისა, რომ ეს საბუთი ყოველმხრივ „ყალბია“, „ნატურია“, იგი, მისივე აზრით, მაინც „ნამდვილია“, — „ნამდვილ ფაქტზე აგებული უტყუარი, პირდაპირი ცნობაა“ იმისა, რომ „ლისი გიორგი სააკაძისათვის მიცემული იყო სიმონ მეფის მიერ“.

პირდაპირ უნდა ითქვას, ეს რა მაგიური აბდაუბდაა! ყოველმხრივ „საბუთი ყალბია“, „ნატყუარია“, მაგრამ იგი მაინც „ნამდვილია“!

ქეშმარიტმა მკვლევარმა განსაჯოს, ამის შემდეგ შეიძლება ასეთ რეცენზენტთან კამათი? ბოლოს და ბოლოს, რა არის ეს? რალაც ლოგიკა ხომ უნდა ჰქონდეს აზროვნებას, უკუღმა ხომ არ უნდა ვიზროვნოთ?

ვ) ახალი გამონაკონი. დ. მეგრელაძემ ერთი ამბავი ატეხა ბოხვაძის გურიიდან ქართლში მოსვლასა და სოფ. ლისში დამკვიდრებასთან დაკავშირებით. მას ყალბად მიაჩნია როგორც სიმონ I-ის 1594 წლის, ისე გიორგი X-ის 1605 წლის დოკუმენტები. ამის გამო, როგორც მკითხველმა იცის, იგი თავგამოდებით ამტკიცებდა და ამტკიცებს: „ბოხვაძე რეალური პიროვნება არაა“-ო, „გუ-

⁷⁹ დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 157.

⁸⁰ იქვე, გვ. 165.

რიელნი აზნაურნი“ (რომლებშიც ჩვენი აზრით, შესაძლოა, ბოხვაძეც იყო — დ. გ.) XI ს-ში ბაგრატ IV-ეს კი არ გადმოჰყვენენ ქართლში, არამედ ხუფათს დარჩნენო, ანდა თუ გადმოჰყვენენ, როგორ მოხდა, რომ „გურული ბოხვაძე“ ხუთნახევარი საუკუნე „არ გაქართლელდა“-ო, გარდა ამისა, თუ დაგვისახელებს დ. გოგოლაძე ისეთ გვარს, რომელიც ხუთი საუკუნე ერთი და იმავე სოფელს ფლობდაო (ყველა ამ კითხვაზე ჩვენ ზემოთ პასუხი გავეცით).

აი, ასეთი კატეგორიულობით უარყოფს დ. მეგრელაძე თავის ახალ პასუხ-რეცენზიაში ბოხვაძეების არაებობას ქართლში—ბაგრატ I-ის დროიდან, XI ს-დან XVII ს-მდე⁸¹.

და აი, ახლა ახალი აღმოჩენა!

დ. მეგრელაძეს დაეიწყა, თუ რა დაწერა მან და რამდენიმე გვერდის შემდეგ უკვე გვიმტკიცებს საწინააღმდეგოს,—ბოხვაძეთა არსებობას ქართლში არა თუ XI-XVII სს-ში, არამედ თვით XVIII საუკუნეშიც კი!

რეცენზენტი ამას „გვიმტკიცებს“ XVIII ს-ში ზაზა თარხნიშვილის ქვრივის დარეჯანთან დაკავშირებით. დ. მეგრელაძე წერს: „საფიქრებელია, თარხნიშვილებში ვილაცას ცოლად ჰყავდა ან ბოხვაძის ქალი, ან ბოხვაძის ქალის ქალიშვილი. შესაძლოა სწორედ ზაზას „ჯალაბი“ დარეჯანი თუ თითონ არ იყო ბოხვაძის ქალი ბოხვაძის ქალის არც თუ შორეული შთამომავალი ყოფილიყო“⁸². ხედავთ? რეცენზენტმა ამეამად (15 წლის „ძიების“ შემდეგ) მისი განცხადებით, „მეცნიერულ ლოგიკაზე დაფუძნებით“ შესაძლოდ მიიჩნია და ზაზას ქვრივის დარეჯანის გვარიც კი „აღმოაჩინა“ — „ბოხვაძე“! დ. მეგრელაძის აზრით, სწორედ ზაზა თარხნიშვილის ქვრივმა, ამეამად „აღმოჩენილმა“ ამ დარეჯან ბოხვაძემ თუ ბოხვაძის ქალის ქალიშვილმა, მოსპო სიმონ მეფის 1594 წ. ლისის წყალობის წიგნი და ახალი ყალბი საბუთი შეადგინა („მაცნე“, 1978, № 4. დ. მეგრელაძის ამ ფანტაზიებზე—ზაზა თარხნიშვილის ქვრივის დარეჯანის მიერ სიმონ მეფის საბუთის მოსპობისა და ახალი ყალბი საბუთის შედგენის შესახებ, არაერთხელ ითქვა წინა წერილში (პასუხში) და ამჟამად).

რეცენზენტი არაფერს აღნიშნავს თუ საიდან, ანდა რა დროიდან გააჩინა მან ამეამად ქართლში XVIII საუკუნეში „ბოხვაძის ქალი“ თუ „ბოხვაძის ქალის არც თუ შორეული შთამომავალი“ დარეჯანი, ზაზა თარხნიშვილის „ჯალაბი“,—იგი ახალი მოსულია (თუ მოყვანილია) ქართლში სხვა კუთხიდან, თუ სიმონ I-ის 1594 წლის საბუთის გიორგი ბოხვაძის შთამომავალია ქალის ხაზით.

მეორე, რაც მთავარია, დოკუმენტი ან სხვა წყარო, ან რაიმე მინიშნება ზაზა თარხნიშვილის ქვრივის დარეჯანის გვარზე, მის ბოხვაძეობაზე? არავითარი! ანდა რაში სჭირდება ფანტაზიურ გამონაგონს რაიმე დამადასტურებელი წყარო?

იხსენით საერთოდ მეცნიერ-მკვლევარი ასეთი დაუსრულებელი ფანტაზიებისა და გამონაგონებებისაგან. როგორმე რომ თავი გაიმართლოს, აი ასე აღრმავებს და აფართოებს ქ-ნი დ. მეგრელაძე თავის შეცდომებს. აღრე დაშვებულნი შეცდომების გამო აღარ იცის რა ქნას და ასე აწყდება იქეთ-აქეთ.

81 დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 157.

82 დ. მეგრელაძე, მაცნე, 1993, 1, გვ. 166.

VII. მეცნიერება თუ ცილისწამება?

მეცნიერებაში ბევრი რამის არცოდნა, მათ შორის ბევრი შეცდომები ებატება მკვლევარს, რადგან რთულია მეცნიერება, მაგრამ არასგზით არ ეპატიება მას ცილისწამება. დასაწყისში რეცენზენტის ერთი რიგის ცილისწამებაზე აღინიშნა, თითქოს ჩვენს წერილში მისი მისამართით გვექონდეს ნათქვამი: „უვიცი“, „უცოდინარი“ და ა. შ., რაც მის მიერ განზრახ მოგონილია. ამჟამად დ. მეგრელაძის სხვა რიგის საზარელ ცილისწამებაზე უნდა აღინიშნოს.

მიწყობს პროვოკაციას ჩემი დიდი მსწავლებლისა და მეცნიერ-ხელმძღვანელის აკად. ნ. ბერძენიშვილის მიმართ, რომლის სახელს განსაკუთრებულ პატივსაცემად (ნ. ბერძენიშვილი იყო ჩემი ლექტორი სტუდენტობისას და მეცნიერ-ხელმძღვანელი ასპირანტურაში სწავლების პერიოდში).

დ. მეგრელიძე წერს: „დ. გოგოლაძე საქმეს ისე წარმოადგენს“, „იცნობდა თუ არა აკად. ნ. ბერძენიშვილი Hd 1810 საბუთს (სიმონ I-ის 1594 წ. საბუთს, ბოხვაძეზე გაცემულს)—ცნობილი არაა“. სხვა რომ არა, ამ საბუთის პირი ხომ ს. კაკაბაძეს აქვს გამოქვეყნებული და მას ნ. ბერძენიშვილი არ იცნობდაო? და შემდეგ: ხედავთ, იგი „აკად. ნიკო ბერძენიშვილსაც კი სწამებს საბუთების უცოდინარობას“—ო⁸³. ეს არის საზარელი ცილისწამება! ყოვლად უღირსი საქციელია.

მკითხველმა განსაჯოს თუ მსგავსი რამ მაქვს სადმე ნათქვამი. საქმე შემდეგშია. დ. მეგრელაძე 1978 წელს წერდა: ხელნაწერთა სიძველეთსაცავში „Hd 1809 ნომრამდე საინვენტარო დავთარში დოკუმენტები გატარებულია ნ. ბერძენიშვილის მიერ“⁸⁴, ხოლო მომდევნო საბუთი (Hd 1810) გატარებულია კ. გრიგოლიას მიერ⁸⁵. ჩვენ, დ. მეგრელაძის ამ ცნობაზე დაყრდნობით, აღვნიშნეთ: როგორც ვხედავთ „საინვენტარო დავთარში Hd ფონდის 1809 ნომრამდე (საბუთამდე) დოკუმენტები გაუტარებია ნ. ბერძენიშვილს. სიმონ მეფის საბუთი კი არის მომდევნო ნომერი Hd1810. მაშასადამე, იცნობდა თუ არა ნ. ბერძენიშვილი Hd 1810 საბუთს (სიმონ I-ის 1594 წ. საბუთს ბოხვაძეზე გაცემულს),—ცნობილი არაა“⁸⁶. მკაცრად უნდა ითქვას: აქ ლაპარაკია საბუთის დედანზე (Hd1810)! და არა ს. კაკაბაძის გამოქვეყნებულ ამ საბუთის მცდარ პირზე (სცსია, ფ. 1450, წ. 27, № 203), რომელსაც, ცხადია, ნ. ბერძენიშვილი იცნობდა.

მკითხველმა განსაჯოს, განა ჩვენ მიერ ზემოთქმულში ის აზრია, რომ ნ. ბერძენიშვილი იყო „საბუთების უცოდინარი“? რომ ჩვენ მას „საბუთების უცოდინარობას ვწამებთ“? განა ის, რომ მეცნიერ-მკვლევარი გიგანტური არქივსაცავების რომელიმე საბუთს არ იცნობდეს, ეს მის „საბუთების უცოდინარობას“ ნიშნავს?! თვით მხოლოდ დოკუმენტებზე მომუშავე სპეციალისტიც კი, განა უკლებლივ არქივსაცავების ყველა საბუთს იცნობს? ეს ხომ წარბიულდგენელია.

„საბუთების უცოდინარობა“ იმ მკვლევარზე ითქმის, რომელიც ისტორიულ დოკუმენტებს უმეტეს შემთხვევაში არასწორად წაიკითხავს, არასწო-

⁸³ დ. მეგრელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 166—167.

⁸⁴ დ. მეგრელაძე, მაცნე, 1978, 4, გვ. 159 (სქოლიო).

⁸⁵ იქვე (ტექსტი).

⁸⁶ დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 164.

რად გაიგებს, არასწორად დაათარიღებს და ა. შ., საყოველთაოდ ცნობილია რომ ნ. ბერძენიშვილი ისტორიული დოკუმენტების ბრწყინვალე მკოდნე და უბადლო ანალიტიკოსი იყო. რაც შეეხება სიმონ მეფის 1594 წ. დოკუმენტს დედანს Hd1810-ს, მართლაც არ ჩანს, ნ. ბერძენიშვილი იცნობდა თუ არა მას. ყოველ შემთხვევაში ეს მის გამოქვეყნებულ შრომებში არ ჩანს.

ამასთან, ჩვენს სიტყვებში: „იცნობდა თუ არა ნ. ბერძენიშვილი Hd1810 საბუთს,—ცნობილი არაა“, სიტყვები „ცნობილი არაა“, აზრის ორსავე ვარიანტს ნიშნავს: 1. შეიძლება იცნობდა, 2. შეიძლება არ იცნობდა, და არა მხოლოდ „არ იცნობდა“-ს. ცილისწამებლურ „საბუთების უცოდინარობაზე“ ზომ ლაპარაკიც ზედმეტია.

ყოვლად საზარელი ცილისწამებაა, რომელიც დ. მეგრულაძემ თავის „მაცნიერულ“ მემკვიდრეობას შემატა.

VIII. სიმონ მეფის დოკუმენტის საიდუმლო

როგორც დავინახეთ, დ. მეგრულაძე გააფთრებით, ზოლო თბილისის სასამართლო ექსპერტიზის წარმომადგენელი დაბეჯითებით „გვიმტკიცებენ“, რომ სიმონ მეფის 1594 წ. დოკუმენტის, Hd1810-ის ადრესატის (...ხეაძე) გვარის წინ (ორსავე ადგილას) არავითარი წერის ნიშნები არ ჩანს და აქ ორი ასო არ ეწერათ.

სიმონ I-ის 1594 წ. დოკუმენტის, Hd1810-ის, ლისის წყალობის ადრესატის სრული გვარი გაყალბების შედეგად (გვარის წინა ორი ასოს ამოფხევა) ამოუცნობი იქნებოდა რომ არ გაგვაჩნდეს გიორგი X-ის ასეთივე ლისის წყალობის დოკუმენტი ბოხვაძეზე გაცემული (Hd2435, 1605 წ.). ამ დოკუმენტმა ნათელი გახადა სიმონ მეფის 1594 წ. დოკუმენტის ადრესატი,—გიორგი ბოხვაძე. აქ საეჭვო აბსოლუტურად არაფერია.

მაგრამ ზომ შეიძლებოდა ჟამთა სივრცე გაეჭრო გიორგი X-ის დოკუმენტი და მაშინ შესაძლო იქნებოდა თუ არა სიმონ მეფის 1594 წ. წყალობის დოკუმენტის ადრესატის გვარის გარკვევა? ერთადერთი, რაც აქ აშკარაა, ეს არის, დოკუმენტში „სკაძის“ ე. ი. „ს(ა)კაძის“ გამოორიცხვა.

საბედნიეროდ, სიმონ მეფის წამებულ დოკუმენტს (თითქოს მისი ისტორიის განგება, თუ ფემიდა), — მიუხედავად გვარის გაყალბებისა: გვარის წინა ორი ასოს (ბო-ს) ამოფხევისა, ამასთან ასოების: „ხ“-ის და „ვ“-ის სათანადო ადგილების ვაფხევისა, — მაინც შემოუნახავს თავისი საიდუმლო. ეს „საიდუმლო“ ჩვენ 12 წელზე მეტია ვიცით და მოუცლელობის გამო აქამდე არ მოგვეცა საშუალება იგი წერილობით წარმოგვეჩინა.

დოკუმენტის ეს საიდუმლო არგუმენტი ჩვენთვის ცნობილი გახდა 1984 წელს, როცა ჩვენი ვრცელი წერილი „კიდევ ერთხელ სიმონ მეფის 1594 წლის წყალობის წიგნის შესახებ და ქართული დიპლომატიკის ზოგიერთი საკითხი“ უკვე გამოქვეყნებული იყო „მაცნეში“ (ისტ. სერ., 1984, 1). მეორე გარემოება კი, აქამდე რომ ამ საიდუმლოს შესახებ წერილობით არ განვაცხადეთ, ის იყო, რომ ვერ წარმოგვედგინა თუ ჩვენი აღნიშნული ვრცელი წერილის და პასუხის შემდეგ რეცენზენტი დ. მეგრულაძე კვლავ დაწერდა ამ საკითხზე და გააღრმავებდა თავის შეცდომებს და ფანტაზიებს („მაცნე“, 1993, 1).

რა საიდუმლოს შეიცავს სიმონ მეფის 1594 წ. დოკუმენტი Hd1810? მაგიდაზე დადებულ Hd1810 დოკუმენტის ადრესატის გვარის წინა ამოფხეკილი ასოების ამოკითხვა, როგორც ბუნებრივი, ისე შეიარაღებული თვალით შეუძლებელი იყო. არაფერი ჩანდა, გარდა ნარჩენებისა. თითქმის რვა წლის შემდეგ (მას შემდეგ რაც 1976 წელს „მაცნეში“ პირველი გამოკვლევა გამოვაქვეყნე სიმონ მეფის 1594 წ. დოკუმენტზე), როცა კვლავ ვკითხულობდი ამ დოკუმენტს, აზრად მომივიდა ადრესატის გვარის ამოფხეკილი წინა ასოების ადგილი გამადიდებელი (ობტიკური) შუშით მენახა ფანჯარასთან მზის ნათელ შუქზე. დოკუმენტი ხელით მალა ავყე და ლუპით ვავხედე. გაოცებული დავრჩით: გვარის — „ბო-ხვაძის“ პირველად ხსენებისას, ამოფხეკილი პირველი ასოს, „ბ“-ს ზედა თავი, თავისი შავი მელანი-საღებავით, ლუპით შესანიშნავად ჩანს და იგი ზუსტად ისეთივე მარყუჟიანი მრგვალი წრიული მოყვანილობისაა, როგორც აქვე, წინა სტრიქონში ნათქვამ ერთ-ერთ სიტყვაში არსებული „ბ“—„წყალო-ბის“. ამასთან, ასო „ბ“ მიუხედავად ამოფხეკისა, მაინც ჩანს მთლიანობაში. ჩანს მისი ქვედა თავიც, წელში კი ასო ამოფხეკის შედეგად გაწყვეტილია. მთლიანობაში ასო „ბ“ ისეთივე მოხაზულობისაა, როგორც სიტყვა „წყალო-ბა“-ში („წყალო-ბის“) არსებული „ბ“-ნი—შებრუნებული ხელნაწერის „ზ“-ანივით.

საბუთში გვარი „ბოხვაძის“ მეორედ ხსენებისას კი, მიუხედავად გამყალბების მიერ მისი წინა ორი ასოს საგულდაგულოდ ამოფხეკისა, გვარის წინა ამოფხეკილი ასოები „ბო“, მათი გ რ ა ფ ი კ უ ლ ი მოხაზულობა კვლავ დარჩენილა ქალაქდზე საღებავ ამოცლილი მშრალი დარებით, როგორც ცომზე ან თიხაზე მშრალად (საღებავის გარეშე) გაკეთებული (დახაზული) გრაფემები და ნათლად იკითხება „ბო“, ხოლო მთლიანი გვარი „ბოხვაძე“.

აქ ამოფხეკილი ასო „ბ“-ს ზედა თავი მარყუჟიანი ელიფსისებური წრის მოყვანილობისაა, რომელიც საღებავ ამოცლილი მშრალი ელიფსისებური წრიული ღარითაა დარჩენილი და შესანიშნავად ჩანს გამადიდებელი შუშით, რაც შეეხება ასო „ო“-ს, იგი გვარ „ბოხვაძე“-ში, ისე როგორც საბუთის ყველა სიტყვაში. ტირე-ხაზის (—) სახით არის დაწერილი და მისი საღებავი -მელნის ნარჩენები აქ, ამოფხეკის მიუხედავად, შესანიშნავად ჩანს.

სიმონ მეფის 1594 წ. დოკუმენტის ამ საიდუმლომ ერთხელ კიდევ დამატებით და, რაც მთავარია, საბოლოოდ დაამტკიცა ლისის წყალობა გიორგი ბოხვაძისადმი, მეორე მხრივ კი, ასევე, საბოლოოდ უარყო დ. მეგრელაძის მცდარი შეხედულებების მთელი მეგვიდრეობა, როგორც გიორგი სააკაძის ბიოგრაფია-მოღვაწეობის (დაბადების წელი, სიმონ I-თან „მოღვაწეობა“, „ლისის წყალობა“ და ა. შ.), ისე ქართული დიპლომატიკის საკითხებში, პირველ ყოვლისა, სიმონ I-ის 1594 წ. და გიორგი X-ის 1605 წ. დოკუმენტების შესწავლა-გარკვევის საქმეში.

დოკუმენტის ამ საიდუმლომ ასევე გადააჭრით უარყო თბილისის სასამართლო ექსპერტიზის ზოგიერთი (უცნობი) სპეციალისტის „პროფესიონალიზმი“.

ამით ჩვენ ვწყვეტთ კამათს რეცენზენტ. დ. მეგრელაძესთან სიმონ მეფის 1594 წ. დოკუმენტის შესახებ, რომელიც „საუკუნო დავად“ აქციეს.

ის რომ, სიმონ მეფის 1594 წ. ლისის წყალობის დოკუმენტი გაცემულია გიორგი ბოხვაძეზე, ასევე, ის რომ გიორგი X-ის მიერ ბოხვაძეზე გაცემულ

1605 წ. დოკუმენტს ქორონიკონი უზის საებ“ ან „სებ“, ე. ი. 1605 ან 1604 წელი (ჩვენ მაინც მიგვაჩნია საებ—1605)—საკამათო სრულიადაც არაა.

მეორეც, ამ დოკუმენტების სიყალბეც რომ გამოაცხადოს ზოგიერთმა განწყობით დაინტერესებულმა პირმა, სულერთია, სიმონ I-ის 1594 წ. დოკუმენტში გიორგი სააკაძე არ წერია, დოკუმენტის ადრესატად აქ გიორგი ბოხვაძეა. ასევე, გიორგი X-ის 1605 წ. დოკუმენტის ადრესატია ბოხვაძე, ხოლო ქორონიკონი ამ დოკუმენტს უზის „საებ“ (1605 წ.) და არა გაუგებარი „სებ“ (ან საებ.).

ეს საკამათო სრულიადაც არაა.

რაც შეეხება დანარჩენებს,—ჰეშმარიტი, მიუყვარძობელი მკვლევრები, როგორც თანამედროვე, ისე განსაკუთრებით მომავალი სპეციალისტები, რომლებიც ყურადღებას არ მიაქცევენ არც გუნდელ „შეკრულებს“, არც თანამედროვე სამსახურებრივ ტიტულებს და არც „აკადემიკოსობას“, კარგად გაარკვევენ, ვის აქვს მენციერულად სწორი არგუმენტები, შეხედულებები, თვალსაზრისი, დიპლომატიკისა და პალეოგრაფიის, ასევე, საკამათოდ ქცეულ საქართველოს ისტორიის რიგ სხვა საკითხებში.

IX. ხელნაწერთა ინსტიტუტის შესახებ

მიუხედავად ჩვენი უაღრესად დიდი პატივისცემისა ხელნაწერთა ინსტიტუტისადმი, არ შემიძლია უკმაყოფილება არ გამოვხატო.

1. ნუთუ ხელნაწერთა ინსტიტუტის, სათანადო სპეციალისტებს, სადაც ინახება სიმონ I-ის 1594 წ. და გიორგი X-ის 1605 წ. დოკუმენტები (Hd: 1810, 2435), არ შეეძლოთ გაერკვიათ შემდეგი: ა) სიმონ მეფის 1594 წ. დოკუმენტში ამოფხევილი წინა ასოების მქონე ადრესატის არასრული გვარის ამოკითხვა: „...საკაძე“, თუ „...ხვაძე“? ბ) ამოფხევილია თუ არა სიმონ მეფის 1594 წ. დოკუმენტში (Hd-1810) ადრესატის გვარის წინა ასოები? ბ) გიორგი X-ის 1605 წ. დოკუმენტს (Hd-2435), ბოხვაძეზე გაცემულს, რომელი ქორონიკონი უზის: საებ (გინდა სებ), თუ საებ? (გინდა სებ).

დასანანია, რომ ხელნაწერთა ინსტიტუტის სათანადო სპეციალისტებმა, თავი აარიდეს გაეცნობიერებიათ ქ-ნი დ. მეგრელაძე და დოკუმენტები სასამართლო ექსპერტიზას გადაეგზავნა. ისიც უნდა დავძინო: რამდენად კომპეტენტურია სასამართლო ექსპერტიზა ძველი ქართული ისტორიული დოკუმენტები, აწკითხვაში?

2 ხელნაწერთა ინსტიტუტის მიერ გამოცემულ „პირთა ანოტირებულ ლექსიკონში“ (I, 1991), ვისაც ეს ეხებოდა, რა მოსაზრებით მიიჩნია მან სიმონ I-ის 1594 წ. დოკუმენტის (Hd-1810) ადრესატად გიორგი სააკაძე (რაც სრული გაუგებრობაა) და არა გიორგი ბოხვაძე? აქ ხომ სადავო არაფერია,—დოკუმენტი გაცემულია გიორგი ბოხვაძისადმი.

ასევე, რა მოსაზრებით არ შეიტანა მან აღნიშნული ლექსიკონში ბოხვაძეზე გაცემული გიორგი X-ის 1605 წ. დოკუმენტი? ისიც როგორც დ. მეგრელაძე, ყალბად მიიჩნევს მეფის ხელრთვას და, ასევე, ქორონიკონს „საებ“-ს ნაცვლად „საებ“-ს (ანდა „სებ“-ს) კითხულობს? კარგად ყოფილა საქმე.

3. თუ აღნიშნული საკითხების გადაწყვეტაში ხელნაწერთა ინსტიტუტის სათანადო განყოფილება სირთულეს ხედავდა, მაშინ ინსტიტუტში, ბოლოს და ბოლოს, შეექმნათ ძველ ქართულ დოკუმენტებზე მომუშავე სპეციალისტებისა და ქართული პალეოგრაფიის სპეციალისტებისაგან კომისია, რომელიც კეთილსინდისიერად, და არა მიეკრძობებით, შეისწავლიდა სიმონ I-ის და გიორგი X-ის აღნიშნულ დოკუმენტებს, უპირველეს ყოვლისა, გაარკვევდა: სიმონ I-ის 1594 წ. დოკუმენტში (Hd-1810) წყალობის ადრესატი გიორგი სააკაძეა თუ გიორგი ბოზვაძე? ხოლო გიორგი X-ის 1605 წ. დოკუმენტში (Hd-2435) რა ქორონიკონი წერია: „საუბ“ (გნებავთ „სუბ“) თუ „საებ“? (გნებავთ „სებ“), რაც მთავარია, ქ“ნში „უ“-ნი წერია თუ „ე“-ანი? შემდეგ კი გაარკვევდა მეფეების ხელრთვების საკითხს და, საბოლოოდ, ამ დოკუმენტების სიყალბეს თუ ავთენტურობას.

თუ ხელნაწერთა ინსტიტუტის დიპლომატიკის განყოფილება ჩვენს მოთხოვნას დუმილით შეხვდება, მაშინ ეს აღიქმება როგორც სიმართლე ჩვენს მხარეზე და „ანოტირებულ პირთა ლექსიკონის“ მომდევნო ტომში შენიშვნით თუ სხვა სახით უნდა გაასწორონ ინსტიტუტის თანამშრომელთა (ძველის, ახლის) მიერ დაშვებული შეცდომები.

ასევე, ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსის სათანადო ტომში ეს დოკუმენტები უნდა გამოაქვეყნონ ფოტოსურათებით, რათა მკითხველს თვალნათლივ მიეცეს ჭეშმარიტების დანახვის საშუალება.

ასე არ შეიძლება, ის, ვისაც დაავალეს ამ დოკუმენტების ბედი, თუ ასე ფიქრობს, რომ, რასაც გინდა ძალით იმას ვიზამ, „უფროსი“ ვარ! და გინდ ყალბად ჩავთლი დოკუმენტს, გინდა ნამდვილად,—ასეთი მეთოდი მეცნიერებაში არ შეიძლება, იგი დანაშაული და დასაგმობია.

დასასრულ, უნდა გავიმეორო: თანამედროვე და განსაკუთრებით მომავალი მიუყვარძობელი თაობის სპეციალისტები ნათლად დაინახავენ მეცნიერულ ჭეშმარიტებას,—ვის მხარეზეა სიმართლე.

ამთავარი მენეჯერები

**საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა და პარიზის
სამშვიდობო კონფერენცია, ქართული დელეგაციის სხდომის
ოქმები***

(1919 წ. 25 ივნისი—11 ივლისი)

25 ივნისის სხდომა

თამაჯლომარე — კ. ჩხეიძე
დამსწრენი — ვ. ჩერქეზიშვილი
ზ. ავალიშვილი
ირ. წერეთელი
კ. გვარჯალაძე
ი. გობეჩია
მდივანი — ც. დემოლონ-წერეთელი

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი.

I ინფორმაცია

1. ამერიკელი სტოკები**
2. საგარეო სამინისტროში
3. ალბერ ტომასთან
4. პრესა

II დაღვენილება

1. რეზოლუცია ა. ტომასთვის
2. ნოტა ინგლისელებს
3. წერილი „ხუთს“ და სხვებს
4. დამფუძნებელი კრების რეზოლუცია
5. დოკუმენტების გამოქვეყნება
6. ტომასისა და ჩერმოვის მოწვევა.
7. ლონდონის კომიტეტი
8. პასპორტები

I — ინფორმაცია

1. ი. გობეჩია. საქონლის სია უკვე გვაქვს: საჭიროა ახლა დელეგაციამ აირჩიოს, რისი ყიდვაც გვინდა. ასლი ორი ჩუენი ოფიციალური დოკუმენტის, — ერთი — ყველა დელეგატის სახელზე და მეორე, — ჩემზე, — ამერიკელ კონსულს წარუდგინეთ, რომელიც ხვალ დაამტკიცებს. ამას გარდა ახლა კიდევ ახალი გზით ვმუშაობთ. პოლონელი მთავრობის ოფიციალურ წარმომადგენელს, რო-

* გაგრძელება —

** ინგლისური სიტყვა stoch ნიშნავს საქონლის ასორტიმენტს — ა. შ. დასაწყისი იხ. „მეცნიერი“, ისტორიის სერია, 1992, № 4 1993, № 3—4.

მელიც ამავე საქმეს აწარმოებს თავისი სახელმწიფოსათვის, უნდა ჩვენთან კავშირი დაიკავოს და დაგვეხმაროს. დღეს ვინახულე. გადმომცა, რომ საფრანგეთის მთავრობას კიდევ უფიქრია აქაური ამერიკელი სტოკები, მაგრამ შესაძლებლობაა ვიშუამდგომლოთ, რათა მან იმავე პირობებში დაგვიტოვოს ეს საქონელი. ხვალ ამ პირს მოლაპარაკება ექნება საფრანგეთის უმთავრეს ფინანსიურ და ეკონომიკურ წარმომადგენლებთან და თხოვს მათ დაგვიტოვონ ჩვენ, კავკასიის სამი რესპუბლიკის დელეგაციისათვის.

2. ი. გ. ბ. ე. ა. დღეს ხუთ საათზე მქონდა დანიშნული საფრანგეთის საგარეო სამინისტროში შეხვედრა, საფრანგეთის მრეწველობა წარმომადგენლის, მორენის, თანდასწრებით, კომანდან ობლესთან და რობინთან, რომელნიც საფრანგეთის მთავრობის კომერციული უწყების წარმომადგენლები არიან. ერთი, უნდა გამოვევრკვია კითხვები საფრანგეთსა და საქართველოს შორის ვაჭრობა — გაცვლა — გამოცვლის გადავიღების, მაგრამ, რადგანაც პარიჟში დენიკინის მისია ჩამოსული და კომანდან ობლე მის სანახავად გაეწვიათ, — რობინმა არჩია, ამ საკითხებზე მოლაპარაკება 30 ივნისისთვის გადადებულიყო, რათა ობლეს დასწრებოდა მას, მაგრამ ვიბაასეთ ისე, კერძოდ, მითხრა, გუშინ კიდევ გავაშაადეთ ორი გემი თითო 3.000 ტონისო; ისინი სამინისტროს განკარგულებაში არიან და სადაც მინდა იქ გაუშვებო. სხვათა შორის დენიკინზე ჩამოვარდა ლაპარაკი და მე აუხსენი, რამდენად მენებელია, როგორც რუსეთის, ისე საფრანგეთის კომერციისათვის დენიკინის პოლიტიკა. მან მითხრა, აი, 30 ივნისს თქვენ თითონ დაუმტკიცეთ ფაქტიურად კომანდან ობლეს ის საშიშროება, რომელსაც ჩვენი კომერციისთვის დენიკინის საქართველოში შესვლა წარმოადგენსო. მერე მითხრა, ოფიციალური ტელეგრამა მივიღეთ სტამბოლიდან, რომ ბათუმში იტალიელი ჯარი ჩასულა, მგონი 70 000 კაციო. მორენის კითხვაზე, რა სჯობს საფრანგეთისათვის ამიერ-კავკასიაში, ინგლისელები თუ იტალიელები, რობინმა უპასუხა, რასაკვირველია, ინგლისელებიო.

3. ირ. წერეთელი. ა. ტომასთან¹ შევიკრიბეთ ყველა რუსეთის საზღვრებში ყოფილ ერთა დელეგაციების სოციალისტი — წევრები. ჩვენ დახატეთ სურათი საქართველოს დღევანდელი მდგომარეობის და იმ საფრთხის, რომელსაც დენიკინის ჩვენს საზღვრებზე მოქმედება წარმოადგენს, გავაცანით ა. ტომა ყველა დოკუმენტებს და გადავეცით მას მათი ასლი; აუწერეთ დენიკინისაგან ჩრდილო კავკასიის აკლება და როგორც საქართველო, ისე აზერბაიჯანის გადაწყვეტილება იარაღით ხელში შეებრძოლონ დენიკინს; ამ ჩვენ საკითხს მივეცით ზოგადი ხასიათი და აღვნიშნეთ, რომ ასეთი მეთოდები რუსეთის რეაქციონერების ბრძოლისა საშიშროებას წარმოადგენს არა მარტო თვითოეულ პატარა ერისთვის, რომელმაც თავისი ქვეყნის ანარქიისაგან გადაურჩინა და დემოკრატიული სახელმწიფოს მოწყობა შესძლო, არამედ მთელი რუსეთისთვისაც, სადაც ის დღევანდელ კრიზისს გაართულებს და გაახანგრძლივებს, რადგანაც არც ერთი პატარა ერი არ შეურიგდება ძალით დაპყრობას და, თუ ვერ შესძლო ოკუპაციის შეჩერება, მაინც შემდეგში ყოველი ღონით განაგრძობს დამპყრობელთა წინააღმდეგ ბრძოლას, ისე რომ იმ სოციალურ წინააღმდეგობას, რომელმაც რუსეთში სამოქალაქო ომი გამოიწვია, ზედ დაერთობა ნაციონალური ომიც. ჩვენ აუხსენით, რომ დემოკრატიის თვალთახედვით საჭირო არის

¹ ალბერტ ტომა — ფრანგი სოციალისტი, პოლიტიკური მოღვაწე, ისტორიკოსი — ა. შ.

დაცვა დაპყრობისაგან როგორც ჩვენი ქვეყნის, ისე ყველა დანარჩენ ნაციონალურ დამოუკიდებელ სახელმწიფოების, და რომ მხოლოდ ამ გზით არის შესაძლებელი როგორც რუსეთის ხალხის, ისე თვითოეული სხვა ერის ცხოვრების ნორმალურ კალაპოტში ჩაყენება. ა. ტომამ განაცხადა, რომ საეკსპედიციო ეთანხმება ამ შეხედულებას და მზად არის ხელი შეუწყოს ჩვენს პროტესტს წინააღმდეგ დენიკინის მოქმედებისა როგორც საქართველოს, ისე სხვა კავკასიის რესპუბლიკების მიმართ. ეს ძირითადი დებულებანი გაიზიარეს ყველა დანარჩენმა იქ დამსწრეებმა, მხოლოდ უკრაინელებმა გამოაცხადეს სურვილი, რომ ამავე პროტესტში მონაწილე იყოს აგრეთვე დენიკინის მოქმედება უკრაინის საზღვრებში. ამის გამო ჩვენც და ა. ტომამაც მიუთითეთ, რომ დენიკინის მოქმედება ჩვენში და ბოლშევიკებისაგან დაპყრობილ უკრაინაში სხვა და სხვა პირობებში სწარმოებს, რომ ჩვენ მზადა ვართ დავემთხროთ დენიკინის მოქმედება უკრაინაშიც, მაგრამ ამისათვის საჭიროა სხვაგვარი არგუმენტაცია და სხვაგვარი პროტესტი, და რომ უბრალო შეერთება უკრაინის და ჩვენი საკითხის ერთ პროტესტში, მხოლოდ დაბნელებს საქმეს. გადაწყდა, შემდეგი კრებისათვის, რომელიც ისევ ა. ტომასთან მოხდება, დაწერილ იქნას გამოსატანი რეზოლუციის პროექტი, რომელიც იქ საბოლოოდ იქნება მიღებული.

4. კ. გვარჯილაძე მოახსენებს დამსწრეებს, რომ ძალიან ძნელია პრესაში სასურველი ცნობების გამოქვეყნება: ერთი რომ სასტიკი ცენზურაა, მთავრობა თვითონ ჰკითხულობს სტატიებს საგარეო პოლიტიკაზე და შლის ყველაფერს, რაც არ მოსწონს, მეორე, — ბურჟუაზიული გაზეთები დენიკინს უჭერენ მხარს და არაფერს ბეჭდავენ მის წინააღმდეგ, სოციალისტები კი უკმაყოფილო არიან, ბოლშევიკების წინააღმდეგი რატომ ხართ, და არც ისინი ბეჭდავენ არაფერს ჩვენ სასარგებლოს. ახლა მას გადუწვევითა Tempo-ში წავიდეს, რომ ეცადოს იქ გააშუბინოს თუ დიდი წერილი არა, ცნობები მაინც, ან რომელიმე ნოტა.

II — და დ გ ე ნ ი ლ ე ბ ა ნ ი

1. ი. რ. წერეთლის წინადადებით გადაწყვეტილია, დღესვე შემუშავდეს დელეგაციის მიერ რეზოლუციის პროექტი და წინ და წინ გაეგზავნოს ის ა. ტომას.

დადგენილია, მიენდოს ეს თვით წერეთელს და ზ. ავალიშვილს.

2. ზ. ავალიშვილის წინადადებით გადაწყვეტილია, დაჩქარდეს ინგლისის მთავრობისათვის გაგზავნა უკვე დაწერილი პროტესტის ნოტის იმ წინააღმდეგობის შესახებ, რომელიც არსებობს ინგლისის საერთო პოლიტიკასა და საქართველოში ინგლისელი გენერლების მოქმედებას შორის, და ესევე ნოტა გადაეცეს ზვალ მალეტს მასთან ყოფნის დროს.

ნოტა წაკითხულია და დადგენილია, მცირე შესწორების მერე, დაიბეჭდოს და გაიგზავნოს, აგრეთვე გადაეცეს მალეტს.

3. ზ. ავალიშვილის წინადადებით დადგენილია, გაეგზავნოს კოლჩაკისადმი მიმართული ნოტების ხელის მომწერი, ხუთი დიდი სახელმწიფოს წარმომადგენლის, აგრეთვე ზოგ ცნობილ პოლიტიკურ პირებს, როგორც კოლონელ ჰაუსს, ლორდ ბრაისს, ლორდ რობერტ სესილს და სხვ. მოკლე წერი-

ლი, სადაც ხაზგასმული იქნება ის წინააღმდეგობა, რომელიც არსებობს მას შორის, რასაც ისინი კოლჩაკის და მის მოკავშირეებისაგან მოითხოვენ, და რასაც ახლა დენიკინი სჩადის კავკასიაში. წერილის პროექტი წაკითხულია და მოწონებული.

4. კ. გვარჯალაძის წინადადებით დადგენილია, დაიბეჭდოს საქართველოს დამფუძნებელი კრების პროტესტი დენიკინის შემოსევის წინააღმდეგ* და დელეგაციის თავმჯდომარის ხელის მოწერით დაეგზავნოს ის მთავრობებს, კონფერენციას, დელეგაციებს, პარლამენტებს და პარლამენტის უმთავრეს წევრებს.

5. დადგენილია, რადგანაც პრესაში არ ხერხდება, ბულეტენებში მიიხიბებოდეს რაც შეიძლება მეტი ცნობები და მასალა, და რაც შეიძლება მეტ ხალხს ეგზავნებოდეს იგი, და აგრეთვე — მიენდოს კ. გვარჯალაძეს ამას დიდი ყურადღება მიექციოს და ამისათვის მ. ჯინორია საუკეთესოთ გამოიყენოს.

დადგენილია, ამას გარდა, დაიბეჭდოს ცალკე გენ. ბინთან და გენ. ბრიგსთან მოლაპარაკების ოქმები და ისიც დაიგზავნოს.

6. დადგენილია, მოწვეულ იქნან ტოჩინბაშევი და ჩერმოვეი და გაუზიაროს მათ დელეგაციამ საქართველოდან მოსული ცნობები. სხვათა შორის ეს იმ მზრითაც იქნება ხელსაყრელი, რომ მათ თავისი ნაცნობობა აქვთ პრესაში და შეიძლება მოახერხონ ამ ამბების გახმაურება.

7. დადგენილია, მიეწეროს წერილი კ. ჯაყელს, ლონდონში, რათა იქაური კომიტეტი შეუდგეს პროპაგანდას ინგლისში, როგორც პრესაში, ისე საზოგადოებაში რაშიც დელეგაცია აქედან ყოველგვარათ ხელს შეუწყობს.

წერილის დაწერა ევალება კ. გვარჯალაძეს.

8. დასასრულ, კ. ჯაყელს პასპორტის გამო, თავმჯდომარე საკითხს სვამს, ვინ უნდა აწეროს საზოგადოდ ხელი დელეგაციისაგან ქართველებისათვის მიცემულ პასპორტებზე.

დადგენილია, დაევალოს ეს კ. გვარჯალაძეს, თავმჯდომარის მინდობილობით.

თავმჯდომარე — ნ. ჩხეიძე

მდივანი — ც. დემოლონი — წერეთელი

პარიჟი 2 ივლისი 1919.

27 ივნისის სხდომა.

თავმჯდომარე — კ. ჩხეიძე

დამსწრენი — ვ. ჩერქეზიშვილი

ზ. ავალიშვილი

ირ. წერეთელი

კ. გვარჯალაძე

ი. გობეჩია

მდივანი — ც. დემოლონი — წერეთელი

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი .

I — ი ნ ფ ო რ მ ა ც ი ა

II — დ ა დ გ ე ნ ი ლ ე ბ ა ნ ი

1. მალეტან
2. ამერიკელი სტოკები
3. კოლპერატივების კრება
4. სოციალისტური კონფერენცია
 ლონდონში
5. ტოპჩიბაშევთან და ჩერმოევთან
 ლაპარაკი

1. ბინის წინადადებანი
2. წერილი „ხუს“
3. რეზოლუცია ა. ტომასათვის

I — ი ნ ფ ო რ მ ა ც ი ა

1. ზ. ა ვ ა ლ ი შ ვ ი ლ ი ს მოხსენება.

2. ი. გ. ო ბ ე ჩ ი ა. ჩვენი ამერიკული საქმე დღითი დღე იზრდება. ვინახულეთ ამერიკელ ბიუროში კოლონელი ლამარი და კაპიტან ბუი. კოლონელ ლამარი ზეალ ამერიკაში მიდის. აუწერე ჩვენი მდგომარეობა, ვუთხარი, რომ ფაქტიურად ცნობილი სახელმწიფო ვართ, მივეცი ზოგიერთი დოკუმენტები, — ლამბაშიძის წიგნი, კარტა და სხვ. — და დაეპირდი, რომ დანარჩენებს გავუგზავნი: ყველა ჩემი ნათქვამი დიდი ყურადღებით მოისმინა, კიდევ ჩაიწერა და შეადგინა თხოვნა, რომელსაც წაიღებს თან ამერიკაში. ეს თხოვნა არის მიმართული და ყიდვა-გაყიდვის აგენტისადმი. კრედიტის შესახებ სჯა-ბაასი გვქონდა. გაჯინსკის რჩევით გადავწყვიტეთ საერთო კრედიტი არ მოვითხოვოთ, რათა მერე ჩვენ არ დავკატყდეს თავზე გადასახდელი. ვითხოვეთ 25 მილ. დოლარი ჩვენ, 25 აზერბეიჯანმა და 15 მთიულეებმა. სხვათა შორის კოლონელ ლამარმა მკითხა, გვყავს თუ არა ამერიკაში წარმომადგენელი. მე ვუთხარი, რომ ჩვენი ამერიკელი წარმომადგენელი ვერ რომშია, მაგრამ, თუ საჭირო გახდება, შეგვიძლია ახლავე გავგზავნოთ ამერიკაში. მანახლის გვარი კი არ დამისახელებია.

3. თ ა ვ მ ჯ დ ო მ ა რ ე. ალღიების და ნეიტრალური სახელმწიფოების კოლპერატივების კრებაზე გავგზავნეთ გ. ჯინორია. გვქონდა ზოგიერთი ცნობები ამ მხრით ჩვენს ქვეყანაზე და ვთხოვეთ მას მოხსენება შეედგინა. კიდევ შეადგინა და სიტყვაც თქვა კრებაზე. იქ შედგა სამი კომისისა და ერთ მათგანში ჯინორიაც არის არჩეული. კრებაზე შეტანილი იქნა პროექტი, რომ კოლპერატივების კავშირმა დახმარება გაუწიოს ყველა ერებს, რომელიც გაჭირვება განიცადებს ომის დროს და ახლა სურსათი არა აქვსო. სომხებს კიდევ მიუღიათ კრედიტი 15 მილიონის საქონელი, და შეიძლება ჩვენც მოგვეცნ. აუცილებელი საჭიროა ნამდვილი ეკონომიური წარმომადგენლები გვყავდეს ამ კავშირში, ამიტომ უნდა ჩამოვიყვანოთ მ. სუმბათაშვილი, რომელმაც ტელეგრაფზე გვიპასუხა, 2 ივლისს აქ მნიშვნელოვანი კრება მაქვს და მანამდის ვერ მოვალო.

ვ. ჩ ე რ ქ ე ზ ი შ ვ ი ლ ი ახსენებს დამსწრეებს რომ ვლასგოვის კრებაზე გამოირკვა, რომ ქართველების კოლპერატივების კაპიტალი ჩაწერილი იყო, როგორც კავკასიის და რომ მათი ფული მოსკოვის ბანკისთვისაც იყო მიწერილი.

გადაწყვეტილია, მ. სუმბათაშვილის ტელეგრამა გაგზავნოს, მანამდე დაუყოვნებლივ ჩამოვიდეს, მანამდის კი წარმომადგენლათ ჯიხორია იყოს და ვ. ჩერქეზიშვილმა გადასცეს მას ყველა ცნობები, რაც კი ქართულ-კოლოპერატივების შესახებ აქვს.

4. ზ. ავალიშვილი. 23 ივლისს ინგლისში იხსნება სოციალისტური კონფერენცია: საერთო კრება ყველა მუშათა ორგანიზაციების, ტრედ-უნიონების, რკინის გზების, ტრანსპორტის და სხვ. ინგლისში რუსეთის პოლიტიკის გასარჩევად და რუსეთის საქმეში ჩაურევლობას, ე. ი. რუსეთიდან ჯარების გამოყვანის მოსათხოვნათ შეიძლება საჭირო იყოს რამე ზომები ვიხმართ, რათა ავუსხსნათ მათ, რომ ამ ჩაურევლობას მეორე მხარეცა აქვს, რომ ზოგან, მაგალითად ჩვენსას, სწორედ დემოკრატიის ინტერესებისათვის საჭიროა, რომ ჯარები დარჩნენ და გარეშე მტრისაგან დავეიცოვან.

5. კ. გვარჯალაძე — წუხელი ვილაპარაკეთ მთიულებთან და ადერბეიჯანელებთან და გადავეცით მათ უკანასკნელი ამბები. ჩერმოვეკა გვითხრა, ახლა მაინც დარწმუნდით, რომ თქვენ შეცდომა ჩაიდინეთ და რომ, თუ არ გინდათ რომ მოსპობილი იყვეთ, აწი მაინც უნდა დაგვეხმაროთ იარაღით, და აგრეთვე წინადადება მოგვცა, გამოვაცხადოთ ახლა მაინც აქ კავკასია ერთი ერთეულათ. ჩვენ ჩვენი ჩვეულებრივი პასუხი მივეცით და ადერბეიჯანმაც მხარი დაგვიჭირა. მაშინ ჩერმოვეკა გვითხრა, პლატონიუსი მაინც ვიცოდეთ, გინდათ ჩვენთან ყოფნა თუ არა, მომხრე ხართ მომავლისთვის კავკასიის ერთეულის თუ მარტო ამიერ კავკასიისო? ჩვენ უპასუხეთ, რომ სრული მომხრე ვართ მთელი კავკასიის კავშირის, თუ კი თავისუფალი და დამოუკიდებელი ვიქნებით, და იმედი გვაქვს მოქმედების, ცნობით საქართველოს დამოუკიდებლობას და ჩვენი ჯარები არასოდეს არ გაილაშქრებენ საქართველოს საწინააღმდეგოდ. მეორე, — გამოვიდეთ საერთო პრინციპიალური დეკლარაციით, რომ ჩვენ გვსურს ეკონომიკური ურთიერთობა და კეთილი განწყობილება ორივე სახელმწიფოს და საკეთილდღეოდ. იმის იმედი აქვს, რომ პირველიც და მეორეც გაამწვავებს დამოკიდებულებას დენიკინსა და ყუბანს შორის, რადგანაც დიდ გავლენას იქონიებს ყუბანელ კაზაკებზე, რომლებიც დენიკინის ჯარშია. ჩვენც გვგონია, რომ ამის წინააღმდეგ არაფრის თქმა არ შეიძლება, პირიქით, ეს ჩვენთვის ხელსაყრელიცაა, და გვგონია კარგს ვიზამთ, — რადგანაც ისინი ახლა დამოუკიდებლობის ნიადაგზე დგანან, — დაუჭიროთ მხარი მათ მიდრეკილებას და რუსეთის ყოფილ ერების კონფერენციაზე ის აზრი დავიცვათ, რომ იქ ყუბანელებიც შემოვიდნენ.

კ. გვარჯალაძე დასძენს, რომ, რასაკვირველია, შემდეგში, როცა კოლჩაკი და დენიკინი დაეცემა, ყუბანელები რუსეთის ფედერაციაში მოინდომებენ შესვლას, მაგრამ დღეს, როცა ისინი კოლჩაკ-დენიკინის წინააღმდეგი არიან და დამოუკიდებლობას იცავენ, მათ ჩვენთან ყოფნა არა თუ მისაღები, სასურველიც არის, მით უფრო რომ ჩვენი მთავრობაც ყოველთვის ცდილობდა მათთან მეგობრული განწყობილების დაჭერას, ჯერ ერთი — მეზობელია, მეორე — პური ეჭირება საქართველოს იქიდან.

II — დადგენილებანი

1. აზრთა გაცვლა-გამოცვლის შემდეგ დადგენილია, მიღებულ იქნას ბიჩის წინადადებები და ყოფილი რუსეთის ერების კონფერენციაში ყუბანელების შესვლას მხარი დაეჭიროს.

პრაქტიკული ნაბიჯები ამის განსახორციელებლად მიენდოს ზ. ავალიშვილს.

2. წაკითხულია წერილი „ხუთისადმი“. მცირე შესწორებებს შემდეგ მისი ტექსტი მიღებულია. დადგენილია დაიგზავნოს*.

3. წაკითხულია და მოწონებული პროექტი ალბერ ტომასათვის გასაგზავნი რეზოლუციის. დადგენილია გაეგზავნოს ის ა. ტომას**.

თავმჯდომარე — ნ. ჩხეიძე

მდივანი — ც. დემოლონ-წერეთელი

პარიჟი 2 ივლისი 1919.

2 ივლისის სხდომა.

თავმჯდომარე — კ. ჩხეიძე

დამსწრენი — ვ. ჩერქეზიშვილი

ზ. ავალიშვილი

ირ. წერეთელი

კ. გვარჯალაძე

ი. ვობეჩია

მდივანი — ც. დემოლონ-წერეთელი

კ ი თ ხ ე ბ ი.

I — ი ნ ფ ო რ მ ა ც ი ა

1. ალბერ ტომასის
2. ვივიანთან და ბრიანთან
3. ლაზისტანი
4. ტყვეები, სტოკები და კრედიტი
5. წერილები.

II — და დ გ ე ნ ი ლ ე ბ ა ნ ი

1. იტალიური წიგნაკის გამოცემა
2. წარმომადგენლობა იტალიაში
3. იტალიასთან მოლაპარაკება
4. ადერბეიჯანელების და ქართველთა ნოტა
5. ბიჩისადმი მიმართვა.

წაკითხულია და დამტკიცებული ოქმები 17-19-20, 23, 24, 25 და 27 ივნისის სხდომების.

I — ი ნ ფ ო რ მ ა ც ი ა

1. ირ. წერეთელი. ალბერ ტომასის და ჩვენი რეზოლუცია ერთად შევაერთო და პროტესტის საბოლოო ტექსტი შევიმუშავეთ*. დადგა სა-

* ოქმების არქივი. № 20.

კითხი, ვინ მოაწერს ხელს და ვინ წარუდგენს პიშონს. ა. ტომამ თქვა, პიშონთან აუდიენციას ჩემ თავზე ვაღებულობ, აგრეთვე პროტესტის გადაცემას ბალფურისთვის და სხვებისთვისო. ხელის მოწერის შესახებ გადაწყდა, თუ ყველა დელეგაციები ხელს მოაწერენ, მაშინ ეს პროტესტი გადაცემული იქნება დელეგაციების სახელით, თუ რომელიმე უარს იტყვის, — მაშინ მოაწეროს მას ხელი კრებაზე დამსწრეებმა, კერძოდ. ა. ტომასაგან ხელის მოწერას ჩვენ, ქართველებმა, მხარი დავუჭირეთ იმ შემთხვევაშიც, თუ ეს პროტესტი დელეგაციების სახელით იქნებოდა გადაცემული, ვინაიდან ერთი რომ ა. ტომა საქართველოს საქმის წინდაწვევას ცდილობს, მეორე — მისი სახელი კი არ გააფუჭებს საქმეს, კიდევ დაეხმარება მას. ხვალ არის კრება რუსეთის საზღვრებში ყოფილი ერების წარმომადგენლების და, ჩემი აზრით, ჩვენ იქაც უნდა დავუჭიროთ მხარი მას, რომ ა. ტომამ უსათუოდ მოაწეროს ხელი ამ პროტესტს, როგორც თავმჯდომარემ იმ საზოგადოებისა, რომელიც იცავს რუსეთის საზღვრებში ყოფილი ერების ინტერესებს და დამოუკიდებლობის ცნობას. გადაწყვეტილია, დაუჭიროს დელეგაციამ მხარი მას, რომ ალ. ტომამ უსათუოდ მოაწეროს ხელი ამ პროტესტს.

2. კ. გვარჯალაძე თავმჯდომარემ და მე ვნახეთ ვივიანი და ბრიანი, აუწერეთ ჩვენი მდგომარეობა, მუშაობა, მიზანი. დაუხატეთ დენიკინის მოქმედება და გადავეცით უკანასკნელი ცნობები. ვივიანმა გვკითხა, მე რა შემიძლია თქვენი დამოუკიდებლობისთვისო, და მის კითხვაში გამოიხატებოდა, ეს მე არ შემეხებაო. ჩვენ ხაზი გავუსვით მთელ ჩვენს საზიფათო მდგომარეობას დენიკინის საშისროების გამო და ვუთხარით, შეიძლება პირდაპირ დამოუკიდებლობა არ შეგეხებოდეს, მაგრამ დენიკინის საკითხი შეგეხებათ თქვენც და ყველა იმ პოლიტიკურ მოღვაწეებს, ვინც საზოგადო აზრს ჰქმნით როგორც საფრანგეთში, ისე სხვაგანთქო. პრესა არ ეპყრობა ჩვენს საკითხს სიმპატიით, დენიკინს ემხრობა, იქ ვერაფერი მოვახერხეთ, ამიტომ გადავწყვიტეთ ვნახოთ პირადად პოლიტიკური მოღვაწეები და გადავეცით მათ, რა ხდებ ჩვენში, რათა შეგეძლოსო უსამართლობის წინააღმდეგ ხმა ამოიღოთ თქო. ამგვარად ჩვენ ჩვენს მოვალეობას შევასრულებთ. თუ უბედურება დაგვატყდა თავზე, იმას მაინც ვიტყვი, რომ მთელმა ევროპამ იცოდა ეს და ხმა არ ამოიღოთქო.

ბრიანთანაც დაახლოვებით ასეთი ლაპარაკი გვექონდა. როგორც ვივიანს, ისე. მასაც ვუთხარით, რომ ბაზათ კოლჩაკ-ალღიების ნოტებიც რომ ავიღოთ, მაინც არა აქვსო ალღიებს უფლება დენიკინს იარაღი ამლიონ ჩვენს წინააღმდეგ მოსახმარად. ამაში ორივე დაგვეთანხმენ. ვივიანი არის საზავო კომისიის წევრი, ბრიანი — პარლამენტის საგარეო საქმეთა კომისიის, ორივე დაგვიპირდა რომ თავ-თავის კომისიებში დასვავენ ამ საკითხს და ეცდებიან, მას ყურადღება ექნეს მიქცეული. მასალები გამოვკართვეს.

3. ვ. ჩერქეზიშვილი. როგორც იცით, ვენზელოსმა გამოაცხადა, ლახისტანი და ტრაპიზუნდის ვილაიეთი ბერძნებს უნდა გადაეცესო, ე. ი. 500.000 მანმადიანი უნდა გადაეცეს 60.000 ბერძნებს და 18.000 სომხებს. ვიყავი ამის შესახებ მოსალაპარაკებლად ა. ტომასთან. წავუღე მას ვეშაპელის ბროშურა. ა. ტომა დამპირდა, რომ ყოველგვარ დახმარებას გაგვიწევს ამ საქმეში.

ესევე ბროშურა წავუღე ამერიკელი ვაზეთის ჩიკაგო — Daily News-ის აქაურ ბიუროში. დამპირდნენ, რომ გაგზავნიან ამის შესახებ ტელეგრამას, და

ეს ტელეგრამა, როგორც ყოველი ამბავი, რომელიც კი ამ გაზეთში იბეჭდება, 24 სხვა ამერიკული გაზეთის მიერ იქნება გადაბეჭდილი.

4. ი. გ. ო. ბ. ე. ა. ტყვეების შესახებ გადაიდგა ყველა საჭირო ნაბიჯი, გაიზიარებინა წერილები სადაც ჯერ არს, მათ დაემატა ტყვეების სია. გემი ჩქარა მიდის და იმედი გვაქვს, რომ მოეწყობა ამ ტყვეების გაგზავნა. შეიძლება ფული დაგვჭირდეს, ამ მხრით მზად უნდა ვიყოთ.

ამერიკელი სტოკების და კრედიტის საქმე — წარმოებაშია.

5. თ ა ვ მ ჯ დ ო მ ა რ ე ს მიუღია აკ. ჩხენკელის წერილი, რომელიც თხოულობს, პარიჟში მოსვლა მინდა და მიიღეთ ამის შესახებ შესაფერი ზომები; ახლა ზაფხუმი რომ შეიკრა, ეს უფრო ადვილი იქნებაო.

თ ა ვ მ ჯ დ ო მ ა რ ე ს მოსვლია წერილები გ. მაჩაბლისაგან, იტალიიდან, ეს წერილები წაკითხულია კრებაზე. მაჩაბელი იწერება, რომ მას ამერიკაში არ უშვებენ და ჯერ-ჯერობით იტალიაში ცდილობს რამე სხვა და სხვა საქმეების გამოწყობას; საქართველოში საქონლის გაგზავნას, საქართველოსთან ტელეგრაფიულ და უბრალო მიწერ-მოწერის მოწესრიგებას და სხვ. და სხვ. ამას გარდა იტყობინება, აქ გვაქვს ერთი იტალიელის მიერ შედგენილი წიგნაკი საქართველოს შესახებ, საჭიროა მისი გამოცემა, მაგრამ ამისათვის ფულს უნდა გავლბათ.

II — და დ გ ე ნ ი ლ ე ბ ა ნ ი.

1. დადგენილია, მაჩაბელს მიეწეროს, იმ წიგნაკს ჯერ თითონ გაუკეთოს რედაქცია და, თუ მართლა კარგია, გამოუგზავნოს აქ ტექსტი, რათა დელეგაციამ გაეცნოს მას. თუ მოწონებული იქნა, მაშინ დელეგაცია მას დასაბეჭდად ფულს არ დაიშურებს.

2. ამ წერილის გამო თ ა ვ მ ჯ დ ო მ ა რ ე ს საკითხს დგამს რამდენად ხელსაყრელია რომ იტალიაში გ. მაჩაბელი აწარმოებდეს ჩვენ საქმეებს და წინადადებას იძლევა ან ოფიციალური წარმომადგენელი იყოს იქ დანიშნული, ან აკ. ჩხენკელს მიეწეროს, რომ თავისი მანდატით ისარგებლოს და წავიდეს იტალიაში.

ზრთა გაცვლა-გამოცვლის შემდეგ გადაწყვეტილია რომ ოფიციალური წარმომადგენლის დანიშვნა ახლა იტალიაში ხელსაყრელი არ არის, მით უფრო რომ საქართველოს მთავრობას უკვე გამოუგზავნია იქ მისია თავისი ინსტრუქციებით.

დადგენილია, ყოველ შემთხვევაში მიეწეროს აკ. ჩხენკელს, თუ შეიძლება გამოიყენოს თავისი მანდატი და წავიდეს იტალიაში.

(მუხლი 3 იხილე მეოთხე გვერდზე).

3. კ. გ. ვ. ა. რ. ჯ. ა. ლ. ა. მ. ე. მოახსენებს კრებას, რომ ადრებიჯანელებმა და ქართველებმა გადაწყვიტეს დენიკინის საწინააღმდეგო ნოტა გაუგზავნონ ალ-ლიებს მთიულების დასაცავად.

დადგენილია, რადგანაც ასეთი შინაარსის ნოტა ორჯერ კიდევ იყო გაგზავნილი გადაწყვეტილია, დაუჭიროს დელეგაციამ მხარი მას, რომ ალ. ტომამ უსათუოდ მოაწეროს ხელი ამ პროტესტს.

4. კ. გვარჯალაძე სვამს საკითხს, რა მოქმედების ხაზი უნდა იქნეს მიღებული იტალიასა და სხვა სახელმწიფოების შესახებ, რომლებთანაც ახლა მისვლა-მოსვლა დროებით შეწყვეტილია.

დადგენილია დელეგაციამ წინანდელი უკვე მიღებული ხაზის გატარება ვანაგრძოს, ე. ი. მიიღოს ყოველი ზომა, რომ იტალიასთან დაუყოვნებლივ გამართოს პრაქტიკული მოლაპარაკება დამოუკიდებლობის ნიადაგზე; რაც შეეძლება ინგლისს და ამერიკას, მათთანაც კავშირის დასამყარებლად ენერგიული ზომები იყოს მიღებული.

5. წაკითხულია და მოწონებული ზ. ავალიშვილის მიერ შედგენილი მემართვა ბიჩისადმი.

თავმჯდომარე — ნ. ჩხეიძე

მდივანი — ც. დემოლონ-წერეთელი
პარიეი 4 ივლისი 1919.

4 ივლისის სხდომა.

თავმჯდომარე — კ. ჩხეიძე

დამსწრენი — ვ. ჩერქეზიშვილი
ზ. ავალიშვილი
ირ. წერეთელი
კ. გვარჯალაძე
ი. ვობეჩია

მდივანი — ც. დემოლონ-წერეთელი

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი.

I — ი ნ ფ ო რ მ ა ც ი ა

II — წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა დ ა დ ა დ გ ე ნ ი ლ ე ბ ა ნ ი

1. ალბერ ტომას
2. დე-ლა-ტორეტოსთან.
3. ფრანკლინ ბუიონთან
4. სტოკები და კრედიტი

1. გ. ჯინორიას საქმე
2. მილოცვის ტელეგრამა ამერიკულ საელჩოს

წაკითხულია და დამტკიცებულია 2 ივლისის სხდომის ოქმი

I — ი ნ ფ ო რ მ ა ც ი ა

1. ირ. წერეთელი. უკრაინელები კატეგორიული წინააღმდეგი გახდნენ ხელი მოაწერონ პროტესტს იმ სახით, როგორც ის შედგენილია. მათ სურდათ შიგ უკრაინაც ყოფილიყო შეტანილი, როგორც დენიკინისაგან დაზარალებული მხარე. ჩვენ ამაზე არ დაუთანხმდით, და ამაში ყველამ მხარი დაგვიჭირა, — რადგანაც დენიკინი უკრაინაში და ჩვენში სულ სხვა და სხვა პირობებში შედის, ჩვენში ის ანგრევს დემოკრატიული წესით მოწყობილ სახელმწიფოს, უკ-

რინაში კი — სწორედ ბოლშევიკებს ებრძვის, რისთვისაც მართლა ეზმარება მას ალღიები. ჩვენ ვუთხარით, რომ თანახმა ვართ უკრაინის შესახებ ცალკე პროტესტი გავაგზავნოთ, სხვაგვარად, შესაფერი არგუმენტაციით, მაგრამ არ გვინდა ჩვენი ქვეყნების შორის თანასწორობის ხაზის გასმა, რადგანაც ამით გავამართლებთ ღენკინის ნათქვამს რომ ჩვენშიაც ბოლშევიზმს ებრძვის და წესიერებას ამყარებს, მაგრამ სიღორენკო ვერ დავარწმუნეთ. მას სწორედ ის უნდოდა, რომ ერთნაირობა გვეთქვა, ფიქრობდა ამით უკრაინის გამაგრებას. ამიტომ, რადგანაც ყველა დელეგაციების მიერ აღარ იქნებოდა ხელმოწერილი ეს პროტესტი, გადავწყვიტეთ, რომ მას ხელს მოაწერენ კერძოდ დელეგატები და არა ოფიციალური დელეგაციები, და, რასაკვირველია, ალბერ ტომა, როგორც თავმჯდომარე იმ საზოგადოებისა, რომელიც მხარს უჭერს რუსეთის საზღვრებში მყოფილი ერების ინტერესებს და მათი დამოუკიდებლობის ცნობას.

2. კ. გვარჯალაძე. ვიყავი ტორეტოსთან. საქართველოდან ჩამოსულან კიდევ ახალი წევრები იტალიელი მისიის, უთქვამთ, მდგომარეობა საქართველოში და, საზოგადოდ ამიერკავკასიაში კარგია, განწყობილება ჩვენსა და თქვენს მთავრობას შორის—ძალიან კარგიაო. დამოუკიდებლობა გვითხრა, ჩვენთვის, რასაკვირველია, სჯობს, რომ თქვენ დამოუკიდებელი იყოთ და ისე შეეკრათ კავშირიო, მაგრამ ჩვენთვის ძალიან ძნელია ახლა ოფიციალური ზომების მიღება თქვენი დამოუკიდებლობის საცნობად, რადგანაც შეკრული ვართ ალღიების საერთო პოლიტიკით, ხელი გვაქვს მოწერილი საერთო ნოტაზე, სადაც თქვენგან რუსეთის მოლაპარაკებას თხოულობენო. ზოლო რუსეთში უთუოდ ასე მალე ვერ დამყარდება წეს-რიგი, ისე რომ ფაქტიურად თქვენ მასში შესვლა არ მოგიხდებათო. ისე კი მთელი ჩვენი სიმპატია თქვენსკენ არის და რაც შეიძლება, ყოველგვარად დაგვეხმარებითო. თავიდათავი თქვენთვის საქართველოში გამაგრება და იქ საქმის აწყობა არისო, და ამაში ყოველნაირ შემწეობას გავიწვეთო. ისიც დაუმატა, ორლანდო¹ უფრო ხალისიანად უყურებდა თქვენში ჯარების გაგზავნას, ახალ კაბინეტს კი უფრო დემოკრატიული კურსი აქვს მიღებული, დემობილიზაციას ახდენსო, ასე რომ კიდევ რომ გადაწყდეს ჯარის გაგზავნა, ბევრად ნაკლები გაიგზავნება, სულ ბევრი — 20.000 კაცი მთელ ამიერკავკასიაში, მხოლოდ მორალური ავტორიტეტისათვის და ამით თქვენი გარეშე მტრებისაგან დასაცავათო. ამას წინეთ რომ გავიგეთ, იტალიელი ჯარი კიდევ გადმოუსხავთ ბათუმშიო, იმის შესახებ მითხრა, ჯერ არც ერთი ჯარისკაცი არ არის გაგზავნილი, ეს კი მართალია, რომ ინგლისს გაჰყავს თქვენგან ჯარებიო. დასასრულ ვუთხარით, რომ ტიტონის² ნახვა და მასთან მოლაპარაკება გვინდა. გვიპასუხა, თუ გინდათ ტიტონის ნახვას ამ ორ დღეში მოგიწყობთო, მაგრამ ჯერ თქვენს საქმეს გაცნობილი არ არის, სჯობს მე გავაცნო ჯერ საქმეს, მოვამზადო და მერე ნახოთ, რამდენიმე დღის შემდეგო. ამაზე, რასაკვირველია, დავეთანხმეთ.

3. კ. გვარჯალაძე. ვიყავი აგრეთვე ფრანკლინ ბუიონთან³, ავუსწერე ის სიყვარული და აღტაცება, რომელიც ყოველთვის არსებობდა ჩვენში საფრანგეთის და მისი მოწინავე იდეების მიმართ და ის გულის გატება, რომელსაც ახ-

1 ო რ ლ ა ნ დ ო ვ ე. — იტალიის პრემიერ-მინისტრი 1917—1919 წწ.

2 ტ ი ტ ო ნ ი — იტალიელი სენატორი, ერთა ლიცის საბჭოს წევრი.

3 ფ რ ა ნ კ ლ ი ნ ბ უ ი ო ნ ი — ფრანგი სენატორი.

ლა განვიცდით იმის გამო, რომ მაშინ, როდესაც ჩვენც დავაარსეთ დემოკრატიული რესპუბლიკა, საფრანგეთი, მის მაგიერ რომ მხარს გვიჭერდეს და გვეხმარებოდეს, იარაღს უგზავნის დენიკინს მას დასამხობად. ჩვეულებრივად ძალიან აღელვდა და დიდი პათოსით მიიხრა, ჩვენ იმედი გვექონდა, რომ პატარა ერების საშუალებით წესრიგს დავამყარებდით, ყველას საკეთილდღეოდ, თვით რუსეთშიო, მაგრამ ახლა როგორც ჩანს, იქ წეს-რიგი დიდ ხანს ვერ დამყარდება და თქვენ თქვენსას გაიტანთო. და ბოლოს დამპირდა, მე და ჩემი ამხანაგები ყოველ ზომას მივიღებთ დენიკინის წინააღმდეგ თქვენთვის მხარის დასაჭერად.

4. ი. გო ბ ე ჩ ი ა. ამ უკანასკნელ დროს მთიულები აღარ მოდიან ჩვენს კრედიტის კომისიაში, ისე რომ დავრჩით მარტო ჩვენ და ადერბეიჯანელები. დღეს მდგომარეობა ასეთია: კოლონელი ლამარი რომ წასულა ამერიკაში, დღეს იქვე წავიდა კაპიტანი ბუიც. წასვლის წინ დაწვრილებით მოველაპარაკეთ. სხვათა შორის ადერბეიჯანმა აღძრა საკითხი ამიერ-კავკასიაში ამ საქმის გამო კურიერის გაგზავნას. ამერიკელი მისია დაპირდა, ნებართვას მოგცემთ ამისთვის. რაც შეეხება სტოკებს და კრედიტს, გვითხრეს, აქ მოვაწყობთ ყველაფერი და, თუ აქ ვერ მიიღეთ საქონელი, ეს ამერიკაში მაინც წაწვეს წინ თქვენს საქმეს, რადგანაც თუ მოცემა აქ გადაწყვეტილი იქნა და მხოლოდ იმან შეაფერხა, რომ საქონელს საფრანგეთმა სექვესტრი დაადვა, იქიდან პირდაპირ მოგცემენო. ამ სამ კვირაში ამ საქმის მოსაწყობად ამერიკაში რამდენიმე პირი მიადის და სასურველია მათ შორის ჩვენგანაც წავიდეს ერთი წარმომადგენელი, სრული უფლებებით აღჭურვილი ამ საქმის საწარმოებლად.

II — წინადადებაები და დადგენილებანი

1. თავმჯდომარეს წინადადება შემოაქვს, რომ ბ. ჯინორიას, ნიჭიერ და მეცადინე ყმაწვილს, რომელიც სურვილს და უნარს იჩენს კოოპერატივების საქმის შესწავლაში, რამე დახმარება აღმოუჩინოს დელეგაციამ ამ გზაზე, რათა ამგვარი საქართველოს მომავლისათვის სასარგებლო მუშაკი დაუმზადდეს.

დადგენილია, ყოველგვარი დახმარება აღმოუჩინოს ბ. ჯინორიას ამ მხრით.

2. ვ. ჩერქეზიშვილის წინადადებით დადგენილია დაუყოვნებლივ ტელეგრაფა გაეგზავნოს საქართველოს რესპუბლიკის სახელით, ამერიკელ საელჩოს პარიჟში, შეერთებული შტატების დამოუკიდებლობის დღის მოსალოცად.

თავმჯდომარე — ნ. ჩხეიძე

მდივანი — ც. დემოლონ-წერეთელი

პარიჟი 8 ივლისი 1919.

8 ივლისის სხდომა.

თავმჯდომარე — კ. ჩხეიძე
 დამსწრენი — ვ. ჩერქეზიშვილი
 ზ. ავალიშვილი

ირ. წერეთელი
კ. გვარჯალაძე
ი. გობენია

მდივანი — ც. დემოლონ-წერეთელი

კ ი თ ხ ე ე ბ ი 1. მთიულეტთან

2. საერთო ორგანო
3. ტყვეები
4. იტალიელი დემოკრატიის წარმომადგენელი
5. წერილები და ტელეგრამები

წაკითხულია და დამტკიცებული 4 ივლისის სხდომის ოქმი.

1. თ ა ე მ ჯ დ ო მ ა რ ე. ჩერმოევმა გვითხრა, გაცივანი ერთი იტალიელი, გრაფ საბინი, ტიტონის დაახლოებული პირი, კომერციული საკითხების გამგე, რომელიც მეუბნება, ჩვენ, იტალიელებს შეგვიძლია თქვენი დამოუკიდებლობის საკითხი უხიფათოდ გავატაროთ და უზიანოთ მივიტანოთ ნაციათა ლიგის კარებამდის, იქაც გამოგვექომაგებათ და თქვენ სასარგებლო გავლენას ვიქონიებთო: ამას გარდა თქვენ სამხედრო ძალებს მოვაწყობთ და ყოველგვარ დახმარებას გაგიწევთო. გუშინ ვიყავით ერთად სადილად ჩერმოევთან ეს იტალიელი და ჩვენ ვილაპარაკეთ, რასაკვირველია, იმ ეკონომიურ ურთიერთობაზე, რომელიც სასურველია დამყარდეს ჩვენს შორის. ჩვენ ვუთხარი, რომ გვეჭირვება ყოველგვარი მანუფაქტურა და, გაცულა-გამოცვლის გარდა, ადგილობრივი განვითარება წარმოებისა, მან — რომ მათთვის აუცილებელი საჭიროა ნახშირი. დაგვიბრდა, კონცესიებზედაც გველაპარაკა. ყველა ამას სრულებით კერძო ხაზავიძლიაო, ღენიკინზე — მას აშკარად ვერ წავეკიდებითო, მაგრამ თან დაუმატა, ჩვენი თქვენში ყოფნა გარანტია იქნება იმისი, რომ ღენიკინი ვერ გადმოლაზავს თქვენს საზღვრებს და ვერ აენებს თქვენს დამოუკიდებლობასო. უმთავრესია, შევეკრათ კავშირი, მომავრდეთ, და მერე, რამდენიმე წლის იქით, კიდევ რომ აღდგეს რუსეთი მე მგონია მაინც ვეღარ გამოაშვერს ხელს თქვენკენო. ხესხსაც დაგვიბრდა, კონცესიებზედაც გველაპარაკა. ყველა ამას სრულებით კერძო ხაზითი ჰქონდა, უბრალო ინფორმაციის, მაგრამ სწორედ ყველაფერი ის თქვა, რასაც, უეჭველია, ტიტონიც გვეტყვის და საჭიროა ჩვენ ახლავე მივყოთ ხელი პრაქტიკულ მოლაპარაკებას და მოქმედებას, რადგანაც ჩვენში როგორც იცით, ეკონომიკური მდგომარეობა კრიტიკულია.

ა. გ ვ ა რ ჯ ა ლ ა ძ ე უმატებს ამას რომ მთიულეტსა და ადერბაიჯანელებს შორის ნამეტანი განსხვავებაა იტალიის საკითხში, მთიულეტი ნამეტანი იხრებიან იტალიისაკენ და ყველაფერზე ეთანხმებიან, — ჩერმოევი იტალიელ-კავკასიელ ბანკსაც კი აარსებს უკვე საბინთან ერთად, — ადერბეიჯანელები კი ნამეტანი წინააღმდეგი არიან იტალიელების და ტოპიბაშევი იმასაც კი ამბობს, თუ უზრუნველყოფა არ შეუძლიათ ჩვენი დამოუკიდებლობის და ისევ რუსეთის კავშირში შეგვიყვანებენ, — ბარემ ჩვენვე შევიდეთ, უმაგათოდო, — და სთვლას, რომ სამივე კავკასიის დელეგაციამ რაიმე საერთო ხაზი უნდა შეიმუშაონ იტალიელების მიმართ სამოქმედოთ.

მსჯელობის შემდეგ დადგენილია, მოიცადოს დელეგაციამ მანამდის, სანამ ოფიციალური იტალიის წარმომადგენელი მიცემს მას გარკვეულ პასუხს პრაქტიკულ წინადადებაზე — და მაშინ მიიღოს საბოლოო გადაწყვეტილება.

2. თავმჯდომარე ვიფავით რუსეთის საზღვრებში მყოფი ერების კრებაზე, საყურადღებო იქ მხოლოდ ერთი საკითხი იყო, საერთო ორგანოს გამოცემის გადაწყველა ყველა დელეგაციებმა ამაზე შინაური მსჯელობა იქონიონ და გამოარკვიონ ამის შესახებ თავისი აზრი. ეს ორგანო იქნება უმთავრესად ინფორმაციული, მიზნად ექნება საშუალება მოგვეცეს ვამცნოთ ევროპას ჩვენი ვინაობა, მდგომარეობა, აკარგი. უკრაინელმა გრუშევსკიმ კიდევ დაასახელა ერთი გამოცდილი ადამიანი, რომელიც ყოველგვარ პრაქტიკულ ცნობებს მოგვაწოდებს ორგანოს დაარსების შესახებ, და განმეორებით ითხოვა დელეგაციებმა დაადასტურონ ეს საქმე და კონკრეტული წინადადებები წაოაყენონ. ჩვენ განვაცხადეთ რომ პრინციპიალური არაფერი წინააღმდეგობა არა გვაქვს ასეთი ორგანოსი, მაგრამ არავითარი დაპირება არ მივუცეცია ამის შესახებ.

აზრთა გაცვლა — გამოცვლის შემდეგ გადაწყვეტილია, რომ რადგანაც უკრაინა, ცხადია, ორგანოს მართო ინფორმაციული ხასიათით არ დაკმაყოფილდება და მიინდომებს თავისი პოლიტიკური ხაზი გაატაროს შიგ. ე. ო. ატეხოს ბრძოლა პოლონეთთან და რუსეთის დემოკრატიასთან, და რადგანაც ქართველებს არ შეუძლიათ ამგვარი პოლიტიკის პასუხისმგებლობა იკისრონ, — სასურველი არ არის ასეთი საერთო ორგანოს დაარსება.

დადგენილია, ეთქვას უკრაინელებს დიპლომატიური უარი, ე. ო. წარედგინოს მათ საერთო ორგანოს დაარსებისათვის ისეთი პირობები, რომელიც მათთვის მიუღებელი იქნება, მაგ. ის, რომ არც ერთი რუსეთის საზღვრებში ყოფილი ერი გამოირიცხული არ იყოს ამ ორგანოში მონაწილეობის მიღებიდან, და რომ ამ ორგანოში არავითარი ბრძოლა არ იყოს რომელიმე სახელმწიფოსთან როგორც ასეთთან.

3. ი. გობეჩია კითხულობს კლემანსოს¹ საპასუხო წერილს ტყვეების შესახებ. წერილში ნათქვამია, რომ ყველა ქართველი ტყვეები ამ დღეებში მოგროვილი იქნებიან სამხრეთ საფრანგეთის რომელიმე ქალაქში და რაც შეიძლება მალე გაიგზავნებიან ბათუმში, როგორც ჩანს თვით საფრანგეთის მთავრობის ხარჯით.

დადგენილია, წერილობითი მადლობა გადაეხადოს კლემანსოს და ეთხოვოს მას, დელეგაციას შეატყობინონ, როცა ყველა ქართველი ტყვეები შეგროვებული იქნებიან ერთ ადგილას.

4. ირ. წერეთელი ამცნობს დამსწრეებს, რომ მასთან იყო Sicolo-ს კორეპონდენტი და ითხოვა მას სენატორი დელა ტორეს სახელით, დელეგაციამ წერილი გაატანოს საქართველოს მთავრობასთან ერთ დემოკრატიის წარმომადგენელს, რომელიც იტალიელ მისიას მიჰყვება საქართველოში, რათა მთავრობამ გაუადვილოს მას იქ როგორც ანკეტის მოხდენა, ისე ეკონომიური ნაბიჯები.

დადგენილია მიუწეროს მას წერილი თავმჯდომარემ ნოე ჟორდანიასთან.

¹ ეორე კლემანსო — პარიზის სამშვიდობო კონფერენციის თავმჯდომარე, საფრანგეთის პრემიერ-მინისტრი 1917—1920 წ.წ.

5. თავმჯდომარეს მოხვლია წერილი გრ. რცხილაძისაგან. წერილი წაკითხულია სხდომაზე. სხვათა შორის იქ ნათქვამია რომ კავკასიის ბონები საშინელი სისწრაფით ეცემა რუსულ ფულთან შედარებით, — ერთ რუსულ მანეთში ბონებთან ექვსი მანეთი უნდა მისცე, — რომ ამის გამო ყველაფერის ფასი საშინლად აიწია და რომ ამ უკანასკნელი სამი გემა, რომელიც ფოთში იყო შავი ქვის წამოსაღებად, დაუტვირთავი გამობრუნებულან, რადგანაც მუშებს თითო ტონის დატვირთვაში 400 მანეთი უთხოვნიათ.

ვ. ჩერქეზიშვილს მოხვლია ოლივერ უორდროპის წერილი. უორდროპი საქართველოში წასასვლელად ემზადება, მალე პარიზში გამოივლის და დელეგაციას ნახავს.

თავმჯდომარეს მოხვლია აკ. ჩხენკელის ტელეგრამა, სუმბათაშვილს არ შეუძლია წამოსვლა, სანამ აქ საქმეებს არ მოაწყობს და, თუ გინდათ, მის მაგივრად კანდელაკს გამოგიგზავნითო. უპასუხნია, კანდელაკი არ გვეჭირვება...

11 ივლისის სხდომა.

თავმჯდომარე — კ. ჩხეიძე
დამსწრენი — ვ. ჩერქეზიშვილი
ზ. ავალიშვილი
ირ. წერეთელი
კ. გვარჯალაძე
ი. გობენია

მდივანი — ც. დემოლონ-წერეთელი

კითხვები.

1. პიშონთან წასვლა
2. ბრიტანიის მთავრობის პასუხი
3. კომისია კავკასიაში
4. პოლიტიკა რუსეთისადმი

წაკითხულია და დამტკიცებულია 8 ივლისის სხდომის ოქმი.

1. თავმჯდომარეს მოხვლია წერილი ალბერ ტომასაგან, რომელიც ატყობინებს დელეგაციას, რომ პიშონის! ნახვა პროტესტის გადასაცემად ხელისათვის არის დანიშნული.

გადაწყვეტილია, რადგანაც ამ საქმეში ინიციატივა ქართველებს ეკუთვნის, წავიდეს იქ არა ერთი და ორი, არამედ რამდენიმე პირი.

დადგენილია წაეიდენ თავმჯდომარე, ირ. წერეთელი, კ. გვარჯალაძე და ი. გობენია.

2. კ. გვარჯალაძე კითხულობს ბალფურის პასუხის იმ ოფიციალური პროტესტის ნოტაზე, რომელიც დელეგაციამ ბრიტანიის მთავრობას გაუგზავნა.

— ბრიტანიის მთავრობას არაფერი ცნობა არა აქვს იმის შესახებ, ვითომ დენიკინი საქართველოს საზღვრების გადმოლახვას აპირებდეს. პირიქით, მათ ნამდვილად იციან, რომ დენიკინი მთელ თავის სამხედრო ძალას ბოლშევიკებთან საბრძოლველად ამზადებს*.

დადგენილია, ამ პასუხის შინაარსი დაუყოვნებლივ ემცნოს საქართველოს მთავრობას.

3. თ ა ვ შ ჯ ღ ო მ ა რ ე გუშინ იყო ჩემთან ბამატოვი, მითხრა, ვილსონს წერილი მივწერეთ, ჩვენი მდგომარეობა აუწერეთ, პასუხად მოგვივიდა, პლატონიური თანაგრძნობა, კონკრეტული კი — არაფერიო. მერე გვექონდა ლაპარაკი ლორდთან. მისი სიტყვებით, ვიღაც დაინტერესებულია იმაში, რომ კონფერენციაზე კავკასიის საკითხი ჰპეტიალურ საკითხად არ გამხდარიყო და მის გამოსარკვევად ცალკე კომისია არ დანიშნულიყო, და გამოდიოდაო, რომ მისი აზრით ეს ვიღაც — ინგლისი უნდა ყოფილიყო. ბოლოს ლორდს მისთვის გადაკვრით უთქვამს, ითხოვეთ, რომ კავკასიაში კომისია იყოს გაგზავნილი, იქაური მდგომარეობის გამოსარკვევად, სისხლისღვრის შესაწყვეტად და წესრავის დასამყარებლად. თვით ბამატოვი ძალიან მომხრეა ამგვარი კომისიის გაგზავნის. მე ვუთხარი, რომ ამის შესახებ მოლაპარაკება და აზრთა გაცვლა-გამოცვლა არის საჭირო. დღეს ერთად ვიყავით აღერბეიჯანელებთან. ისინი ძალიან უარზე არიან, ეს არის სახიფათო ნაბიჯი, ერთი რომ ამით ინგლისს უნდობლობას გამოუცხადებთ და გადავიციდებითო. მერე — დავამტკიცებთ, რომ ჩვენში ანარქია არსებობს და მაშინ რა დამოუკიდებლობას ვთხოვლობთ. ბოლოს გამოითქვა ის აზრი, რომ ამ კომისიის მხოლოდ ინფორმაციული ხასიათი ჰქონდეს, მისი მიზანი იყოს — გააცნოს ალილებს რა ხდება იქ. ხვალ არის კრება ამის შესახებ და გვთხოვენ, ჩვენი წარმომადგენლების პირი საბოლოოდ ჩვენი პასუხი გავაგებინოთ.

აზრთა გაცვლა-გამოცვლის შემდეგ გადაწყვეტილია, რომ თხოვნა კომისიის გაგზავნის სისხლისღვრის შესაწყვეტად და წესიერების დასამყარებლად ყოველად მიუღებელია, მით უფრო რომ საქართველოში არავითარი სისხლის ღვრა არ არის და სრული წესიერება არსებობს, რის გამოც საქართველო სულ სხვა პირობებშია, ვიდრე მთიულეების რესპუბლიკა და აღერბეიჯანი, რაც შეეხება კომისიას ინფორმაციული მისიით, ეს მისაღებია, რადგანაც იქნება ერთგვარი ნაბიჯი ჩვენი საქმის ცალკე საკითხად დაყენებისას, ხოლო ამის თხოვნაც შეიძლება მარტო იმ შემთხვევაში, თუ წინდაწინ ყველა დიდი სახელმწიფოების დელეგაციები გარანტიას მოიცემიან, რომ ეს თხოვნა შეწყნარებული იქნება.

გადაწყვეტილია აგრეთვე, რომ სასურველად იყოს დანახული თხოვნა იმგვარი კომისიისა, რომელზედაც ლაპარაკობდნენ ზოგიერთი პოლიტიკური პირები, სხვათა შორის ლორდ ბრაისი, ლორდ კრუ და სხვები, საჭიროა სხვა და სხვა, — აგრეთვე კავკასიის, — საკითხების აქვე გამოსარკვევად დაინიშნოს პარიზში კომისიები, კონფერენციის ორგანოების სახითაო.

დადგენილია გადაეცეს დელეგაციის ეს აზრი კრებაზე, აგრეთვე ემცნოს მთიულეებს, რომლებმაც, როგორც ჩანს, ეს არ იციან რომ ჩრდილო კავკასიაში კიდევ არის გაგზავნილი კომისია ინტერ-ალლიური უმაღლესი ეკონომიური საბჭოს მეორე¹.

¹ ივლისსმგზავნა ანტანტის უმაღლესი ეკონომიური საბჭო — ა. მ.

4. პოლიტიკა რუსეთისადმი. (ამ საკითხზე აზრთა გაცვლა-გაშუქება ვერ მოხერხდა).
 ცვლა ოქმში შეტანილია დამსწრეთა სურვილით).

ზ. ავალიშვილი. ჩემი აზრით ჩვენ უნდა საუკეთესოდ გამოვიყენოთ ის ფორმალური პლატფორმა, რომელიც ალლიებმა შექმნეს კოლჩაკთა მიწერ-მოწერით და ინიციატივა ავიღოთ რუსეთთან მოლაპარაკების დაწყების. სულ ერთია, ადრე თუ გვიან რუსეთთან უსათუოდ უნდა ვილაპარაკოთ, ამას ჩვენ ვერსად ვაუქცევით, და მე მგონია ჩვენთვის უფრო სასარგებლოა ველაპარაკოთ მას მერე ურჩევნია, როცა მომაგრდება. ალლიები გვეუბნებიან დათანხმდით აქაურ პოლიტიკურ სათათბიროს ყველა ალლიები სთვლიან რუსეთის წარმომადგენლად, რუსეთის მომავალ მთავრობათ, ამერიკაც კი ამ უკანასკნელ დროს კოლჩაკისაკენ ვადიხარა. ჩვენც სწორედ მასთან დავიწყეთ ლაპარაკი. თუ მართლა განდებიან ისინი მთავრობად, — ჩვენ მოლაპარაკებას მომავლისათვის მნიშვნელობა ექნება, თუ არა და — დაკარგვით მაინც არაფერს დავკარგავთ, შეიძლება კიდევ მოვიგოთ, რადგანაც დაუმტკიცებთ ალლიებს, რომ ვთანხმდებით მათგან მიღებულ ხაზზე და, მორიგება არ ხდება, ეს ჩვენი ბრალი არ არის. მორიგება რასაკვირველია, არ მოხდება, სათათბირო, რასაკვირველია, არაფერს არ დავკითხოვს, მაგრამ ესეც ჩვენ სასარგებლოდ შეგვიძლია გამოვიყენოთ, მივუთითოთ ალლიებს რუსეთის ამგვარ მოურიგებელ პოზიციაზე, რომელიც არ შეეთანხმება მათი, ალლიების, პოზიციას. სჯობს ინიციატივა ჩვენგან მოდიოდეს, რადგანაც რუსეთისათვის ხელსაყრელი არ არის ახლა მოლაპარაკება, მას მერე ურჩევნია, როცა მომაგრდება. ალლიები გვეუბნებიან დათანხმდით მოლაპარაკებაზე რუსეთთან, თუ ვერ მორიგდით — მაშინ ჩვენ ჩავერევით საქმეშიო. აი, მეც სწორედ ამას ვადვიარ. დაეთანხმდეთ რუსეთთან მოლაპარაკებაზე და უსათუოდ საბაბი მოგვეცემა, რომ ამ მოლაპარაკებაში ალლიები ჩაერთიოთ.

ი. რ. წერეთელი. კოლჩაკი და დენიკინი ცნობილია ალლიებისგან, მაგრამ ცნობილი არ არის რუსეთის პარტიებისგან, ავალიშვილის წინადადებაში ის საშიშროება არის რომ შეიძლება ჩვენ კოლჩაკი ვავამაგროთ, რაც ალლიებს ძალიან სურსო. ავალიშვილს ჰგონია, რომ ამით ჩვენ არაფერს დავკარგავთ, ნამდვილად კი ჩვენ ძალიან ბევრს დავკარგავთ, რადგანაც ამ ნაბიჯით გამოვეთიშებით ყველა ოპოზიციურ ელემენტებს რუსეთში, მაინც კი, რომელნიც ჩვენ მხარს გვიჭერენ და, რაც კიდევ უარესია, გამოვეთიშებით აგრეთვე ევროპიულ დემოკრატის და დავკარგავთ ავტორიტეტს მომავალი, უფრო ზომიერი ევროპიული მთავრობის თვალშიაც კი. ყველა ეს მით ნაკლებად არის ხელსაყრელი, რომ კოლჩაკის გამარჯვება სრულიად არ არის ნამდვილი, პოლიტიკურ სათათბიროს, რასაკვირველია ჩვენთან ლაპარაკი ძალიან უნდა, სულ გვეზიდებიან იქით, რადგანაც ეს მათთვის მეტად ხელსაყრელია, გაამაგრებს მათ, საბაბს მისცემს უთხრან ალლიებს აი, რუსეთის საზღვრებში ყოფილი ერები ჩვენ გვცნობენ როგორც რუსეთის მთავრობასო. დათმობით კი არაფერს არ დავკითხოვთ. ალლიებმა კი, კიდევ რომ ჩაერთოდ ჩვენს მოლაპარაკებაში, შეიძლება შეიცვალოს ამ მოლაპარაკების პროცესში და გამოგვიცხადონ, ფედერაციაში რომ უნდა შეხვიდეთ, ეს ნამდვილია, საქმე მხოლოდ იმაშია, რა პირობებითო და ჩვენ დავკარგავთ იმასაც კი, რაც ახლა გვაქვს, სულ სხვაა, „ხუთმა“ რომ გამოგვიცხადონ, თქვენი საკითხი არ გადაწყდება მანამდის, სანამ კოლჩაკს არ მოვლაპარაკებთო, მაშინ შეგვიძლია დავიწყეთ ლაპარაკი და თავი იმით გავიმართლოთ,

რომ, თუმცა ჩვენ არ ვთვლით კოლჩაკს მომავალი რუსეთის მთავრობის კანდიდატად, ვინაიდან ამას გვაძლებენ, ინიციატივა კი, ახლავე, ჩვენ არას გზით არ უნდა ავიდეთ, რადგანაც ამ შემთხვევაში კლემანსოს მომხრეობას მაინც ვერ მოვიპოვებთ და დემოკრატიისას კი დაკარგავთ. ჩემი აზრით სჯობს შევიდეთ კონტაქტში პოლიტიკურ პარტიებთან. ოფიციალური მოლაპარაკების დაწყება ახლავე არც მათთან შეიძლება, რადგანაც არც ისინი არიან რუსეთის წარმომადგენლები მაგრამ შეგვიძლია დავუახლოვდეთ მათ, რათა მერე, როდესაც მდგომარეობა შეიცვლება, შევძლოთ დავუწყოთ ლაპარაკი მათ, ვინც რუსეთის წარმომადგენელი შეიქმნება ნუ დავივიწყებთ, რომ თვით ალღიები ამბობენ, მაშინ დაიწყეთ კოლჩაკთან მოლაპარაკება, როცა ის მთავრობად გახდება. თუ ჩვენ ასე დავაჩქარეთ, ეს იმას დაამტკიცებს, რომ ჩვენ ალღიებზე უფრო შორს მივდივართ და ახლავე ცნობთ მას მთავრობად. ამას, რასაკვირველია, ვამბობ ოფიციალურ მოლაპარაკებაზე, კერძოდ კი, რა თქმა უნდა ყველა ჩვენგანს შეუძლია პოლიტიკურ სათათბიროს წევრებთან ლაპარაკი.

ზ. ა ვ ა ლ ი შ ვ ი ლ ი. ჩვენთვის ახლა უფრო გამოსადეგია ოფიციალური ლაპარაკი, ვიდრე მაშინ, როდესაც კოლჩაკი მთავრობათ გახდება, მაშასადამე კაპილიერდება. კოლჩაკს ძალიან კარგად შეუძლია გაიმარჯვოს. თუ გაიმარჯვებს — ჩვენ მოვიგებთ, თუ დამარცხდება — არაფერს წავაგებთ.

თ ა ვ მ ჯ ღ ო მ ა რ ე. მე ვაყენებ შემდეგ საკითხს, რაზე შეიძლება ახლა კოლჩაკთან ლაპარაკი, რა კონკრეტული კითხვები უნდა დავუყენოთ, რა პოზიციიზე უნდა დაედგეთ მის წინაშე? თუ ამას გამოვარკვევთ, მაშინ უფრო ცხადი გახდება, მაზნანშეწონილია თუ არა ახლა მასთან მოლაპარაკების გამართვა.

ზ. ა ვ ა ლ ი შ ვ ი ლ ი. უნდა ვუთხრათ, რომ საქართველომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა და სურს დამოუკიდებლად დარჩეს. ბესარაბიის შესახებ ხომ თქვით, პლემბისციტი არის საჭირო? აი, საქართველოშიც ეს პრინციპი დაცავით თქო და ჰკითხეთ ხალხს, რომლის წარმომადგენელიც მის მიერ თავისუფალი არჩეული დამფუძნებელი კრებაა, რა სურს მას. უნდა ვუთხრათ, რომ გვინდა მშვიდობიანი ლიკვიდაცია მოუხდინოთ ჩვენს ურთიერთ შორის დამოკიდებულებას და განუარძოთ ჩვენ-ჩვენი საქმეები, მათ დიდ მასშტაბში და ჩვენ — პატარაში. უნდა ვკითხოთ, რის სახელით, რა უფლებით აცხადებენ თავის პატრონობას საქართველოზე, და, პასუხის და მიხედვით, წამოვიყენოთ ჩვენი საბუთები.

ვ. ჩ ე რ ქ ე ზ ი შ ვ ი ლ ი. კოლჩაკ-დენიკინი მხოლოდ პარტიაა, როგორც პარტია ბოლშევიკები მისი მთავრობად გახდომა — საეჭვოა. ყოველ შემთხვევაში, კიდევ რომ აღდგეს რუსეთი, ჩვენ მასთან უნდა გვქონდეს მოლაპარაკება მხოლოდ ფინანსიური და ეკონომიური, სხვა არაფერი. რადგანაც სხვაგვარი ჩვენ დამოუკიდებელი სახელმწიფო ვართ, ხელშეკრულებითი უფლებებით აღჭურვილი, და ჩვენ სრულებით არ უნდა ვცდილობდეთ მოლაპარაკების დაწყებას თითქმის უკვე დამარცხებულ პარტიებთან.

ტ. გ ვ ა რ ჯ ა ლ ა ძ ე. რა გამორკვეული პროგრამაც უნდა გვქონდეს იმისი, თუ რა ვილაპარაკოთ, ცხადია, რომ არ არის ისეთი წარმომადგენელი, რომელთანაც შესაძლებელი იყოს ლაპარაკი. საზოგადო აზრს ანგარიში უნდა გავუ-

წილთა და ჩვენ თავსაც ანგარიში უნდა მივცეთ, რომ კოლჩაკის ცნობა ჩვენთვის დამღუპველი იქნება. კიდევ რომ დაუწყოთ მას ლაპარაკი, რა შეუძლია გვიპასუხოთ? გვეტყვის უსათუოდ იმას, რაც კიდევ თქვა ფინლანდიაზე, ე. ი. ამ საკითხს რუსეთის დამფუძნებელი კრება გადაწყვეტსო. იმასაც კი ვერ ვეტყვით ალღიებს, რომ ვერ მოერიგდით კოლჩაკთან, რადგანაც კოლჩაკი საბაბს არ მოგვცემს, რომ ალღიების ჩარევა მოვითხოვოთ.

ზ. ა ვ ა ლ ი შ ვ ი ლ ი. დამფუძნებელ კრებაზე მერეც მიგვითითებს, თუ ცნობილი იქნა და თუ იძულებული გავხდით მასთან ვილაპარაკოთ. ყოველ შემთხვევაში, ვიმეორებ, ჩვენთვის უფრო სასარგებლოა ახლა ველაპარაკოთ მას, ვიდრე მერე.

თ ა ვ მ ჯ ღ ო მ ა რ ე. მე მგონია, რომ ეს მართალი არ არის. ჩემი აზრით კოლჩაკის ძალის განუითარების რომელ ფაზაშიაც უნდა მივმართოთ მას და დაუწყოთ ჩვენს დამოუკიდებლობაზე ლაპარაკი, მისგან მხოლოდ უარყოფით პასუხს მივიღებთ. საკითხია, არის ამ „არა“-ს გამორკვევა ჩვენთვის პრაქტიკული შედეგი, პლიუსი რომელიმე მხრით? არა მგონია. ჩვენი მაკლაკოვთან და სხვებთან მიმართება კი, ჩვენი პიონერობა ამ კითხვაში, იქნება დიდი პლუსი მათთვის ეს იქნება ჩვენი მხრით ფაქტიური ცნობა მისი, რაც მხოლოდ პოტენციაში არსებობს.

ე. ჩ ე რ ქ ე ზ ი შ ვ ი ლ ი. საქართველო არის დამოუკიდებელი სახელმწიფო და მას არაფერი არა აქვს სათხოვნი არც მაკლაკოვისათვის არც კოლჩაკისათვის, ჩვენ მხოლოდ უნდა ვიზრუნოთ, რომ აქ იცნონ ჩვენი დამოუკიდებლობა.

ზ. ა ვ ა ლ ი შ ვ ი ლ ი. ახლა მაკლაკოვი ლაპარაკობს პლებასციტზე ბესარაბიაში, რამდენიმე თვის იქით, მე დარწმუნებული ვარ, აღარ ილაპარაკებს ამაზე.

შეტანილია წინადადება კამათის მოხსნის და კამათი იხსნება.

თავმჯდომარე — ნ. ჩხეიძე

მდივანი — ც. დემოლონ-წერეთელი

პარიჟი 18 ივლისი 1919.

გაგრძელება იქნება

ვახტანგ გურული

საპარტვილო ქანდარმის თვალთ

(დოკუმენტები)

რუსეთის იმპერიაში ნიკოლოზ I-ის ეპოქიდან დაწყებული (1825—1855) ჩამოყალიბებას იწყებს შინაგან საქმეთა სამინისტროს კარგად ორგანიზებული სისტემა. XIX ს-ის დასასრულისა და XX ს-ის დამდეგისათვის შინაგან საქმეთა სამინისტროს სისტემაში მოქმედებდა სამი ძლიერი სტრუქტურული ერთეული: პოლიციის დეპარტამენტი, ჟანდარმთა ცალკე კორპუსი და საზოგადოებრივი უშიშროებისა და წესრიგის დაცვის განყოფილება (ოხრანკა). პოლიციის დეპარტამენტს გუბერნიებში, ოლქებსა და დიდ ქალაქებში ჰქონდა მისადმი დაქვემდებარებული ჟანდარმერიის სამმართველოები სათანადო საშტატო ერთეულითა და ააგენტების უზარმაზარი ქსელით (თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებშიც მოქმედებდა ჟანდარმერიის სამმართველოები). იგივე ითქმის ოხრანკაზეც. კავკასიაში მოქმედებდა კავკასიის რაიონული ოხრანკა და თბილისის ოხრანკა. ოხრანკას აგენტების კიდევ უფრო დიდი ქსელი ექვემდებარებოდა. ჟანდარმთა ცალკე კორპუსს გაცილებით ნაკლები საშტატო ერთეულები ჰქონდა.

შინაგან საქმეთა სამინისტროს ამ სამ სტრუქტურულ ერთეულს ჰყავდა მაღალკვალიფიციური ოფიცრობა, პროფესიონალები, რომელთა დიდი უმრავლესობა ერთგულად და თავდადებით ემსახურებოდა მეფესა და სამშობლოს. ყოველ შემთხვევაში, ასეთ შთაბეჭდილებას სტოვებენ თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიების ჟანდარმერიის სამმართველოთა უფროსები და ოფიცრობა, ასევე კავკასიის რაიონული ოხრანკისა და თბილისის ოხრანკის უფროსები და თანამშრომლები. სამივე უწყების სისტემაში მოღვაწეობდნენ ბრწყინვალე ანალიტიკოსები, რომელთა მიერ შედგენილი ანგარიშები და ანალიტიკური მიმოხილვები ისტორიული გამოკვლევის დონეზეა შესრულებული. ეს დოკუმენტები საქართველოს ახალი ისტორიის უმნიშვნელოვანესი წყაროა. როცა შესწავლილი იქნება ეს უზარმაზარი მასალა, სულ სხვაგვარად წარმოგვიდგება საქართველოს ახალი ისტორიის ბევრი მნიშვნელოვანი საკითხი, კერძოდ კი პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალურ და კულტურული ცხოვრება, მთელი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა. ამასთან, საცნაური გახდება ბევრი ისეთი ფაქტი, თუ მოვლენა, რომელიც სხვა წყაროებით არ დასტურდება.

ჟანდარმერიისა და ოხრანკის ანალიტიკა, ცხადია, ბევრად იყო დამოკიდებული იმ ინფორმაციაზე, რომელიც ამ უწყებებში შედიოდა. ძირითადად ეს ხერხდებოდა აგენტების ფართო ქსელის საშუალებით. აგენტურა კი დანერგული იყო თითქმის ყველგან: სახელმწიფო დაწესებულებებსა და კერძო წარმოებებში (ფაბრიკა, ქარხანა), ყველა ტიპის სასწავლებელში, ჯარის ნაწილებში, ყველა ქალაქსა და მარაში, ქალაქის ყველა უბანში, ყველა აღმსარებლო.

ბის ხალხში, თვით ქრისტიანულ ეკლესიაშიც კი. უმეტეს შემთხვევაში ერთი და იმავე პიროვნებისა თუ უწყების (დაწესებულების) შესახებ ცნობებს ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად აგროვებდა რამდენიმე აგენტი, რაც ჟანდარმერიასა და ოხრანკას მიწოდებული ცნობების შემოწმების საშუალებას აძლევდა. კარგად იყო ორგანიზებული პროვოკატორთა ქსელიც.

ფართული მეთვალყურეობა ისეთ მაღალ დონეზე იყო წარმოებული, რომ ჟანდარმერიასა და ოხრანკას უალრესად ზუსტი და თითქმის ამომწურავი ცნობები ჰქონდა ყველა პოლიტიკურ პარტიასა და მიმდინარეობაზე, ორგანიზაციაზე, გამოჩენილ პოლიტიკურ მოღვაწეზე. სწორედ ამიტომ იყო, რომ ჟანდარმერიამ და ოხრანკამ კარგა ხნით ადრე იწინასწარმეტყველა იმპერიისათვის საშიში ბევრი მოვლენა.

ჟანდარმერიისა და ოხრანკის ანალიტიკოსების მიერ შედგენილი ანგარიშები და მიმოხილვები, ცხადია, ყურადღებით შესწავლას, კრიტიკულ ანალიზს მოითხოვს, მაგრამ ყველა შემთხვევაში საინტერესოა, რას წარმოადგენს ჟანდარმის თვალით დანახული საქართველო.

დღეს მკითხველს ვთავაზობთ ორ დოკუმენტს. პირველი მათგანი წარმოადგენს თბილისის გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოს უფროსის მიერ პოლიციის დეპარტამენტში წარდგენილ 1889 წლის მოვლენების მიმოხილვას, მეორე კი—ქუთაისის გუბერნიაში, ბათუმის ოლქსა და სოხუმის ოკრუგში 1893 წლისათვის არსებულ პოლიტიკური სიტუაციის მიმოხილვას.

დოკუმენტების დედნები დაცულია მოსკოვში, რუსეთის ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში, ხოლო პირი—თბილისში, საქართველოს პოლიტიკური პარტიების არქივში. ჩვენი პუბლიკაცია სწორედ ამ უკანასკნელს ემყარება (იხ. საქართველოს პოლიტიკური პარტიების არქივი, ფონდი 8, აღწერა 3, საქმე 770).

დოკუმენტები

1. თბილისის გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოს მოხსენება პოლიციის დეპარტამენტს. 1890 წლის 15 მარტი

Секретно

НАЧАЛЬНИК
 ТИФЛИССКОГО ГУБЕРНСКОГО
 ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

В Департамент Полиции

15 марта 1890 года

№ 107

г. Тифлис

Минувший 1889-й год прошел для Грузии почти также бесследно, как и прежние годы: никакого факта, обращающего внимания местного народонаселения и изменившего апатичное течение жизни, не было. Политическое настроение умов в неблагоприятном смысле ни в чем не проявлялось. Вообще же масса местного населения ни сколько не интересуется политикою, не имея об ней никакого понятия.

Есть правда между грузинами, в большинстве крайне ограниченными, несколько выдающихся по развитию личностей, вспоминающих о прошедшей самостоятельности Грузии и утешающих себя мечтою о возможности вернуться к прошедшему, но думаю, что сами в душе сознают всю нелепость подобных мечтаний и ни в каком случае не могут разчитывать иметь влияние на своих соплеменников.

Армяне, как исконные торгоши, всецело увлечены погонею за наживою, к политической жизни относятся индифферентивно; но и в их среде изредка проскальзывают неясные грезы о великой Армении и о возможности зарождения молодой Армении. Грезы эти слегка поддерживаются заграничной армянской прессою, с которою знакомы небольшое число коммерсантов, попадающих случайно по торговым делам в Турцию. Ни в каком случае нельзя допускать и мысли, чтобы от этого могли произойти какие-либо противоправительственные попытки, или политические последствия.

Третья и большая часть населения, вверенного наблюдению моему района, татары, фанатично религиозно настроенные, тоже далеки от политики и слепо покорясь воле Аллаха и его пророка, таят ненависть к иноверцам и не упускают случая перерезать гяуру горло, благо кинжал всегда под рукой, или всадить пулю из берданки, или пистолета, имеющихся весьма у многих.

Хотя я и выразился, что истекший год прошел бесследно, тем не менее были два случая в минувшем году, обращавшие временно особенное внимание публики. Первое — это бывшая прошедшею осенью в Тифлисе сельско-промышленная выставка, ознакомившая посетителей с неисчерпаемыми богатствами края. К крайнему, впрочем, сожалению, на выставке этой легко можно было убедиться, что эксплуатируют местные богатства по преимуществу иностранцы, а туземцы, же, грузины, выставили лишь много кавказских вин, невысоких сортов, да татары навезли несколько ковров, слабое подражание персидским, и шелковых материй не отличного качества.

Второй случай, возбудивший особенное внимание мусульманского населения, был проезд Персидского Шаха, давший возможность правоверным иметь счастье лицозреть светлые очи великакого Шах-ин-Шаха, т. е. Царя Царей, подданные которого проживают в немалом количестве в Закавказье вообще, и в Тифлисе в особенности.

Земские учреждения еще не введены в крае, городские же, существующие в Тифлисе, состоят преимущественно из армян, ставящих свои личные интересы выше общественных.

Город Тифлис, бывшая столица Грузии и первый город в настоящее время на Кавказе, при слишком стотысячном населении далеко не удовлетворяет выработанным цивилизацией потребностям и удобствам жителей. Не говорю про отсутствие газа (имеются в виду газовые фонари — В. Г.), жалкое состояние мастерских на большей части улиц, — но есть такие уголки, куда почти невозможно пробраться и где такие антигигиенические условия, что надобно удивляться сравнительно небольшой смертности.

К чести местной печати нужно отнести, что она постоянно указывает, кому ведать надлежит про все городские неурядицы, но члены городского управления не обращают на это никакого внимания и заявления прессы остаются гласом, вопиющим в пустыне.

В Кавказских войсках попыток к распространению противоправительственной пропаганды, как между офицерами, так и между нижними чинами, не проявлялось.

Учебные заведения мужские и женские под гласным наблюдением попечителя Кавказского учебного округа, тайного советника Яновского, лица несомненной благонадежности и подчиненных ему начальников в заведениях ведутся на самых твердых и правильных основаниях. Ничего подозрительного между учащими и учащимися не замечалось. В существующей в Тифлисе воскресной школе в введении дочери уп-

равляющего Тифлиским отделением Государственного банка, Ольги Кайдановой, личности, подавшей повод сомневаться в политической ее благонадежности, никаких поповзновений к распространению между учащимися зловредных идей не было и быть не могло, в виду совершенной неразвитости и малолетства учениц.

Волнений между крестьянами и фабричными рабочими в минувшем году не было, исключая бывшего брожения между рабочими Закавказской железной дороги в Тифлисской мастерской, бывшего в октябре прошлого года (Донесение Департаменту Полиции 24-го октября 1889 года, № 510), не имевшего никаких последствий.

Публичных лекций, обращающих внимание, не было, народные чтения в крае не практикуются.

В минувшем 1889-м году в Тифлисе издавались:

На русском языке:

1. Ежедневная газета «Кавказ», редактор-издатель губернский секретарь Тебеньков.

2. Ежедневная газета «Новое Обозрение», редактор Успенский, издательница Г-жа О. А. Николадзе.

3. Ежедневная газета «Тифлисский листок», редактор-издатель почетный гражданин Христофор Хачатуров.

На русско-французском языке:

4. В месяце два раза, журнал «Reoue commerciale industrielle du Caucase». («Кавказское торгово-промышленное обозрение»), редактор-издатель французский гражданин Жюль Мурье.

На французском языке:

5. В месяце два раза, иллюстрированный журнал «Ze Caucase illustre», редактор-издатель французский гражданин Жюль Мурье.

На грузинском языке:

6. Ежедневная газета «Иверия» («Грузия»), редактор-издатель князь Чавчавадзе.

7. Ежедневная газета «Театр», редактор-издатель Небиеридзе.

8. Ежедневный сельско-хозяйственный журнал «Мэурне» («Сельский хозяин»), редактор-издатель дворянин Василий Сулханов.

На армянском языке:

9. В неделю пять раз газета «Нор-Дар» («Новый век»), редактор-издатель дворянин Спандарян.

10. Три раза в неделю газета «Мшак» («Работник»), редактор-издатель дворянин Арцруни.

11. Ежедневная газета «Ардзаганк» («Отголосок»), редактор-издатель дворянин Иоанесиани.

12. Ежемесячный журнал «Ахпюр» («Родник»), редактор-издатель дворянин Назарянц.

13. Ежемесячный журнал «Мурч» («Молот»), редактор-издатель потомственный почетный гражданин Аветик Арасханянц.

На татарском языке:

14. Ежедневная газета «Кешкюль» («Сумма»), редактор-издатель Джелал-Эддин Эфенди Унси-Заде.

Все эти издания выходят после предварительной цензуры и особого влияния на мало читающую публику не проявляют. Из ежедневных изданий пользуется большою популярностью газета «Новое Обозрение», считаемая относительно либеральным органом и издающаяся некоею Николадзе, женою Николая Николадзе, личностью с весьма темным прошлым и крайне сомнительною благонадежностью.

Из числа весьма немногих библиотек находится под наблюдением так называемая дешевая библиотека, состоящая в заведывании вышеупомянутой Ольги Кайдановой.

Лица, выдающихся особенною политическою неблагонадежностью, во вверенном моему наблюдению районе хотя и нет, — но нельзя не обратить внимания на то, что многие из привлекавшихся к дозняниям по государственным преступлениям и отбывшие наложенные на них наказания избирают г. Тифлис местом своего пребывания. Причины тому, полагаю те, что в Тифлисе имеются такие закоулки, где при слабом контроле полиции, легко укрываться от всякого наблюдения. Достоинно также внимания, что многие неблагонамеренные лица охотно принимаются на службу в здешнюю городскую думу, в числе заправил которой играют видную роль вышеупомянутый Николадзе и другие.

Оканчивая за тем настоящий обзор, считаю долгом заявить, что в течение моих пятилетних наблюдений, я в числе других ненормальностей края придаю особенное значение какой-то обособленности Закавказья, каковая при всех правительственных мерах не может быть устранена без непосредственного соединения Грузии рельсовым путем с Россиею — меру эту я нахожу крайне необходимою и безотлагательною, как для пользы нашей богатой окранны, так и во избежание могущих встретиться затруднений при политических столкновениях с нашими европейскими и азиатскими друзьями и недругами.

Другое бросающееся в глаза явление местной жизни — это частые разбой и убийства, несомненно поддерживаемые обычаем носить при себе постоянно оружие. Не могу указать, каким образом следует вывести этот обычай, но твердо убежден, что искоренение его благотворно отразится на всем населении и процент уголовных преступлений значительно понизится, что в свою очередь не может не отразиться на общем благосостоянии края.

Генерал-майор

(подпись)

საქართველოს პოლიტიკური პარტიების არქივი, ფონდი 8, აღწერა 3, საქმე. 770, ფურცლები 1—6

2. ქუთაისის გუბერნიის უანდარმერიის სამმართველოს უფროსის მოხსენება პოლიციის დეპარტამენტს.

1894 წლის 14 მარტი

НАЧАЛЬНИК
КУТАИССКОГО ГУБЕРНСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

Секретно

В Департамент Полиции

14 марта 1894 г.

№ 180

г. Кутаис

Политический обзор
Кутаисской губернии, Батумского и
Сухумского округов
за 1893 год

Общее настроение народонаселения вверенного наблюдению моему района в 1893 году было удовлетворительно и никаких волнений среди местного населения не было замечено, но нельзя не отметить оставшегося не вполне выясненным на месте случая выдворения из Москвы через Одессу в Потийский порт транспортною конторою об-

щества «Надежда» на пороходах Русского общества пароходства и торговли — «Труворе» и «Рюрике» — 18 марта и 5 апреля 1893 года одиннадцати бочонков весом 54 пуда и 18 фунтов боевых патронов к ружьям системы Бердана и револьверам системы Смитта и Вессона, направленных в город Шушу, Эриванской губернии, по квитанции на предъявителя, судя по местным слухам, будто бы для лиц, примкнувших к армянскому движению.

Городские земские и крестьянские учреждения проявили в отчетном году полную, возможную в их положении, энергию для лучшего исполнения подлежащих их разрешению вопросов, но в Батумском и Сухумском округах поземельный вопрос все еще далек от окончания и до сего времени представляет массу затруднений для жителей, в виду совершенной неопределенности прав на владение, препятствующих совершению правильной продажи и купли земель и тем задерживающих свободную колонизацию края русскими, даже и весьма состоятельными переселенцами. Как на характерные случаи запутанности земельного вопроса Батумской области можно указать:

1. На возбужденное проживающим в гор. Батуме, русско-подданным, по народности греком, Севастопуло дело о приобретении помощником Кутаисского военного губернатора в Батумской области генерал-майором князем Эрнстовым, в бытность председателем поземельной комиссии, в Батуме, дома и участка земли при нем, как имущества, оставшегося после удаления бывшего турецко-подданного в Турцию, между тем как Севастопуло принял русское подданство и сохранил все документы на владение этим имуществом.

2. на дело г. р. Д. Альфонса, Соловцова, Стоянова, часторговца Попова и других, приобретших земли на Чакве близ Батума от турок за наличные деньги и попавших теперь в положение людей незаконно захвативших земли, принадлежащие государственным имуществам. Медленность решения вопроса о их правах на владеемые и культурн-вируемые участки побудила напомнить о себе и своем деле газетной статьей, что и было выполнено, помещением в № 6413 от 5-го января сего года (1894 г. — В. Г.) газеты «Новое время» статьи, подписанной «Старожил» и озаглавленной «Русское дело в Батумской области», в которой для яркости дана политического характера подкладка, заключающаяся в антагонизме грузин русской колонизации края с указанием как на одного из таких грузинских патриотов на управляющего государственным имуществом в Кутаисской губернии, действительного статского советника Гамрекелова, в действительности известного здесь как весьма полезного в своем ведомстве чиновника, ревностно охраняющего вверенные его управлению государственные имущества и интересы казны.

Статья эта вызвала проверку со стороны Министерства государственных имуществ и имела последствием вызов действительного статского советника Гамрекелова в С.-Петербург отчасти и по этому вопросу.

В неменьшем неурействе вопрос и в Сухумском отделе, в котором по введению в 1885 году общей инструкции взамен действовавших прежде, всем тридцати сельским общинам туземного населения Сухумского округа отведены земельные наделы на основании высочайше утвержденного положения 8-го ноября 1870 года в количестве 127.410 десятин с запасом из них в 15.291 десятину, но чтобы окончить эту работу нужно на все наделы составить владенные записи, а так как в наделы вошли и участки собственной земли частных лиц, то предварительно составления записей мировым посредникам предстоит об-

следовать каждый земельный участок на месте с проверкою документов и опросом лиц. Всех участков отведенных обществом 45.000, обследованных же с 1885 года едва 1/10 часть.

Офицеры и нижние чины, расположенных в районе губернии, Батумского и Сухумского округов в политической неблагонадежности в отчетном году не замечались.

Среди учащейся грузинской молодежи, преимущественно слушающей курс в высших учебных заведениях, университетах и ветеринарных институтах империи, обнаружилось стремление ложно патриотического характера с попыткою организации из своей среды общества под названием «Лига свободы Грузии», которое посредством распространения в народе изданий исключительно на грузинском языке, содействовало бы развитию в нем грузинской грамотности, сведений исключительно по истории и географии Грузии и укоренению узко национальных понятий для ограждения от русификации.

Попытка к соглашению сочувствующих этому движению лиц была произведена в Кутаисе в 1892 году, когда во время каникул учащаяся молодежь была здесь, устроила несколько сходок в самом городе и на них выработала программу своей революционной деятельности.

Все это обнаружен случайно в Варшаве при обысках 29-го апреля 1893 года в квартирах студентов Варшавского ветеринарного института Михаила Матвеева Мирианова, Серапиона Митрофанова Микадзе и Филиппа Евсеева Махарадзе в виду замеченного их участия в революционной деятельности Варшавской учащейся молодежи и принятия Мириановым к себе в квартиру заграничных революционных изданий.

При обысках у этих лиц взято было много рукописей на грузинском языке, по переводе которых оказалось, что некоторые представляли журнал работ упомянутых выше сходок в Кутаисе, а затем сходок грузинского кружка студентов Варшавского университета и Ветеринарного института.

По выделении из дознания обо упомянутых заграничных революционных изданиях всего относящегося к Грузинскому ложно патриотическому студенческому кружку в отдельное дознание, последнее препровождено во вверенное мне Управление, где и находится ныне в рассмотрении для дальнейшей разработки.

Кроме того в течении 1893 года и некоторые отдельные лица Русской народности дали повод к возбуждению о них дознаний политического характера. Так в гор. Батуме 10-го января 1893 года полицейским околоточным надзирателем Танцуровым был задержан проживающий в Батуме в качестве рабочего Федор Григорьев Лукашев за распространение рукописей антиправительственного направления.

Воспитанники средних и низших учебных заведений, а также и учительский персонал их в отчетном году в политическом отношении ни в чем предосудительном не были замечены, но в учительской семинарии в местечке Хони, Кутаисского уезда, 5 марта 1893 года обнаружился случай открытого возмущения большинства воспитанников против директора семинарии. Недовольство свое воспитанники выразили тем, что 5-го марта 1893 года, в составе 40 человек, самовольно оставили семинарию и пробыли вне стен ее до 9-го марта того же месяца. Произведенным о том, по распоряжению учебного начальства, расследованием установлен факт особой требовательности и строгости по отношению учеников директора семинарии действительного статского советника Соколова, не принимавшего во внимание их полной

непривычки к систематическому труду. Он отчислен от этой должности.

Случаев волнения среди крестьян, фабричных и заводских рабочих в течение 1893 года в районе губернии не было.

Публичных лекции и чтений для народа не производилось.

Местными органами печати служат Кутаисские губернские ведомости и грузинская газета «Пастырь», религиозно-нравственного направления, редактируемая священником Гамбашидзе.

В местных библиотеках, составленных из периодических журналов и различных учебных пособий, никаких вредного направления изданий обнаружено не было.

Начальник Кутаисского Губернского
Жандармского Управления

Полковник Дебиль

საქართველოს პოლიტიკური პარტიების არქივი, ფონდი 8, აღწერა 3, საქმე 770,
ფურცლები 14—20

მერაბ მანანაძე

კავკასიის ოხრანკის ცნობა ქართველი სოციალ-დემოკრატების
შესახებ

(1909 წ.).

საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში დაცულია მეტად საინტერესო დოკუმენტი — კავკასიის ოხრანკის ცნობა ქართველი სოციალ-დემოკრატების შესახებ. ეს ცნობა კავკასიის ოხრანკის უფროსმა 1913 წლის 5 ივნისს გაუგზავნა პერმის გუბერნიის ქანდარმერიის სამმართველოს უფროსს. ცნობა შეიცავს საინტერესო მასალას ქართველი სოციალ-დემოკრატების — გრიგოლ ურატაძის, ბიკენტი (ქოლა) ლომთათიძის, ეფრემ (რაფიელ) ჩიხლაძის, ბენიამინ (ბენია) ჩხიკვიშვილისა და ნოე რამიშვილის ბიოგრაფიისათვის. ზემოთ ჩამოთვლილი ქართველი სოციალ-დემოკრატების ბიოგრაფიები მკითხველისათვის მეტნაკლებად ცნობილია, მაგრამ კავკასიის ოხრანკის ცნობა შეიცავს ბევრ ისეთ მასალას, რომელიც პირველად შემოდის სამენციერო მიმოქცევაში და ახლებურად წარმოაჩენს ცნობილ ქართველი სოციალ-დემოკრატების ცხოვრებასა და მოღვაწეობას.

დოკუმენტი დაცული საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში რუსულ ენაზე მანქანაზე ნაბეჭდი დამოწმებული ასლის სახით. ქვეყნდება დედნის სტილის შეუცვლელად.

* * *

დოკუმენტი

კავკასიის ოხრანკის ცნობა პერმის გუბარნიის ქანდარმერიის სამმართველოს უფროსს გრიგოლ ურატაძის, ბიკენტი (ქოლა) ლომთათიძის, ეფრემ (რაფიელ) ჩიხლაძის, ბენიამინ (ბენია) ჩხიკვიშვილისა და ნოე რამიშვილის მოღვაწეობის შესახებ.

1913 წლის 5 ივნისი.

НАЧАЛЬНИК КAVKAZСКАГО
ОХРАННАГО ОТДЕЛЕНИЯ

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
НАЧАЛЬНИКУ ПЕРМСКАГО
ГУБЕРНСКАГО
ЖАНДАРМСКАГО УПРАВЛЕНИЯ

№ 5208

«5» Июня 1913 года
гор. Тифлис

По имеющимся в делах вверенного мне Районного Охранного Отделения сведениям, бывший учитель сел. Ланчхуты, происходящий из дворян с. Ацана, Озургетского уезда, Кутаисской губернии, **Григорий**

Илларионов Уратадзе, согласно постановления Совета Главного начальствующего гражданского частью на Кавказе, утвержденного 31-го июля 1904 года, был выслан в административном порядке по внутренняя губернии России на пять лет, под гласный надзор полиции, за участие в противоправительственной пропаганде в Озургетском уезде в период 1903—1904 г.

По сведениям Начальника Кутаисского Губернского Жандармского Управления, относящимся к 1907 году, Григорием Уратадзе была составлена и отправлена члену Государственной Думы Озюлю телеграмма по поводу деятельности отряда Полковника Толмачева.

По агентурным сведениям, относящимся к 1909—1911 г. г., Уратадзе входил в состав членов местной соц.-демократической организации газеты «Ахали-Гза», каковая являлась сборным пунктом «главных деятелей соц.-дем. организации».

5-го мая 1909 года был застигнут во время обыска в квартире Левана Барамидзе, в коей помещалось неофициальное отделение, закрытой впоследствии, грузинской газеты «Чвени-Азри», где в то время также был задержан розыскиваемый циркуляром Департамента Полиции от 29-го апреля 1908 года за № 151290 бывший член 2-й Государственной Думы Севериан Моисеев Джугели.

В январе 1910 года имелись агентурные сведения, что в Тифлисе предполагалось собрание соц.-демократов, на котором должен присутствовать Григорий Уратадзе; собранием должен решаться вопрос об издании в Тифлисе партийной газеты на грузинском языке.

16 сентября 1910 года присутствовал на собрании соц.-демократов, происходившем в д. № 9, по Матиновской улице, в квартире Рафаила Чихладзе, на коем происходили выборы членов Тифлисского комитета, причем в числе избранных оказался и Уратадзе.

В феврале 1912 года Районом были получены агентурные сведения, что на Всероссийской конференции Р.С.-Д.Р.П., происходившей в Северной Франции, представителем от гор. Тифлиса был Григорий Илларионов Уратадзе; причем выборы делегата происходили летом 1911 года в с. Бакурианах, Тифлисской губернии.

Из сообщения Начальника С.-Петербургского Охранного Отделения от 10 апреля 1912 года видно, что Уратадзе с 29 октября 1911 года проживал безвыездно в Петербурге, в д. № 127, кв. 3, по Невскому проспекту. В течение 1911 года отсутствовал из С.-Петербурга — с 21 апреля по 29-е октября, причем отмечался выбывшим на Кавказ.

Об Уратадзе в делах Петербургского Охранного Отделения имеется сообщение Начальника Озургетского и Ново-Сенакского отрядов от 1-го апреля 1907 года за № 726, из которого видно, что он, по агентурным сведениям, является членом Гурийского комитета Р.С.-Д.Р.П.

В мае 1912 года в Районе имелись агентурные сведения, что Уратадзе из Петербурга возвратился в Кутанс, где, по его приезде, состоялось *соц.-демократическое собрание*.

Наблюдением в Кутансе Уратадзе обнаружен не был и собрания не замечалось.

В том же мае месяца у Начальника Тифлисского Охранного Отделения имелись сведения, что соц.-демократ Григорий Уратадзе на днях приедет из Батума в Тифлис, где будет заниматься партийной работой.

В июне имелись сведения, что Уратадзе был в Тифлисе в конце мая и уехал куда-то на Черноморское побережье.

В том же месяце в Районе имелись сведения, что Уратадзе 13, 14 и 15 июня жил в Тифлисе, затем выехал в Сурам, Бакурианы и Цеми, для подыскания дачи Гегечкори, при котором лето и будет проживать.

По тем же сведениям Начальника Кутаисского Губернского Жандармского Управления, относящимся к августу 1912 года, Уратадзе 9 того же августа выехал из Кутаиса в Тифлис, с целью сотрудничества в одной из грузинских газет.

В сентябре 1912 года имелись агентурные сведения, что 3 того сентября в с. Хидистави, Озургетского уезда, являлся Уратадзе и при содействии местного учителя Емельяна Ломтатидзе, собрал около Василетской школы нелегальную сходку, где произнес несколько речей, в коих призывал присутствовавших недопускать никого в 4-ю Государственную Думу, кроме Евгения Гегечкори, Миши Арсенидзе или Ивана Алибекова.

В октябре 1912 года в Районе имелись такие же сведения, что Уратадзе при выборах в Кутаисе члена Государственной Думы, являлся сторонником выбора такового из соц.-дем., а не соц.-федералистов.

В декабре того же года имелись сведения, что Уратадзе недели две назад выехал из Кутаиса неизвестно куда, но можно полагать, что в С.-Петербург, так как туда выехал его близкий друг Евгений Гегечкори.

По агентурным сведениям Начальника Енисейского Губернского Жандармского Управления и сведениям Департамента Полиции, сообщенным Району в сентябре 1912 года, на состоявшейся 13 августа того же года в Вене конференции организации Р.С.-Д.Р.П. присутствовал делегат от Кавказского областного союза и представителем от Кутаиса, называвшийся на конференции «Ивановым», «Сатанюю», «Ваню» и «Ано».

По сведениям же Района, названным делегатом должен быть Григорий Уратадзе, которому Канцелярией Кутаисского губернатора выдавались заграничные паспорта: от 9-го июля 1911 года за № 81 и 15 августа 1912 года за № 107. Для проверки этих сведений, фотографическая карточка Уратадзе была послана Районом Начальнику Енисейского губернского Жандармского Управления, который запиской от 21 декабря 1912 года за № 2404 сообщил, что Уратадзе действительно есть то лицо, которое присутствовало на Венской конференции под указанными выше кличками, что подтверждается и предложением Департамента полиции району от 16 января 1913 г. за № 93657, каковым предложением, вместе с тем, запрашивалось, не встречается ли препятствий к аресту в настоящее время Уратадзе, на что Районом донесено, что препятствий нет.

В феврале 1913 года Начальником Кутаисского Губернского Жандармского Управления были получены агентурные сведения, что Григорий Уратадзе, начиная с мая месяца до конца сентября 1912 года, все время проживал за границей, куда был послан в качестве делегата от имени соц.-демократической организации; по возвращении из-за границы, был в Кутаисе, а затем, во время выборов членов в 4-го Государственную Думу, выехал в Константинополь, где имели совещание лидеры соц.-демократической партии всех городов России.

На бывшего члена Государственной Думы второго созыва, Викентия Бабинова Ломтатидзе, происходящего из крестьян с. Хидистави, Озургетского уезда, Кутаисской губернии, имеются следующие сведения:

По агентурным сведениям Начальника Тифлисскаго Охраннаго Отделения, относящимся к 1904 году, в январе того года Ломтатидзе прибыл из гор. Батума в гор. Тифлис со специальной целью поддержать местную соц.-демократическую организацию, проживая до того в г. г. Батуме и Поти, где являлся серьезным агитатором названной партии. Учрежденным наблюдением была установлена его связь с местными деятелями с.-д. организации впоследствии административно-высланными Ноем Тотипадзе, Виктором Нанейшвили, Галактионом Шавдия, Емельяном Кукулава и др., а затем сотрудничество в грузинской газете «Квали», впоследствии прекращенной за вредное направление. Затем констатировано, что он является серьезным агитатором и пропагандистом среди слесарей частных мастерских г. Тифлиса; на двух сходках 6-го марта малолетних типографских рабочих и рабочих кондитерской Гене пропагандировал о значении капитала и об обязанности пролетариата вести борьбу с правительством; на сходке типографских рабочих и приказчиков 21-го марта разбирал воззвание «Война против войны». Участник третейскаго суда 29 марта, защищавший интересы рабочих, взятых взамен забастовавших 26 марта. В ночь на 12-е апреля в предупреждение беспорядков, был подвергнут в порядке положения о Государственной охране обыску и аресту, но за неимением формальных данных к его обвинению, из под стражи был освобожден. После того вновь занялся преступной деятельностью, принявшись за организационную работу и став в местном центре, даже возможно, по мнению агентуры, — в союзном комитете.

По агентурным сведениям Начальника Кутаисскаго Губернскаго Жандармскаго Управления, относящимся к 1907 году, принадлежал к соц.-демократической организации и был избран в том же году в члены Государственной Думы от Кутаисскаго губернии. Будучи членом Государственной Думы выезжал в 1907 году в Грузию собирать материал о произволе местной администрации в деревнях для доклада Думе.

Согласно постановления Судебнаго Следователя по важнейшим делам С.-Петербургскаго Окружнаго Суда Зайцева, от 31-го мая 1907 года, Ломтатидзе, в числе других бывших членов Государственной Думы, был привлечен в качестве обвиняемаго по 102 ст. Угол. Улож., за принадлежность к думской фракции «Россійской соц.-демократической рабочей партии», имевшей сношения со всеми соц.-дем. организациями в Империи и Центральном Комитете.

О результатах привлечения Ломтатидзе сведений в делах Района не имеется.

Чихладзе Ефрем, он же Рафаил, Алексеев, служивший ранее помощником заведывающего конторой редакции газеты «Ахали-Азри», издававшейся в гор. Тифлисе, закрытой за ее соц.-демократическое направление. В организации известен под кличкой «Нико» по наблюдению «Маткин».

По негласным сведениям, сообщенным Озургетским Уездным Начальником, Чихладзе с самого начала политическаго движения в Озургетском уезде, пропагандировал в разных сельских обществах уезда, был главным агитатором Гурийскаго комитета Р.С.-Д.Р.П. и его деянию приписывают вооруженное возстание в этом уезде. В начале 1906 года Чихладзе розыскивался Озургетским Уездным Начальником по приказанию Начальника бывшаго карательнаго отряда, но дела против него по Озургетскому уезду почему то не было возбуждено. По спискам розыскиваемых он также не значится.

В 1909—1910 г. г., состоя сотрудником в разных редакциях газет, проживал нелегально под фамилией дворянина Николая Елищунова Чкония, по паспорту, выданному Озургетским Уездным Управлением 11-го июня 1899 года за № 149, но по справке оказалось, что действительный дворянин Николай Елищугов Чкония в то время содержался в Кутаисском тюремном замке, а ранее занимался торговлю при ст. «Джуматы».

По агентурным сведениям, относящимся к 1909—1910 г. г., Чихладзе, принадлежал к соц.-демократической партии, в коей являлся членом Тифлисского комитета, а также состоял в 1910 году членом Закавказского Областного Комитета Рос. Соц.-Дем. Раб. Партии; из вестен в организации под кличкой «Нико», и как видный пропагандист 10-го сентября 1910 года в гор. Тифлисе, в его квартире состоялось собрание коллектива Тифлисской соц.-демократической организации, на котором присутствовало 9-ть представителей, в том числе и Чихладзе.

По тем же сведениям, во время революционного движения разъезжал по селениям Озургетского уезда вместе с Вениамином Чхиквишвили, который осужден по делу Гурийской республики и выступал в качестве оратора на митингах в указанных селениях, якобы, начальником местных боевых дружин в названном уезде, а в 1904 году принимал активное участие в г. Батуме в делах местной соц.-демократической организации вместе с Карлом Чхеидзе, в котором жил на одной квартире.

Наблюдался в сентябре 1910 года в гор. Тифлисе под кличкой «Маткин» и 16 октября того же года Чихладзе (Чкония) был задержан в числе других лиц на собрании членов соц.-демократической организации, происходившей в помещении конторы редакции гезаты «Ахали-Азри», в которой он служил помощником заведывающего конторой и привлечен при вверенном мне Управлении к переписке в порядке охраны, по окончании которой было возбуждено ходатайство пред Тифлисским Губернатором, о высылке его из пределов Кавказа в административном порядке.

Распоряжением Наместника Его Императорского Величества на Кавказе, в марте 1911 года Чихладзе было воспрещено жительство в пределах Кавказского края сроком на пять лет, причем местом своего жительства Чихладзе избрал город Ростов на Дону.

В феврале 1912 года у Начальника Кутаисского Губернского Жандармского Управления имелись агентурные сведения, что соц.-демократы: Рафаил Чихладзе, Пармен Чичинадзе и др. сгруппировались в Ростве на Дону.

В декабре 1912 года у Начальника Тифлисскаго Охраннаго Отделения имелись агунтурные сведения, что высланный в Ростов на Дону Рафаил Чихладзе проживает в Тифлисе.

Чхиквишвили, Вениамин Гигоев, дворянин Озургетскаго уезда, Кутаисской губернии, по сведениям, относящимся к 1904 году, принадлежал к местной соц.-демократической партии, в которой являлся видным деятелем и пропагандистом; кроме того, он, проживая нелегально, являлся серьезным революционным деятелем нескольких комитетов.

Проживая в гор. Батуме, был привлечен при Кутаисском Губернском Жандармском Управлении к дознанию, по обвинению в преступлении, предусмотренном 250 и 318 ст. Улож. о Наказ., но до допроса скрылся и розыскивается циркуляром Департамента полиции от 1-го июня 1904 года за № 6910.

В октябре того же 1904 года был задержан в Тифлисе, где проживал нелегально под фамилией Ильи Давидовича Ормоцадзе и передан в распоряжение Помощника Начальника Кутаисского Губернского Жандармского Управления.

В 1907 году Чхиквишвили содержался под стражей в Озургетской тюрьме, по обвинению по 101 ст. Игол. Улож., за принадлежность к Гурийской соц.-дем. раб. партии, в которой он являлся главарем-руководителем революционного движения в Гурии в период 1905—6 г.г.

По агентурным сведениям Начальника Тифлисского Охранного Отделения, относящимся к октябрю 1910 года, Чхиквишвили разъезжал по селениям Озургетского уезда, с целью противоправительственной пропаганды вместе с Рафаилом Чихладзе.

Гурийским комитетом названной партии было постановлено убить всех наиболее важных свидетелей по делу Чхиквишвили, что и было частью приведено в исполнение, и в 1907 году были убиты следующие лица: Ной Квашали, Евтим Шарашанидзе и Така Глонти.

Дело о Чхиквишвили а также и др. 12-ти человек, обвиняемых по тому же делу, слушалось 6-го октября 1908 года в Одесской Судебной Палате, и Чхиквишвили, по сведениям Тифлисского Охранного Отделения осужден, но к какому наказанию — неизвестно.

Рамишвили, Ной (Наум) Виссарионов кличка «Петр Тифлиссский», бывший студент Юрьевского университета привлекался при Кутаисском Губернском Жандармском Управлении в качестве обвиняемого к двум дозняниям: 1) в 1902 году по делу о революционной пропаганде среди крестьян Озургетского уезда и 2) в 1904 году по делу о задержании в гор. Батуме тайной типографии.

Проживая в 1904 году в гор. Тифлисе по подложному паспорту на имя крестьянина Озургетского уезда, Апполона Сафронова Ломадзе, Рамишвили вошел в состав местного комитета Р.С.-Д.Р.П., был известен в организации под кличкой «Петр» и занимался преступной пропагандой, а также вел агитацию против войны.

В ночь на 3-е октября 1904 года, при ликвидации части Тифлисской соц.-демократической организации, Рамишвили был подвергнут в порядке положения о Государственной охране обыску и заключен под стражу впрямь до выяснения его личности. Путем сношений с подлежащими властями, по поводу предъявленного им паспорта на имя Апполона Ломадзе, выяснилась подложность, а равно сличением его фотографической карточки, которой была установлена его личность, а затем впоследствии он и сам открыл свое настоящее звание. Будучи 17 октября 1904 года по распоряжению моего предместника отправлен в сопровождении двух жандармских унтер-офицеров в гор. Батум в распоряжение Помощника Начальника Кутаисского Губернского Жандармского Управления в Батумской области, Рамишвили 18-го октября, воспользовавшись оплошностью сопровождавших его жандармом и содействием находившейся с ним в одном вагоне публики, повидимому не случайно, бежал с товарной станции Батум.

Рамишвили помещен в розыскные циркуляры Департамента Полиции от 1-го августа и 1-го октября 1904 года за №№ 9000 и 11710, подлежащий обыску и аресту.

Побег Рамишвили произвел сенсацию не только в Тифлисской соц.-демократической организации, но и в Баку. Со времени его ареста приостановился выход нелегального журнала «Листок борьбы пролетариата», издававшегося Кавказским союзом Р.С.-Д.Р.П., из чего явствует, что Рамишвили был душою этого дела. В марте месяце 1905 г. он снова появился в Тифлисе и, вступив с согласия рабочих

в организацию «меньшинства», занял место в комитете. 1, 18 и 20 марта в квартире рабочего Соломона Коридзе были прочтены лекции, отправлявшимся по поручению комитета в Кахетию и Карталинию пропагандистам. 17-го марта вечером в квартире Дариспана Хелая, на собрании прелставителей всех районов Тифлисской социал-демократической организации, Рамишвили выступал оппонентом «большеви́кам», победив последних силою красноречия и знанием революционной тактики.

2-го апреля принимал участие в районной сходке 1-го района в квартире Серапиона Абхадзе, на которой обсуждался вопрос о Гурийском движении, причем было решено оказать гурийцам поддержку лишь в том случае, если движение их вызовет востание; затем принимал участие в состоявшейся 14—15 апреля конференции всех главных влиятельных Кавказских соц.-демократических рабочих организаций, созванной по инициативе Тифлисского комитета—«меньшинства», задача коей была ответить на практические вопросы, выдвинутые последними событиями общественно-политической жизни и в разрешении их объединить все организации.

После конференции, включившей в свою резолюцию вопрос об учреждении военно-технической комиссии для изыскания средств и вооружения пролетарских дружин, Рамишвили был избран представителем от комитета в местную военнотехническую комиссию, и 26 апреля принимал участие в «военном совете» по вопросу о выборе места для лаборатории, имевшей назначение изготовлять взрывчатые вещества и снаряды, причем на совете было решено устроить таковую в окрестностях Тифлиса. 5-го мая на собрании всех пропагандистов Тифлисской соц.-демократической организации, Рамишвили читал реферат на тему «вновь выработанная система действий».

8-го июня Рамишвили присутствовал на собрании пропагандистов по поводу исключения из среды одного члена организации; решение этого собрания под давлением Рамишвили вызвало конфликт между рабочими и комитетом. Август месяц Рамишвили провел в Боржоме, но 29 числа был на сходке в здании Гороодской Думы.

6-го сентября присутствовал на собрании членов комитета и пропагандистов.

Рамишвили принимал участие также и в литературной деятельности, составляя прокламации и статьи в органе Тифлисского комитета «меньшинства» — «Социал-Демократ», издававшемся в Тифлисе на грузинском языке, под редакцией розыскивавшегося циркуляром Департамента Полиции от 1-го ноября 1903 года за № 10500 Н. Жордания. Рамишвили же организовал террор; он распорядился заготовкой бомб и их распределением. При захвате в сентябре месяце 1905 года отправленных бомб в Гурию, были захвачены письма, удостоверяющая, что их отправлял Рамишвили через Илью Беридзе. В октябре 1905 года, Рамишвили являлся душой устройства по всей линии жел. дор. забастовки, разъезжая с этой целью в Кутаис, Батум, Баку и проч. города Закавказья, вместе с «хунхузом», 13 октября 1905 года он прибыл из Баку, вместе с «хунхузом» в Тифлис, и повел немедленно усиленную агитацию среди железнодорожных рабочих, рабочих завода Рукса и др., призывая всех к забастовке и выступлению масс; того же числа в квартире Варлама Месхи, Ноем Рамишвили, было собрано междурайонное собрание во главе с комитетом «меньшеви́ков», где было окончательно решено начать общую забастовку, которая Рамишвили подготавливалась уже давно.

Являясь главарем боевой и террористической организации, Рамишвили был озабочен изготовлением значительного количества бомб, и хлопал на случай возстания о прибытии из деревень вооруженных крестьянских банд, называвшихся «Красной сотней». Тогда же комитетом было решено, при благоприятных условиях, от всеобщей забастовки перейти к вооруженному возстанию 19 октября 1905 года он явился во главе образовавшегося соц.-дем. бюро, решившагося вести толпу для насильственного освобождения заключенных в Метехском тюремном замке и руководившаго вообще действиями толпы; там же он произнес речь по-русски и по-грузински, возбуждая толпу отправиться к Наместнику, с требованием снять военное положение и усиленную охрану, освободить арестованных, а затем отправился к Наместнику, во главе с депутацией, для предъявления изложенных требований. На митинге 21 октября 1905 г. Рамишвили являлся представителем одного из двух образованных бюро и говорил речь, призывая народ организоваться, вооружаться, дабы путем вооруженного возстания завоевать демократическую республику.

26 октября 1905 года временно выехал с «хунхузом» в Гурию, чтобы предотвратить разговор гурии войсками, которые собирались туда направить.

6-го ноября 1905 года выступал оратором на соц.-дем. митинге, вынесшем резолюцию о предложении непримиримой борьбы впредь до достижения демократической республики, об удалении со службы всех чиновников старого режима и пр., и вошел в состав бюро на означенном митинге.

Кроме того, вследствие поступившаго от Тифлисской соц.-дем. организации «большевиков» заявления о желании объединиться с «меньшевиками», 6-го ноября 1905 г. возле церкви в Нахаловке состоялось междурайонное собрание «меньшевиков» под председательством Ноя Рамишвили, но соглашения не состоялось.

13 ноября 1905 г. Рамишвили являлся председателем на соц.-дем. митинге, вынесшем резолюции о порицании конституционно-демократического съезда, отказавшагося от требования созыва учредительного собрания, о выражении Наместнику негодования по поводу его приказов юнкерам и кадетам за их поведение при кровавом столкновении 22 октября и требовании об удалении Наместника, о вооружении против реакционно-хулиганского элемента, о выборе новой Городской Думы, на основаниях всеобщаго равнаго, прямого и тайнаго избирательнаго права думы, способной на революционныя действия и проч.

19-го ноября 1905 года, в помещении Кавказскаго О-ва сельскаго хозяйства Рамишвили прочел реферат: «Государственная Дума и тактика соц.-дем. организации», развивая ту мысль, что бойотируя Государственную Думу, пролетариату может не удасться путем возстания сделать переворот, так как этим он замыкается в самого себя и дает возможность другим элементам путем контрреволюции при помощи бессознательнаго крестьянства, черных сотен и хулиганов одержать победу над освободительным движением; а чтобы пролетариат мог бы взять на себя инициативу созыва учредительнаго собрания он должен опереться на сочувствие народных масс, для чего партия должна войти в Государственную Думу, выяснить народу физиономию заведывающих там и тогда сумеет разрушив Государственную Думу, созвать учредительное собрание.

20 ноября 1905 года Рамишвили был председателе митинга разных революционныя фракций по вопросу об армяно-татарской резни, при чем была вынесена резолюция, с выражением негодования реак-

ციონно-правительственным силам, провокацирующим резню, и о предании суду провокаторов со стороны правительства, призыв к объединению под красным знаменем Р.С.—Д.Р.П., призыв к самым активным действиям против хулиганского правительства и проч.

30-го ноября 1905 года на сходке 20 нижних чинов и одного офицера в квартире священника Татарашвили, вел пропаганду на тему о тяжелом положении солдат и необходимости присоединения к народу для совместной борьбы с правительством.

4-го октября 1905 года Рамишвили председательствовал на соц.-дем. митинге, на коем осуждались происшедшие в Батуме stokлновения с войсками и постановлено потребовать от Наместника удаления из Батума казаков, а в случае отказа учредить временно революционное правительство и открыть военные действия, объявив вместе с тем общую забастовку.

10 декабря 1905 года под председательством Ноя Рамишвили в железнодорожной столовой состоялось собрание до 2000 человек-участников соц.-демократических организаций и преимущественно железнодорожных служащих и рабочих на каковом собрании решено примкнуть к общей Российской забастовке с 12-ти час. ночи 10—11 декабря, причем решение прошло при большом недовольстве со стороны многих рабочих, по под деспотическим давлением со стороны председателя.

Затем Рамишвили вошел в состав Тифлисского стачечного бюро общей декабрьской забастовки.

23 декабря 1905 года на общем собрании «меньшевики» настаивали на продолжении общей забастовки, причем «генерал-меньшиков» Ной Рамишвили произнес речь, призывая не только к продолжению забастовки, а и к немедленному вооруженному возмущению, уверяя, что для последнего нет надобности в широкой вооруженной организации, достаточно чтобы один отряд начал возмущение, как вслед за этим поднимается все население, что революция невольно втягивает других, и потому он предложил прибегнуть к своеобразной мере, а именно: нанять 100 человек, которые и должны начать возмущение; предложение его было отвергнуто, а настаиванья меньшевиков на продление забастовки были сорваны доставленными в собрание сведениями о печальном для революционеров исходе событий в Москве.

31 декабря 1905 года Рамишвили был арестован в порядке охраны и сначала содержался под стражей в Тифлисском Метехском замке, а затем по болезни освобожден из под стражи.

Засим, в феврале 1906 года при вверенном мне Управлении была возбуждена переписка в порядке положения о государственной охране, об исследовании политической благонадежности Рамишвили и по постановлению Особого Совещания от 20-го августа 1906 года он был выслан под надзор полиции в Тобольскую губернию на три года, откуда вскоре скрылся.

В 1907 году Рамишвили участвовал на Лондонском съезде членов Российской соц.-дем. рабочей партии.

В августе 1908 года Рамишвили участвовал на происходивших в Женеве пленарных заседаниях Центрального Комитета Российской соц.-дем. рабочей партии, и кроме того, под кличкой «Петр» — на общероссийской конференции соц.-демократической рабочей партии, происходившей в Париже с 3 по 9-е января 1909 года (нового стиля) в качестве делегата от гор. Тифлиса с решающим голосом.

В 1910 году Рамишвили состоял членом Центрального Комитета Рос. Соц.-Дем. Раб. Партии.

В № 1, от 27 января 1907 года, издававшегося в гор. Тифлисе органа местной соц.-дем. организации «Молот», было помещено воззвание с предложением голосовать, в числе прочих выборщиков в Государственную Думу от Тифлисскаго Комитета Рос. Соц.-Дем. Раб. Партии, за Ноя Виссарионова Рамишвили.

По данным производившейся в конце 1908 года при вверенном мне Управлении переписки, Ной Рамишвили, совместно с Георгием Бурчуладзе и др. лицами, участвовал в ограблении кассира Циондальскаго Удельнаго имения Мудрецова на семь тысяч рублей.

В преписании Департамента Полиции от 1-го мая 1909 года за № 129038 указано, что за границей в числе прочих выдающихся деятелей Рос. Соц.-Дем. Раб. Партии проживал «Петр-Тифлисскай» (Рамишвили).

По агентурным сведениям, относящимся к 1909 г., Петр Рамишвили, по окончании курса школы пропагандистов на острове Капри, в скором времени приедет в Тифлис, для участия в выборах делегатов на какой-то предполагаемый за границей съезд соц.-дем. партии.

По справке № 71, приложенной к цирк. Департамента Полиции от 24 января 1910 года за № 105011, значится членом централн. ком. Рос. соц.-дем. раб. парт.

По агентурным сведениям, относящимся к 1910 г., входил в состав Тифлисскаго Комитета Р.С.Д.Р.П., в 1906 году был выбран в состав Закавказскаго Областнаго Комитета Р.С.—Д.Р.П. В октябре месяце 1910 г. проживал нелегально в гор. Тифлисе; 6 октября того же года находился в с. Хидистави, Озургетскаго уезда, Кутаисской губернии, как член Областнаго Комитета, где доложил районным представителям о необходимости принятия всех мер к восстановлению распавшихся в уезде организаций, причем для оказанной надобности пропагандисты будут присланы из Баку, после чего выехал в Батум.

2-го ноября 1910 года в гор. Тифлисе был арестован под именем Григория Несторова Лордкипанидзе и привлечен к переписке в порядке Положения о Государственной охране, в результате коей выслан из пределов Кавказа, сроком на пять лет в гор. Ростов на Дону.

В предписании Департамента Полиции от 17 февраля 1910 года за № 106398 сказано, что в январе 1910 года в гор. Париже происходили пленарныя заседания Центр. комитета Рос. соц.-дем. раб. партии, причем в числе прочих на этих заседаниях присутствовал «Петр-Тифлисскай» Рамишвили.

По агентурным сведениям, относящимся к 1911 году, в 1907 году ездил из Тифлиса в Елисаветполь, как член Областнаго Комитета, для прекращения распрей между большевиками и меньшевиками. Состоял сотрудином газеты «Ахали-Сакме» соц. дем. направления и членом Закавказскаго Областнаго Комитета, причем просил прислать ему из Областнаго Комитета явку.

В июле был в Петербурге по делу созыва за границей Всерос. соц.-дем. конференции и в том же месяце участвовал в с. Бакурианах, Тифлисскаго губернии, на собрании членов Областнаго Коомитета, где был председателем.

Летом 1911 года жил на даче в Бакурианах, а в сентябре вернулся в гор. Ростов на Дону.

По агентурным сведениям Начальника Кутаисскаго Губернскаго Жандармскаго Управления, относящимся к 1912 году, заведывал Су-реским районом соц. дем. партии, Озургетскаго уезда.

Сведения о том, чтобы кто-либо из вышеперечисленных лиц в 1906 году выступал на объединительном съезде Рос. Соц.-Дем. Раб. Партии, в качестве делегата от Гурии, в делах вверенного мне Районного Охранного Отделения не имеется.

ПОДЛ. ПОДПИС.
ПОЛКОВНИК ПАСТРЮЛИН.
ВЕРНО:
РОТМИСТР (ПОДПИСЬ)

სსსს, ფონდი 94, აღწერა I, სპეში 612, ფურცლები 73-85. მანქანაზე
 ნაბეჭდი. ასლი.

М. Д. ВАЧНАДЗЕ

СВОДКА КАВКАЗСКОЙ ОХРАНКИ О ГРУЗИНСКИХ
 СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТАХ
 (1909 Г.)

(резюме)

5 июня 1909 года начальник Кавказской Охранки направил сводку о деятельности грузинских социал-демократов начальнику Пермского губернского жандармского управления. Сводка содержит интересный материал для биографий Гр. Уратадзе, В. Ломтатидзе, Е. Чихладзе, Б. Чхиквишвили и Н. Рамишвили.

Документ хранится в Центральном государственном историческом архиве Грузии (фонд 94, опись I, дело 612, лл. 73—85).

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ეროვნული დიპლომატიის ისტორიის შესავლის ახალი საფეხური

ქართული დიპლომატიის ისტორია საუკუნეებს ითვლის, ეროვნული დიპლომატიის ისტორიის სამეცნიერო-კვლევითი ლაბორატორია კი სულ ხუთიოდე წელია რაც დაფუძნდა ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. შარშან ამ ლაბორატორიის ქართული სახელმწიფო და სახალხო დიპლომატიის ისტორიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი ეწოდა.

ხეივანებულ ცენტრს, რომელშიც გაერთიანებული არიან სხვადასხვა თაობის ისტორიკოსები, იურისტები, საერთაშორისო ურთიერთობათა სპეციალისტები და ჟურნალისტები, სათავეში თსუ რექტორი, აკადემიკოსი როინ შეტრეველი უდგას. სწორედ მისი რედაქტორობით გამოიცა ცენტრის სამი სოლიდური კრებული „ქართული დიპლომატია“ (წელიწდეული), სადაც ფრიად აქტუალური მასალებია თავმოყრილი.

ზანჯასშითა აღსანიშნავი წელიწდეულის ტომებში თავმოყრილი სტატიების ფართო ქრონოლოგიური ჩარჩოები და თემატური მრავალფეროვნება. მართალია, ნაშრომთა ძირითადი ნაწილი ჩვენი ქვეყნის საგარეო-პოლიტიკური ურთიერთობებისა და დიპლომატიის ისტორიის კონკრეტულ საკითხებს ეხება, მაგრამ გვხვდება სტატიებიც თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიული ასპექტების შესახებ და ცალკეულ ხელშეკრულებათა საერთაშორისო-სამართლებრივი ანალიზი.

„ქართული დიპლომატიის“ პირველ ტომში (თბილისი, 1994, 284 გვ.), მოთავსებულია შემდეგი მასალები: როინ შეტრეველი, გივი ბოლოთაშვილი — „ქართული დიპლომატიის ისტორიის შესავლისათვის“, ერეკლე ასტახიშვილი — „უძველესი ქართველური გაერთიანებები და მათი ურთიერთობა ძველ ასურეთთან და ურარტუსთან“, გრიგოლ გიორგაძე — „ხეთქისა და ქასქების შორის დადებული ხელშეკრულებები“ (ზოგადი მიმოხილვა), ნოდარ ლომაური — „საქართველოს საგარეო ურთიერთობათა სა-

თავეებთან“, გრანი ქვეთარია — „ფარნავაზის საგარეო პოლიტიკა“, მარიამ ლორთქიფანიძე — „ვახტანგ გორგასლის დიპლომატიური მოღვაწეობის ისტორიიდან“, დიმიტრი ლეთოლიანი — „ეგრისის სამეფოს ურთიერთობა ბიზანტიის იმპერიასთან V საუკუნის II ნახევარში“, ნოდარ ასათიანი „მონღოლთა საყაენოსთან საქართველოს ურთიერთობის ზოგიერთი ფაქტის დაზუსტებისათვის“, დავით ნინიძე — „საქართველოს“ მრავალმეფიანობის „ხანის (1298—1318) დიპლომატია“, დავით კაციტაძე — „რამდენიმე“ პუჯათი „თბილისის შესახებ“, გულიევი იობაშვილი — „ნიკო ნიკოლაძის დიპლომატიური და პოლიტიკური კონცეფცია (მშვიდობის, ომისა და განაჩარღების საკვებები)“, ლევან თოძიძე — „რუსეთ-საქართველოს 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულება და მისი დარღვევა რუსეთის მიერ და საქართველოს ფაქტობრივი ანექსია“, გოჩა ჯაფარიძე — „დიპლომატიური კონტაქტები საქართველოსა და ეგვიპტეს შორის XIV—XVI ს-ის დასაწყისში იერუსალიმში აღმოჩენილი არაბული დოკუმენტების მიხედვით“, ზურაბ ავალიშვილი — „ეკავასიური პოლიტიკის ისტორიიდან“ (ნაწყვეტები — თარგმანი რუსულიდან და კომენტარი შოთა ბაღრატიძისა)“, ლევან ალექსიძე — „ყარსის ხელშეკრულება (საერთაშორისო სამართლებრივი ანალიზი)“.

კრებულს ერთვის საქართველოს რესპუბლიკის სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარის ედუარდ შევარდნაძის გამოსვლა გავროს გენერალური ანსამბლუს 47-ე სესიაზე, გავროს გენერალური მდივნის ბუტროს ბუტროს გალის 1993 წლის 7 ოქტომბრის მოხსენება უშიშროების საბჭოს სხდომაზე აფხაზეთში (საქართველოში) ვითარების შესახებ; ასევე, გავროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციები №876 და №896.

„ქართული დიპლომატიის“ მეორე ტომში (თბილისი, 1995, 435 გვ.), ვცნობით შემდეგ მასალებს: ალექსანდრე რონდელი — „სუსტი ქვეყანა საერთაშორისო ასპარეზზე“,

გოგი ცხოვრებაზე — საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის დიპლომატიური მუშაობის შესახებ 1921—1922

ნიო ბურჯანაძე — „Конвенция ООН по морскому праву 1982 г. и Бухарестская Конвенция о защите Черного моря от загрязнения 1992 г. — правовые вопросы защиты и сохранения ирской суды, стиген ჯონსი — „საქართველოს დამოუკიდებლობის საერთო პრობლემები წარსულში და დღეს“, მიხეილ სვანიძე — „1914 წელს „ოსმალეთსა და „საქართველოს განთავისუფლების კომიტეტს შორის დადებული საიდუმლო ხელშეკრულება“, ლიკი მარმანია „Трагедия Абхазии“, დიმიტრი ლუთოდიანი — „აფხაზეთის (აბაზგიის) საკითხი ბიზანტია — ეგრისის ურთიერთობაში (VI—VIII სს.)“, გერონტი გასვიანი „ბიზანტია — ირანის ბრძოლა ეგრის-სვანეთის გამო“, გიორგი ქავთარია — „იბერიის მეფე მითრიდატე“, გოჩა ჯავახიძე — „ერთი ეპიზოდი მეფე რუსუდანისა და მონღოლების დიპლომატიური კონტაქტების ისტორიიდან“, ნოდარ შენგელია „სველქუცებისა და საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (XIII საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედი)“, დავით ნინიძე — „გოლგოთას საკითხი XIV—XV სს. ქართულ დიპლომატიკაში“, მარინე გეგუჩაძე — „ერეკლე მეორის ერევანზე 1779 წლის ლაშქრობის ისტორიისათვის“, ვალერიან მაჭარაძე — „ივერიელ მეფეთა და მთავართა 1790 წლის შეთანხმება“, ვია გელაშვილი — „რაინეგის საქართველოში და მისი დიპლომატიური საქმიანობა“, გიორგი ყუყუნაშვილი — „რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა XVII ს-ის 40-იანი წლების შუა ხანებში“, გოჩა საითიძე — „ახალი წყაროები იმერეთ-რუსეთის დიპლომატიური ურთიერთობის ისტორიიდან (XVII ს-ის 50-იანი წლები)“ ნანა გელაშვილი — „ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა ირანთან XVI ს-ის 70—80-იან წლებში“, ჭემშიდ გიუნაშვილი, გიორგი შიპაშვილი — „ირან: რევოლუცია, ისლამური რესპუბლიკა“, შოთა კუროღელაშვილი — „ელჩი“, „კურირი“, „ნოტა“, ხეთების სატრეველი — „ზოგიერთი ქართული დიპლომატიური ტერმინის (მოციქული, დესპანი, ელჩი)“, ზურაბ ავაღიშვილი — „აკვასიური პოლიტიკის ისტორიიდან (ფრაგმენტები II, IV, და V. თარგმანი რუსულიდან და კომენტარი შოთა ბაღრაძისა).

„ქართული დიპლომატიის“ მესამე ტომში (თბილისი, 1996, 435 გვ.), მოთავსებულია: ალექსანდრე რონდელი — „საერთაშორისო ურთიერთობათა სამი კონცეფცია“, გრიგოლ გიორგაძე — „რამსეს II-ის და ხთურლი III-ის საზავო ხელშეკრულების აქტიური ვარიანტი“, გიორგი ქავთარია — „რომის იმპერია და ქართლის სამეფოს სავარგო პოლიტიკა (ახ. წ-ის I ს-ის 40—50-იანი წლები)“, მერი ინიძე — „კასპიის კარი (დარიალი, დარუბანდი) ახ. წ-ის I—VI საუკუნეთა საერთაშორისო დიპლომატიური ურთიერთობებში“, მარიამ ლორთქიფანიძე — „საქართველოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების პოლიტიკური მნიშვნელობა სხვა სახელმწიფოებთან ურთიერთობის ფონზე“, დიმიტრი ლუთოდიანი — „საქართველოს სავარგო პოლიტიკური ვითარება VI ს-ის პირველ ნახევარში“, გოჩა ბუაჩიძე — „ერთი ეპიზოდი საქართველოსა და ბიზანტიის ურთიერთობიდან იაპია ანტიოქიელს „ისტორია“, ჭემალ სტეფანაძე — „გიორგი III-ის წერლობა ათაბაგ ილდვიგისადმი“, დავით ნინიძე — „ვინ იყო „ქელმწიფე სპარსეთისა“?, გიორგი ყუყუნაშვილი — „საქართველო-რუსეთის პოლიტიკური ურთიერთობის უმთავრესი დოკუმენტების რაობისათვის“, ნოდარ შენგელია — „ექვსი ფირმანი ბათუმის შესახებ“, დევი კაჭარავა — „გიორგი სააკაძის დიპლომატიური მოღვაწეობიდან“, ნანა გელაშვილი — „საქართველო და ირანი XVII ს-ის 30-იან წლებში (სპარსულ საინტერესო თხზულებათა შექუჩე)“, გურამ ზედგენიძე — „რა იცოდნენ ევროპელები: XVI—XVIII საუკუნეებში საქართველოს შესახებ“, გოჩა საითიძე — „ქართული სამეფო-სამთავროებდს სავარგო პოლიტიკის ისტორიიდან (XVI ს-ის 50-იანი წლები)“, მარინე გეგუჩაძე — „სომეხთა განმთავისუფლებელი მოძრაობა XVIII საუკუნის 60-იან წლებში და საქართველო“, მიხეილ სვანიძე — „ბრესტის ზავი და საქართველო“, გიორგი ახსიაშვილი — „საქართველო — გერმანიის ურთიერთობების ისტორიიდან“, გოგი ცხოვრებაზე — „გენდის კონფერენცია და საქართველოს საკითხი“, გენსარიონ ფლენტი — „ესპანეთი დასავლეთი სპარსის 1975 წლის კრიზისში (1975 წლის ოქტომბერ-ნოემბერი)“, ალექსანდრე რონდელი — „ეროვნული უსაფრთხოების შესახებ“, ნიკო ჯავახიშვილი — „გენერალი შალიკაშვილი“.

კრებულის ამ ტომს ერთვის როგორც საუკუნის დასაწყისის, ასევე თანამედროვე

საგარეო პოლიტიკურ ურთიერთობათა ან-სახელი დოკუმენტები: საფრანგეთში საქართველოს საგანგებო ელჩისა და სრულ-უფლებიანი მინისტრის აკაკი ჩხენკელის მემორანდუმი ერთა ლიგისადმი საქართველოს იმდროინდელი საშინაო მდგომარეობის შესახებ, აგრეთვე, საქართველოს ხელშეკრულებები აზერბაიჯანთან (1993 წლის 2 თებერვლის), სომხეთთან (1993 წლის 19 მაისის) დაქუესეთთან (1994 წლის 3 თებერვლის). გამოქვეყნებულია ასევე, საქართველო-თურქეთის დეკლარაცია (1994 წლის 13 იანვრის) და კავკასიის რეგიონში მშვიდობის, უშიშროებისა და თანამშრომლობის დეკლარაცია.

მისასალმებელია, რომ წელიწდულის ტომებში გამოქვეყნებულ სტატიათა დიდ ნაწილში ახლებურადაა დანახული და შეფასებული ესა თუ ის ისტორიულ მოვლენა, წარმოჩენილია საქართველოს საგა-

რეო პოლიტიკისა და დიპლომატიის ისტორიის არაერთი ახალი ფაქტი.

მოწონებას იმსახურებს წელიწდულის ტომების მაღალი პოლიგრაფიული დონე, რაც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობისა და სტამბის თანამშრომელთა მუხლჩაუხრელი მუშაობის ლოგიკური შედეგია.

დასასრულ, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ თსუ ქართული სახელმწიფო და სახალხო დიპლომატიის ისტორიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებულის „ქართული დიპლომატია“ ასეთ სოლიდურ მეცნიერულ და პოლიგრაფიულ დონეზე შედგენა — გამოცემა ჩვენი საისტორიო მეცნიერების თვალსაჩინო მიღწევაა. წელიწდულების გამოცემას დღევანდელ ვითარებაში ჰემპირიტად მნიშვნელოვანი ეროვნულ-პოლიტიკური დატვირთვაც აქვს.

გურამ ლორთქიფანიძე

ქართული სახელმწიფო და სახალხო დიპლომატიის ისტორიის
სამეცნიერო-კვლევითი
ცენტრი

1992 წლის დეკემბერში ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტთან შეიქმნა ქართული დიპლომატიის ისტორიის სამეცნიერო-კვლევითი ლაბორატორია, რომელაც 1996 წლის ოქტომბრიდან ქართულ სახელმწიფო და სახალხო დიპლომატიის ისტორიის სამეცნიერო-კვლევით ცენტრად გადაკეთდა. ცენტრში, რომელსაც თსუ რექტორი როინ მეტრეველი ხელმძღვანელობს, სხვადასხვა თაობის ისტორიკოსები, ენციკლოპედისტები, საერთაშორისო ურთიერთობათა სპეციალისტები, იურისტები და ჟურნალისტები მუშაობენ.

თანამშრომელთა შორის არიან: ზურაბ პაპასქირო (ხელმძღვანელის მოადგილე), გრანი ჭავთარია, თედო დუნდუა, დევი კაჭარავა, გულოვერ იომაშვილი, დავით ნინიძე, დიმიტრი ლეთოლიანი, გოჩა ჭავჭავაძე, ნინო ბურჯანაძე, ირინა თედლორაშვილი (მდივანი), თეა თედლორაშვილი, ირინა გოგოლაშვილი, გივი ნარსია, გიორგი სალიაშვილი, ჯაბა სამუშია, ვასილ შალაშვილი, გოჩა საითიძე, ნიკო ჯავახიშვილი, ლევა ჯავახიშვილი, ბონდო კუპატაძე, ბუბა კუდავა, მეკლუდ ჩხეტიანი, გიორგი ახსიაშვილი, გია გურაბანიძე, ნანა ჩხეიძე, შოთა ნიორაძე, ნოდარ გიოშვილი, მამუკა დუმბაძე.

ცენტრში მოქმედებს ოთხი სამეცნიერო ცენტრი:

1. დიპლომატიის ისტორიის ჭკუფი (ხელმძღვანელი — გრანი ჭავთარია, წევრები: თ. დუნდუა, დ. კაჭარავა, გ. ჭავჭავაძე, გ. ითიძე);
2. სალექსიკონო ჭკუფი (ხელმძღვანელი — ირინა თედლორაშვილი, წევრები: ნ. ბურჯანაძე, ნ. გიოშვილი, გ. ნარსია, გ. ახსიაშვილი, მ. მეგრელიძე, ჯ. სამუშია);
3. სახალხო დიპლომატიის ჭკუფი (ხელმძღვანელი — ზურაბ პაპასქირო, წევრები: ე. ასტახიშვილი, ბ. კუდავა, ვ. შალაშვილი, მ. ჩხეტიანი, ნ. ჯავახიშვილი, თ. თედლორაშვილი, ლ. ჯავახიშვილი);
4. სარედაქციო ჭკუფი (წელიწადური), ხელმძღვანელი

გ. სალიაშვილი, წევრები: მ. დუმბაძე, მ. გურაბანიძე, ბ. კუპატაძე, ნ. ჩხეიძე, შ. ნიორაძე.

ქართული სახელმწიფო და სახალხო დიპლომატიის ისტორიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის უმთავრეს მიზანს ეროვნული დიპლომატიის ისტორიის ძველი და თანამედროვე საკითხების შესწავლა წარმოადგენს. იგი მუშაობს ოთხი ძირითადი მიმართულებით: 1. გამოსცემს წელიწადულს „ქართული დიპლომატია“. 1994, 1995 და 1996 წლებში გამოვიდა წელიწადულის სამი ტომი. 1997 წელს დაგეგმილია მეოთხე ტომის გამოცემა.

ახსანიშნავია წელიწადულის ტომებში გამოქვეყნებული პუბლიკაციების ფართო ქრონოლოგიური ჩარჩოები და თემატური მრავალფეროვნება.

ნაშრომა უმრავლესობა საქართველოს საგარეოპოლიტიკური ურთიერთობებისა და დიპლომატიის ისტორიის კონკრეტულ საკითხებს ეხება, თუმცა მათ შორის გარკვეული ადგილი უკავია თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიულ ასპექტებისა და ცალკეულ ხელშეკრულებათა საერთაშორისო სამართლებრივ ანალიზსაც.

1996 წლის 26 ნოემბერს, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ივ. ჯავახიშვილის სახ. სხდომათა დარბაზში გაიმართა წელიწადულის პირველი სამი ტომის პრეზენტაცია. მას, უნივერსიტეტის პროფესორ-მასწავლებლებთან და სტუდენტებთან ერთად ესწრებოდნენ ფართო საზოგადოებრიობის და საქართველოში აკრედიტებული დიპლომატიური კორპუსის წარმომადგენლები. პრეზენტაციაზე მაღალი შეფასება მიეცა წელიწადულის ტომებს; 2. მზადდება „ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები“. მასში თანმიმდევრობით იქნება განხილული ქართული დიპლომატიის საკითხები უძველესი ეპოქიდან დღემდე. მიუხედავად იმისა, რომ სამუქოთა პერიოდის ისტორიოგრაფიაში ასე თუ ისე იკვლევდნენ ქართუ-

ლი დიპლომატიის ისტორიასთან დაკავშირებულ ცალკეულ საკითხებს, შეიძლება ითქვას, რომ ქართველ მეცნიერთა აღნიშნული კრებული თვისებრივი სიახლე იქნება ჩვენი საზოგადოებრიობისათვის. მასში მთელი რიგი მომენტები ახლებურად იქნება დანახული. ამას გარდა, ქართველ მკითხველს პირველად მიეცემა შესაძლებლობა ერთიანი, გაბმული ისტორიის სახით გაეცნოს საქართველოს სახელმწიფო საგარეო პოლიტიკის ცვალებადობას საერთაშორისო მდგომარეობის მიხედვით; 3. გამოსაცემად მზადდება „ქართული დიპლომატიის ლექსიკონი“ ორ ტომად. უკვე დასრულებულია მუშაობა პირველ ტომზე. ჩვენში სპეციალურებული ლექსიკონების ნაკლებობის პირობებში აღნიშნული გამოცემა დიდ დახმარებას გაუწევს სპეციალისტებსა და დიპლომატიური საკითხებით დაინტერესებულ მკითხველებს. ლექსიკონში წარმოდგენილია სხვადასხვა სახის ტერმინები: ხელშეკრულებები, შეთანხმებები, საზავო მოლაპარაკებები, დიპლომატიური ტერმინოლოგია, პერსონალები (სახელმწიფოს მეთაურები, პოლიტიკური მოღვაწეები, დიპლომატები, მოქმედები, ელჩები...), დიპლომატიის ისტო-

რიის წყაროები და მათი ავტორები, დიპლომატიის ისტორიის მკვლევრები და მრავალი სხვა. ქრონოლოგიური ჩარჩო აქაც დიდია — უძველესი დროიდან დღემდე. ლექსიკონში სათანადო ადგილი აქვს დათმობილი საერთაშორისო დიპლომატიას, მაგრამ აქცენტი მაინც იმ საკითხებზეა გაკეთებული, რომლებიც საქართველოს საგარეო პოლიტიკასა და ქართულ დიპლომატიას უკავშირდება. ლექსიკონის პირველ ტომს მალე იხილავს ქართველი მკითხველი; 4. მსწ საქართველოს ისტორიის კათედრასთან ერთად მიმდინარეობს მუშაობა „ივანე ჯავახიშვილის ენციკლოპედიის“ მოსამზადებლად. მასში მოცემული იქნება დიდი მეცნიერის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ამსახველი მასალები. საზღვარგარეთ არსებობს ანალოგიური ენციკლოპედიური გამოცემები, მაგრამ ჩვენში, აღნიშნულ წიგნი პირველი ედა იქნება პერსონალური ენციკლოპედიის გამოცემისა.

ქართული სახელმწიფო და სახალხო დიპლომატიის ისტორიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი აღჭურვილია თანამედროვე კომპიუტერული ტექნიკით, რომელზედაც პროფესიონალი პროგრამისტები მუშაობენ.

ნიკო ჯავახიშვილი

გადაეცა წარმოებას 2. 4. 98; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 25. 11. 98;
ანაწყოების ზომა 7×12; ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 13, 5;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 17, 5;

შეკვეთა 125;

ტირაჟი 120;

საწარმოო-საგამომცემლო გაერთიანება „მეცნიერება“
თბილისი 380060; დ. გამრეკელის 19.

№ 170/1

ბიბლიოთეკა 26197

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა